

MAGYAR Lettre

EURÓPAI KULTURÁLIS FOLYÓIRAT – 2014 ŐSZ

INTERNACIONALE

**Héctor Abad · Balogh Magdolna · Balla
Joanna Bator · Jana Beňová · Bokai László
Ondřej Buddeus · Jana Cviková · Deák Renáta
Deczki Sarolta · Ivana Dobráková
Tomáš Džadoň · Erik Gilk · Görözdí Judit
Michal Habaj · Mila Haugová · Háy János
Agnieszka Holland · Dana Hučková
Hushegyi Gábor · Jana Juránová · Zuska Kepplová
Monika Kompaníková · Maroš Krajňak
Peter Krištúfek · Katarína Kucbelová · Németh Zoltán
Radoslav Passia · Dobrota Pucherová · Mihail Riklin
Kateřina Rudčenková · Nóra Ružičková
Veronika Šikulová · Vít Štaviarský · Ziemowit Szczerek
Kateřina Tučková · Krzysztof Varga · Marcela Veselková
Pavel Vilikovský · David Zábranský**

GREDEL

LOKÁLPÁTRIA

BEST OF ANASOFT LITERA

94

az Európai Nyelvek Napjának
előestéjén

2014. szeptember 25-én
18 órától

L'EUROPE
DES
ÉCRIVAINS

AZ ÍRÓK EURÓPÁJA

az Európa Pontban
(Budapest, II. Lövház u. 35.)

 europapont.blog.hu

 INSTITUT
FRANÇAIS
BUDAPEST

 GOETHE
INSTITUT

 Szlovák Intézet

 EUNIC
HUNGARY

Jean Rouaud valamint Jochen Schmidt
Jana Beňova és Háy János
a „Mirrors of Europe” íróprogram
résztevőinek közreműködésével

Bemutatjuk az Arte TV sorozatának ír és magyar
(Nádas Péterrel és Esterházy Péterrel készült) darabját

arte

NEMZETKÖZI IRODALMI ÉS
TÁRSMŰVÉSZETI FESZTIVÁL

A PETŐFI IRODALMI MŰZEUM SZERVEZÉSÉBEN AZ YBL-EMLEKÉV KERETÉBEN

Joanna Bator (PL) író,
Bazsányi Sándor irodalomtörténész,
Bereményi Géza író,
Bányai Éva (H/RO) irodalomtörténész,
Dragomán György író,
Thomas Glavinic (A) író,
Éric Hazan (F) író, szerkesztő,
Laczkó Juli VJ, képzőművész,
Andreas Neumeister (D) író,
Pálfi György filmrendező,
Dusan Simko (SK) író,
David Spurr (CH) irodalomtörténész,
Szemerey Samu építész,
Szirtes János képzőművész és a
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem diákjai,
Tomba Andrea író,
Tóth Krisztina író,
Wesselényi-Garay Andor építész

ÁTJÁRÓK

urbanizáció | irodalom | építészet

2014 október 16-19.

Megépített és megírt városok, terek
közti átjárókat keresünk, valós és fiktív
terekbe kirándulunk.

Izgalmas és tartalmas beszélgetésekre,
felolvasásokra, mozgalmas városi sétákra várunk
minden érdeklődőt.

www.pim.hu

a Kalligram-toronyban

Grendel Lajos Pozsony fölött

Egy kis szobácskában ülve láttam őt gyakran, amely eredetileg talán spájként, talán pici konyhaként szolgált egy bérház emeleti lakásában Pozsony hangos utcája fölött, ahol máig a Kalligram kiadó szerkesztősége székel.

Grendel a 90-es években egy írógép előtt ült, és egyik regényét a másik után írta bele, hogy aztán a Kalligram égisze alatt adja ki. Csodálattal töltött el ez a képesség, ahogy a mozgalmas szerkesztőségi folyosóra nyitott ajtó mellett és a város forgalmi ütéreinek zajával az ablak alatt összpontosítani tudott.

A neve a szlovák főváros szerény irodalmi életében jól csengett.

Miben rejtett a hozadéka a szlovák irodalmi kontextus számára? Mivel tudta felkelteni a fiatal szlovák prózáírók érdeklődését, akik mesterüknek tartották? Hogyan válhatott egy szlovákiai magyar szerző ilyen jelentőségűvé a szlovák közegben?

Ezeket a kérdéseket már akkor feltettem magamnak, és ösztönösen arra jutottam, hogy Grendel Lajos a korszak bezártságának kínált fel a világirodalmi narratív trendekre nyíló kilátást, átértékelt valamit, ami többet jelentett pusztán szövegtechnikai vagy narratív kísérleteknél. Csupán később, a magyar irodalom szlovákra fordítása során fogalmazódott meg bennem néhány észrevétel, amely a szerző szlovák irodalmi és szélesebb kulturális hatására is vonatkozik.

A szlovák fordítások létrejöttének háttere és fogadtatása

Grendelnek a történelemre és az aktuális eseményekre egyaránt reflektáló szövegeiben az *Éleslövészettől* (1981, szlovák fordítás: 1985) egészen a *Mátyás király New Hontban* (2005, szl. 2005) c. regényéig a közép-európai térség jól ismert helyzeteivel és szereplőivel találkozunk, elvesztett egyensúlyuk és biztonságuk keresésével, valamint az individuális emberi lét értelmére és szabadságának lehetőségeire vonatkozó kérdésekkel.

Éleslövészettől (1981), *Galeri* (1982), *Áttételek* (1985) című munkái magyarul a 80-as évek elején jelentek meg. Abban az időben születtek, amely Szlovákiában a husáki „sötét korszakot” jelentette, s amely nem engedett teret a gondolkodás, irodalom újabb irányzatainak vagy a posztmodern esztétika elveinek az áttörésére, mint ahogy azt a kádári „gulyáskommunizmus” tette.¹ Az újabb irodalmi eljárások és a műfaji lehetőségek iránti nyitottság, szabad kísérletezés a szlovák irodalom számára óriási jelentőséggel bírt, és a szlovák irodalmi kontextusban Grendel szövegei révén egyfajta jelenésként hatott.

A szlovák prózában a posztmodern inkább intuitív módon érvényesült (Tatarka, Sloboda), vagy

mint Mitana esetében (*Koniec hry – A játék vége*) a pszichológiai és posztmodern regény közötti átmenet formájában², illetve a szlovák naturizmusra kötő mágikus realista megoldások által (Jaroš), viszont a posztmodern irodalomtudomány alaposabb elméleti háttere és kritikai értelmezése nélkül – szemben a magyar irodalommal, ahol a posztmodern eljárások elterjedését erős irodalomtudományi és filozófiai háttér is alátámasztotta.

A 80-as évek elejétől azonban Szlovákiában is nőtt azoknak az írásoknak a száma, amelyek posztmodern jegyeket mutattak. Közéjük tartoztak például a disszidens Dominik Tatarka nem hivatalosan publikált szövegei, a *Písačky* (1976, Irományok) vagy a *Sám proti noci* (1984, Egyedül az éjszaka ellen), amelyeket „a cenzurázatlan önéletrajziság perspektívája, a nagy történelmen és az ideológián kívül álló ember tematizálása, a többműfajúság, az ellenirodalmi beszédmód”³, történetnélküliség és a klasszikus formákkal szembeni rezignáltság jellemez. Az uralkodó szocialista realizmussal nyílt vitát kezdeményeztek Rudolf Sloboda *Rozum* (1983, Ész) és Pavel Vilikovský *Eskalácia citu* (1989, Érzelemeszkaláció) illetve *Večne je zelený...* (1989, *Az élet örökzöld hátságlova*, magyarul: 1999) című szövegei is. Ezek közé a művek közé lépett Grendel Lajos *Odtienené oblomky* c. szlovák kötete, amely első három regényét tartalmazza (1985, *Árnyalt töredékek: Éleslövészettől – Ostrá strelba, Galeri – Odkundesi, Áttételek – Odvodeniny*) és az *Obsažná batožina* (1989, *Bőröndök tartalma*) című elbeszéléskötete.

Grendel szövegeinek a szlovák irodalomba való tagozódásában természetesen nagy szerepe van az író szlovák „udvari” fordítójának, Karol Wlachovskynak. Grendel volt az első (és ezidáig egyetlen) magyar szerző, akinek a munkásságát a Szlovák Írók Szövetségének Díjával (1985) és legutóbb a Ján Johanides-díjjal (2014) ismerték el. A trilógiá-á vá összekapcsolt regénykötet szlovák fordításáért pedig Karol Wlachovský megkapta a Szlovák Irodalmi Alaptól az év legjobb fordításának ítelt Ján Hollý-díjat. A trilógiáról viták zajlottak az irodalmi folyóiratokban, szó szerint felkavarta az irodalom állóvizét. Grendel ettől a pillanattól kezdve rendszeresen idézett szerzővé vált, újabb írásait a fiatal szlovák prózáírók éles figyelemmel kísérték. Szlovák kontextusban többé nem lehetett megkerülni.

Multikulturális régió

Talált-e vajon a szlovák irodalom az új narratív stratégiákon túl Grendel szövegeiben olyan értékeket is, amelyek nem csak a magyar kulturális identitásra vonatkoztak?

Grendel főleg az *Éleslövészettől*, *Galeri*, *Áttételek* című első regényeiben alkalmazott töredékességgel, sajátos elbeszélésmódjával és formai megoldásaival a „nagy elbeszélések” minden változatának működőképességét kérdőjelezi meg. Ezzel közvetlenül azokat az ideológiákat is relativizálja, amelyek a nemzeti identitások homogenizálására törekednek, hiszen az etnikai homogenizálásra irányuló ideológiák is a „grand récits” formái. A *Galeri* elemzése során ezzel kapcsolatban Görözdí Judit megállapítja, hogy „a magyar nemzet dicső múltjára vonatkozó elgondolásokat, amelynek verziói máig élők [...], Grendel egyáltalán nem ismeri el. Ignorálja őket csakúgy, mint minden „nagy” narratívát, amely megbízható fundamentumát képezhetné bármilyen nemzeti, etnikai, vallási, politikai vagy történelmi identitásnak.”⁴

Szövegei nem egymástól elhatárolt és különálló kultúrákat jelenítenek meg, lényegük a történetileg multikulturális és multietnikus régió sajátosságának ábrázolásában rejlik. Ezzel a mikszáthi hagyományokra épít. Mikszáth műveiben rendszeresen fordulnak elő szlovák identitású szereplők mint annak a régióknak a képviselői, amelyben a történet játszódik. Grendel Mikszáthra a megnyilatkozás stílusával, nyelve egyszerűségével és anekdotikus történetmesélésével is köt – amint erre Németh Zoltán felhívja a figyelmet a *Nálunk, New Hontban* című regény kapcsán.⁵

Grendel esetében nem tekinthetünk el arról, hogy a szerző két kultúrában való jelenléte prózáin és paratextusain keresztül a homogén etnikai szempontból értett kulturális identitásra vonatkozó

GRENDL Lajos
Éleslövészettől – nem(zetiségi) antiregény
Madách, 1981
Kalligram, 1998
fapadoskönyv.hu, 2009

Galeri
Madách, 1982
Kalligram, 1998
fapadoskönyv.hu, 2009

Áttételek
Madách, 1985
Kalligram, 1999
fapadoskönyv.hu, 2009

És eljön az Óország
Kalligram, 1997, 2003
fapadoskönyv.hu, 2011

Szakítások
Madách, 1989
Kalligram, 1999
fapadoskönyv.hu, 2009

Thészeusz és a fekete özvegy
Madách, 1991
Kalligram, 2000
fapadoskönyv.hu, 2011

Einstein harangjai
Kalligram, 1992, 2000

Tömegsír
Kalligram, 1999, 2006

Nálunk, New Hontban
Kalligram, 2001

Mátyás király New Hontban
Kalligram, 2005
fapadoskönyv.hu, 2009

Szép históriák
Kalligram, 2001

A szabadság szomorúsága
Kalligram, 2003

A kutya fája
Mintabolt, 2006

Négy hét az élet
Kalligram, 2011

2014 ősz

Távol a szerelem
Kalligram, 2012

Az utolsó reggelen
Kalligram, 2013

Utazás a semmi felé
Kalligram, 2014

Hazám.
Abszurdisztán
Kalligram, 1998
fapadoskönyv.hu,
2009

A tények mágiája
Mészöly Miklós
időskori prózája
Kalligram, 2002

A modern magyar
irodalom története
Magyar líra és epika
a 20. században
Kalligram, 2010

OLASZ Sándor
„Mitoszok és illúziók
nélkül
Grendel Lajos
modernizációs
fordulata”
Tiszatáj, 1996. 1.

kétkedő kérdéseket is felvet. Ezek részben a közös történelem értelmezésének átértékelésére, részben a kisebbségi identitás vagy egyáltalán a kulturális identitás problémakörére irányulnak.

És a szlovák kulturális identitás?

Ha a kultúra a legszélesebb jelentésben az emberi tapasztalat, értelem és érzelem alapján kidolgozott formája a létezésnek, akkor a kulturális identitást úgy határozhatjuk meg, mint „viszonyulások, beidegződések, hagyományok, értelmezések és önértelmezések, gondolkodás-, érzés-, viselkedésmódok (viselkedési minták) összességét, amelyek bizonyos közösséget jellemeznek, és így vagy úgy annak kollektív – ha nem is mindig eredeti, de valamiképpen mindig alkotó módon adaptált – termékét képviselik.”⁶ A kulturális identitás, ahogy Emil Višňovský meghatározta, értelmezést és önértelmezést is magába foglal, amit tágabban a művészetre mint olyanra is vonatkoztathatunk. Višňovský nézetét Stuart Hall kultúrteoretikus és szociológus is megerősíti. Szerinte Európában nem létezik olyan nemzet, amelyik kizárólag egyetlen kultúrából és egyetlen etnikumból állna, minden modern nemzet kulturális hibrid.⁷ Hall kutatásai aláássák az egységes kulturális identitásról szóló elképzeléseket. Valamennyi kulturális identitás, különösen a soketnikumú államalakzatok (mint amelyen a történelmi Magyarország) területén létrejöttek, a másságok különféle hatásait olvasztotta magába.

Ebből következik, hogy a szlovák kulturális identitás (más közép-európai nemzetek kulturális identitásához hasonlóan) nem homogén, annak ellenére, hogy ez a jegye kevésbé reflektált. A multietnikus Szlovákiának régióként való felfogása, valamint e térség kiszolgáltatottsága a kolonizációs pozíciók folytonos változásának a történelem során lehetőséget ad arra, hogy Szlovákia kulturális identitására mint hibrid, illetve multikulturális identitásra tekintsünk. Az ilyen hatásokat a térségben születő irodalmi műveken is követni lehet. És különösen érdekes, az etnikailag homogénizált értelmezéseken túlmutató gesztusok jellemzik a „kulturák határvidékén” való létet tematizáló szerző, Grendel Lajos műveit.

A kulturák határvidékén való lét az egyik kontextusból a másikba: a magyar irodalomból a szlovákba történő fordítás sajátosságának a kérdését is felveti. Grendel írásainak a többsége ugyanis a szlovák történelemről és a régióhoz kötődő szlovák kulturális identitás további elemeiről szóló információkat is hordoz. A magyar-szlovák fordítások kontextusában (pl. Závada Pál vagy Esterházy Péter művei esetében) a fordítás gyakran a közös történelem interpretációját is jelenti, aktív hozzáállást, gesztust, a kulturális identitás észlelését. A régió történelmére vonatkozó kérdések artikulálását is magába foglalja, valamint a térség kulturális identitásának az értelmezését.

A régió multietnikus kulturális identitása Grendel szövegeiben érzékletesen megmutatkozik többek között a földrajzi vagy személynevek használatában. Az *Éleslövészet*ben például az utca- és városnevek (Párkány, Fučík utca, Őrhegy utca, Lisenkó utca, Bél Mátyás utca, Munkás

utca, Mártírok tere, stb.) Dél-Szlovákia konkrét multietnikus közegét idézik fel, amely történelmileg is be van ültetve a szöveg szocialista jelenébe, ahol az esetleges utcanévadóknak az ideológiai szűrőn is át kellett jutniuk. A szereplők neve szintén nyújt információt a szöveg identitásáról: Ladányi Rezső, Moravcsik, Vitkovics Antal, Bottka, Pavlovics Béla, Oswald Lajos, Anton Lichner, Dokupil, Mízsenyi, stb. Ezekről a példaktól függetlenül az *Éleslövészet*ben erős a multietnikus régió implicit jelenléte is, amely itt háttérként szerepel a csehszlovák állam keretében újonnan létrejött magyar kisebbség önazonosság- és pozíciókeresésének a bemutatásához (a regény alcíme: *kisebbségi (anti)regény*), és a multietnikus térség identitásának összetettségét is kifejezi. Grendel későbbi műveiben ezt az implicit jelleget a régió többségi etnikumának kulturális identitására történő explicit utalások váltják fel, ami ily módon a szöveg háttéréként és inspirációjaként is szolgál, és a szöveg háttérét a hibrid identitás felé mozdítja el.

A hibrid identitás egyéb formái

A *Tömegsír* (1999, szl. 2006), a *Nálunk, New Honiban* (2001, szl. 2002) és a *Mátyás király New Honiban* (2005, szl. 2005) című regényeiben Grendel már tudatosan és explicit módon fordul a szlovák kulturális identitás kontextusa felé. Közvetlenül hivatkozik annak jegyeire, történelmi alakjaira, valamint a szereplők és a környezet hibrid identitására is (Jánošík, Slánsky, Novobuy, Aranyfácán – Zlatý bažant, szlovák-magyar kétnyelvűség, Pozsony mint az 1989-et követő szlovákiai társadalmi-politikai változások színtere, stb.), amivel úgy dolgozik, mint a szöveg egyenértékű motívumaival: nem is emeli ki, nem is nyomja el őket. Ez a szerzői gesztus jelentőséggel bír: a szöveg multietnikus közegének és hibrid identitásának a visszatükrözésére irányul. A hibrid identitás némelyik szereplőt is jellemzi (pl. Schiller/Šiler, Mátyás király), bár ezt a szöveg nem tárgyalja, ugyanolyan természetességgel szerepel benne, mint a figurák tudatát, s így identitását is formáló hibrid környezet. Mintha a szerző eleve számolna a szlovák olvasóval és befogadóival közeggel.

Grendel korai műveiben (amelyek közül itt az *Éleslövészet*et emelem ki) a térség hibriditásának a tükrözése nem megy el a szöveg szlovák címzettjének megszólításáig, a szlovák kontextusra való konkrét utalásokig. A regény a multietnikus, hibrid identitást a régió, környezet szintjén tematizálja, ahol a történet játszódik. Ilyen értelemben a régió hibriditására vonatkozó értelmezés egyfajta pozíciókeresését fejezi ki, amelynek a hangsúlyja a magyar kisebbség „túlélésére” helyeződik.

A térség kulturális identitásának eltérő felfogását találjuk az ún. „newhonti trilógia” fentebb felsorolt regényeiben. Például a *Nálunk, New Honiban* a második világháborútól a jelenig lezajlott történelmi eseményekről szóló anekdoták sorozata. A huszadik század történelmének neuralgikus pontjaira és a szlovák-magyar kapcsolatokra vetett szerzői tekintet ironikus szemléletű „kezelési útmutatót” kínál, amely felülnézetből látatja

a – régió folyamatos frusztrációit okozó – történelmi situációkat és határköveket.

A humor katarzisa

A hatalmi erőviszonyok a Kárpát-medencében gyakran változtak. A kultúrák közötti kapcsolatot bonyolították a lakosság-áttelepítésből és a politikai határok változásaiból eredő hirtelen etnikai (kisebbségi-többségi) arányváltozások, ami újabb kolonizációs viszonyokat teremtett. Szamosi Gertrúd ebből a nézetből vezeti le, hogy a közép-európai történelem szerencsétlen módon bővelkedik az értelmezési hálókból, amelyek gyakran a – hibrid kulturális identitások létrejöttét is indító – kölcsönös kolonizációkból szövednek.⁸

Németh Zoltán Grendel *Nálunk, New Honiban* című regényével kapcsolatban írja, hogy a szöveg véleménye szerint a magyar kisebbség huszadik századi közép-európai kolonizálásáról szól, ami tág összefüggéseket nyújt ennek a posztkoloniális térnek az értelmezésére.⁹ De ugyanez a Grendel-szöveg a kolonizációs történelemmel terhelt multietnikus térség gondjaira is kínál valamiféle megoldást. Amit a közös történelem és a konkrét személyes tapasztalatok értelmezésének ironikus, sőt szarkasztikus szemlélete képvisel. A népi anekdoták műfaja segítségével Grendel a közös traumák interpretációjához mutat utat. Pátosz és önsajnálattal hívja fel a figyelmet a szlovák és a magyar nemzet együttélésének problematikuságára, olyan beszédmóddal, amely mindkét fél számára elfogadható, nem vádol, hanem az anekdotikus helyzet segítségével a humor/nevetés katarzisztát kínál fel.

Németh a regénynek azt a jelenetét hozza például fel a „nyelvi imperializmusra”, amelyben 1948-49-ben az akcióbizottság képviselői a szlovák nyelvhasználatot ellenőrzik. A bolti jelenetben egyértelmű a lakosok nemzetiségtől független öszszefogása a hatalom képviselőivel szemben.

„– Ako sa máš, Margitka? – kérdezte.

Prajem, Mariska – mondta a megszólított kisse elfogódottan, mert rögtön feltűnt neki, hogy az üzletben tébláboló bárom férfi igencsak hegyezi a füleit.

A čo praješ, Margitka?

Košela, gatyá, bugyi, kombiné – felelte a vevő. Peres?

Neviem – felelte a megszeppent asszony. – Nemám doma... izé... szappan.

Mydlo chceš?

Nie, Mariška – mondta a megrémült, fejkenődő néni. – Mydlo mám. Szappan nemám.

Szappan je mydlo, Margitka.

Dobre, daj, Mariska... A ja už nepoviem. Nič nepoviem.”¹⁰

A három ellenőr a politikai hatalmat képviseli, ők a „nyelvi imperializmust” érvényesítő kolonizátorok, akik azonban nevetségessé és kiszolgáltatottá válnak az etnikailag különböző identitások hétköznapi, problémamentes együttélésével szemben. A következő, kocsmában játszódó jelenet folytatja a politikai hatalom igyekezetének kigúnyolását:

„Kisvártatva az egyik tanfelügyelő, a fiatalabbik és energikusabb, odaintette a pincért, és számonkérőn ráfördmedt:

Miért ballgat itt mindenki?

A szebb napokat is látott, őszülő-kopaszodó pincér azonban nem ijedt meg a bepciaszkodó tanfelügyelőtől.

Magyar ember délelőtt keveset beszél – mondta bidegvérrel, és ezzel csak olajat öntött a tűzre.

Maguk nem magyar emberek, hanem szlovákok – pattogott tovább a tanfelügyelő.

Szlovák ember sem beszél délelőtt – felelte nagy nyugalommal a pincér.

Honnan veszi ezt a számságot? – sietett társa segítségére a másik tanfelügyelő.

A pincér kivárt egy kicsit, aztán színpadias mozdulattal körbement.

*Láthatja, kérem! Csupa szlovák, és mind ballgat.*¹¹

A jelenetben az egyik kolonizációs törekvés érvényesítése bontakozik ki, azonban ebben a geopolitikai térségben ezek váltották egymást, és a multietnikus együttélés bonyolultságának is okai voltak. Az idézett szituáció tapasztalatát általánosítani is lehet, hatályát időben visszacsúsztatni és kiterjeszteni az ellenkező nyomatékú erőviszonyokra és a kolonizációs praktikák ellenkező

irányára – ugyanebben a régióban, ugyanezen etnikumok között.

Grendel számára a történelmileg multietnikus régió adottságai olyan anyagul szolgálnak, amely ösztönzőleg hat prózai munkáira. A multietnikus közeg adta konfliktusokhoz való kreatív hozzáállásával szövegei kulturális identitásának tágítását éri el. És a szlovák olvasó neki köszönhetően is egy nyitottabban értett kulturális identitáshoz fér hozzá, s ez a történelmileg multietnikus régió identitása.

A szerző a kis szobácskában ül, évről évre újabb és újabb regényeket ír.

A szobája nem elefántcsontból való torony. Egy kis helyiség Pozsony lármás utcája fölött, ahol a magyar irodalmi hagyomány képviselői találkoznak, hogy egy asztal mellett szórakozzanak szlovák kollégáikkal. Az ajtó mögül poharak koccanását és hangos nevetést hallani.

GÖRÖZDI JUDIT FORDÍTÁSA

¹ Tózsér Árpád: *Hranice literatúry*. Edícia dialógy, Bratislava: KI MR – Kalligram, 1998, 63.

² Zajac P. – Jenčíková E.: *Situácia súčasnej slovenskej literatúry*. In: *Slovenské pohľady*, 105, 1989/2, 48.

³ V. ö. Marčok, Viliam és kol.: *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava: LIC, 2004, 242.

⁴ Görözdí Judit: *Strategie identifikacji narodowej w prozie węgierskiego pisarza ze Slowacji – Lajosa Grendela*. In J. Goszczyńska (ed.): *Procesy autoidentyfikacji na obszarze kultur śródkiowoeuropejskich po roku 1918*. Warszawa: ISZP UW, 2008, s. 147-156, idézet: 151.

⁵ „Grendel főleg a mikszáthi hagyományt igyekszik hasznosítani. Mikszáth neve a regényben olyan kód, amelynek megfejtéséhez az egész szöveg szükséges. Maga a név feltűnik már az említett paratextusban is, mint New Hont égi patrónusa... A Mikszáth névhez azonban több, gyakran titkos úton-módon is eljuthatunk magában a szövegben. Ilyen út a már említett anekdotikus szerkesztés, amely az egész regény során Mikszáthot idézi, és kétszeresen ilyen az az anekdota, amelynek Mikszáth a szereplője, s amelyből kiderül, hogy Mikszáth csak valami fatális véletlen folytán nem született New Hontban. Németh Zoltán.: *A terep/munka kellemetlenségei*. In: *A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 2005, 79.

⁶ Višňovský, E.: *„Ludská prirodzenosť” a kultúrna identita*, Bratislava: KVS BK SAV. < http://www.nepocujuci.sk/prispevky/vishnovsky_indentita.pdf > [2014.07.25]

⁷ Hall, Stuart: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt M. (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 1997, 61-75.

⁸ Szamosi Gertrúd: *A posztkolonialitás*. In *Helikon*, 42, 1996/4, 424.

⁹ Németh Zoltán: l. m., 80.

¹⁰ Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Pozsony: Kalligram, 2001, 55.

¹¹ Uo., 56.

Michal Habaj

Levél a fejlesztőnek

tisztelt befektető,

abogy magad is rájöhettél, ebben a borítékban egy levél van, és nem egy töltény.

mivel nincs fegyverviselési engedélyem, az ilyen gesztusoknak csak szimbolikus jelentősége lenne.

viszont én a cselekvés híve vagyok, ha lehet, az egyenes cselekvésé, csakúgy, mint te, aki megkeseríti az életünket.

az enyémet, a polgártársaimét, a városunkét.

ezért felszólítalak az építési munkálatok azonnali beszüntetésére az alsókolibai rezidencia-projekten.

ellenkező esetben a legrosszabbakra számíthatasz:

a fogalmak és a valóság értelmezésében történő finom elcsúszásokra:

nyugalom, fájdalom, élet, halál.

költői projektem hajnalban, az első madarak énekével fog megszólalni, még az előtt, hogy megmozdulnak a daruk, lesújtanak a kalapácsok, felsikoltanak a maró- és fűrőgépek.

kéretik kikeresni a gugliban az alábbi a neveket: Villon, Byron, Baudelaire, Rimbaud, Lautréamont, Whitman, Marinetti, Majakovszkij, Tzara, Breton,

Habaj

ugye most már tudod, mire gondolok, amikor a relativitásról a jóról és a rosszról szeretetről és gyűlöletről életről és halálról beszélek.

látmi akarom az igazság felismerésétől kitágult pupilláid, csak egy pillanat, de örökké fog tartani.

ez a költészet kiváltsága:

ellentétben a te betonépítkezéseiddel, soba nem veszít el szem elől, figyel, mint egy ragadozó madár, míg le nem vadássza a zsákmányt.

soba többé nem leszel biztonságban a verstől, amely neked íródott.

nem éled túl ezt a verset, az épületed nem éli túl ezt a verset, a neved be fogja lepni a por.

ez a vers meg fog találni téged, élve vagy halva, a Babamákon vagy Cipruson, akár csődbe jutsz akár nem.

de ne félj, az ítélet és a jóslat ideje csak jóval azután teljesedik majd be, abogy a daruk utójára elfordítják hosszú nyakukat, a marógépek eléneklék a rekviziet, a kalapácsok az utolsó szöveget is beverik a koporsóba.

én itt a billentyűzettel játszom, amíg te keményen dolgozol.

kezdetben volt a szó: kurvaanyád, a végén lett a vers, köszönöm az inspirációt, ó befektető, ó fejlesztő, múzsza.

isten útjai kifürkésztetelnek, én mondtam neked: a jó és a rossz fogalma relatív.

és ez a vers? az isteni tudat kifejezése, az univerzális bölcsességé, a világűr központi intelligenciájáé, most a dübömet kövezi ki, holnap majd a te alázatot, mikor reggel felkelsz, szétosztod a vagytonod, belépsz egy kolostorba, imával az ajkaidon, boldogan parolázol az örökkévalósággal.

most már tudod, hogy figyelmeztetni akartalak:

ugyanolyan Buddha vagy, mint én.

már láthatod: befektető vagy, múzsza vagy, buddha vagy.

és mindezért az én versemnek jár köszönet.

de most halott vagy, és csak az marad, hogy újra megszüless.

a reménytelenség bárdjával követlek, óvakodj a rezidenciák festményeitől, a szép nőktől, a drága alkoholtól, ellenkezőleg, vedd a tekinteted erre a versre, ajtóit teljesen ki vannak tárva, elég csak bemenni, és leugrani az utolsó emeletről.

gyere, betakarlak egy fehére lepedővel, egy fehére papírlappal a verssel, amely idehozott.

véres befektetés volt, méltó a megváltásra.

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSA

Chwin, Huelle, Stasiuk

Nosztalgia és emlékezés mai lengyel íróknál

BALOGH
Magdolna
„Bruno Schulz
otthonos
otthontalansága”
Holmi, 2000, 4.

„A rabul ejtett
értelmek”
Holmi, 2013, 8.

(Berkes Tamással
és Krasztev
Péterrel szerk.)
Áttűnések:
A századforduló
irodalma Közép- és
Kelet-Európában
Balassi, 1992

LIBERA, Antoni
A Madame
Európa, 2000

„A Modern Jazz
Quartett”
Magyar Lettre
Internationale, 36

STASIUK, Andrzej
Fehér hulló
Európa, 2003

Galíciai történetek
JAK-Osiris, 2001

Hogyan lettem író?
Mágus, 2003

KOWALEWSKI,
Włodzimierz
Visszatérés
Breitenheidébe
Masszi, 2002

A szép szoba
Európa, 2003

MIŁOSZ, Czesław
Issa völgye
Magvető, 1994

VINCENZ,
Stanisław
Tájak
történelemmel
Jelenkor, 1994

Találkozás
haszidokkal
Múlt és Jövő, 2001

STEMPOWSKI,
Jerzy
„Conrad kalinóvkai
öröksége”
Magyar Lettre
Internationale, 24

A kortárs lengyel regények között jelentős számban akadnak olyanok, amelyek a múltban (általában a mi jelenünkkel közvetlen kapcsolatban álló múltban) játszódnak: úgy tűnik, hogy a múlt kiemelten fontos terepe a kortárs szerzők érdeklődésének.

„A 20. század az utópiával kezdődött és a nosztalgiával ért véget”

A jobbára a jelenünket közvetlenül megelőző, a nem túl távoli múltat felidéző művek egy nagyobb csoportját a nosztalgikus emlékezetre épülő narráció különíti el. Olyannyira megszorodtak az efféle művek a kortárs lengyel irodalomban, hogy egy kritikus valósággal nosztalgia-járványról beszélt. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány olyan mű címe, amely a nosztalgikus múltidézés pozíciójából szólal meg: Stefan Chwin: *Króka histora peunego żartu (Egy tréfa rövid története)*, 1991, *Hanemann* (1995), Paweł Huelle: *Weiser Dávidka* (1987), *Castor* (2004), Antoni Libera: *A Madame* (1998), Andrzej Stasiuk: *Fehér hulló* (1995), *Galíciai történetek* (1995), *Hogyan lettem író?* (1998), Włodzimierz Kowalewski: *Visszatérés Breitenheidébe* (1997), Artur Daniel Liskowacki: *Ulice Szczecina* (1995), *Cukiernica pani Kirsch* (1998) *Eine kleine* (2000), Marek Bieńczyk: *Melankolia* (1998).

A nosztalgikus múltidézés napjainkban meglehetősen elterjedt, számos területen találkozhatunk vele. Olyan tartalmukban és irányultságukban is meglehetősen különböző jelenségeket sorolhatunk ide, mint a kortárs orosz képzőművészeti szoc-art, vagy az egykori NDK szocialista kispolgári életmódjának bizonyos aspektusait vágyakozva felidéző ún. „Ostalgie”, vagy a posztjugoszláv nosztalgia. Továbbmenve, a múlt nosztalgikus megidézése a kortárs tömegkultúrában, hétköznapiinkban is tetten érhető a régi tárgyak divatjától, a kortárs designban és az öltözködésben is meghatározó retró-hullámig (még ha ez utóbbi területeken elsősorban a piac és a reklám által manipulált jelenségéről van is szó).

Alighanem igaza van Svetlana Boymnak, aki szerint a nosztalgia a 20. század végi, 21. század eleji ember léthelyzetének attribútuma. Boym az elmúlt századvég meghatározó kultúrtörténeti jelenségének nevezi a nosztalgiát, amely markánsan jelzi egy korszak lezárulását: „(a) huszadik század az utópiával kezdődött, és a nosztalgiával ér véget”, írja az orosz származású amerikai kutató.

Ugyanakkor a fenti példákból az is látszik, hogy korántsem homogén jelenségről van szó. S még ha az irodalom területére szűkítjük a kérdést, akkor sem „egyféle” nosztalgiával találkozunk. Az sem mindegy, hogyan jelenik meg a művekben a nosztalgia: jelentkezhet önállóan, de

például ironikus-önironikus fricskával összekapcsolva is. Linda Hutcheon szerint a kortárs kultúrát – benne a posztmodern kiváltképpen – éppen ennek a két, első látásra egymást kioltó szemléletnek az együttes jelentkezése jellemzi.

A nosztalgiát olyan beállítódásnak, világérzékelésnek, világszemléletnek lehetne nevezni, amely elfordul a jelentől, és a múltban keres támaszt, menedéket: az, ami elmúlt, a nosztalgikus számára értéktelített világként mutatkozik meg, szemben az értékfeszített vagy bizonytalan kontúrú jellel. A nosztalgikus *nem szeret a jelenben élni*. A jelen elutasításában a nosztalgikus osztozik a melankolikussal. Míg azonban a melankolikus számára nincs támasz, kapaszkodási pont, a nosztalgikus a múltba vágyódik vissza. Szempontunkból jelentős különbség az is, hogy míg a melankólia az egyéni tudatra korlátozódik, a nosztalgia az egyének és a közösségek élettrajza között helyezkedik el, az egyéni és a kollektív emlékezet viszonyáról mond valamit. Nosztalgikus az egyén lehet, ám az, ami iránt nosztalgiát érez, a kollektív emlékezetben rögzült képzet.

Habár a nosztalgia lényege szerint konzervatív, hiszen a múltba vágyódással kapcsolatos, egyzersmind ideológiák felett is áll: kapcsolódhat politikailag konzervatív, de liberális nézetekhez is. A könyvében elsősorban a posztkommunista társadalmak nosztalgikus jelenségeit vizsgáló Svetlana Boym a nosztalgikus attitűdök lehetséges politikai konnotációit figyelembe véve alakította ki osztályozását. Tipológiai kísérletében különbséget tesz a múltat (annak szimbólumaival, szigorúan szabályozott, a közösség életét meghatározó rítusaival) konzerválni akaró *restaurációs* nosztalgia, valamint a sokkal szabadabb, kötetlenebb, a nem-hivatalos emlékezetformákhoz kötődő *reflexív* nosztalgia között. A restaurációs nosztalgia áll a mai nemzeti és vallási újjászületések háttérben, két fő témája az eredethez való visszatérés és a konspiráció. A reflexív nosztalgia ezzel szemben nem kötődik egyetlen témához, hanem egyszerre mozgósít sokféle helyet, és képzelget el különböző időket: nem annyira a szimbólumokhoz, mint a részletekhez vonzódik. E tipológia segítségével – állítja Boym – különbséget tehetünk a *nemzeti emlékezet*, valamint a *társadalmi emlékezet* között. Az elsőnek kizárólagos témája a nemzeti identitás, a másodiknak nincsen ilyen kizárólagos témája: kijelöli a kollektív kereteket az egyéni emlékezet számára, anélkül azonban, hogy maradéktalanul meghatározná.

A nosztalgiát, amelyet nemcsak 17. századi fel-fedezések, hanem még a második világháború idején is betegséggént tartottak számon, ma tágas

egzisztenciális és kultúrtörténeti kontextusban értelmezhető jelenségként szemlélhetjük. Ahogyan Boym írja: „a nosztalgia lázadás az idő modern eszméje, a történelem és a haladás ellen. A nosztalgikus igyekszik eltörölni a történelmet azért, hogy egy egyéni vagy kollektív mitológiát állítson a helyébe, hogy újra ellátogathasson az időbe mint térbe, elutasítva az idő visszafordíthatatlanságát, mert az az embert gyötrelmessel tölti el.”

A „szűkebb hazát” kulturálisan, nyelvileg, vallásilag tarka közegként felidéző irodalmi hagyomány

Az alábbiakban azt a közös területet vizsgálom, amelyen az irodalom, az emlékezés és a múlt találkozik. Arra a kérdésre keresem a választ, vajon mi a nosztalgia tárgya a kortárs lengyel regényekben, mi az, ami után a kortárs művek hősei vágyakoznak, és hogyan jelenik ez meg a művekben.

A múltat értékékként felmutató szemlélet a kortárs lengyel irodalomban nem előzmények nélküli jelenség. A harmincas évek meghatározó irányzata, a katasztrófizmus (amely bűvópatakként a század második felének irodalmában is jelen van) a kiüresedett jellel és a pusztulást hozó jövővel szemben a múlt értékeit mutatta fel. Azt a Galiciától és a Kárpátoktól a keleti „végekig” elnyúló régi világot rögzítette, amely a két háború nyomán örökre elveszett. Mások mellett olyan művek tartoznak ide, mint Czesław Miłosz *Issa völgye* című regénye, Stanisław Vincenz Hucul föld múltját megidéző művei, Jerzy Stempowski esszéi, Józef Wittlin *Az én Lemberg* című esszéje vagy *A föld sava* című regénye, Adam Zagajewski *Két város* című írása, Andrzej Kuśniewicz vagy Zygmunt Haupt Galiciával foglalkozó írásai, Tadeusz Konwicki Keletre, Miłosz Litvániájába vezető trilógiája.

Ezeket a rendkívül szétartó poétikai, nyelvi és műfaji sajátosságokat mutató műveket az erőteljes önéletrajzi indíttatás mellett az kapcsolja egymáshoz, hogy a „szűkebb hazát” kulturálisan, nyelvi és vallásilag egyaránt tarka közegként mutatják be, amely ugyanakkor toleráns, és az egyén számára tartósságot, szilárd életkereteket, érthető és áttekinthető értékvilágot nyújt. Eből az örökre elvesztett világból az irodalom mítoszt teremtett: Pálfalvi Lajos találóan nevezte el ezt az irányt „mitogeográfiáinak.”

Mind a „szűkebb hazák” katasztrófista irodalma, mind a kortárs nosztalgikus múltidéző irodalom mögött a 20. századi közép-európai történelem súlyos traumái húzódnak meg: a régióban milliók közös tapasztalatává lett a szülőföld kényszerű elhagyása, a gyökerektől való elszakadás: nem véletlenül vált a száműzetés, az emigráció és az

otthontalanság a század irodalmának egyik alapvető toposzává. Ennek az örökségével küzdöttek az emigráns és hazai írók a század közepén, és ezt cipelte/cipeli magával a kortárs írók nemzedéke is. Vannak azonban lényeges különbségek a két nemzedék tapasztalatai (és ennek következtében nosztalgikus múltidézésének módja) között. A legfontosabbak egyike éppen a közvetlenség illetve közvetettség, a múltba való (mégoly imaginárius, fikatív) visszatérés lehetősége illetve lehetetlensége.

Amíg ugyanis Miłosz, Stempowski, Konwicki és a többi előd számára a „szűkebb haza” közvetlenül adott valóság volt: konkrét embereket, tájakat, jól ismert környezetet jelentett, az az 1945 és 1960 között született nemzedék számára nem volt adott: olyan világban nőttek fel, amelynek múltja számukra ismeretlen volt. Ennek a „Jalta utáni” nemzedéknek éppen az a közös tapasztalata, hogy nem vagy csak keveset tud közvetlen környezete múltjáról. Egyet tud bizonyosan: nem érdeklődik az, ami ott és akkor körülveszi, nem vonzza a 68-as nemzedék közéleti elkötelezettsége, ezért elfordul a szocializmus szürke egyhangúságától, hogy saját emlékeit kutatva, utánamenve a múlt még fellelhető nyomainak, feltárja „szűkebb hazája” eredeti múltját.

Gdańsk német múltja tabutéma volt

Tanulmányomban a kilencvenes-kétezres évek gdański irodalmának négy művével foglalkozom. Gdańsk, az egykori Danzig, a volt Hansa-város német múltja a háború előtt az ország területén élt németység múltjával együtt a kommunista Lengyelországban tabutéma volt, nemcsak Gomulka idejében, aki a szocializmus lengyel útjának programját németellenes kirohanásokkal is igyekezett nemzeti színűre festeni, hanem még a nyolcvanas években is.

Ha a gdański irodalom születésének hátterét kutatjuk, nem lehet kétséges Günter Grass inspirációja, amit egyébként Paweł Huelle (1957–) és Stefan Chwin (1946–) is számos alkalommal megerősített. Danzig irodalmi képét Grass nagy feltűnést keltett *A bádogdobja* (1959), majd *Macska és egér* (1961), valamint a *Kutyáévek* (1963) című kötetekkel trilógiává kerekedő alkotása teremtette meg.

Bár részletesebb elemzésre ezúttal nincs mód, a mégoly felületes összevetés során is jól érzékelhetőek a hasonlóságok és a különbségek Grass és a lengyelek között. Egyfelől osztoznak a német mesterrel a nagybetűs Történelemmel szembeni bizalmatlanságban, s annak személytelen konstrukciójával az egyéni tapasztalatot állítják szembe, amelyet az egyes szám első személyű elbeszélő személyesen átélt élményei hitelesítenek. Másfelől, alkotói perspektívájuk különbözősége nyilvánvaló már abból is, hogy Grass *A bádogdobban* a Lengyelországból kitelepített németek elleni atrocitásokról beszél, amelyeket a lengyelektől kellett elszenvedniük a kitelepítés során, a lengyelek viszont a maguk szemszögéből a németek lengyelekkel szembeni ellenségességét teszik szóvá.

Poétikai szempontból is külön utakon haladnak. Grass szürreális regényvilága, (a 20. századi történelem groteszk víziója) erősen elüti fiatalabb lengyel pályatársaiétól, akik a nosztalgikus elbeszélésben gyermekkoruk idejéhez térnek vissza, amelynek felidézése menedéket kínált számukra a szocialista jelen sivárságával szemben.

A személyes emlékezést középpontba állító narráció közelebbi vizsgálatához szükségünk van az emlékezés fogalmának meghatározására. A tárgykör gazdag interdiszciplináris kutatási anyagából szempontunkból az egyéni emlékezet társadalmi meghatározottságát állító szociálpszichológiai értelmezés lehet tanulságos.

Az emlékezés fogalmait és egymáshoz való viszonyukat a társadalmi emlékezet kortárs fel fogását kidolgozó Maurice Halbwachs definícióival közelíthetjük meg. Halbwachs 1925-ös munkájában igazolta, hogy az emlékezet az egyéni tudatok társadalmi együttműködésének eredménye. „(A)z emberek általában a társadalom keretein belül tesznek szert az emlékeikre. Ugyanígy, társadalmi keretek között idézik föl, ismerik föl, illetve lokalizálják azokat (...)” Halbwachs különbséget tett a saját magunk által átélt élményeket rögzítő *önéletrajzi emlékezet*, a *történelmi emlékezet*, *történelem* és *kollektív emlékezet* között. A történelmi emlékezet az, amely történelmi leírások alapján jut el hozzánk. A történelem az a múlt, amelyhez már nem fűz szoros kapcsolat bennünket, nem képezi életünk fontos részét. A kollektív emlékezet pedig az az aktív múlt, amely alakítja identitásunkat. Az itt elemzett művekben egy kivételével (P. Huelle: *Castorp*) az *önéletrajzi emlékezet* fogalmának segítségével vizsgáljuk meg, milyen képet mutatnak Gdańsk múltjáról.

Paweł Huelle *Weiser Dávidka* című regényének hősválasztása és története arra enged következtetni, hogy Gdańsk múltja *titok*, amit csak a beavattak ismerhetnek. A főszereplő alakja is megerősíti ezt: a 12 éves árva kisfiú más, mint a többiek: zsidó családból való, a Szovjetunióban született, nagypapja neveli. Minden tekintetben elüti a kortársaitól. Különleges képességei és nem mindennapi ismeretei segítségével szokatlan élményekkel bűvöli el 1957 nyári vakációja alatt kortársait: hipnotizálja az állatkerti tigris, titkos fegyvertárat mutat társainak, az ott talált robbanóanyagok segítségével pirotechnikai bemutatókat tart nekik, majd egyszerűen eltűnik nyomtalanul az életükből. Alakját végig titok lengi körül, az sem derül ki a regényből, hogy vajon meghalt az utolsó robbantásos bemutató alkalmával, vagy elmenekült. Nem véletlen a *Weiser* név választása sem, hiszen ez a kis tizenéves olyan dolgok iránt érdeklődik, amelyek cseppet sem jellemzőek a korabeli fiúkra, de még a felnőttekre sem feltétlenül. Ő az egyetlen, aki tudja, hol vadászott Nagy Frigyes, és azt is tudja, melyik utcában lakott Schopenhauer. Sőt, azt is, hol állt pontosan Forster gauleiter az 1939-es díszszemlén. Mintha egyenesen ő testésítene meg a város szellemiségét. A mű nosztalgikus alaphangját az adja, hogy a felnőtt egykori társ utólag, visszanezve méri csak fel Weiser személyiségének értékét, különlegességét.

A 2004-ben megjelent *Castorp* című kisregény egyszerre nosztalgikus idill (az 1913-as Danzig képét teremti meg) és ironikus fricska. Ironiája az imitációból ered, a mű ugyanis Thomas Mann-imitáció: a *Varrásbég* egyetlen mondatából bontja ki Hans Castorp danzigi előéletét, méghozzá úgy, hogy a Madame Chauchat iránti szerelem párhuzamát is beleírja.

A regényben az első világháború előtti Danzig két ellentétes nézőpontból jelenik meg. Tienappel

konzul szemében a város a német civilizáció biztonságos központjaitól távol eső „zűrzavaros keleti tartomány”, amely nem várt bonyodalmakat tartogathat unokaöccse számára. Az, ami a német nagypolgár szemében a gyanús Kelethez tartozik, ahol „bármí megtörténhet”, az elbeszélő nosztalgikus nézőpontjából eleven, virágzó város, amelynek szépen kiépített utcáin, tekintélyes épületekkel tarkított terein a polgárok: diákok, kereskedők, orvosok, állami alkalmazottak a maguk kocsmáiban, kávéházaiban élnek „békebeli” hétköznapijait, és a közeli Zoppot nyaralóhelyén is nyugalmas fürdőélet zajlik. A nosztalgikus idill mégsem zavartalan, hiszen az elbeszélés éppen azt a történelmi pillanatot ragadja meg, amelyben a békés felszín alatt robbanni készülő drámai konfliktusok feszülnek.

A másik gdański születésű író, Stefan Chwin (1949–) *Krótká historia pewnego żartu (Egy tréfa rövid története)*, 1991) című önéletrajzi regényében két történelmi korszakra látunk rá egyszerre. A történet előterében az egyes szám első személyű elbeszélő azokat az emlékeit idézi fel, amelyek döntő módon alakították a gyerekkorát. S ezzel párhuzamosan tárul fel a szülők korábbi életének traumája is. Tipikus menekültek-betelepülők: a nyugat felé előrenyomuló szovjet csapatok elől keletről (Vilnából, illetve Varsóból) tartanak Lengyelország nyugati területeire. Egy véletlen folytán éppen Gdańskban találkoznak, ott kezdik el közös életüket, a németek által hátrahagyott egyik házban, a háborús pusztítástól szinte teljesen érintetlenül maradt oliwai városrészben.

Amint az a felütésből is látható, jellegzetes közép-európai történettel van dolgunk, amely megerősítheti azt a Czesław Miłosztól jól ismert állítást, mely szerint Közép-Európa irodalmát az különbözteti meg más régiókéitől, hogy állandóan jelen van a művekben a történelem.

A három részre tagoló kisregény a német, az amerikai és a szovjet hatalom emléknymait veszi sorra. Az emléknymok azt az erőteret (egyben kulturális teret) rajzolják ki, amely a Jalta utáni nemzedék életének kereteit meghatározta: a múltat a németek, a jelent az oroszok birtokolják, az amerikaiak pedig éppen csak feltűnnek a horizonton.

Hogy mi módon és mi végre történik ez az emlékezés, azt Gilles Deleuze Proust-értelmezésének néhány megállapítását kölcsönvéve világhatárjuk meg. Proust klasszikus regényfolyamatát értelmező könyvében (1964) Deleuze azt állítja, hogy *Az eltűnt idő nyomában* nem az emlékezet kiaknázása, noha természetesen az emlékezet a kutatás egyik eszköze, egy tanulási folyamat elbeszélésével van dolgunk. A tanulás elsősorban a jelekre vonatkozik. A jelek nem elvont tudás, hanem időben zajló tanulási folyamat tárgyai. A tanulás mindenképp azt jelenti, hogy egy tárgyat, egy anyagot vagy egy személyt úgy tekintünk, mintha megfejtésre váró jeleket hordozna.

Ez a megközelítés – bizonyos korlátok között – Chwin regénye esetében is jól alkalmazható, ugyanis a könyv értelmezhető beavatástörténetként, márpedig a beavatás nem más, mint tanulás, a „világ tanulása”. Ami a korlátokat illeti: a különböző világok értelmezése Chwin művében a gyermek narrátor alkalmazása miatt szükségképpen részleges, illetve korlátozott érvényű.

ZAGAJEWSKI, Adam
„Két város”
Magyar Lettre Internationale, 24

„Idegen szépség”
Magyar Lettre Internationale, 54

KUŚNIEWICZ, Andrzej
A harmadik királyság
Európa, 1979

HAUPT, Zygmunt
„Coup de grâce”
Nagyvilág, 2001. 9.

„Lili Marlen”
Magyar Lettre Internationale, 31

KONWICKI, Tadeusz
Kis apokalipszis
Jelenkor, 1990

Bohiń
Osiris–
Századvég–2000,
1994

(Adam Michnik interjúja)
„Tranzititás vagyok a világban”
Magyar Lettre Internationale, 24

GRASS, Günter
A bádogdob
Európa, 2010

Macska és egér
Európa, 2000

Kutyáévek
Európa, 2001

Hagyománytás közben
Európa, 2007

HUELLE, Paweł
Weiser Dávidka
(Kertész Noémi ford.)
Európa, 2002

Mercedes Benz. Levelek Hrabalnak
(Kertész Noémi ford.)
Európa, 2003

Castorp
(Kertész Noémi ford.)
Európa, 2007

Utolsó vacsora
(Körner Gábor ford.)
Európa 2009

„Wieser Dávidka” (részlet)
Magyar Lettre Internationale, 34

„A szabadság ajándékai”
Magyar Lettre Internationale, 79

2014 őszi

„Danzig hercege”
Nagyvilág, 2001. 5.

„Bicikliposta”
2000, 2010. 7-8.

CHWIN, Stefan
Hanemann
(Weber Kata ford.)
Kalligram, 2004

Arany Pelikán
(Weber Kata ford.)
Kalligram, 2007

„Gdańsk”
(Hanemann részlet)
Magyar Lettre
Internationale, 39

„Erózió”
(Arany Pelikán
részlet)
Magyar Lettre
Internationale, 66

KERTÉSZ Noémi
„Lengyelországból
Lengyelországba:
a hontalanság mi-
toszai”
Magyar Lettre
Internationale, 73

ASSMANN, Jan
A kulturális
emlékezet
Atlantisz, 1999

FÖLDÉNYI F.
László
Melankólia
Akadémiai, 1984

MINOIS, George
Az életfájdalom
története.
A melankóliától
a depresszióig
Corvina, 2005

DELEUZE, Gilles
Proust
Atlantisz, 2002

OLICK, J.K.-
ROBINS, Joyce
„A társadalmi
emlékezet
tanulmányozása...”
Replika, 37

HALBWACHS,
Maurice
Az emlékezet
szociális feltételei
Ikvá, 1995

„A Szentföld
legendás
topográfája”
Magyar Lettre
Internationale, 37

BOYM, Svetlana
„Nosztalgia és
posztkommunista
emlékezet”
Magyar Lettre
Internationale, 48

„A nosztalgikus
város”
Magyar Lettre
Internationale, 55

Ennek megfelelően, amiről itt szó van, nem teljes, csak részleges beavatásként értelmezhető.

„Az emlékezet archeológiájának rövid tanfolyamában” Chwin a saját gyerekkori emlékeiből, benyomásaiból kimentett leleteket hívja elő. Az akaratlan emlékezet működésével van dolgunk, azzal, amit Halbwachs *önéletrajzi emlékezet*nek nevez.

A művet az önéletrajzi emlékezet mechanizmusai segítségével elvégzett tanulási folyamatként értem, amely a jelek mögött kirajzolódó különböző világokba vezet be az elbeszélőt. Az elbeszélés nosztalgikusan idézi fel annak a világra való elemi rácsodálkozásnak az élményét, amely kizárólag a gyerekkor sajátja, de ez a rácsodálkozás egyszerűsmind ironikus (önironikus) is, hiszen (a gyerek számára megjelenő) jelek mögött a mű logikájából adódóan sok minden megfejtetlen marad. Más szavakkal: a jel és a mögé gondolt jelentés nem mindig fedi egymást. Az elbeszélés ugyanakkor rendkívül szuggesztíven idézi fel az emlényomok formájában megjelenő benyomásokat: a gyermeki szem primér látásmódjának reprodukálásában van az ereje. Az emlékképek sokféle csatornán keresztül jutnak el a gyerekekhez: május elsejei felvonulás a papa nyakában ülve, a mamával egy fotókiállításon, az iskolai vetítéseken, az utcákon járva, szülőkkal a templomban ülve, a pincében kutatva, vagyis a hétköznapiakon és az ünnepeken. A sorjázó képekből, benyomásokból hívódnak elő a második világháború szörnyűségei és a 20. század ötvenes éveinek történelmi eseményei, amelyek a Jalta utáni nemzedékhez tartozó elbeszélőnek az elemi léttapasztatást alkották.

Túl sok a jel – a tárgyak mint emlényomok

Az 1949-ben született kislány számára a németek azt a múltat jelentik, amely a mindennapokban még ott van, ugyan már csak részletekben, töredékekben, de még ezek a töredékek is mindenütt az idegen kultúra jelenlétére emlékeztetik az elbeszélőt, az idegen kultúrára, amely megakadályozza, hogy otthonosnak érezze a várost.

„Túl sok a nyom. Túl sok a jel. Mindenütt, ahova csak nézek. Egész Oliwa tele volt az »azok« által otthagyt jelekkel. Mindenütt ujjenyomatok.” A (német) múltat hordozó jelek: a pincében stószba rakott újságok, könyvek, egy régi világtalasz, az oliwai katedrálisban látott freskók, egy véletlenül megtalált német katona holtteste és felszerelésének maradványai, a régi temető sírfeliratait és sírkövei, üzletek cégtáblái, az épített környezet egyelőre meghagyott emlékei, s a ház berendezése, bútorai, használati tárgyai. Minden idegen: nemcsak a tárgyak, hanem a betűk is, és ami idegen, az félelmet is kelt, ahogyan a gót betűs német újságlapok, amelyek váratlanul az elbeszélő legszűkebb életterében bukkannak fel. A gyerekszobában a tapéta mögött láthatóvá válik a fal, amelyet padlótól a mennyezetig gót betűs német újságlapokkal ragasztottak tele. A gót betűk később megjelennek egészen más kontextusban, a civilizáció vívmányaihoz kapcsolódva is: a csatorna-fedeleken, a fürdőszobai mosdók és kádak csapjain, a vízszintjelzőkön. Ami az előzőekben félelmet keltett, az itt barátságossá válik, s e tapasztalás nyomán rögzül a betűkkel kapcsolatos fontos

tudás, hogy ti. azok *önmagukban* se nem jók, se nem rosszak... „Ugyan ki szerette közülünk ezeket a keskeny, hegyes végű sváb betűket? (...) Az a sváb betűtenger a szobánk falán fekete volt, mint a méreg, (...) de itt?”

Az idegen kultúrával való efféle testközelség, az a szó szerint szenzuális kapcsolat, amely a németek által hátrahagyott berendezéssel, használati tárgyakkal való napi érintkezés során kialakul, egészen sajátos szocializációs tudáshoz, tapasztalathoz vezet. Olyan tapasztalatok ezek, amelyeknek a meggyökeresedésben kellene kulminálniuk, az otthonosság kialakulásában, a tárgyi környezet, a város, a házak „belakásában.” Ennek a nehézségeiről, buktatóiról, is beszél ez a könyv.

Az emlényomokat rögzítő és értelmező múltidézés szoros kapcsolatban áll az (egyéni és kollektív) identitás konstrukciójával is: a hely, ahol élünk, a táj, a környezet, amely körülvesz bennünket, különböző elbeszéléseken keresztül beépül identitásunkba. Ekként vált részévé Danzig-Gdańsk is – a maga konfliktusokkal terhelt múltjával együtt – az elbeszélő identitásának.

Összetettebb módon szól a hely és a múlt kapcsolatáról, a nosztalgia születéséről és egyszerűségeiről is a *Hanemann* című regény. Ez esetben is önéletrajzi emlékezéssel van dolgunk: az egyes szám első személyű elbeszélő – egy betelepült lengyel család kislánya – mondja el szomszédjuk, Hanemann történetét, részben saját élményei, részben a másoktól hallottak alapján.

Ez a mű joggal foglal el különleges helyet a 90-es évek irodalmában, mert a több műfaji konvenciót és hagyományt alkotó módon felhasználó-újraíró regény a létezés egyik fontos kérdését teszi fel: azt, hogy mi az, ami az életben tartja, megtartja az embert. A regény főhőse, Hanemann, Danzig Szabad Város polgára, patológus, megbecsült szakember és megállapodott polgár. Körül van véve kapcsolatokkal: szerelme van, munkája, otthona, és vannak szomszédai, barátai. Élete akkor változik meg gyökeresen, amikor szerelme egy hajóbalesetben meghal. A veszteség hirtelen ráébreszti a férfit az emberi lét törékenységére.

Luiza halálával a korábban otthonos, barátságos kisvilága idegenné, rideggé válik. Az elszenvettség hatására először nosztalgiába menekül, és az emlékek maradékával próbálja kitölteni életét, majd ennek kudarcra nyomán melankolikussá válik, és lassan minden kapcsolata megszűnik a környezetével.

Az az – egyébként nem túl eredeti, ebben a kontextusban mégis hatásosan elővezetett – felismerés, amelyet Chwin a hősei közvetítésével megfogalmaz, nem más, mint hogy ami életben tart bennünket, az valamiféle meggyökereszettség, egy adott közegbe való beágyazottság: más szavakkal az életünket körbefonó háló, amely embelekkel és a környezetünkkel, a bennünket körülvevő dolgokkal kapcsol össze minket. A város is sokkal inkább ilyen személyközi és tárgyi kapcsolatok hálója, semmint pusztán tér. S ha ez eltűnik, akkor nincsen, ami életben tartson.

Hogyan jelenik meg a *Hanemann*-ban a város? A különböző etnikumok békés együttélést garantáló toleranciájának idillikus megjelenítésével – amely a harmincas-ötvenes évek „szűkebb hazát”

megidéző irodalmát jellemezte – itt nem találkozunk: németek és lengyelek, sőt, később, a betelepülők városba érkezése után már lengyelek és lengyelek között is konfliktusok vannak, de feszültség van a katolikus és az evangélikus felekezet között is. Igaz, ahogyan P. Czaplinski figyelmeztet rá, ezek a konfliktusok egy magasabb szinten, a polgári kultúra és a kereszténység közös értékeinek szintjén még kiegyenlítődnek. Maga a város azonban pusztul: a város német polgárai elmenekülnek. Hanemann nosztalgiája abból is adódik, hogy – bár ő maga nem megy el – nem találja többé a helyét a kiürült, feldúlt, lerombolt városban. Szomszédai, munkatársai elutaztak, munkahelyét otthagyták, környezete gyökeresen megváltozott: „a halott város” veszi körül.

De pusztulnak a tárgyak is. A regényben nagy szerepet kap a tárgyak emlékezetének megjelenítése. A mű szinte tobzódik a német polgári kultúra tárgyi emlékeinek hallatlanul kifinomult, esztétizáló leírásában: a tárgyak életre kelnek, mintha maguk is hordozói lennének a létezés mulandóságának, törékenységének. Chwin a tárgyakat úgy írja le, hogy egyszerűen azok korábbi használóinak életét is felidéz. Talán nem túlzás azt állítani, hogy prózájának ereje, vonzása éppen ebben a „reista” narrációban van: a tárgyak emlékeztetnek egykori tulajdonosaikra, lenyomatokként hordozzák az idegen élet nyomait, s új gazdáik életében ezekkel az emlényomokkal együtt vesznek részt.

De a régi világ pusztulásával párhuzamosan formálódni kezd egy új, másik világ a Danzig helyett immár Gdańskban, a Lessingstrasse 17. helyett a Grotter utca 17-ben élő főszereplő körül. Új kapcsolatokra tesz szert a városba betelepült új lengyelek (szomszédok, tanítványok, társaság) köréből, bevonódik a szűkebb közösség életébe (németre tanítja a gyerekeket). Mindezek következtében ő maga is megváltozik. Melankóliája akkor oldódik fel, amikor egy magához hasonló hajótörött, a szomszédai által befogadott Hankát (a valószínűleg Ukrajnából menekült cselédlányt) megmenti az öngyilkosságtól. Csakhogy a kor ismét menekülésre kényszeríti hőseinket: az ötvenes évek elején mindenki gyanús, aki idegen. A regény azzal zárul, hogy Hanemann a lánnyal és egy ugyancsak menekült árva és néma kislánnyal együtt indul el egy új, közös élet felé. A város pedig „örökké állni fog.”

Huelle és Chwin tudja: ha a múlt szertefoszlik (mert lerombolják, eltüntetik, nemlétezővé változtatják), nincsen jelen sem, mert nincs mibe kapaszkodni, nincs mire támaszkodni. A műveikben életre keltett Danzig korábban ebben a formában sohasem létezett, ők konstruálták meg a még fel-lelhető emlékek nyomaiból. Tény, hogy munkájuk a kollektív felejtés ellenében hat, és megerősíti azt a korábban már említett tényt, hogy a nosztalgikus emlékezés lehet terápiás is, nem csak az egyéneket, hanem a közösségeket életben is.

(A pozsonyi világirodalmi intézet történelmi regény-konferenciáján 2014. február 5-én tartott előadás rövidített változata. Szlovákul megjelent az intézet folyóiratában: *World Literature Studies* 6 (23) 2014. 2.)

Jön Mordor, hogy fölfaljon minket

Schulz kedvéért utaztunk Drohobicsba

Elvileg Schulz kedvéért utaztunk Drohobicsba, de igazából a Keletet kerestük. Azt a bizonyos keleti, posztszovjet egzotikumot. A ruszkiságot.

Az iránytaxi sofőrje teljesen őrültnek látszott. Méretes fasz volt, és mindegyikünkre morgott maga körül. Rám is, Havranra is.

Az egyik szemem zölden fénylett, a másik azúrkéken. Akkor vettem észre, amikor fizettem a fuvarért, és odadobtam neki a műszerfalra a két kék Bölcs Jaroszlavot. Rám nézett az eszelős tekintetével, és rögtön tudtam: ez durva lesz. Az is volt, mert az őrült az országút közepén száguldott, pont ott, ahová a felezősávot kellett volna festeni (ha lett volna), és nem félt semmitől. Én helyette is félttem. Láttam, hogy Havran is kicsit be van tojva, de olyan képet vág, mint aki rá se ránt, nem először jár erre, ismeri a Keletet, mint a tenyerét.

Az őrült folyton megelőzött valakit. Láthatóan ez volt az életcélja. Minél több autót megelőzni az életben. Milliméterekre kerülte el a frontális ütközést, de egymás után pipálta ki a kocsikat, ezt az egész posztszovjet mozgócirkuszt. Mert az élőhalottak fesztiválja volt, ami az úton ment. Lihegő Zsigulik, félholt Zaporozsecek, amikbe alighanem már csak varázslattal leheltek életet, Volgák, amik nyüszítve várták a kegyes halált, szenvedéseik végét.

Dél volt és hőség, a horizonton elterülő szántóföld mintha lángolt volna a zöldtől.

– Nincs olyan érzésem, mintha távolabb lenne a horizont, mint nálunk? – kérdeztem kicsit elálmodozva Havrantól.

– Nincs – morgott Havran, és ki se pillantott az ablakon. Dühös volt. A képeket nézegette a fényképezőgépben. Tegnap este és ma reggel készítette őket Lembergben. Főleg hasogatás, rombolás, törés-zúzás volt rajtuk. Festői látványt nyújtottak. Meg különféle érdekességek: angol nyelvű étlap egy lemerbergi étteremből, amelyen a csirkecombot „*chicken foot*”-nak írták, a kínai csirkét meg „*chicken on People's Republic of China*”-nak. Vagy egy disznónak öltözött fickó az utcán, aki egy húsboltot reklámozott; a tulaj túlságosan komolyan vette a nyugati marketing szabályait. No meg egy titokban készített fotó egy rendőrrel, aki saját Lada Samara márkájú URH-kocsija kerekére vizelt a Zamarstynów-nyegyed egyik aszfaltotlan mellékutcájában. Pontosabban Havran azt hitte, titokban készíti róla a képet. A rendőr ugyanis – egy taknyos srác, úgy nézett ki, mintha most végzett volna a gimiben – észrevette, és ráüvöltött Havranra. Közbeléptem, így velem is ordibálni kezdett. Az útlevelünket követelte, amit nem adtunk oda neki – ha odaadod a tetűnek az irataidat, úgy kell aztán egy rakás dohányért visszaváltani. Persze látszott, hogy éppen a dohányra megy ki a játék. Mi másra? Száz dollárt kért hatósági közeg inzultálása címén. Havran a képébe röhögött. A rendőr, elég váratlanul, meglökte, és megragadta a karját. Mielőtt reagálhattam volna, a meglepett Havran már arccal a palánk felé fordulva állt, a léceknek támasztva a kezét, szétvetett lábbal, a srác meg a zsebeit tapogatta. Talált Havran gyakorlónadrágjában egy zsineret, félredobta, aztán egy bicskát. Csilli-villi svájci darab, volt benne vagy ötven penge: halkés, filézó, konzervnyitó, hozzá mindenféle tolvajkulcsok, még zseblámpa is, már csak egy fúró hiányzott. A kis taknyos egy ideig játszott vele, aztán Havran orra alá dugta a pengét, és közölte, hogy ez kézi fegyver, ami súlyos bűncselekmény, ilyen fegyvert nem lehet becsempészni Ukrajnába, ezért börtön jár.

– Oké, főnök – mondta Havran lengyelül –, nem kell a szöveg: mennyi?

– Száz – mondta a taknyos, látszólag a penge nyitogatására-csukogatására összpontosítva. Havran a tárcájáért nyúlt, és kivett száz hrvnyát. A zsarú elröhögte magát.

– Dollár. Mondtam.

– Meg vagy te húzatva – mordult Havran.

– Akkor mennyit adsz? – alkudozott a rendőr.

– Ötöt tudok.

– Kérem az útlevelet.

– Tíz.

– Az útlevelet.

– Akkor mennyi?

– Hetven.

– Figyelj – Havran próbálta megőrizni a maradék méltóságát, ezért úgy morgott rá, mint egy kutya –, legfeljebb húszat tudok adni, egy kurva centet se többet.

A zsarú behunyta a szemét: halványkék volt, mint a Szentséges Szűzanya ruhája.

– Oké – mondta –, húsz.

Havran elővett két tízest a nadrágja belső zsebéből. Nyilván be volt készítve ilyen esetekre. A zsarú rátette a kezét Havran kezére, és a dohány, mint egy Houdini-előadáson, eltűnt.

– Add ide a kést – nyújtotta a kezét Havran. A zsarú az orra alá dugta a csukott bicskát.

– Elkobozva – mondta –, nagyon veszélyes eszköz.

Zsebre vágta a bicskát, cowboyként ringó léptekkel a Lada Samarájához ment, bemászott, és elrohogott. A fényképről elfeledkezett. Vagy eleve szart rá. Havran olyan káromkodásfűzért eresztett el utána, hogy a szomszéd házából kijöttek az erkélyre a csajok.

Így aztán Havran most megalázva érezte magát és dühös volt.

A drohobicsi állomáson szomorú bábuskák árultak mindent, amit lehet. Lufikat, késeket, törülközőket. Sorra szabadultak meg mindentől, amit sikerült felhalmozniuk az életben, hogy ezt a pár évet még kihúzzák valahogy. Nem vásárolt senki, hiszen senkinek se kellett az életük. Elég baja volt mindenkinek azzal, hogy megalapozza a magát.

A fazonok az állomás melletti kocsmában egybehangozóan állították, hogy a Szójuz idején jobb volt, s a vak is láthatta, hogy – ha tetszik, ha nem – igazuk van.

– Az a baj – magyarázta egy hetvenes évekbeli frizurát viselő arc, tiszta Kazimierz Deyna –, hogy nem azok akarták megcsinálni a kommunizmust, akiknek kellett volna. Hanem a ruszkek. Azok amihez fognak, elcseszik – jelentette ki sörözés közben végtelen nyugalommal, amely különös ellentétben állt a körös-körül uralkodó apokaliptikus lerohadással.

Kizárólag a vihar előtti csönd juthatott eszébe az embernek erről a nyugalomról, s úgy tűnt, a fazon mindjárt elővesz az asztal alól egy PPS-t, és szitává lövi az egész műintézményt. Szabályosan szétkúr mindent: a pultot, a polcon sorakozó néhány palackot, a kistétét a jégsekretyen, a vendégeket és köztük persze minket. De nem csak, mert a szétkúráshoz itt volt még egy szalonnanyakú kövér manusz, aki a kocsikulcsával vakargatta a tőkét, egy meghatározhatatlan bácsika, aki bárki lehetett a múltban a huligántól a tábornokig, néhány fiatal, lenyírt hajú, ragadozóképző srác. Volt valami a levegőben, valamilyen feszültség, úgy tűnt, mintha mindjárt történné valami – Deyna pedig ehhez az egészhez képest túlságosan nyugodtnak tűnt. Pont ezért volt olyan, mint a pisztoly ravasza, amely mindjárt működésbe lép.

– Ha a németek, pláne a svédek akarták volna megcsinálni a kommunizmust – folytatta Deyna –, az egész világ másképp nézne ki. Mindenki látná, hogy ez a legjobb rendszer, ami csak lehet. Mert – Deyna sorban hajlítgatni kezdte az ujjait – van munkád, van otthonod, van nyugid, van szabid, minened van. Csak hát – hagyta abba a hajlítgatást, és lerázta a hamut a hamutartóból felemelt csikkról – a ruszkek csinálták. És elcseszték, mint mindent.

SCHULZ, Bruno
Fahjas boltok
Jelenkor, 1998

Elcseszni egy ilyen gyönyörű eszmét! – sóhajtott valódi fájdalommal, így kapcsolva össze galíciai nyugatbarátságát a tudattal, amitől egyszerűen nem tudott szabadulni: a Szójúz alatt jobb volt.

Megittuk a sört, és szedelőzködni kezdtünk. Nem akartuk, hogy jelenléteinkben robbanjon ez az energia, amely úgy szívárgott, mint rezsóból a gáz.

– Tévedsz, Bohdan – mondta eközben a meghatározhatatlan bácsika, és elnyomta a cigijét a hatalmas, nehéz hamutartóban, amellyel simán szét lehetett volna loccsantani valakinek a koponyáját. – Ha a németek vagy a franciák csinálják a világgommunizmust, akkor meg komplexusaink kellene hogy legyenek velük szemben. A Szójúzban a ruszoknak voltak komplexusaik velünk szemben, mert mi mindig kulturáltabbak voltunk náluk.

– Az észtek meg nálatok. Kapjátok be mind, rohadt banderisták – mondta hangosan oroszul a kövér, aki már nem vakargatta a tőkét, felhajtotta a sört, elnyomta a cigijét, felállt, és becsapta maga mögött az ajtót. Az ablakból láttuk, hogy beszáll egy kikalapált Audi százasba, és olyan csikorgással fordul ki, hogy a közelben tojást áruló bábuska kis híján szívrohamot kapott.

A szovjet panelházak úgy uralták a galíciai dombokat, mint hadsereg a stratégiai magaslatokat. Hosszú, unalmas úton lépkedtünk a központ felé egy hrucsovi időkből épült lakótelepen keresztül. A panelházak között kis, régi görög katolikus templom, utolsó nyoma annak, ami azelőtt itt volt. A panelek úgy magasodtak fölébe, mint focihuligánok az áldozat fölé, akinek mindjárt beverik a képét. Erkélyeiken tűzifát tároltak, az ablakokból kályhasövegek meredeztek.

A templom előtt találkoztunk egy hátizsákos lengyel sráccal. Dettó, mint mi. A kerítés mögött lapult egy irdatlan teleobjektívvel, három bácsikát próbált lefényképezni, akik a panel előtt üldögéltek a padon. Egy kilométerről áradt belőle a Wigor balzsam szaga.

– Nézzétek őket – mondta, amikor odaléptünk hozzá. – Van bennük valami – mondta, és meggyújtotta a staubját a miénkről –, valami... áldott. Valamilyen örök bölcsesség van ráírva, értitek... az arcukra. Olyan... békés bele nyugvás a sorsba, szóval... olyan megvilágosodás.

– Ja – felelte Havran, láthatóan szüksége volt rá, hogy valakin levezesse a feszültséget –, a munkanélküliségtől és láblógatástól támad az embernek a legutóbb megvilágosodása.

A srác úgy nézett ránk, mint a barbárokra.

– Nem értetek semmit – válaszolta.

A templomból kilépett egy csaj. Rövid haj, vietnámi papucs, szép lábak és combok a levágott szárú farmer forrónadrágban. Fekete, nagyon fekete szeme volt. Mintha valaki két lyukat lőtt volna a fejébe. Nyomában a pópa. Ukránul beszéltek. A pópa olyan képet vágott, mint aki azon gondolkodik, hova bújjon a csajjal, hogy nyugodtan meghúzhassa. Láthatóan csalódott, amikor a csaj odalépett a fényképezőgépes sráchoz és megölelte. Lengyel srác, ukrán csaj. A fotós figyelte pillantásainkat, amelyekkel körbetapogattuk a rövid hajú csajt, arcára kiült a valószerűtlenül szép lányok pasijaira jellemző, kelletlenül elnéző és mesterkéltén gúnyos mosoly.

– Schulzot keressetek? – kérdezte. – A helyet, ahol lelőtték, felismeritek a mécsesről. Gyűjtöttem egyet – dicsekedett.

– A haza örökre hálás lesz neked – veregette meg a vállát Havran, s közben meresztette a szemét a combokra és vádlikra. A csaj megvetően nézett rá. A kilőtt lyukakkal.

Megvolt a mécses, meg. Ott hevert a kis pékség lépcsőjén, amelynek cégtábláján az állt ukránul: „Svizsij hlib” (friss kenyér). Még égett is. Itt feküdt Schulz holtteste egy egész napig, a németek ugyanis valamiért nem engedték elszállítani. Próbáltam elképzelni. Ahogy ott fekszik a kis, feketedő test a nehéz télikabátban – de nem ment. Ahogy nem tudtam ideképzni *A Bálványimádás Könyvének* erotikus körmeneteit sem. Egyszerűen hülyén nézett volna ki. Dehát általában is nehéz volt Drohobicsba képzelni bármit, ami a szovjet idők előtt történt. Még Galíciát is. A Szovjetunió durva testével agyonnyomta Galíciát, és még mindig itt feküdt ez a test, mert ha megdöglött is, nem tudták hogyan eltemetni.

Így hát elmentem a patikába Wigor balzsamért, Havran meg a boltba kvászért. A patikusnő, mint mindig, amikor Wigort vettem, az orra alatt mosolygott. Zavart a dolog.

– Mi olyan mulatságos a Wigor balzsamban? – kérdeztem.

– Semmi, semmi – felelte.

– De hát látom – mondtam. Megrázta a fejét, és közölte: semmi baj, ne törődjek vele. Megvontam a vállam. Fogtam a két üveget, és visszamentem

a lépcsőre. Havran már ott ült. A fotós által gyűjtött mécses a lába előtt égett. Ittunk egy kicsit, és néztük a drohobicsi főteret.

– Mécseset gyűjtöttatok? De szép! – hallottuk hirtelen lengyelül. Két lány állt mellettünk. Az egyik trikójára *Bruno Schulz* volt írva, a másikéra *Franz Kafka*. Mindkettőjük haja feketére festve, csak az egyiké rövid, a másiké hosszú, vállig érő. Mindketten egy-egy fekete gyertyát tartottak a kezükben.

Lengyel szakos egyetemisták voltak. Varsóból. A rövid hajút Marzenának hívták. A másikat Boženának. Azért jöttek, hogy – ahogy fogalmaztak – „lerójják tiszteletüket a nagy lengyel-zsidó író, a lengyel nyelv mestere előtt”. Így mondták. Leróni tiszteletüket és persze megkeresni a Krokodil utcát.

Meggyűjtötták a fekete gyertyákat (biztos valami dizájnoltban vették még Varsóban), lerakták a lépcső elé, és leültek mellénk. Körbeadtuk a Wigort.

– Istenem, milyen szegény és mégis varázslatos ország, nem? – mondta Božena; irritáló volt a hangja. Mondjuk ki: nyafogott és idegesítően szótagolva beszélt. – Szívesen élnék itt egy darabig. Kicsit úgy érzem itt magam, mint egy mesében. Megnyugtató, értitek? Megnyugtató. Van ebben a pusztulásban, amit itt megfigyelhetünk, valami alapvetően schulzi, nem? – Kicsit hadonászott beszéd közben. A csuklójára jin és jang volt tetoválva. Annyit jelentett, hogy az egyetem után nem fog rohanni a munkaerőpiacra. Nem többet. – Tényleg elbűvölő ez az ország. Valahogy minden, ööö, cseszódik szerteszét, mint Schulznál. Minden olyan átmeneti, olyan – próbababaszzerű, nem? Elvesztette a formáját. Akár Schulz világában hihetnők magunkat.

– „Hihetnők”? – Már Havran is eléggé be volt állva. – Mért mondd az, hogy „hihetnők”?

– Jaj, ez egy szép, régi forma, miért ne használhatnók? – magyarázta barátnője helyett a szintén bewigorozott Marzena. – Bolesław Leśmian és Brunon Schulz is ezt használta, mert a Brunon formát ragozzuk, nem a Brunót; egyáltalán, régen így beszéltek. Amikor minden jobb és értelmesebb volt, az újságban pallérozott nyelven írtak, nem úgy, hogy gaga meg csöcs, a kávéházakban meg értelmes és lényegbevágó dolgokról beszéltek. Mert Witkacy ült a kávéházakban.

– És mért mondd minden mondat végén azt, hogy „nem”? – kérdeztem Boženát.

Božena dühösen nézett rám.

– Azért nem minden mondat végén, nem? – kérdezte. – Egyébként meg: honnan tudhatnók? Miért, zavar?

Igazából ott kellett volna hagynunk őket a lépcsőn, de győztek a hormonok: Marzena tényleg ingerlő volt. Božena már kevésbé, Marzena viszont, hát... Volt valami mókás a szájában, ahogy csücsörítette, kicsit mint egy madár; nagyon úgy tűnt, Havran is megkívánta a csajt. Hát majd versengünk kicsit, gondoltam. A sport fél egészség. Ezért csak vettünk még egy kis kvászt, összekevertünk a Wigorral, és elmentünk velük, hogy megkeressük a Krokodil utcát.

Lófrátlunk a drohobicsi utcákon, és rájöttem, hiába mond Božena ilyeneket, hogy „hihetnők” meg „nem?”, azért igaza van. Tényleg csak ereklyeként létezett itt a forma. Az egész civilizációs máz, amivel az elmúlt tizenvalahány év leöntötte Drohobicsot, gagyi volt. Ideiglenes. Amolyan posztnomád cucc. Ahogy Lengyelországban is, csak még inkább. „A város ódon, korhatag talajába oltott pseudoamerikanizmus – olvasta nyafogó hangon Božena, mert – naná – nála volt a *Fabajas boltok* – a silány, zsbivásári fennhéjzás buja, de üres és szintelen vegetációjával szökkenett itt szárba.”

De igazából sokkal rosszabb volt a helyzet, mint ahogy Schulz jósolta.

„Láthatunk olcsó, vacakul épített bérházakat karikatúrába illő homlokzattal, mindenfelől monstruózus, repedezett gipszstukatúrával teletűzdelve. Rozzant, kidölt-bedölt városzéli viskók sebtiben összetákolat portalét kaptak, melyben csak a gondosabb szemügyrevétel leplezte le a nagyvárosi építkezés nyomorúságos utánzatát.”¹

Az volt a baj, hogy nem kellett gondosabban szemügyre venni. Már ránézésre szemet szúrt minden, az egész svindli és bővli. Nem is látszatszépség volt, hanem tisztán jelzésszerű. A lényeg, hogy ha – mondjuk – a kereskedő, aki boltot bérelt a főtéren, kirakott a bolt elé egy régi virágcserepet, a cserépbe földet töltött, a földbe meg mindenféle hülye virágot ültetett, akkor az egésznek, baszki, semmi köze nem volt a szépséghez. Csak azt jelezte, hogy a boltos nagyon szeretné, hogy lássuk: ide akart rakni valami szépet, és megtett minden tőle telhetőt.

„Egymás mellett sorakoztak a szabószalonok, konfekcióboltok, porcelánüzletek, drogériák, fodrász-szalonok” – olvasta fennhangon Božena;

borzalmasan formálta a szavakat. – „Szürke, nagy kirakatüvegükön rézsútosan vagy félkörben futott a felirat, domború, aranyozott betűkből: KONFISZÖHÍ, MANIKÚH, KENG OF ÖNGLAND.”

Úristen, gondoltam, kissé már imbolyogva. Teljes hanyatlás. Amit Schulz annak idején megvetett, azt mi a sikk és a divat csúcsának tekintjük. Schulz egy percig se bírta a mai Drohobicsban. Nem várna gestapósokra, ő maga eresztené bele azt a kettőt a tarkójába.

Közben klasszikus *tour de Schulz*ot csináltunk. Először megkerestük a bérház helyét, ahol Schulz apjának a híres rőfösüzlete volt. Aztán elsétáltunk a házhoz, ahol lakott. Bożena és Marzena ragaszkodtak hozzá, hogy menjünk be, a ház jelenlegi lakója azonban, egy testes asszonyosság narancsárgára festett oroszlánsörénnyel, kikiabált, hogy tűnjünk a fenébe, mert ránk küldi a kutyát. Bożena és Marzena úgy vélték, ez a *couleur local* része, és nagyon örültek. Noteszük volt, amibe felírták az ilyen dolgokat. Leültek a fémre festett, magas járdaszegélyre, és jegyzetelni kezdtek.

Bożena már istentelenül részeg volt. Fel-alá rohangált az utcákon, és üvöltözött, hogy imádja Ukrainát, örökre itt akar élni. Közölte, hogy beköltözik az egyik szétcseszett házba vagy mondjuk egy padlásra: bámulja a tetőtérből a várost, könyveket olvas és gyönyörű verseket ír – ezzel fog telni az élete, mondta. Marzena ugyan kevésbé volt részeg, de ráhangolódott Bożenára. Mindketten ültek a járdaszegélyen, adogatták egymásnak a balzsamos üveget, és megbeszélték, hogy amint befejezik az egyetemet – irány Drohobics. Kibérelnek valamit ketten, kérnek uniós támogatást, és nyitnak valami drohobicsi kultúrházat, ahol lesznek anyagok Schulzról, de egy füst alatt Nalkowskáról is, aki felfedezte őt, meg általában a két háború közti irodalomról. Mindenekelőtt Witkacyról. Egyébként is valami totális Witkacy-fázisba csúsztak, folyton arról beszéltek, hogy Stasio így, Stasio úgy, végül azon kezdtek filózni, mekkora lehetett neki. Ültem mellettük, egyik cigit a másik után szívtam, és néztem, ahogy egy nagyobb patkány nagyságú kiskutya körbeugat egy teherautót. A sofőr mindent elkövetett, hogy elgázolja a kutyát, végül sikerült is neki. A kiskutya rémisztően felvonyított, és kihányta a pofáján a belét.

Bożena és Marzena félbehapták a szót. Szemük elkerekedett. A következő pillanatban ők is hányni kezdtek.

És ki tudja, hogy végződött volna az egész, ha nem kellett volna visszautaznunk Lembergbe. Fél óra múlva indult az utolsó vonat az állomásról. Fogtunk egy taxit, gondosan kiválasztva a leglerobbantabbat.

A vasútállomás melletti kocsmá, ahol Bohdan még reggel a svéd Szovjetuniót vizionálta, feketélt a koromtól. Hiányzott az üveg az ablakokból, az ajtó. A tűzoltók göngyölték össze a felszerelésüket. – Gázrobbanás – suttopta a bábuska, aki tojást árult az állomás előtt, és mindent látott. – Szörnyű tragédia.

A pénztár zárva volt. Tábla lógott rajta: „technikai szünet”. Így hát le kellett fizetnünk a kallert, hogy felszállhassunk a vonatra, amit a lengyel szakos csajok precízen feljegyeztek a noteszükbe mint a *couleur local* újabb elemét. A vagonok szélesek voltak, sokkal szélesebbek, mint nálunk. Ezt is feljegyezték.

– Beszárás, mi megy ebben az országban – érezte át mélységesen Marzena –, teljes szétesés.

– Hát igen – nyafogta Bożena –, konkrétan senki se fog hinni nekem, ha visszamegyünk a tanszékre, és elmeséljük, nem?

– Harmadik világ, tiszta harmadik világ – fűzte hozzá Marzena. – Baszki, utánozni próbálják Európát, de ez csak valami Európa-paródia. Atyaszentisten... tudom, hogy Lengyelország olyan, amilyen, de konkrétan megcsókolom a földet, mint a pápa, amint hazaérünk!

Gin-tonikot vettek elő, a fogukkal próbálták levenni a kupakot. A próbálkozás Marzena üvöltésével ért véget – beletört a hetese. Nem tudom, honnan tudta rögtön, hogy a hetes az, de fél másodperccel a törés után üvöltöni kezdett, hogy az egész vagon zengett belé: „kitövtém a hetest! kitövtém a hetest!” Havran, a szemét, gyorsabban reagált nálam, és rögtön ugrott, hogy megvigasztalja. Pár másodperccel később csókolózni kezdtek. Kit érdekel a kitövt hetes. Bożena várakozva nézett rám. Amennyire tudtam, kerültem a pillantását. Úgy tettem, mint akit baromira érdekel az ablakban elsuhanó zöld Galícia.

Az ülés mellett elsétált egy rövid hajú csaj. Hosszú combok és szép lábak a vietnámi papucsban. A fejében két fekete lyuk. A fotós csaja. De egyedül volt. A vagonok közti átjáró felé tartott. Becsukta az ajtót, és nemsokára cigarettaszag szállt a folyosó felől.

Kivettem a zsebemből a cigit, és – elnézést kérően pillantva a lengyel szakos barátnőre, aki úgy tudta ragozni a Brunót, mint senki más – felálltam, és követtem az éjszeműt.

A folyosón állt és a falnak támaszkodva cigizett. Amint kinyitottam az ajtót, rögtön belém fúrta a két fekete lyukat. Ez kibillentett az egyensúlyomból. Úgy tettem hát, mintha nem vennék tudomást róla. Kiráztam egy cigit, és rágyújtottam, újfent tetetett figyelemmel szemlélve Halicsina (Galícia) zöld szántóföldjeit.

– Minek jöttetek ide? – kérdezte hirtelen a lyukszemű lengyelül, erős ukrán akcentussal.

– Tessék? – lepődtem meg.

– Minek jöttetek ide, lengyelek? – kérdezte. – Amióta felszálltatok, hallgatlak titeket. Úgy látom, nagyon nem tetszik itt nektek.

– Honnan tudsz ilyen jól lengyelül? – próbáltam témát váltani, mert nem akartam Marzena és Bożena helyett letolást kapni. Helyesebben – akkor úgy tűnt, kizárólag Marzenáról és Bożenáról van szó.

– Megmondom, miért jöttetek ide – siklott el a kérdésem fölött a csaj. – Azért, mert máshol kiröhögnek titeket. És annak tekintenek, aminek ti minket: mucsának, amit cikizhetnek. És amihez képest felsőbbrendűnek érezhetik magukat.

– „Képest”, „mucsá”, „cikiz” – próbáltam játszani a kult. – Látom, Lengyelországban tanultál. Biztos Krakóban.

– Mert mindenki éhenkórász keleti csürrhének tekint titeket – folytatta közben a csaj, egyenesen a szemembe nézve a fekete lyukakkal –, nemcsak a németek, de a csehek, sőt a szlovákok és a magyarok is. Csak ti gondoljátok, hogy a magyarok olyan kurva jó haverjaitok. Igazából ugyanúgy cikiznek titeket, mint bárki más. Nem beszélve a szerbekről és a horvátokról. Még a litvánok is, öreg. Mindenki azt gondolja rólatok: Oroszország, csak kicsit más kiadásban. Harmadik világ. Csak velünk lehettek leereszkedőek. Velünk kárpótolhatjátok magatokat azért, hogy mindenhol máshol kitörlik veletek a seggüket.

Nem vette le a tekintetét az arcomról. Próbáltam állni a pillantását, de végül feladtam. Galícia zöld szántóföldjei egymás után suhantak el.

– Hát ti? – fújtam ki a füstöt. – Hova szoktatok utazni, hogy jobban éreztetek magatokat? Mit tudom én, Üzbegisztánba? Valahova biztos szoktatok.

– Mondd csak – kérdezte a csaj, állával a Wigor balzsam felé bökkve, amit a kezemben tartottam –, miért iszol mindenki előtt, tüntetőleg potencianövelő italt?

Döbbsen emeltem szememhez a címkét, aztán rájöttem, túlságosan megalázó a mozdulat, ezért eltoltam magamtól, az eltolás viszont még megalázóbb volt, mert volt benne valami ostoba elfojtás, ezért újra felemeltem. Valóban: apróbetűvel írtak valami „*erektilna diszfunkciója*”-ról.

– Basszus – szaladt ki belőlem. Eszembe jutott, amikor legutóbb Wigort ittunk a lengyeli főtéren, üvegből, és azt hittük, azért fotóz bennünket mindenki a mobiljával, mert olyan klasszul mutatunk. Már tudom, miért csinálták. Két felnőtt lengyel, aki nagydobra veri, hogy erekciófokozó italt iszik – épületes látvány lehetett.

A lyukszemű nekিপöckölte a cigit a szemközti falnak, fél méterre a fejemtől. Beterített a szikraeső. Aztán elvált a faltól, elhúzott mellettem, és visszament a vagonba.

Visszamentem a helyemre. Kerestem a lyukszeműt, de nem volt a vagonban. Bożena szerencsére már aludt. Vagy úgy tett, mint aki alszik. Havran Marzenát taperolta. Az egész vagon úgy tett, mintha nem látná. Végül felálltak, és a végé felé vették az irányt. Ültem a helyemen, iszogattam az erekciózavar elleni italt, és a vagonajtó kitört üvegén keresztül bámultam, ahogy kinyitják a végéajtót, és hitetlenkedve nézik, ami mögötte van, majd becsukják, és rosszkedvűen visszaballagnak a helyükre.

– Mi az – kérdeztem –, megint a *couleur local*?

Mosolyogni próbáltak, de nem igazán ment nekik.

– Nesztek – nyújtottam nekik a Wigort –, igyatok egy kortyot.

KÖRNER GÁBOR FORDÍTÁSA

Részlet a szerző Jön Mordor, hogy felfaljon minket, avagy a szlávok titkos története (2013) című riportkönyvéből, amely magyarul jövőre jelenik meg a Typotex Kiadónál.

¹ Bruno Schulz: *Krokodil utca*. (Kerényi Grácia fordítása)

Czardasz z mangalicą

Mangalicacsárdás

VARGA, Krzysztof
Tequila
Poligráf, 2008

Turulpörkölt
Európa, 2009

Műmárvány
síremlék
Európa, 2011

Függetlenség
sugárút
Európa, 2012

„Bildungsroman”
Magyar Lettre
Internationale, 44

„Műmárvány
síremlék”
Magyar Lettre
Internationale, 79

„Hunok és
szarmaták”
Magyar Lettre
Internationale, 83

„Fűrészpor”
Magyar Lettre
Internationale, 91

(Horváth
Viktorral és Pavol
Rankovval)
„A zsolnai
kerekasztal”
Magyar Lettre
Internationale, 87

Budapest egy ideje főként a rituálék ismétlődését jelenti nekem, egyre világosabban látom, hogy nem vágyom az újdonságokra, csak a régi ösvényeken akarok járni, olyan ételeket akarok enni, amelyeket jó párszor ettem, és olyan kocsmákban akarok fröccsözni, ahol már jó párszor fröccsöztem. Budapest különös módon kasztrálja az olyan jellegű szükségleteimet, hogy felfedezzek valami újat. Olyan ez a város, mint az emléktárgyak gyűjteménye, melyeket elővesz az ember egy kis bőröndből, megnézegeti őket, eljátszik velük, aztán megint visszateszi a helyükre, de nem lehet szabadulni tőlük, mert velük együtt önmagam egy részét is elveszteném. Pedig a gyűjtő azért gyűjt, hogy gyűjtsön, legszívesebben a gyűjteményével együtt temetné el magát, mint a régi korok harcosai, akikkel hű paripájukat is eltemették.

Szégyenletes, kínos érzés volt, amikor észrevettem, hogy kezdem hazug és követelőző módon nosztalgikusan nézni Budapestet, azt várom tőle, hogy ne változzon, mindig ugyanaz a város maradjon az én személyes kívánságomra, amely évekkal ezelőtt rögzült az emlékezetemben, mert pontosan ilyen képet állítottam a szemem elé mint kötelező változatot, izgat e város változatlansága, ahogy öreges makacssággal hordja mindig ugyanazokat a foszladozó ruhákat, lyukas fehérneműt, nem kellene hát – legalábbis szerintem – új inget, gatyát vagy éppen egy pár zoknit vennie abból a nyomorúságos kis nyugdíjából. Akkor ébredtem rá aljasságomra, amikor a metrón utazva észrevettem, hogy különös módon nagyobb örömet lelem abban, ha a veszélyes hármason utazom, nem pedig a felújított kettesen, pedig legutóbb igyekeztem kerülni a hármast, mert attól féltem, egyszer csak szétesik az alagútban a rozsdamarta vagon, vagy csak megáll, és nem tud továbbmenni, vagy ott ég el, velem együtt, mert emlékszem a sajtóhírekre, és ismerek olyan embereket, akik nem mernek lemenni a kék metró állomásaira, inkább busszal, villamossal, trolival járnak, bonyolult átszállásokkal. Pár éve alapos felújítást végeztek a metró második vonalán, végre itt vannak az új szerelvények – egy térből állnak a vonatok, amelyekről egyébként évekig folyt a pereskedés –, és ma már egész más a piros vonalon utazni, mint annak idején, amikor az egykori Moszkva téri állomás környékén laktam. Ma már nincs semmi élvezet abban, ha a piros metróval megyek valahová, ilyen vagonokban utazni érzelmileg annyit jelent, mint Varsóban metrózni, vagyis semmit, viszont egyre jobban vonz a kék vonal büze és szomorúsága. Miután teljes mértékben tudatára ébredtem nosztalgikus elbutulásomnak, a legnagyobb örömmel vettem magam nemrég a hármason rémisztő mélységébe, ahol még mindig a lepusztult, ütött-kopott szovjet vonatok járnak, már rég elrozsdásodtak, mert majdnem egyidősek lehetünk. Természetesen a mozgólépcsők többsége szokás szerint elromlott, sárga fémparavánokkal rakták körül őket, néhány figura áll mellettük munkaruhában, az egyik piszkált valamit, a többi meg szakszerű unalommal figyelte a mesterkedését. Egyébként mindig ez a helyzet, akár a metró mozgólépcsőjével, akár a vízvezetékkel, a telefonkábelrel vagy valamilyen más berendezéssel van baj: az egyik szakí, esetleg tekerget valamit a franciakulccsal, körülötte meg gondterhelt munkások csoportja áll dogál, és némi blazírtsággal enyhített feszültséggel figyel a munka eredményeit, nyugalom van bennük, csak semmi kapkodás, nem teljesítménybérben dolgoznak, mindennek eljön az ideje, és ebben benne van a munkásosztály valódi sztoikus filozófiája.

Ugyanolyan csalódottan szálltam föl az új kék Mercedes buszokra, ahol a vadonatúj üléshez és a műanyag friss illatát éreztem, s bár örültem a komfortos utazásnak, ami nemrég még elérhetetlen volt Budapesten, nagy boldogság volt átszállni egy bűzös Ikarusra, ahol már beleette magát a kosz az ülésekbe, az oldalára pedig negyedszázad mocska ragadt, mert velem utaztak az emlékeim, képzelgéseim és érzélgősségeim. Próbálok küzdeni, hogy Budapest ne maradjon nekem kizárólag a múlt városa, az emlékek skanzenje,

ahol már csak unalomig ismert útvonalakon fogok közlekedni, ugyanazokba a kocsmákba, könyvesboltokba, fürdőkbe járok, harcolva a múlt idővel, mert ez az első komoly figyelmeztetés arra, hogy veszedelmesen öregszen mentálisan, kihozza belőlem a vénség a szentimentalizmust, arra gondolok hát, hogy egyszer egy nagy budapesti portyára kell indulnom, ismeretlen negyedeket, külvárosokat kell bejárnom a közelebről még meghatározatlan jövőben, föl kell ülnöm a még befejezetlen négyes metróra, amely a tervek szerint zöld színű lesz, föl kell ülnöm rá, és annyira bele kell szeretnem, hogy szinte elfelejtsem azt, hogy létezik a kék vonal, és hagyjam ott az alagútjában az egész kenőcsöt és mocsoktól bűzlő múltat.

A budapesti újdonságok közül tulajdonképpen leginkább új kocsmákat keresek, különösen péntek és szombat este, amikor a lányok parfümjétől illatosak a Nagykörúton járó villamosok. Amikor egy új, nyáron nyitva tartó kocsmában, a Pagonyban ülök, melyet a Kemenes utcai régi gyerekstrandon alakítottak ki a híres Gellért Szálló mellett, álmosító nyugalom tölt el, és arra gondolok, hogy itt, ahol most méltóságteljesen hozza a pincér tálcáján az asztalok között a bort, a sört és a fröccsöt, valaha gyerekzsivajt lehetett hallani, a kismencedében pedig, ahol ülök, újabb fröccsöt döntve magamba, valaha a magyar nemzet jövője pancsolt, a gondos szülők felügyelete alatt: a mai újfasiszták, újpogányok és neoliberaisok, bankárok, hipszterek, munkanélküliek, sikeres és bukott nők, Orbán Viktor hívei és a Jobbik tagjai és azok, akik ezt az egész magyar politikát lesajnálják, és vagy a fogukhoz verik a garast, mert ez kell a túléléshez, vagy két kézzel szórják a Szent István képével díszített bankjegyek kötegeit, és taxin mennek haza, valahová a Rózsadombra, unott képpel hallgatva a sofőrök rituális panaszkodását. Ők talán mind itt fürdőztek gyerekkorukban, ahol most egyre inkább érezhető az esti hűvösség és a csend, és nem segít a szesz, de még a beszélgetések sem. Minden szó rögtön szertefoszlik az esti levegőben, mert a Pagony a szabad ég alatt van, sűrűn körülveve fákkal, melyek ezen a késő nyári estén egészen rendkívülinek mutatják ezt a különös helyet. A Pagony álmatag hangulata, az egykori medencék fehér és kék csempéi miatt kezdem itt úgy érezni magam, mint egy szellem, mint a gyerekkor rég elveszett világába visszatérő halott. Igen, a Pagony nem egyszerű kocsmá, hanem egy különös, nosztalgikus időgép, amely 2013-ban megállt egy pillanatra Budapesten, de lehet, hogy rögtön el is röpül a múltba, mi pedig, akik most itt vagyunk, megint gyermekekékké változunk mind.

(részlet)

PÁLFALVI LAJOS FORDÍTÁSA

WERONIKA LAWNICZAK FOTÓJA, GALERIA CZUŁOŚĆ, VARSÓ

Mi lett volna, ha?...

Kontrafaktuális cseh történelmi regények

Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján a társadalomtudományokban bekövetkezett nyelvi fordulat nagyon hamar megjelent a történetírásban is, konkrétan a történész történelemhez való hozzáállásának alapvető túlértékelésében. Vita alakult ki a történetírás tudományos lényegéről, amely máig tart. Ha ugyanis a gondolkodást a nyelvhasználatl azonosítottuk, ami a történész egyetlen rendelkezésre álló médiuma kutatása során, akkor a történetírás nem eredményez tudományos megállapításokat, csak a múlt fiktív „képeit” vagy „modelljeit” mutatja be. A történelmi megismerés, vagy akár igazság eközben hozzáférhetetlenként jelenik meg, ha nem éppenséggel nem létező kategória, hiszen ezeket mindig elfedi a történész szubjektív vagy individuális „beszéde”. Őt alkotónak, a múlt bizonyos szeleteit megkonstruálójának kell tartanunk, nem a múltat rekonstruáló közvetítőnek. És mivel a történelmi jelenségeket, folyamatokat, eseményeket és személyiségeket a történész mindig csoportosítja, hierarchizálja és értelmezi valamilyen módon, akarva-akaratlanul történetté alakítja ezeket és megállapításainak bemutatásához tulajdonképpen ugyanazokat az elbeszélői eljárásokat használja, mint a szépirodalmi szövegeknél.¹

Nyelvi fordulat a társadalomtudományokban – pro és kontra

Az önreflexió és a történetírás tudományos bázisában való alapvető kételkedés, ami a 19. században jelent meg, a „történelem krízisét” hozta magával és törvényszerűen polarizálta a kutatói közösséget. Egyrésztől megjelentek a revizionisták, akik előidézték a tudományos paradigmaváltást (elsősorban Roland Barthes és Michel Foucault). Kezdeményezőiket Hayden White vitte át a történelemtudományba a később *Tropika diskursu* (A diskurzus trópusai 1978, csehül 2010) címen összegyűjtött esszéiben és a *Metahistorie* (Metatörténelem 1973, cs. 2011)² című terjedelmes elméleti munkájában és Paul Veyne *Jak se píšou dějiny* (Így írodik a történelem 1971, cs. 2010) című könyvében. Ezek a kutatók munkáikban minden aggály nélkül lemeztenítik a történész munkájának módszerét, és elvi módon problematizálják a historiográfiai metódust és annak tartalmát is. A történész szerintük nem csupán referál a valóságról, hanem elsősorban kommunikációs eszközként használja a nyelvet, eszmei hatást gyakorol az olvasóra, belép a korabeli diskurzusba és tudományos paradigmába, és hozzájárul annak alakításához, részt vesz a kollektív emlékezet formálásában. Egy szó mint száz, a történész „ír valamilyen »igazi

regényt», melynek határait kijelölik az igazolt tények” (Čornej 583). Niall Ferguson ebben az összefüggésben jogosan veti ellen, hogy „a regényre vagy a darabra vonatkozó, érvényben lévő konvenciókkal összhangban történelmet írni [...] azt jelenti, hogy a múltat alárendeljük a determinizmus új válfajának – a tradicionális elbeszélői formák teleológiájának”. (Ferguson 62)

A másik oldalon áll a konzervatívabb beállítottágú tudósok népes csoportja, akik arról vannak meggyőződve, hogy a múltban tényszerűen zajlottak le bizonyos események, melyek adekvát tudományos módszerrel objektíven megismerhetők és összerakhatók. Paul Ricoeur, Lubomír Doležel vagy Aleš Haman munkái a historiográfiai könyvek és a történelmi fikció közötti eltérések összemossa feletti ellenérzésüknek adnak hangot, melyeket az utóbbi időben egy néven, „történelmi narratíva”-ként emlegetnek. Ezzel reagálnak a történelem megismerésére vonatkozó posztmodern szkepszisre, mely szerint szinte nulla az esélye annak, hogy a történelem valamilyen teljesen új felfedezéssel gazdagodjék, mint például egy olyan régészeti lelet, amely a múlt teljes átértékeléséhez vezethetne.

A két csoport közti viták nem annyira kielégettek, mint amilyenek tűnhet. Annak ellenére, hogy White ugyanúgy, mint Gérard Genette, a fiktív és történelmi világok összekeveredéséről ír, ragaszkodik a köztük meglévő bizonyos különbségekhez. Doležel pedig nem képes semmi-be venni a tényeknek megfelelő, faktuális és a fiktív történelmi narratíva közötti nyilvánvaló affinitást, az alapvető eltérések azonban vitathatatlanok. *A Fikce a historie v období postmoderny (Fikció és történelem – Hozzászólás az új historizmus-hoz 2008)* című monográfiájában Doležel funkcionális, strukturális különbségeket talál, ezen felül a cselekvők konstellációjában és a töredékességben is talál eltéréseket. Említjük meg legalább ezt az utolsót: míg a fiktív narratívánál a hézagok ontológiai jellegűek, a történelmi narratíva esetében episztemikus hézagokról beszélhetünk. Ezeket a hézagokat nevezzük általában a múlt fehér foltjainak, melyek egyáltalán nem fogynak, és mennyiségük egyenes arányban nő a történelmi idő folyamának ellenében.

A történelem alternatív verzióival komoly történészek is foglalkozni kezdtek

A kontrafaktuális, virtuális vagy alternatív történelem koncepciója, mely még jobban hozzájárult a történelmi szépirodalom és a historiográfiai tanulmányok közeledéséhez, nem sokat várattott magára a történész munkájára vonatkozó imént

említett önreflexió és bizonyos mértékű történelmi önkénynek felismerése után. Leomlott a „Mi lett volna, ha...” történelmi tabuja, melyre a legutóbbi időkig megvetéssel tekintettek, mint a másodrangú írók, zsurnaliszták vagy amatőr történetírók fantáziálására, és a történelem alternatív verzióival mostanában komoly, tudós történészek is foglalkozni kezdenek. Többnyire jelentős történelmi fordulatokat, leggyakrabban politikai vagy katonai eseményeket követő rövid epizódokat alakítanak így, melyek akár máshogy is lejátszódhattak volna. A leggyakoribb csomópont ennek során a forradalmi fordulat vagy csata szokott lenni, amelyeknek nem könnyű előre látni a kimenetelét. Például: Mi történt volna, ha II. Lajos nem veszti életét a mohácsi csata során? Mi lett volna, ha Csehszlovákia 1938 őszén úgy dönt, csatlakozik Hitlerhez a háborúban?

A kontrafaktuális történetírás akadémiai háttérű megszervezésében (ha a legitimizálásában nem is) nagy érdemeket szerzett a csehre is buzgón fordított amerikai történész, Niall Ferguson. Véleménye szerint az elágazási pontot nagyon alaposan választják meg, tekintetbe véve az alternatív fejlődés nagy valószínűségét: „Hogy megértsük, hogyan történt valójában, tudnunk kell, mi az, *ami ugyan a valóságban nem történt meg* [dölt betű N.F.], de megtörténhetett volna a kortársak nézete szerint.” (75) A történész számára tehát fontos a vizsgált esemény plauzibilitásának magas foka. Nem gondolkozunk el például azon az eshetőségen, hogy „Ha II. Přemysl Ottokárnak géppuskája lett volna a Morva-mezei csatában...”, míg az a kérdés „Ha Adolf Hitlernek atombombája lett volna...” már teljesen legitimnek tűnik.

Ferguson szerint két ok létezik a kontrafaktuális vizsgálatok végzésére. Az első a tudományos módszer általános követelménye: „Ha az események indokaira kérdezzük rá, nem kerülhetjük el, hogy azt is megkérdezzük, mi történt volna, ha a kérdéses indokok nem állnak fenn.” (75). A második a történelemtudomány követelménye: „Ha azt próbáljuk megérteni, milyen is volt a múlt »valójában« [...] tekintetbe kell vennünk, hogyan értékelték a fejlődés lehetőségeit a vizsgált esemény kortársai, mielőtt az bekövetkezett – egyforma súllyal kell venni minden alternatívát, amelyet mérlegeltek, és kisebb súllyal azokat, amelyek nem jutottak eszükbe.” (76) Ez a posztulátum az új historizmus értelmezői módszerének egyik alapvető kiindulópontjához közelít, az igény, hogy a későbbi történelmi események, folyamatok valamint irodalmi és nem irodalmi szövegek révén kialakult hierarchizálás nélkül rajzoljuk meg a kor szociokulturális terét. Az új historizmus

TOPOL, Jáchym
Kátrány
Kalligram, 2009

BARTHES, Roland
A szöveg öröme
Osiris, 1998

FOUCAULT, Michel
Nyelv a végtelenhez
Latin Betűk, 2000

WHITE, Hayden
A történelem terhe
Osiris, 1997

IGGERS, Georg G.
A német
historizmus
Gondolat, 1988

GENETTE, Gérard
Metalepszis – Az
alakzattól a fikcióig
Kalligram, 2006

FERGUSON, Niall
Civilizáció –
A Nyugat és
a többiek
Scolar, 2011

A világ háborúja
– A gyűlölet
évszázadának
története
Scolar, 2012

A pénz
félelemkedése
Scolar, 2010

RICOEUR, Paul
Az élő metafora
Osiris, 2006

Roberts, Andrew
(szerk.)
Mi lett volna,
ha...? Fejezetek
a meg nem történt
világtörténelemből
Corvina, 2006

DICK, Philip K.
Az ember
a Fellegvárban
Agave, 2010

VERMES, Timur
Nézd, ki van itt
Libri, 2013

vezéralakjai, Stephen Greenblatt és Catherine Gallagher egyébként a „lehetőségek történelmének” nevezik módszerüket (Gallagherová – Greenblatt 265), bár némileg ettől eltérő értelemben.

Figyelemreméltó és egyúttal jellemző, milyen készségesen és lelkesen fogadja a cseh történésztársadalom, vagy legalábbis egy része az alternatív megközelítést. A *Co kdyby to dopadlo jinak? Křížovatky českých dějin* (Mi lett volna, ha máshogy történik? A cseh történelem keresztútjai 2007) című népszerűsítő gyűjteményt, mely cseh történészek és publicisták nem kis terjedelmű, a cseh történelem nem túlságosan átgondolt variációit tárgyaló cikkeit tartalmazza, egy hat kontrafaktuális esszét tartalmazó, sokkal komolyabb publikáció követte *Historie na rozcestí. Jak mohl dopadnout osudové chvíle Československa* (Történelem választóúton. Hogy történhetek volna Csehszlovákia sorsszerű pillanatai 2013) címmel. A neves történészek ugyan alternatívát kínálnak benne a müncheni egyezményre, az 1948 februári kommunista hatalomátvitelre, vagy az 1968 augusztusi szovjet invázióra, mégis nagyon óvatosan járnak el közben. Tartják magukat a jelzőhöz, miszerint „minél távolabbi az időeltolódás a 'kulcs-kontrafaktuális'-hoz képest, annál szélesebb legyezője nyílik a történelmi alternatíváknak, és ezzel arányosan csökken az ehhez hasonló 'múltprognózisok' konkrétsága, megbízhatósága, vagy egyáltalán értelme.” (Smetana – Drápala 14) Szkeptikusak tehát azzal az elképzeléssel szemben, hogy egy esemény eltérő kimenetele az azt követő történelmi folyamatok teljesen más lefolyásához vezethet. Ha például a csehek nem fogadták volna el a müncheni ultimátumot, a második világháborúban ugyanúgy elveszítették volna államiságukat, és Kelet felé orientálódtak volna külpolitikailag.

A tizenkilencedik század élenjáró történésze, Jiří Rak az első gyűjtemény előszavában olyan klasszikus történészek műveiben állapítja meg a látens kontrafaktuális elmélkedés jelenlétét, mint František Palacký vagy Josef Pekař:

„A „mi lett volna, ha...” kérdésre adott válasz azonban impliciten benne rejlik minden történelmi értékelésben. A történészek tudat alatt előszeregettel képzelik el a lehetséges alternatív fejleményt. Többségük gyakran vágyik rá legalábbis, hogy „virtuálisan” megváltoztathassa a történelem menetét, és olyan irányba fordíthassa, amelyet jobbnak tart. Ez a kísértés általában a nagy sóhaj kíséretében jelenik meg: milyen rózsás perspektívák nyílnának a nemzet (állam, társadalmi réteg stb.) előtt, ha akkor a mi oldalunk győzött volna a döntő csatában, a jelentős személyiség nem halt volna meg olyan korán stb. Aztán a tudós természetesen fegyelmezi magát, és visszatér a forrásaihoz.” (RAK 13)

Jegyezzük meg ebben az összefüggésben, hogy a maga módján a kontrafaktuális elmélkedés ott volt már a cseh történelem értelméről szóló vita kezdeteinél is. A *Naše dvě otázky (Két kérdésünk 1886)* című provokatív cikkekre gondolunk, melyben a szerző, Hubert Gordon Schauer szkeptikusan kérdezte, hogy a cseh nemzet számára hasznos volt-e a függetlenségért vívott százéves harc, és hogy nem lett volna-e politikai, gazdasági és

kulturális szempontból előnyösebb a német nemzet részének maradni.

A művészi próza narratívájának fiktiiv voltát³ ma biztosan senki nem vonja kétségbe, és a szerzők és az olvasók is meg vannak róla győződve, holott a köztudatban csak a modernizmus idején terjedt el ez a belátás. Ugyanígy az is egyértelmű, hogy ha egy szépirodalmi mű szerzője enged belépni a fiktiiv világba egy entitást az aktuális világból, akkor ennek a fiktiiv alteregónak nem kell és nem is lehetséges a valóság hű másának lennie. Mégis az az általános eljárás, hogy az ismert történelmi eseményt vagy személyiséget nem valódi néven nevezik, leemelik a dicsőség piedesztáljáról, és demitizálják a szokatlan perspektívának köszönhetően.

Ámbár ahhoz, hogy kontrafaktuális, tehát szó szerint a realitásnak ellentmondó történelmi fikció jöjjön létre, a szóban forgó szövegben meg kell jelennie a nyilvánvaló szerzői szándéknak, hogy bizonyos történelmi alternatívát adjon meg, és ezt világirodalmi összefüggésben nem lehet a 20. század felénél korábbra datálni. Még egy annyira ahistorikus szöveg, mint Vladislav Vančura *Markéta Lazarová* (1931) című műve sem lehet kontrafaktuális. Egyrészt a legnagyobb valószínűség szerint ez nem is állt a szerző szándékában, de még inkább, mert balladai regénye semmilyen alternatívát nem kínál a tények helyett, illetőleg nincs mit vagy kit helyettesítenie, hiszen nincsenek benne történelmi események, és nem tűnnek fel benne történelmi személyek.

Az anything goes elve tette lehetővé a tényeknek ellentmondó történelmi fikció megjelenését

Nyilvánvaló tehát, hogy éppen az „anything goes” posztmodern szabály életbelépése tette lehetővé mind a kontrafaktuális módszer megjelenését a történetírásban, mind az alternatív történelmi fikcióét a szépirodalomban. A történészek „a valószínűség kategóriáinak sokkal szélesebb értelmezésével” (Sládek 141) járnak el, mint az idáig szokásos volt a szakterületükön, a művészek számára viszont a történelem vált a játékoság számos eszközének egyikévé. A kontrafaktuális történelmi fikció nehezen megkülönböztethető az ún. történelmi fantasy-tól, amely hasonló módszerrel dolgozik a múlt szándékos módosításán. Az első elképzelhető vagy fizikailag lehetséges világot alkot, a második természetfeletti elemek beavatkozásait használja ki, bár a kontrafaktuális prózában bizonyos történelmi motívumok elképzelhetősége és képtelensége közötti határ nem annyira éles. Mindkét műfaj szerzői az alternatív történelmi kép hitelességére töreksenek, az autentikus részletek használata nem egyszer nagyon alapos szakmai előkészületekről tanúskodik. Az alternatív regények művészi kvalitásában alapvető szerepet játszik a környezet struktúrája, mert fontos meggyőzően lefesteni annak a világnak a valóságát, amely más történelmi folyamatok következtében jött létre, mint ahogyan az valójában történt.

Ennek a közelségnek tudatában nem meglepő, hogy a tényeknek ellentmondó történelmi narratívák egész pleiászának kezdetén az amerikai sci-fi szerző, Philip K. Dick regénye, a *The Man in the*

High Castle (Az ember a Fellegvárban) (1962) áll. Ebben a műben az Amerikai Egyesült Államok elvesztette a második világháborút, és Japán és Németország kegyetlen uralma alá került. Dick regényének tartalma nem véletlenszerű, hiszen a második világháború történetére és eredményeire írt történelmi alternatíva határozottan a tényeknek ellentmondó fikció leggyakoribb témája. Felhozhatjuk Robert Harris *Fatherland (Führer-nap 1992; cs. 2012)* című prózáját vagy a cseh szerző Jan Poláček *Spěšný vlak Ch. 24.12. (A Ch.12.24-es sebesvonat 2010)* című szövegét. A szövetségeseiken diadalmaskodó és a világalommal bíró Harmadik Birodalom élén álló vezető képe vonzó és attraktív anyagot jelent. Erről tanúskodik Timur Vermes európai bestsellere, az *Er ist wieder da (Nézd, ki van itt 2012; cs. 2013)*, melyben Hitler 2011-es hibernálásból való felébredésével a kortárs politikai viszonyok mulatságos és ezzel együtt nyugtalanító szatírját hozza létre.

Nyilvánvaló, hogy a kontrafaktuális regények szerzői miért választják elsősorban a 20. század történelméből a témáikat. Nemrég elmúlt történelmi eseményekről van szó, melyek az emlékezők vagy a nemzedékek közti tapasztalatátadás révén megmaradnak a köztudatban, és tovább élnek a kollektív emlékezetben. Az ilyen eseményeket még nem „borítja a feledés homálya”, és sokkal könnyebben alkotható hozzájuk alternatíva, mint például a huszita háborúhoz, ahol a szerzői szándék hatástalan maradhatna az olvasók körében. A történészek szintén hajlanak az eltérő csomópontok kiválasztásánál a modern történelem felé. Egyébként nem is tehetnek másképp, ha meg akarnak felelni Ferguson követelményeinek, hiszen egyedül az elérhető források növekvő mennyiségével szolgálhatnak érvekkel az alternatív megoldáson gondolkozó kortársak meglétére.

A tényeknek ellentmondó történelmi narratíva viszonylag kedvelt kompozíciós eljárása a keretbe helyezés, melynek segítségével a deviáns történelmi történet mint kettős fikció jelenik meg. Az idősebb generáció szerzői és a populáris szövegek írói is használják, akik valamilyen okból nem merik közvetlenül előadni az alternatívát, in medias res belevágni a közepébe. Tipikus példa erre Ferdinand Peroutka késői regénye, a *Pozdější život Panny (A Szűz utóélete 1980e, 1991)*, melyben a történelmi párhuzam a központi szereplő, AB író keletkező prózájaként jelenik meg. A történet azon az ötleten alapul, hogy Jeanne d'Arc-ot nem égették meg. Meghal ugyan, mint az Anglia elleni francia küzdelem szimbóluma, de fizikailag életben marad. A szerző ehelyett nem a paratörténelmi világ környezetére koncentrálna, hanem az egyén belső életére, aki nek szembe kell néznie saját mítoszának bukásával. Josef Nesvadba utolsó prózájában, a *Peklo Beneš (A pokol neve Beneš 2002)* című művében ismét hozzájárul a főszereplő disszociációjához, aki hallucinációiban megalkotja saját alteregóját és vele együtt a háborút követő eltérő történelmet. A címszereplő elnöknek ebben a műben sikerül megakadályoznia a müncheni egyezményt és aztán Csehszlovákiát független államnak kiáltják ki. Ettől a pillanattól kezdve a legkülönbözőbb események, intrikák, történelmi fordulatok

és kémkedések előreláthatatlan láncolata kezd bonyolódni, melyek kontrollálhatatlan káoszszá változtatják a történelem alternatív verzióját. Más eljárást választott az irodalmár és történelemrajongó Jan Drnek terjedelmes trilógiájában: *Žáby v mlíku* (Békák a tejben 2007), *Žába a škorpión* (A béka és a skorpió 2010) és *Žáby v bouři* (Békák a viharban 2012), melyek ismét a második világháború történetére nyújtanak alternatívát. Maga a történet úgy kerül itt bemutatásra, mint egy tudományos kísérlet leírása, a tevékenységek eredményének leírása a készülékektől független emberekre nézve. A történelem ezzel a folyamattal matematizálódik (a valódi múlt számítógép által generált képébe helyezve), míg a szükségképpen hiányzó emberi tényező a maga szubjektivitásával ellenben ki van zárva.

Míg Nesvadba a történelem tipikus alternatív vízióját alkotja meg regényében, amely jelentős történelmi események erőszakkal megváltoztatott lefolyását követi, Jan Zenkl első prózai műve *Munkdorf* (2006) címmel a tényeknek ellentmondó narratíva egészen eltérő típusát prezentálja. A történelmi fantasy kezdeményezéseit felhasználva Zenkl azzal alakítja a történelem alternatív verzióját, mikor a szándékosan fiktív eszközök segítségével olyan jelentős történelmi események okaira mutat rá, mint a fehérhegyi csata volt. A csata ábrázolása a szerző előadásában ugyan semmiben nem mond ellent a történelem reális (vagy inkább rekonstruálható) verziójának, azonban a cseh csapatok sorsdöntő vereségének hátterében az ő fikciójában egy titkos társaság áll. Tagjai a legjelentősebb történelmi tettek végrehajtói, és ők irányítják a világtörténelem alakulását, anélkül hogy nevük egyszer is ismertté válna; egyikük a címszereplő.

Ha elfogadjuk a tézist, hogy a tényeknek ellentmondó történelmi narratíva a történelmi prózához tartozik, akkor lehetővé válik, hogy az elbeszélés ideje közvetítettségének máig elfogadott követelményétől eltekintsünk. A „kellően távoli múlt” szabálya, tehát a történet olyan korba helyezése, melyet a szerző maga nem élt meg, az alternatív fikcióban szükségképpen nem érvényes. Ezért jogosan sorolhatjuk ehhez a prózatípushoz nem csupán az említett Nesvadba regényt, de Jáchym Topol *Klok-tat debet (Kátrány)* (2005) című művét is, mely torz képet alkot az 1968 augusztusi megszállásról. A szerző az extremitásig húzza a hipotézist, mely szerint a Nyugat akkor már ki tudja, hányadszor árulta el Csehszlovákiát, és feláldozta a kis országot Európa közepén. A regényben ugyanis a NATO katonai egységei egyesülnek a Varsói szerződés hadseregeivel, hogy együttes erővel semmisítsék meg a fellázadt csehszlovákokat. A szerzőnek nyilvánvalóan nem állt szándékában, hogy a tragikus történelmi események valószínűsíthető alternatíváját alkossa meg. Alkotói gesztusát a cseh nemzet karakterének kiélezett, kritikus, de szintén ironikus értelmezése motiválta. A regényt olvashatjuk úgy, mint „el lehetetlenített” legendát a cseh nemzet bátorságáról, olyan tulajdonságról, mely Topol szerint az újkori történelemben soha nem érvényesült.

A kontrafaktuális fikció eddigi gyakorlatából kitűnik az alternatív történelmi verziók jellegzetes polarizációja a pozitív-negatív tengelyen.

Drnek művészilag nem meggyőző szövegeinek kivételével a szerzők sokkal gyakrabban járulnak hozzá a kisiklott múlt komor megrajzolásához, nyilvánvalóan szkeptikusak a történelem idealizált képével szemben. Ha leleményesen kihasználjuk Umberto Eco terminusát, szövegeik inkább antiuchroniát képviselnek, mint uchroniát (Eco 227).⁴ Az antiuchronia jól sikerült esete Poláček említett regénye, a *Spěšný vlak Ch.24.12 (A Ch.12.24-es sebesvonat)*, melynek cselekményét 1953-ba helyezi a szerző, két évvel a háború utánra, melyet Németország megnyert, miközben a cseh országrészek az ezeréves birodalom részévé váltak. A szerzőnek sikerült meggyőző és némileg „hihető” képet adnia a náci győzelem utáni társadalomról. Ehhez jelentős mennyiségű olyan elem járul hozzá, melyek közösek az így megkonstruált világban és a második világháború jól ismert történelmi realitásában, csak egy kissé helyeződtek új jelentésszintre. A főszereplő, Martin Řezníček alakjának megalkotása is hozzájárul ehhez, aki nem egy vonásával (izoláció, „pótlék” kommunikáció a macskával, passzív vázmozgás, utcaseprő foglalkozás) ugyanolyan származású, mint a második világháború nem ábrázolt faktuális képébe helyezett szövegek alakjai, vagyis Roubíček, a hivatalnok Jiří Weil *Život s hvězdou* (Élet csillaggal 1949) című regényéből és Fuks novellájának címszereplője *Pan Theodor Mundstock* (Mundstock úr 1963).

A történelem alternatív képét adó történelmi próza véleményünk szerint a műfaj szükséges felélnkítését hozza, és éppen a legközelebbi jövő mutatja majd meg, hogy van-e benne perspektíva. Ugyanúgy, ahogy ez máshol kizárólag a művészi alkotások minőségén múlik, az alternatív történelmi próza esetében aztán különösen a párhuzamos történelmi idő jól átgondolt téridején és a reális történelemmel való esetleges konvergencián. Ezek nem egy mulatságos helyzetet alapozhatnak meg, de arra is rávehetik az olvasót, hogy mélyebben elgondolkozzon a történelemben való elhelyezkedéséről, melynek fordulatairól kifürkészhetetlen véletlenek döntenek, hiszen akármilyen tisztavízű életű körülménynek fatális következményei lehetnek egy történelmi pillanatban.

František Novotný, a cseh fantasztikus könyvek kiemelkedő szerzőjének szavaival élve:

Úgy ítéljük meg [...] a történelmet, mint egy vonatot, amely kitérő nélkül száguld a síneken és nem képes másfelé elkanyarodni, csak gyorsítani, lassítani vagy megállni. Ez azonban nem igaz, a történelem hemzseg a kitérőktől és csak mi vagyunk vakok, akik ezt visszatekintve nem látjuk. A mi bajunk, mert az elmúlt kitérők ismerete növeli annak valószínűségét, hogy az elkövetkezőknél jó irányba fordulunk. (Novotný 231)

(A pozsonyi világirodalmi intézet történelmi-regény-konferenciáján 2014. február 5-én tartott előadás szövege. Szlovákul megjelent az intézet folyóiratában: World Literature Studies 6 (23) 2014. 2.)

J. HAHN ZSUZSANNA FORDÍTÁSA

¹ Cseh kontextusban a brünni történész (és bohémista) Milan Řepa *Poetika českého dějepisectví (A cseh történetírás poétikája)* (Host, Brünn 2006) című monográfiájára hívhatjuk fel a figyelmet, amely a mára már klasszikussá vált történelmi tanulmányokat és szintéziseket (pl. František Palacký, Josef Pekař vagy Josef Šusta tollából) művészi szövegekként, és nem szakszövegekként vizsgálja. Foglalkozik tehát a stílusukkal, az elbeszélési stratégiáikkal, a kompozíciós eljárással, osztályozza a képletes megnevezéseket, alakokat stb.

² Egyértelműen White koncepciója inspirálta a szlovák irodalomtörténész, Tomáš Horváth terjedelmes *Retorika historie (A történelem retorikája)* (2002) című művét.

³ Az irodalmi történetek specifikus ontológiai módjának értelmében, nem pedig a művészi alkotások művészsége, megalkotottsága vagy megteremtettsége általános értelmében.

⁴ Eco Charles Renouvier 1876-os, azonos című regényéből kölcsönözte ezt a terminust. Az események menetében bekövetkező apró változásnak köszönhetően Marcus Aurelius uralkodásának végén a kereszténység nem ver gyökeret Nyugaton, csak Keleten gyökerezik meg, Nyugaton pedig további ezer évig él tovább az antik kultúra. Amikor végül ide is betör a kereszténység, csak a sok megtúrt vallás egyikévé válik a teljesen szekuláris Európában.

Martin Juhás avagy Csehszlovákia

Csehek és szlovákok

ZÁBRANSKÝ,

David

Mindig más partra
vágjuk

L'Harmattan, 2014

(részletek)

Magyar Lettre
Internationale, 64,
66, 72, 76, 87, 92

1
Már egy héttel a független Csehszlovákia létrejötte után, 1918. november 3-án elkezdődött a csehszlovákizmus kérdésének rendezése Prágában, a fővárosban. Az 1650 óta az Óvárosi téren álló Mária-oszlopnak ezen a novemberi vasárnapon a Husz János-szobor lábánál kellett volna lezuhannia és széttörnie, végül azonban hátrafelé dőlt a Týn-templom irányába, és a terv aprócska módosítása, illetve a nézelődők azt követő körülményes áthúzódnása a tér egyik feléről a másikra egy tanácsházi szolga miatt történt, aki hosszasan könyörgött térden állva a happening szervezőjének, Franta Sauernek, hogy terelje odébb a bámeszkodókat, és máshova döntse az oszlopot. – A Husz-emlékmű közelében közvetlenül a felszín alatt vezet egy csatorna – mondta az alázatos tanácsházi szolga –, és Mária orra... ha Mária ledől, az orra a csatornába csapódik, és biztosan átszakítja!”

Több mint kétszázötven éve összekulcsolt kézzel az ég felé nézett, mármint Mária, és 1918 novemberének harmadik napján ez most megbosszulta magát, az embernek ugyanis ügyelnie kell, meddig érnek vagy lógnak a kiálló részei; az orrnál például tudni kell, hova dugja az ember, a lábánál, hogy mibe lépnek a tappancsok, és a Szeplőtlen szűz 1650 óta egyszer sem nézett a lába elé. Tudta egyáltalán, hogy jobb lábával a szárnyas sárkányként ábrázolt ördög fejére lép?! Nem hinném. Immaculata feje körül glória volt tizenkét csillagból. Gondolatban valószínűleg teljesen máshol járt, mint a prágai Óvárosi téren, ahol pedig épp a világi demokrácia volt születőben a lába alatt.

A lent álló tömeg pedig majd megszakadhatott a nevetéstől. Ez a gesztikuláló, méretes dossziét lóbáló, lelkiismeretes tanácsházi szolga, aki azt kérte, hogy inkább hátra, a Týn-templom felé döntsék az oszlopot, a szemükben nem is lelkiismeretes tanácsházi szolga volt, hanem csak látványosság, báb, jelképes megtestesítője mindennek, aminek a köztársaság létrejöttével vesznie kellett, és ugyanilyen lenézett attrakció volt az a fohászoló nő is, aki abban a pillanatban, amikor Sauer épp ki akarta adni a parancsot az oszlop ledöntésére, letérdelt a várható becsapódási helyre, és eképpen imádkozott Szűz Máriához:

„Üdvöz légy, Úrnőnk, irgalmasságnak asszonya!

Élet, édesség, reménycsillag, áldunk.

Most kérve kérlek Évának száműzött népe.

Hozzád sóhajtozunk, sírva és zokogva
siralmaink völgye mélyén.

Hallgass meg bát, égi közbenjárónk!

Kegyess Anyánk, két szemed áldott sugarát fordítsd ránk végre!

Ó, podsrdi Szűz Mária, dőlj le, kérünk az égre!”

– Ha ledől, agyonüti! – kiabálta Sauer. – Az isten szerelmére, menjen onnan! – harsogtak az önkéntesek tömegéből. De a hamis imádkozó nő csak dacosan ingatta a fejét.

– Akkor nincs mit tenni! Döntsük le! – adja ki a parancsot Sauer, és a tűzoltósági lovak máris a tér kövezetéhez nyomják patájukat. A kenderkötelek megfeszülnek. A durva szemcséjű homokkőből készült szobor tizenhárom méter hetvenhárom centiméter magasból a hátára zuhan. Az imádkozó nőnek sikerül időben odébb menekülnie.

Az utcakőre az orr helyett Mária nehéz ülepe érkezik. Az oszlop úgy tíz nagy darabra és több száz apró szilánkra törik. Néhány jókedvű ember felmászik a talapzatra, és ünnepel. Van egy fénykép, amelyen az emberek a széttört oszlop mentén állnak, és a romokat nézik. Ezen a fényképen, ahogy az összes többin is, amely közvetlenül a rombolás aktusa után örökíti meg az embert (azután, hogy egy élő teremtetést a halálba küldött, azután, hogy a létező semmivé változtatta), van valami kísérteties. A ledől és darabokra zúzódt

oszlopot néző embereket is olyan pillanatban örökítették meg, amikor valami olyat néznek, ami van és nincs, ami elmúlóban van, a köztes világban. Az ilyen képen még látható a friss „nihil”, de egyetlen fényképésznek se kellene csodálkoznia, ha az előhívás után részben már eltűnne ez a semmi.

A szlovák katolikusoknak, azaz a szlovák nemzet többségének (mondjuk majdnem háromnegyedének) nem sokkal október után kiosztott újabb pofon Husz János reformátor felmagasztalása volt. Tomáš Garrigue Masaryk leendő csehszlovák elnök már 1890 óta kardoskodott egy reprezentatív Husz-emlékmű megépítéséért. Méltó helyének akkor a kis Óvárosi teret (mert a nagyon még majdnem húsz évig a Mária-oszlop állt) vagy a Betlehemi teret tartották. A Husz-emlékművet végül csak 1915-ben alkotta meg a szobrász Šaloun Husz halálának ötszázadik évfordulója alkalmából; a hosszú időn át előkészített ünnepeket a hadiállapot miatt betiltották ugyan, de az újonnan leleplezett emlékmű már azon a helyen állt, amelyet az előkészítő bizottságnak 1890-ben a Mária-oszlopra való tekintettel vissza kellett utasítania. Három évvel később, a háború befejezése és az önálló köztársaság kihirdetése után 1918 októberében Masaryk Csehország Husziszatánná változott, olyan országgá, ahol nincs község Husz-emlékmű nélkül.

Husznak behódolt a délcseh Strakonice, ez az alig tízezer lakosú város is, amely a šumavai előhegység lankás vidékén fekszik. Az építésről itt 1923. március 2-án határoztak.

Strakonice és vidéke ezen az emlékezetes napon is csendben sugározta maga körül önnön jelentéktelenségét. A Fezko Strakonice részvénytársaságon kívül az egyik legjelentősebb cég az 1919-ben alapított Délcseh Fegyvergyár volt; dicsőségének ideje azonban még váratott magára.

A húszas évek elején Strakonice egyszerűen szólva nem sokban különbözött a többi közepes nagyságú délcseh várostól. Legerőteljesebben az ipar és a germán-zsidó gondolkodás képviseltették magukat (a fezek gyártását már 1828-ban elkezdte Wolf Fürth zsidó vállalkozó; a néhány tucat zsidót számláló gettó akkoriban a strakonicei várral szemben terült el a Volyňka folyó partján; a későbbi zsidók aztán a zsidó negyedben éltek a bezděkovi elővárosban vagy Volenice, Katovice és Štekeň községekben), a legnagyobb ingatlanuladonos Strakoniceben és környékén ráadásul a máltai lovagrend volt, amelyet az öntudatos csehek hagyományosan afféle fehér-hegyi csata utáni katolikus-germán szépségfoltnak tekintettek. (Amihez a teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy a johanniták, a máltai lovagrend előfutárai a valóságban nem a fehér-hegyi csata után, hanem már a 13. században letelepedtek Strakoniceben, ami többek között azt eredményezte, hogy a huszita háborúk idején Strakonice vidéke az egyetlen olyan sziget volt a teljes huszita-parti délen, ahol továbbra is a katolicizmus maradt az uralkodó.) A Husz-emlékmű a széles körben elterjedt eszmények szemszögéből kicsit elmaradott (a kicsit nem cseh és a kicsit nem cseh testvériségi) Strakonice számára egyértelműen jó kezdet volt, határozott jelzés, hogy részt kíván venni a nemzeti és protestáns eszmékben alapuló fiatal csehszlovák köztársaság építésében.

Az emlékműnek a Na Dubovci utcában találtak méltó helyet, a strakonicei vár közelében, a parkban, ahol egymásba folyik a kis Volyňka folyó és a valamivel szélesebb Otava. Alapanyagának a kedvelt és könnyen megmunkálható homokkővet választották. Az emlékmű megalkotásával a városi tanács Bohumil Jíra harmincöt éves litoměřicei szobrászt bízta meg, aki a prágai Iparművészeti Iskolán végzett, és aki később majd az egyik grandiózus Masaryk-emlékművet alkotja. De 1923-ban Jíra még csak kisebb munkákat tudhatott maga mögött, melyek közül az akkoriban a Švehla agrárpártja vezette városi tanácsot elsősorban az 1921–1922 között készült reliefsorozat ragadta meg.

Ami a politikai beállítódást illeti, Strakonice vidéke a fordulat utáni első években semmiben sem különbözött a környező régióktól; de ez hamarosan megváltozott. Az elhalasztott helyhatósági választásokat 1924 elején tartották Strakoniceben, és az országosan legsikeresebb agrárpárt mindössze kétszáz szavazatot szerezve csúfosan elbukott. Nyerni a kommunista párt nyert, amely a többi délceh járásban messze nem volt ilyen sikeres; a strakonicei járás mintha (ismét!) kivételes lett volna. Mintha a halálos eső itt a többi helynél néhány évtizeddel korábban megmérgezte volna a légtérrel; és a helyiek attól kezdve itták volna a romlást a két feltűnést nem keltő helyi folyóból.

Bohumil Jíra négy hónappal a választások után, 1924 júniusában költözött Strakonicebe. Szülővárosát, Litoměřicét megkönnyebbüléssel hagyta el. Néhány megszakítással harmincöt évet töltött ott; és ez alatt a hosszú idő alatt markáns és meglehetősen negatív nyomot hagyott a környezetén.

1888-ban született öt gyerek közül a negyedikként. Apjának, Karel Jírának kis festőműhelye volt Litoměřicében, később ő építette az első modern körkémencés téglagyárat. 1903-ban, a gimnázium befejezése után a kis Bohumil a császári-királyi kerámiai szakiskolában folytatta tanulmányait Bechyněben, amelyet azokban az években Alois Porges professzor, Jíra apjának az ismerőse vezetett. Bohumil a kályhaépítő szakra járt, aztán átment a kerámikusosztályba. Akkor még senkinek sem jutott eszébe, hogy a fiúcskából egyszer még szobrász lesz; mellékesen szólva Bohoušek szülei a leghatározottabban ellenézték, hogy az legyen. Ennek ellenére keresztülvitte az akaratát, és 1906-ban megkezdte tanulmányait a prágai Iparművészeti Iskolában, nevezetesen a figurális és díszítő modellezés tanszéken Josef Drahaňovský professzornál. 1909-ben tanulmányi ösztöndíjjal egy évre Párizsba utazott. Végiglátogatta a franciaországi gótikus emlékműveket, és Párizsban élő csehekkel találkozott, Španiellel, Kubištával és Matějčekkel. 1910-ben visszatért Prágába, majd apja ugyanabban az évben bekövetkezett halála után újra eltűnt Litoměřicébe, ahol attól kezdve néhány éven át apró művészeti megrendelésekből élt.

1914-ben besorozták az osztrák-magyar hadseregbe; Bohumil számára ez egyértelműen égi ajándék volt. Két évvel később az olasz fronton hadifogságba esett. A háború hátralevő részét egy olasz hadifogolytáborban töltötte, jöllehet legalább a befejező szakaszát nyugodtan tölthette volna hősként a csehszlovák légióban; az alatt a két és fél év alatt, amelyet a Nápoly melletti Santa Maria Capua Vetere internálótáborában töltött, ugyanis bizonyíthatóan többször is találkoznia kellett légiós toborzókkal, akiknek az ajánlatát azonban minden jel szerint visszautasította.

Csehországba komolyabb testi károsodás nélkül tért haza, ugyanolyan magasan, karcsún és jóképűen, sőt ugyanolyan ápolt bajusszal, mint az elutazásakor, de a lelke és a szókincse durvább lett. A feltehetőleg a szegénytől és szemrehányásoktól gyötört szellemét pár évig a nők, a sör és a cinizmus kötötték le. A művészet szükségességébe vetett hite csak lassan tért vissza, és ha a háború utáni első években teljesen visszatért is, Jíra – hasonlóan sok más egyetemest végzett, ám határozottabb tehetség nélküli művészhez – nem hallotta meg a hívását. A követ faragó fiatal férfi irtalmatlan adósságokat halmozott fel a háború utáni években Litoměřicében. Abban az időben a város felett látni lehetett Bohumil felhőkben összeálló adósságreliéfjét. (Úgy vélem, ez a felhőrelief akadályozta meg, hogy az angyalok tökéletesen rálassanak a litoměřicei

érsekségre. Fogalmazzunk így: Bohumil Jíra a helyi északceh angyalok értő tekintetének köszönhetően a megváltó strakonicei megrendelést.)

Strakoniceben az elégedettség és békesség éve kezdődtek Jíra számára. Az agrárpártiak a megjavult művészek villát biztosítottak Podsrpón a Šumavská utcában, nem messze a Fájdalmas Szűz Mária látogatása zarándoktemplomtól, amelyhez a „podsrpi Szűz Mária!” fohászoklás fűződik. Jíra szívesen ücsörgött a kertben a Huszával, 1924 júliusának és augusztusának meleg és napfényes napjain aztán gyakran vitte a rajzfűzetét az Otava folyóhoz. Amikor nem rajzolt, ernyedti izomzatának igyekezett visszaadni a formáját és az erejét. Csődbe jutottan ugyan, de lelkesedéssel, a csendes, dolgozó, feygelmezett életbe vetett hittel élt. A részletek és az optimizmus hajtották. Figyelte a fák ránkérget, a teáscsészék repedéseit, a Lidové Noviny újság egy bizonyos szókapcsolatát, amelyen egy kábult darázs sertepertélt, és amely újbóli elolvasásakor a kis darázstesttel az útban új értelmet nyert.

Az ilyen élet a nemzet kontójára sosem tart tovább néhány hónapnál; 1924 szeptemberében Jíra élete fölött ismét az anarchia vette át az uralmat. Csak attól a hónaptól, 1924 szeptemberétől lehet számolni Jíra valódi elégedettségének éveit, amelyet azonban most már gyakran mértéktelenséggel váltott meg. Mivel hozzászólt a prágai és litoměřicei dorbézolásokhoz (és a lövészárkokhoz, amelyekben a sár és a testiség uralkodtak), a szobrász ösztönösen elcsábult az éjszakai életnek.

Növel utójára több mint három hónapja volt. Durván az Opárenské-völgy és a Malý Lovoš gerince határán tette magáévá, durván, ahogy mondom, azaz ököllet, valószínűleg ezért nem volt rá lehetősége, hogy újra magáévá tegye. A lányról, a fiatal ügyvédjelöltől, aki az aktus után feleslegesnek tartotta, hogy újra felmenjenek a turistaházba, amely akkor nyílt újonnan a bazalthegy tetején, az első találkozás után többször nem hallott. – Legalább jogi élménye van a tehénnek – gondolta. Jíra tette szerencsére nem tudódott ki, nem derült rá fény. (Hogy miként volt ez lehetséges? Nos, ahogy annyi más esetben, a lány szégyene miatt. Jelen esetben azonban kicsit más volt a helyzet a szegényen; a lány nemcsak a megbecstelenítését akarta eltitkolni, hanem azt a tényt is, hogy elment – hegymászó bakancsban! – egy ismert litoměřicei iszákossal, és ha teljesen őszinte volna, be kellene vallania, hogy nemcsak emberismerete hiányosságai miatt szégyenkezik, hanem a fiatal köztársaság jogrendszerének hézagos ismeretei miatt is, sőt főleg ez utóbbi miatt, elvégre ügyvédjelölt volt, ezt ne felejtjük el.) Jíra durva volt, és fűvel-fával összefeküdt, ám ez utóbbira, mint látható, gyakran rákényszerült; ha az egyik lány nem akarta, keresnie kellett egy másikat ugyebár.

Strakoniceben óvatosabban szándékozott viselkedni. Ez volt az új, már nem drákói, hanem teljesen strakonicei filozófiája. Ennek ellenére már 1924. október végén jelenti Litoměřicébe az első eredményt: „Az egyik helyi agrárpárti felesége volt az” – írja levelében.

Hogy mit kellett e miatt az első miatt kiállnia! Rendszeresen kilenc körül ébredt. Még egy ideig feküdt az ágyban, és figyelte, hogy valaki nem figyel-e. Öt perc után, mint egy gyík vagy más épp felébredt állat, elkezdett kimászni az ágyból, ám nem ment sehova. Tenyerével a parkettára támaszkodott, a lába hegyével a matracnak. Elszámolt tízig, és közben ebben a mászó helyzetben maradt, aztán jóváhagyólag intett a kezével, és ez az esetleges naiv megfigyelőt utójára arra a gondolatra sarkallhatta, hogy az ös-korba zuhan, mire rögtön visszatért a modern korba. Ezt erőteljes, lendületes

mozdulattal ünnepelte meg: felemelte a testét a padlóról, de mondhatjuk úgy is, hogy kinyomta magát.

Egy tucat fekvőtámasz után mezítláb elment megreggelizni. Evés közben a Lidové Novinyt lapozgatta, és egyáltalán nem ragaszkodott hozzá, hogy a friss lapszám legyen. Napos időben kiment az újsággal a ház elé, ahova egy idő után, mikor megcsípte egy kába darázs, ismét visszatért. Masaryk Husz Jánosa azokban a napokban nem jelentett számára szinte semmit; a „sub utraque specie” akkor Jíra számára, aki nőre vágyott, nem jelenthetett semmi mást, mint hogy „mell alatt”. Délelőtt tíz és tizenegy között azért dolgozott egy kicsit a mártíron; és a formálódó műben az áttekinthetetlen szimbolikán kívül észrevehetjük a művész akkori legbelsőbb állapotainak kifejeződését is: Jíra akkortájt keletkezett vázlatain Husz János Bibliával a mellkasán az ég felé néz.

Tizenegy óra körül Bohumil Jíra végre beindul. Összekulcsolja a kezét, a földre néz, és óvatosan, nehogy rálépjen a délelőttől még mindig kába darazsak bármelyikére, hazamegy. Átöltözik, megebédel, a tiszta strakonicei levegőt a helyi sörfőzdéből származó silány minőségű sörrel öblíti le, majd a Šumavská utcából végre elindul a tanácsházára, mégpedig Pavel Reitmajer építészhez, akivel a Husz-émlékmű teljes architektonikai-urbanisztikai megoldásán dolgozik.

2

Néhány oldalon nagyon magasra emelkedtünk, kedves olvasó, de merész szárnyalásunkat most félbe kell szakítanunk egy időre. Valahol alattunk ugyanis további szárnyak verdesését hallottam meg. Egy másik költő madárét (vagy talán „egy másik történet költőző madarát?”), aki szintén Strakonice felett köröz. Menjünk közelebb, és telepedjünk át rá, mert ez az alacsonyabban repülő fiatal madár Ján Juhás, címadó hősiünk apjának történetét viszi Strakonicebe.

Hiába magyar eredetű vezetéknevről van szó (juhász), merjük állítani, hogy a mi Juhásainkban szintiszta szlovák vér folyt. Ján Juhás és minden ismert őse a szlovákiai Riečnica községből származott, az északnyugati határ Kiszucának nevezett vidékéről. Ennek a cseh–lengyel határon fekvő területnek a jellegzetességeit fokozatosan fogjuk megismerni krónikánk további fejezeteiben, e helyütt elegendő annyit mondanunk, hogy Kiszuca elmaradott, szegény agrárvidék volt, még az akkori szegény és elmaradott Szlovákia viszonylatában is; az emberek ebben a „sötét sarokban, ahova poros utak vezetnek,” összecsúfolva fakunyhókban laktak, akár heten is egyetlen helyiségben, lent és krumplit termesztettek, a környező dombokon juhot legeltetettek; sokan a drótos mesterséget űzték, mások fakitermeléssel foglalkoztak. Az ember azt gondolná, hogy az önálló Csehszlovák Köztársaság létrejötte után sokan közülük áttelepültek a fejlettebb, iparosodott Csehországba, de nem. (Hogy ódkodtak elhagyni a szülőföldet, annak több oka is volt, a legfontosabb talán a katolikus egyház nyomása, amely az elnemzetietlenedés egyik formájának tekintette, ha valaki Csehországba ment dolgozni.) Néhány lélek azért így is elvándorolt Szlovákiából, és címszereplőnk apja egy volt közülük; 1922-t irtak, és a Zsolna melletti Riečnicában született Ján Juhás alig töltötte be a tizennyolcat, amikor Zsolnáról vonattal elindult a cseh šumavai előhegyesség lábához, nevezetesen a Fezko Strakonice cég toborzóhelyére.

Hogy milyen okokból tett így, azt a következő néhány tucat oldalon szintén megtudjuk, most szorítkozzunk rövid válaszra: Ján szülei és az egyik nővére határozottan ellenezték, hogy Ján Csehországba menjen. Apja, Timotej, ha választhatott volna, inkább görnyed a magyarok, mint a csehek alatt (Timotejt a községben néha gúnyosan lemagyarozták, ami Szlovákia legészakibb részén, ahol a magyarokra alig emlékeznek, komikusan hatott), és a felesége, Anka szintén. Az egyetlen riečnicai teremtés (talán a helyi folyócska néma halain kívül), aki támogatta Ján utazását, pár évvel fiatalabb húga, Anastázie volt, míg a másik lánytestvére, Zita, aki látszólag a szülei álláspontjára helyezkedett, valójában egy merőben másik oldalra állt, mint azt látni fogjuk.

A család és a Nová Bystrice-i pap ellenkezése ellenére Ján végül elutazott Strakonicebe, mint már mondtuk (tegyük hozzá, hogy közben az ellenkező irányban cseh tanárok haladtak el mellette), és mivel igazi férfi akart lenni, a vonaton csupa férfikérdés járt a fejében, mint például: „Melyik lesz az? És hajlandó lesz délben odajönni a gyárhoz, már ha lesz délben ebédszünet? Lesz ebédszünet?! És hoz nekem ebéd után valami finomságot, ha eljön?!” A kérdések olyanok voltak, mint a madarak, amelyek úton a kiszucai Assisiből csiripeltek Ján feje körül. Fontos, de apró, alig észrevehető állatok. Feketerigó,

veréb. És köztük, mint egy légpárnás hajó a hattyúrajban, mint egy hattyú a rigók és a verebek között, a kérdés, mi az a „fez”?

(Hát igen, komikus, hogy Ján nem tudta, hogy a fez iszlám fejedő fekete vagy kék rojtjal. És a strakonicei Fezko? A strakonicei székhelyű Fezgyárak Részvénytársasága, mert ez a teljes neve, 1920-ban jött létre, amikor a korábbi cég székhelye Bécsből Strakonicebe költözött. A gyár fezeket, gyapjúanyagokat, takarókat, kötött árut, baretteket, sapkákat és filcet gyártott. A fezgyártás strakonicei hagyománya azonban korábbra nyúlik vissza: a máltai lovagrend már 1812-ben engedélyt adott Fürth és Weill uraknak kötöttáru-, pamut- és festékkereskedelempre. 1922-ben Ján volt az egyetlen szlovák, aki munkáért jelentkezett a Fezkóba.)

De hogy érezte magát kezdetben a Fezkóban és Strakoniceben? Jól ment a sora? Elégedett volt? Nos, két csehvel lakott egy Holečkova utcai szálláson, és a Fezkóban egy varrógép mellett robotolt. Jelentkezett a Szövetségi Munkás Tornaegyletbe, ahonnan már csak egy lépés volt eljutnia a kommunistákig, de erről majd később.

Ami a lányokat illeti, a tizenhét éves Marie Jiříčkovával, akinek a szülei gyarmatárüizletet vittek a főtérhez közeli Poděbradova utcában, már szeptemberben, két héttel a Fezkóban való elhelyezkedése után megismerkedett. Marie gyermektelen volt, de néhány éve már minden emberi a szülést juttatta eszébe, amivel azt akarjuk mondani, hogy szégyellős lány volt, hallgatag és talán nem is túl okos. Jánnal csak a barátnőjének köszönhetően ismerkedett meg; a barátnőt Kristýna Schumannováknak hívták, és ő volt az, aki 1922-ben egy szeptember közepi estén a lányasztalhoz invitálta Jánt az U Švehlů kocsmában.

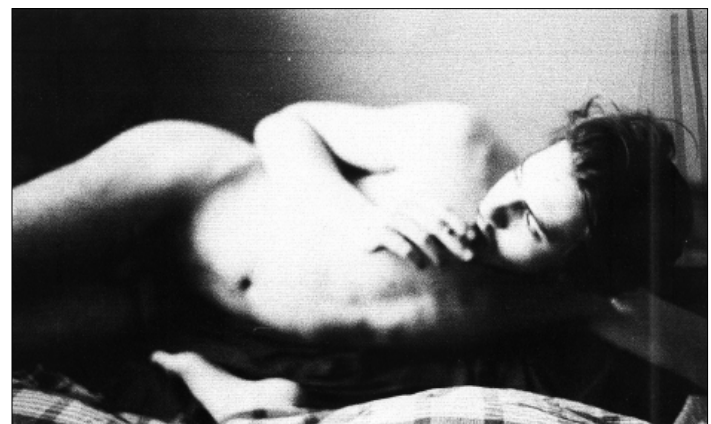
Ján akkor a tornaegyletbeli társaival volt az U Švehlůban, és nem akart szívenben maradni. Odaült, és egykettőre meglepően beszédesnek bizonyult a lányok előtt. És a lányok? Míg Kristýna, aki csak néhány évvel lehetett idősebb Mariénél, kiegyensúlyozottan viselkedett, a fiatalabb a szöges ellentéte volt. Az asztalt bámulta, és ha Kristýna nem figyel annyira a lelkére, talán el is sírja magát. Jánnak egyáltalán nem tetszett Marie, és Mariéről sem lehet azt állítani, hogy igyekezett volna levenni a lábáról a fiút. Így szükségképpen furán vette ki magát, amit kis idő után Kristýna mondott; Jánnak pedig beletelt pár évébe, mire teljesen megvilágosodott előtte ezeknek a hétköznapi, ám az adott helyzetben mégis oda nem illő szavaknak a jelentése: „Menjete, sétáljatok egyet.” A fiúnak zakatolni kezdett a szíve. „Csak menj! Csak menj!” – kiáltozták neki a férfiasztaltól. Felkelt hát. Karját nyújtotta Mariének, és elindult vele ki a korzóra.

A teret csak gyér fényű petróleumlámpák világították meg. Egy darabig csendben sétáltak. Aztán először a lány szólalt meg: – Hazakisérsz? Alig lehetett hallani. – Ez rossz! – gondolta Ján. – Persze – felelte. – És agyó – tette hozzá magában. De aztán történt valami, amire senki sem számított.

Épp a ház előtt álltak meg a Poděbradova utcában. Ján már búcsúzkodni akart, amikor a tekintete az átjáróba tévedt. – Ez a ti házatok? – kérdezte szórakozottan. A lány bölintott. – Az átjáró is? – tudakolta. – Az is – felelte a lány. – Az udvaron van egy szeletelő – mutatta.

Ján többet nem kérdezett. Hirtelen elveszítette az önuralmát. Megragadta a könyökénél Mariét, és az átjárón át az udvarra vonszolta. Ott határozottan kinyitotta a faajtót, és áldozatát a zöldségszeletelésre szolgáló fémszerkezethez lökte, mint azt egy hét múlva megállapította. A folytatást csak távirati stílusban írjuk le.

Spermája nagy része Mariében végezte. Ján nemcsak a testi erejével tűnt ki, hanem a szimbolizmusával is. Két részletben csókolta meg a lányt, az első adagot szimbolikusán alulra adta, a másodikat szimbolikusán a fejére.

STANISLAW LEGUS FOTÓJA, GALERIA CZUKOŚĆ, VARSÓ

Azon a napon teljesen más állapotba juttatta a lányt. A szemfesték, a szemceruza, a rúzs, minden teljesen elcsúszott, szétkenődött, elmaszatolódott. Továbbá Marie ruhája szétszakadt. Továbbá gyereket várt, akit valószínűleg épp ez a távollról sem hormonális, sokkal inkább egyoldalú akarati vihar dühöngött életre az ártatlan, rendeltetés nélküli falakba kapaszkodva. Továbbá volt egy kis sperma a hajában.

Miért maradt vele mégis a lány? Miért mutatta be a szüleinek, sőt miért készült gyereket szülni neki, aki csak a fent leírt teljesen érzelmentes genetikai információátvitel eredménye volt? És miért maradt Juhás Mariével, ezzel a rakás szerencsétlenséggel? Miért maradt pont vele, ezzel az ernyedelemmel, ezzel a placentával, ezzel a spermatóróval? De hát miért is ne? Juhás azt mondta magának: „Kezdetnek megteszi.” Ez tehát az elsődleges ok a dörzsölt és hűtlen Ján Juhás részéről. Összefoglalva (és komposztálva) az ő első oka így hangzott: a vírusnak gazdára van szüksége. A további okokról, köztük a másik fél okairól egyelőre hallgatunk.

3

A brutális közösülés és a szlovák családnak való bemutatása között

majdnem egy teljes hét telt el, pontosabban hat végtelenül hosszú nap, de ez alatt az idő alatt annyira sorsfordító változások történtek a gyerekek és a lány szüleinek életében, hogy a bemutatásra sokkal hamarabb sort kellett volna keríteni, lehetőleg már vasárnap, az első erőszaktevés napján, még ha az erőszaktevés éjjel körül történt is, és az azt követő bemutatás csak hajnal-tájt esik meg, amikor legmélyebb az álom, akkor is be kellett volna csöngetni, be kellett volna zörgetni, mert vészhelyzetben kongatni kell a vészharangot; a lány a Ján Juhással való találkáról kifacsarodva, összetörten, összezúzva tért haza. Az élményeiről azonban szokása szerint nem volt hajlandó beszélni.

Mint már említettük, csak a hatodik napon adta be a derekát. Az anyja gyorsan főzött valamit, az apja pár órával Ján látogatása előtt bement a szeletelőbe, hogy megpróbáljon rendet tenni. És Ján Juhás? Nos, Ján Juhás Maruška családjánál tett első hivatalos látogatása alkalmával csendben felmérte az ingatlant, amelyből még hozomány vagy örökség is lehet, ki tudhatta ezt akkor. És igazán takaros volt, meg kell hagyni!

A ház földszintje, amely az egyik legforgalmasabb, délről a strakonicei főterre vezető úton állt, adott helyet a gyarmatárúüzletnek, az első és a második emeleten pedig két önálló lakás volt. Az udvaron álló szeletelőről már hallottunk.

A kirakatban épp a kereskedelmi iskola tablója függött; Ján odahajolt, és pár másodpercig nézte a diákokat és diáklányokat. Tudna választani, állapította meg. A tábló alatt szappanok és mosószeresek voltak kitéve, ami Jiříček ötlete volt. (Jiříčekről és az ötleteiről még sokat fogunk hallani.) És most már Jánnal együtt bemegyünk az üzletbe. A fej fölött cégér: „Marie Bulatová, gyarmatárúüzlet”, továbbá napellenző ponyva és csilingelő csengő.

A bolt tele áruval. A pult előtt hordók savanyú uborkával és káposztával a szeletelőből. A pulton pléhdobozok sózott heringgel és ecetes hallal, valamint sajtok, mustáros üveg, kockában élesztő, vaj, zsír, túró. A pult fölött kampókon krinolin és kolbász. A pénztár mellett mákdaráló és mérleg. A pult mögött fűszertartó fiókok, kávé polcok és deszkalapok a cipóknak. A földön kiflis kosár, zsákokban liszt, cukor, dara, lencse, borsó és rizs. Valamivel távolabb rekeszek palackozott limonádékkal és szódavizekkel, lekvárok pléhdobozban. A másik fal mellett szerszámok és háztartási eszközök: gereblyék, kefék, seprűk, partvisok. De még ezekkel sincs vége a tételek felsorolásának ebben a számos élethelyzetre felkészült kellékraktárban. Hiányzik a legfontosabb: az utódlásra nevelt fiatal hús- és gondolatkeverék, amely esetünkben a csendes, szegénylős és sok tekintetben fogyatékos Marie Jiříčková, aki az elmúlt héten ráadásul sokat szenvedett, szegényke.

Ám mégsem ő szenvedett a legtöbbit azokban a napokban, de nem ám, legtöbbit az apja szenvedett. Szegény Jiříček! Marie az egy szem lánya volt, ezért agyontámogatták, agyonbabusgatták, de főleg jól bevarrták ott lent. Jiříček elvből ellenezte, hogy az ő Mařenkáját bárki felhasítsa. És vacsorakor meg kellett ismerkednie ezzel a zsvánnyal!

(Zárójelek között oszlassunk el röviden egy közkeletű tévedést. Az apák, mint a mi szegény Jiříčekünk, gyakran feleslegesen szenvednek, amikor egy szeletelőben tenyerükbe temetett fejfel a lányuk udvarlójának érkezete előtt a leghihetlenebb dolgokat képzelik el, a lányukat eksztázisban düllendő szemekkel. Pedig ezen a területen nincs semmi félnivalójuk. Az olyan szervezetek, mint a lánya, még fiatalok, apuka! Úgyhogy ne képzeljen düllendő

szemeket és eksztázist. Az ilyen szervezetek hozzá vannak szokva, hogy elég hely legyen a kezüknek, így ha valaki ágyba visz egy ilyen fiatal szervezetet, a fiatal szervezet tanácstalanul a padlóra lógatja a kezét. Ne féljen hát! A lánya rendezetten nézett ki közösülés közben. Mintha aludt volna, igen, úgy nézett ki, mint Csipkerózsika, akit valaki rugdosva, ököllel, szíjjal próbál felébreszteni. Juhás már egy hete csinálta ezt vele naponta többször is különböző helyeken, és teljesült az az álma, amelyben szíve választotta elé ment a gyárhoz, teljesült az álma, amelyben szíve választotta térdepelt, teljesült az álma, amelyben szíve választotta megfordulva térdepelt, egyszóval Mariének rengeteg lehetősége lett volna, de nem, nem, mégsem engedte el magát, továbbra is csak összeszorította a fogát. Összefoglalva Marie még Juhás alatt is a család, az apja felé hajlott, Juhással sem talált magának jobbat. Tehát ne féljen, gyermeke ártatlan marad, és továbbra is él-hal a jugoszláviai családi nyaralásért, mely ország olyan szélesre tárta magát a csehszlovákok előtt a húszas években, mint a maga Marie lánya annak a jöttment szlovák Juhásnak!)

És most gyorsan térjünk rá magára az ismerkedési vacsorára. Ahogy az már a hasonló helyzetekben lenni szokott, a feszültség sokáig a felszín alatt maradt, végül azonban kitört. Az egész alig feltűnően kezdődött annak az akkoriban aktuális strakonicei kérdésnek a megvitatásával, hogy vízduzzasztót akartak építeni az Otava folyón (hogy kell-e vízduzzasztót építeni, vagy hagyják szabadon folyni a folyót), de elég volt egyetlen pillanat, és a vita már egyáltalán nem a vízduzzasztóról és a folyóról szólt, hanem burkoltan a lányról, és a vízduzzasztó, mint azt könnyen el tudjuk képzelni, a házasságot jelképezte, a tavat vagy víztárolót a gyerek számára. Ján érthető módon kezdettől fogva támogatta a gátépítést, Jiříček pedig természetesen ellenezte. És most kövessük, mi történt. Ján egyik pillanatban letette az evőeszközt, felemelte a kezét, és elkezdte feltűrni az ingujját. A közelben azonban sehol sem akadt építőanyag, és az Otava folyó valahol az ablakon túl folyt. Jiříček nem bírt magával: – Ez annyira jellemző a szlovákokra – tört ki belőle. – Feltűröd az ingujjadat. De bármerre nézek – mondta körbenézve és ujjával Janra mutatva –, sehol sem folyik erre felé nagy víz!

Az olvasó ebből a kis jelenetből könnyen arra a következtetésre juthatna, hogy a tipikus Szlovák, bocsánat, szlovák, hiszen nem tulajdonnév, szóval a tipikus szlovák nem a tettekhez, hanem a beszédhez túri fel az ingujját. Ján esetében azonban ez, mint látni fogjuk, tévedés volt, és maga Jiříček, aki Ján felgyúrt ingujját más szempontból is nézte („Milyen mély az én Marie lányom?” – tette fel magának vacsora közben az apa számára legkellemetlenebb kérdést), maga Jiříček is nagyon hamar a saját bőrén tapasztalja majd meg, hogy Ján keze egyáltalán nem tétlen, így ne is vesztegessünk több időt a további utalgatásokkal, sem az ismerkedési vacsora leírásával, amikor úgyis nem sokkal a vége után bebizonyosodott, hogy az egész vita a vízduzzasztóról és a víz folyásáról felesleges volt, mivel nagyon is jó indok létezett a gát megépítésére, mely indok már akkor is létezett, amikor a szülők először beszéltek Jánnal, lévén „az indok a gát megépítésére” a vacsora során már zsinórban a hatodik napja növekedett, táplálkozott, terebélyesedett és erősödött. Úgy bizony, Maruška terhes volt.

Állapotáról 1922 egy novemberi napján szolt a vőlegényének. Akkoriban még a Holečkova utcai szálláson éltek, és a bejelentésre egy nemi aktus közben került sor, amelyet mindkét szerelmes a pokolba kívánt. Egyszerre volt komikus és tragikus, és ilyesformán történt: Marie háton fekvé a földön (Ján egyik lakótársa műszakban volt, a másik Ján kérésére a kocsmában), Ján Marién, és épp dőngötte, amikor Marie a semmiből (nem, nem, de hogy „a semmiből”, hanem megaláztatása mélyéről) azt nyöszörögte: „Gyerekekünk lesz.” Hogy mit szolt ehhez Juhás? Nos, Juhás automatikusan elkezdett értelmet rendelni a szavakhoz, és nem telt sok időbe, és az üresség, a semmi, amit addig a nőjében látott, átszakadt, és a szakadás után keletkezett lyukban Ján előtt elkezdett megjelenni szülőhelye, Riečnica apró, néhány centiméteres alakokkal, afféle makett-életekkel. Az egyik makett szántott, a másik szült. Jan teljesen szétnyitotta Marie hüvelyét, és beledugta ahány ujját csak tudta; így – vagy a vetélés előidézésével, vagy az igyekezettel, hogy megérintse, megsimogassa a jövődöbéli fiút vagy lányt – békélt meg a terhességgel. Ó, hogy aztán mennyivel nehezebben békéltek meg vele az érintett szülők!

De mit tehettek volna? Ján gyorsan átköltözött a szállóról a bolt feletti lakásba; és kétes győzelmét elment megünnepelni a kommunistákhoz.

(részlet egy készülő regényből)

KOLOSZÁR PÉTER FORDÍTÁSA

Surmena

A žitkovai bűbájosok

TUČKOVÁ,
Kateřina
Gerta Schnirch
meghurcoltatása
Kalligram, 2012

„Gerta Schnirch
meghurcoltatása”
(részlet)
Magyar Lettre
Internationale, 79

„Brünni történet”
Magyar Lettre
Internationale, 83

Attól kezdve, hogy Dora tanonc lett, vagyis „andzjelkedni” kezdett, a világ gyökerestül megváltozott számára. Az az új világ egy hosszú, véget nem érő délutánnak tűnt neki, míg ez a másik egyetlen, unalommal teli pillanat volt csupán, amelyben az élet megfoghatatlanul, képlékeny pacniként folyt szét. Ettől kezdve Dora már sohasem üldögélt csak úgy, lábát lógatva a magányos hegyi házikó előtt. A szabadidejét más emberekre áldozta, akiknek életében fontos szerepet töltött be. Büszkén és a titkos tradíciónak kijáró felelősség tudatában tette a feladatát, amelynek gyökerei olyan régi időkre nyúltak vissza, hogy sem a žitkovaiak, sem a Kopanice hegység lakói nem tudták megmondani, milyen régre. A helybéliek csak tisztelettel bólogattak: A „bűbájos asszonyok” varázslása ősi mesterség, az „istennők” és az „andzjelek” itt vannak közöttünk, amióta világ a világ.

Amióta világ a világ, ősidők óta, Dora ezt jól tudta, amit azonban nem sejtett addig a pillanatig, amíg angyallá nem vált, az az volt, hogy az „istennők” és tudományuk ilyen egyedi és különleges dolog. Hogy máshol ilyen nem létezik. Amikor kicsi volt, azt hitte, hogy „bűbájos asszonynak” vagyis „istennőnek” lenni, az tulajdonképpen csak a létezés egyik formája -- vagyis, hogy a nénik egy része postás, bolti eladó, fejtőnő vagy tehenészlány a žitkovai térszben, mások pedig „istennőként” keresik a kenyérüket. Ugyanolyan természetes foglalkozásnak tűnt számára, mint bármi más. Eszébe sem jutott, hogy ilyesmi ne létezne másutt.

Csak amikor angyallá vált, akkor lett világos számára, milyen nagy távolságokból utaznak az emberek az „istennőkhöz” tanácsért vagy gyógyulást remélve, akkor értette meg, mennyire különlegesek ezek az asszonyok. Annál lelkesebben andzjelkedett aztán, és gondosan betartott mindent, amit Surmena a lelkére kötött.

– Amikor megérkezik az autóbusz, állj ott a megálló közelében, de próbálj észrevétlenül maradni, csak várj, amíg meg nem szólít valaki. Ha azt kérdezi, hogy juthat el az „istennőkhöz”, kérdezz vissza, hogy olyan buta tetszik lenni, hogy hisz az „istennőkben”? Várd meg, mit válaszol. Ha zavarba jön, hozd ide. Ha nagyon magabiztos, inkább állj odébb, az ilyenektől semmi jót nem várhat az ember. És óvakodj a pároktól! Jegyezd meg, hogy az emberek olyan gyötrelmekkel jönnek hozzánk, amelyek csakis rájuk tartoznak, és amelyekhez nincs szükségük tanúkra – mondogatta gyakran Surmena.

Dora ezt jó alaposan az eszébe véste. Gondosan megfigyelte az embereket, akik Uherský Brod felől érkeztek a délelőtti autóbusszal, és ha észrevett valaki idegent, aki zavartan nézett körbe, merre is induljon tovább, a közelébe sündörödött, és megvárta, amíg az megkérdezi tőle: - Kislány, meg tudnál mondani, merre laknak az „istennők”?

Mindenféle emberek akadtak közöttük, voltak átlagosak, voltak különösök, és szinte kivétel nélkül magányos, gondterhelt emberek voltak, de időről-időre feltűntek közöttük párok is, akikről annyira óvta őt Surmena. Általában egy férfi és egy nő volt, mindketten fiatalok és egészségesek, és egyáltalán nem úgy festettek, mintha valami problémájuk lenne – Dorának legalábbis nem úgy tűnt, mintha az „istennők” segítségére szorulnának. Egy ilyen párocskára máig jól emlékszik, még egészen andzjelkodása elején találkozott velük.

A párocska sokáig álldogált a buszmegállóban azt követően, hogy elment az autóbusz, éppen úgy, ahogy az idegenek szoktak, akik elhatározták, hogy felkeresik az „istennők” egyikét, csak nem ismerik az utat. Dora egy pillanatig figyelte őket – egy turistaruhas nőt, aki ebben a szerelésben elég furán festett hétköznap, és aki minden alkalommal hegyesen kihúzta magát, ha a férfi, aki vele érkezett, feltűnésmentesen, a foga között odaszólt neki valamit. A férfi kalapot és hosszú ballonkabátot viselt, és úgy viselkedett, mintha egyáltalán nem tartoznának össze. Dora gyanúsnak találta őket, ezért megpróbált

eliszkolni, de még mielőtt megfordult volna, meglátta, ahogy a férfi felé int a fejével, a nő pedig a parancsra feléje indul.

– Kislány, kérlek szépen, nem tudod, merre laknak az „istennők”? – szólította meg a nő mézesmázosan.

Dora egy pillanatig csöndben toporgott, de aztán habozva bólintott, és a Kykule hegytető felé mutatott.

– Ott főtt, az erdőben. A kék jelzés vezet arrafelé, egészen a keresztig kell menni, onnan már látszik a kunyhó, ahol az „istennő” lakik.

A nő lelkesen megköszönte, a zsebéből előhúzott egy egykoronást és Dora kezébe nyomta. Aztán megfordult, és fürgén nekiindult a mutatott irányba. Néhány méterrel lemaradva követte a férfi. Dora addig nézte őket, amíg el nem tűntek a kanyarban, ahonnan az út a Kárpátok vad hegycsúcsai felé fordult.

Még ma is kíváncsian gondol vissza rájuk, vajon a vadetető jászolban éjszakáztak-e az áthatolhatatlan, sűrű erdő közepén, hiszen Hrozenkovból csak a feszületig vezetett egy kék jelzésű gyalogút, amely aztán valahogy köddé vált, vagy még idejében vissza tudtak jönni a faluba? Mindenesetre az utolsó autóbust Brod felé, amely 16.15-kor indult, biztosan nem érték el.

De nem minden idegen volt ilyen gyanús. Épp ellenkezőleg, a legtöbb esetben olyan emberek voltak, akik Surmena tudományára valóban rászorultak. Dora egy idő után már első pillantásra kiszúrta őket: felhős tekintetű idős hölgy nejlonszatyorral a kezében – az ilyen általában a gyerekei miatt jött, fiatal lány, aki zavartan álldogált a menetrendet tartó tábla előtt – biztosan szerelmi jóslatért jött. Olyan emberek is érkeztek, akik betegnek tündek. Ezeket Dora örömmel vezette el Surmenához, mert tudta, hogy segít nekik, és hogy az arcukat rövidesen valami különleges fény ragyogja majd be, a remény.

Dora már az autóbuzsmegállóban kézen fogta őket, amikor megkérték, hogy mutassa meg nekik az „istennőkhöz” vezető utat, és elindult velük felfelé a temető mellett, a Čjerná Kopanice dombhát mentén, az erdőn át egészen a válaszütig, innen már maguk is megláthatták Surmena kunyhóját a Bedován. Közben pedig andzjelkodott, éppen úgy, ahogy Surmena megtanította rá.

– Nagyon hosszú volt az út? – kérdezte meg Dora, és közben olyan arcot vágott, mintha épp akkor jött volna a nyelvére, csak azért, hogy megtörje a hallgatást.

– Nem fáradt el nagyon az úton? Surmena majd főz magának egy kis lánzdzás útifű teát, az rendbe hozza!

– És miért ilyen szomorú? Csak nem gyöttri valami? A teste? Vagy a lelke?

Meg sem tudná számolni, hányszor és hányszor elgyakorolták Surmenával ezeket az okos kérdéseket, hogy melyik pillanatban kell feltennie, és hogy a hangszíne teljesen ártatlan és közömbös maradjon. Mintha Dora csak úgy, a maga szórakoztatására beszélgetne el a žitkovai hegytetőre vezető hosszú úton ezekkel az emberekkel, akik, minél beljebb jutottak a hegyekbe, annál szívélyesebbek és őszintébbek lettek. Kibeszélték a sokáig magukba fojtott gondjaikat, volt, aki lassan, volt, aki egy szuszra, mert biztosak voltak benne, hogy nemsokára vége lesz a szenvedéseiknek, hogy gyötrelmeik gonosz szellemét egy szempillantás múlva kitessékeli az ajtón az az asszony, aki állítólag minden szenvedésen segíteni tud. A meredek kaptató során ennek az idegen gyerekeknek, aki – gondolták – egy pillanat múlva úgyis eltűnik az életükből, elárulták, mi nyomja a lelküket. Így aztán mire az út végére értek, oda, ahol az ösvény kettéágazott a két dombhát, Kopravzy és Bedová irányába, és ahol Dora elbúcsúzott tőlük, a kislány mindent tudott róluk. És már csak az a tíz perc hiányzott, amíg a kiserdőn át elfutott Surmena kunyhójáig, megelőzve a látogatókat, akiknek meg kellett kerülniük a rétet a körívben vezető gyalogúton, és mindenről beszámolt neki, amit csak megtudott.

– Jöjjön, csak jöjjön, kerüljön beljebb – köszöntötte az érkezőt Surmena, még mielőtt kinyitotta volna a kertkaput – csak jöjjön, és ne féljen, hiszen segíték én, a hátfájáson is, meg azon az elvesztett pénzen is, micsoda szét-szórt ember maga, nem igaz? De semmi baj, csak nem lesz olyan nagy a baj, na, csak jöjjön, jöjjön, majd csak kigondoljuk közösen, hogy hozhatjuk helyre a dolgokat!

Nem volt olyan látogató, aki ne meredt volna vallásos tisztelettel arra az asszonyra, aki első pillantásra leolvasta róla minden gondját-baját, még mielőtt bármit is mondhatott volna. Alázatosan léptek be a sötét szobácskába, amelyben, valamikor a múlt század közepén, megállt az idő, és ahol Surmena gyorsan feltette a kályhára a varázsláshoz szükséges viasszal teli bögrét, az asztalra pedig egy hideg vízzel teli tálat helyezett.

– Ez az, ami a legjobban segít rajtuk – nevetett jószívűen a vendégek távozásával Surmena, amikor Dora később, amikor már belelátott a dolgokba, megkérdezte, hogy ez nem becsapás-e?

– Ha már arra vetemedtek, hogy idáig eljőjenek, egy ismeretlen öregasszonyhoz, akiről valamiféle mesebeszéd alapján úgy hiszik, segíthet nekik, akkor aztán nagyon rosszul áll a szénájuk. Lehet, hogy én vagyok az utolsó reményük. Ide jönnek, félnek, és teli vannak kételyekkel, de a remény idehozza őket. És hogy tudd, gyakrabban jönnek olyanok, akiknek nem a teste, hanem a lelke beteg. És ezeknek jobban segít, ha felhagynak a tépelődéssel olyan felesleges kérdéseken, vajon van-e vagy nincs varázserőm segíteni rajtuk... Tudod, hogy megkönnyebbülnek, ha már rögtön a küszöbön azt hiszik, hogy varázserőm van? És hogy mennyire megkönnyíti ez a beszélgetést azokkal, akik egyébként nem mondanák el teljesen nyíltan, mi a bajuk? Azt mondják, a hit meg tud gyógyítani. Ők pedig elhiszik, hogy segíték nekik, és ezért mindez be is teljesül. Érted már? Ez nem csalás, hanem bölcs segítség.

Dora ezt újabb kérdés nélkül elfogadta, ugyanúgy, ahogy Surmena utasítását is:

– De nem beszélhetsz róla senkinek. Senkinek sem mondhatod el, csak nekem, amit ezek az emberek az úton elmesélnek neked, és egyáltalán arról sem beszélhetsz, hogy szoba elegendnek veled. Ez egy olyan titok, aminek köztünk kell maradnia, érted?

Dora bólintott.

– Ha kiderülne, már nem működne a segítség. Érted?

Dora ismét bólintott.

– És ami a legfontosabb, igyekezz, hogy a lehető leggyorsabban elfelejtse azt, amit ezek az emberek elmesélnek neked. Ezt magad miatt tedd meg, különben a szenvedésük téged is hamar magával ránt. Megígéred?

Dora megígérte, mert ekkor még nem volt olyan dolog, amiben ellentmondott volna Surmenának.

Surmena akkor fogadta magához őket, amikor Jakoubek négy éves volt. Dora biztos benne, hogy meg sem fordult a fejében, hogy máshoz kerüljenek. Akkoriban még nem volt olyan öreg, hogy ne tudjon gondoskodni róluk, és az az áldott jó szíve nem engedhette meg, hogy másképp cselekedjen. Ráadásul nem volt saját gyermeke, és Dora máig úgy gondolja, hogy tulajdonképpen őket helyettesítették a számára.

Hatvanhatban, amikor hozzá költöztek, Surmena valamivel több volt ötven évesnél. De volt benne valami, ami már akkor is öregasszonnyá tette. Talán a kendő, amit a kopancei népviselethez hordott, habár sohasem volt férjnél, vagy az arcát barázdáló ráncok, amelyek valószínűleg, különleges

utakon keresztezték egymást, vagy a testtartása, amellyel mintha el akarná rejteni önmagát. Összegörnyedve járt, beesett mellkassal, de járásnak éppen nem is nagyon lehetett nevezni, inkább olyan verébugrándozásnak, amiért az a lába volt a ludas, amely minden lépésnél kissé aláfordult, ettől olybá tűnt, mintha ugrándozna. Azt mondogatta, hogy ez háborús emlék, amikor az erdőbe menekült, hogy elrejtőzzön, esett, és nem tudott magán segíteni. „Hiszen ez a messze-földön híres csontkovács biceg!” – mondogták aztán az emberek. Dehát hogyan is rakhatta volna vissza saját kifordult lábát, meg-rántva és hirtelen elfordítva, hogy a kifordult izület visszaugorjon a helyére? Megtette, amit lehetett, hosszú gallyak közé illesztve, sínbe tette a lábát, és várt – három nap és három éjjel, amíg átvonul a front.

Később Dora néhányszor szemtanúja volt annak, amikor Surmena hasonló gyógymódot alkalmazott. Nagy terpeszben állt a sebesült felett, és mélyen előre hajolva átölelte a beteg combját vagy alsó lábszárát, aszerint, melyik izület ugrott ki a helyéről, a paciens bokáját pedig a hóna alá szorította. Minden erejével meghúzta, megrántotta, majd elfordította a lábat, a sebesült úgy üvöltött, hogy Dora azt hitte, szörnyethal fájdalomában, aztán egyszer csak csönd lett – az izület a helyére ugrott. Megkérdezte tőle, hol tanulta ezt, Surmena akkor az emlék hatására furcsa grimaszt vágott. Állítólag ez volt az egyetlen dolog, amit nem az anyjától, Justýna Ruchárka „istennőtől” tanult. A hrozenkovi sírásónak köszönhette ezt a tudást, és az embereknek. A halott embereknek. A sírásó épp őt választotta ki a žitkovai „istennők” közül, mert a kunyhójukban csak ketten laktak a húgával, Irenával. Egy este megjelent három nagy ládával. Surmena állítólag már messziről hallotta, ahogy a taligán egymásra rakott ládáiban csikorognak a csontok. A sírásó egyenesen a temetőből hozta őket, és a szoba közepére halmozta. Állítólag az jutott eszébe, Surmena megtanulhatná rajtuk, hogy kell az egyes csontokat a helyükre illeszteni. Nem lehetett lebeszélni róla, azt mondta, hogy nagy szükség van ilyen tudásra a környéken. Főleg most, amikor háború fenyeget. Surmena először megrémült. A három láda három napig ott állt a szoba közepén. Érintetlenül, úgy, ahogy a sírásó letette őket, ők meg Irenával a padláson aludtak, hogy ne kelljen egy helyiségben lenni velük. Csakhogy a sírásó minden este eljött, hogy megnézze, hogy halad a feladattal, és harmadik este már nem bírta tovább, felnyitotta a ládákat és saját maga kezdte előszedni belőlük a kiféhéredett, néhol kissé sáros csontokat, és kezdte összerakni őket. Surmena azt mondta, először azt hitte, elájul. De aztán összeszedte magát. Kikapta az ügyetlen sírásó kezéből a csontokat, amiket az össze-vissza kevert, miközben eredménytelenül próbálgatta egymáshoz illeszteni őket, és maga kezdte összerakni a csontokat aszerint, amit addig az emberi testről megtanult. Addig turkált a csontok között, addig próbálkozott fáradhatatlanul, hogy helyére tegye egyiket a másik után, és összedrótazza őket a kerítésről lenyesett drótdarabokkal, amíg sikerrel járt, és a szobában ott állt három gyönyörű csontváz. Ez volt az a három, akik miatt aztán állítólag soha nem ment férjhez. Csak a hírneve terjedt még messzebbre, és ezután nemcsak a morva, de a szlovák vidékekről is hozzá jártak a betegek, hogy helyreigazítsák a csontjaikat. És azután is jártak hozzá, amikor elterjedt a hír, hogy ő maga már sohasem fog tudni rendesen járni.

(regényrészlet)

CSOMA BORBÁLA FORDÍTÁSA

Orosz tél, magyar nyár

Prágai tavasz

HÁY János
Dzsigirdilen. A szív
gyönyörűsége
Pesti Szalon, 1996

Xanadu. Föld, víz,
levegő
Palatinus, 1999

A Gézagerek
Új Palatinus, 2005

A boggyógyümölcs-
kertész fia
Új Palatinus, 2005

Házasságon innen
és túl
Új Palatinus, 2007

A gyerek
Új Palatinus, 2007

Meleg kilincs
Új Palatinus, 2008

Egymáshoz tartozók
Új Palatinus, 2009

Egy szerelmesvers
története
Palatinus, 2010

Háyland
Palatinus, 2011

Mélygarázs
Európa Kiadó, 2013

Napra jutni
Európa, 2014

„Szilveszter”
(beszélgetés
Keresztury Tiborral)
„A diskurzus a mű
és a világ között
van (nem a mű és
Derrida között)”
Magyar Lettre
Internationale, 43

„Indian Time and my
Father”
Magyar Lettre
Internationale, 73

„Small step for
a man, giant step
for me. Amerikai
útinapló”
Magyar Lettre
Internationale, 82

„Európa über alles”
Magyar Lettre
Internationale, 86

**Ha nincs az a magyar nyár, amikor tan-
kok hajtottak át a falun, nem tudjuk, hogy
volt prágai tavasz.** Egy Dubček nevű ember,
mondták a szüleink, vagy a tévé, már nem emlék-
szem, inkább a tévé és a szüleim is hallgattak. Ez
a Dubček, aki amúgy szlovák volt, rossz útra akar-
ta vinni a cseheket. Beígért nekik szabad életet
meg mindenféle jókat, csak hogy kövessék. De
a szovjet elvtársak hamar észrevették, hogy itt va-
lami helytelen készülődik, s először szóban kér-
ték, hogy kedves prágai elvtársak, nem kéne ebbe
az irányba tovább araszolni, mert az az araszolás
Moszkvából nagyon szarul néz ki, s még akkor is
látszik, amikor a párt vezérkara vodkamámoren
fetreng a Kreml fényes termeiben. Persze hiába
szóltak, mert a csehek olyan fafejűek voltak, min-
dig is különben, hányszor kidobták a vezéreiket
a főtéren még mindig látható városháza ablakán,
s persze azok belezúgtak az ablak alatt véletlenül
felállított nyársakba, ha meg véletlen nem, akkor
a tömeg agyonverte őket. Szóval ilyenek voltak
a csehek, nem értettek a szépszóból, nem hall-
gattak a figyelmeztetésre, úgyhogy kénytelen volt
a baráti országok hadserege bevonulni, és fegyve-
res úton bejuttatni az országba a szépszót.

Vonult a hadsereg, szégyenszemre köztük
a magyarok is, át a falun. Felmásztunk a bátyám-
mal a kazal tetejére, egy hatalmas lécet szúrtunk
a szalmába, a lécs felső részére egy régi vaslávör
volt erősítve, a lavóról két drótszál futott lefelé,
a végükre cipőpasztás doboz volt kötve. Kitűnő
minőségű adóvevő készülék, mondtam a bátyám-
nak, hogy pontosan lehet hallani a tankok dübör-
gését. Meg beszélnek is, hallod? A bátyám a beszél-
getést nem hallotta, én viszont igen, hogy pont azt
mondták, amit a nagyapám mesélt a háborúról,
hogy tavárisi davaj, davaj.

Este a szüleim megint nézték a tévét, hogy mi
történik. Az unokabátyáim miatt féltek, akkor vol-
tak egyetemisták, s Trianon óta, részidőt leszámít-
va, ők is csehszlovákok lettek. 56-ban is mennyi fi-
atal halt meg, mondta anyám, hogy ez a korosztály
olyan, hogy nincs elég esze, képesek lelövetni ma-
gukat, mert nem akarják, hogy az oroszok netán
beköltözzenek a hazájukba. Pedig az oroszokkal
nem lehet szembemenni, mert annyian vannak, s
ha elfogy belőlük valamennyi, rögvest ott van az
utánpótlás.

**Apám, mint mindig, tízkor bekapcsolta a rá-
diót,** hogy a szabadeurópa híreit meghallgassa.
Ezt az ellenséges adót, amit természetszerűen
a minden aljasságra elszánt imperialista hatalmak
pénzeltek, most még rosszabb volt fogni, alig le-
hetett érteni, mit mond, talán, hogy a csehek el-

lenállnak, vagy valami lázító beszéd, mint ötven-
hatban, hogy tartsatok ki. Anyám utálta ezt a rá-
diót, azt gondolta, hogy egy gazdag nyugati vá-
rosban van a stúdió, ahol jómódú emberek, akik
semmi kockázatot nem vállalnak, mások bőrét vi-
szik a vásárra. De apámnak ez volt a szokása, min-
dig ugyanúgy, oda se nézett, nem vette észre pél-
dál, hogy a rádió, amit akkortájt zeneszekerény-
nek neveztek, s rendkívül korszerűnek számított,
volt benne lemezjátszó is és tényleg lábakon állt,
mint egy szekrény, szóval, hogy a rádió a szám-
lap be van törve.

Reggelente vállfával dobáltuk egymást a bá-
tyámmal, mert vidéken keményebb a gyerekkor,
nem olyan, hogy zoknigalacsinnal, vagy kispárná-
val dobálózunk a gyerekek, ami ha eltalál, akkor
mi van? Semmi. Mi vállfával dobáltuk egymást,
ami ha elkapta az ember fejét, ott akkor kifakadt
a vér, volt benne némi kockázat, rossz esetben
még egy szemvesztés is. Ha a másik meglen-
gette, és eleresztette, na, akkor kellett gyorsan
magadra kapni a paplant. Ha korábban teszed,
a dobó túljárhat az eszeden, például nem dobja el
abban a pillanatban, megvárja, míg újra kíváncsian
kidugod a fejed, és akkor repül a vállfa. Ezek még
békebeli vállfák voltak, jó nagyok és erősek. Az
egyik dobás félrecsúszott, az talált be a zeneszekerénybe,
a zeneszekerény üveg számlapjába. Egy kar-
tonnal beragasztottam, előtte lefestettem, hogy
hasonlítson a színe a rádió ablakára, acélszürke
volt. Tíz év múlva vette csak észre, hogy lyuk van,
amikor valaki véletlenül arrébb tolta a zeneszekerényt,
s apám a szokott mozdulattal pont a kap-
csológomb mellé nyúlt, s a keze belökte a kar-
tonpapírt. De most még nem. Most bekapcsolta,
mint mindig.

**Lassan visszatértek a baráti csapatok, meg-
akadályozták, hogy a csehek eltévelyedje-
nek.** Újra látogathattuk a csehszlovák rokono-
kat, az unokatestvéreim megúszták a vérengzést.
Nem engedték el egy hétre a gyereket, kérdez-
te a nagynéném, szeretett velem lenni. Kisebb vol-
tam, mint a fiai, és nem hallgattam annyit, mint ők,
akik elveszítették az apjukat kisgyerekkorukban,
s azóta szívesebben hallgattak. Külföldön egy hétig,
gondoltam, ez óriási dolog, bár a külföld épp
olyan volt, mint az a falu, ahol laktam, pont olyan
házak, pont olyan emberek, pont azon a nyelven
beszéltek, csak a hivatalokon volt idegen nyelvű
a kiírás, meg a nagynéném szerint lakik ott egy
tényleg idegen, egy szlovák, az a rendőr, de a ren-
dőrrel azon a héten én nem találkoztam. Amikor
arról a szegényletes magyar nyárról kérdeztem,
mondta, hogy először azt hitték, az Ipoly völgye

újra Magyarország lesz, mint lett 38-ban, s csak ké-
sőbb derült ki, hogy nem, az biztos nem lesz, s elő-
vett egy újságot, amiben egy hosszú cikk volt egy
cseh egyetemistáról, aki felgyújtotta magát, Prágá-
ban a Vencel téren. Elolvastam a cikket, aztán fog-
tam és kézzel átmásoltam, átszoktatott balkezes
voltam, nehezen ment. Nem tudtam volna ennél
a tettnél nagyobb hősiességet elképzelni, hogy
Jan Palach égő fákllyaként figyelmeztesse a vilá-
got az igazságtalanságra. Ez abban az időben volt,
amikor némiképp a nagyszüleim véleményét átvé-
ve, mindenhová felírtam krétával, hogy ÖMSZK,
önálló magyar szocialista köztársaság, amit úgy
képzelttem, hogy nem lesznek benne idegen csa-
patok, az idegenek által támogatott kommunisták,
valamint gazdagok, akikről a két háború között
a minimális megélhetésért harcoló nagyszüleim
meglehetősen rossz véleménnyel voltak. A valahai
prágai tavaszban ezt a szándékot véltem felfedezni,
s ezért aztán mintaeseménnyé vált, a történet sze-
replői pedig hőskökké, kivált az égő fákllya.

Amikor először eljutottam Prágába, ezt a he-
lyet próbáltam megkeresni a Vencel téren. Hár-
man voltunk, két fiú, egy lány, s a lány hozzám
tartozott. Ez persze borítékolta az utazás feszültsé-
geit, de Prága volt az első támaszpont, ott még sze-
rettük egymást. A barátom birtokolta a térképet,
mi loholtunk utána, átlaholtunk annak a régi ese-
ménynek a helyszínén, nem volt ott mit látni, nem
voltak virágok odaszórva, s ha voltak, mire odaér-
tünk, a hatóság emberei összeszedték. Első jelen-
tős város, ahol életemben voltam, ahol olyan épü-
letek vannak és olyan emberek születtek és éltek,
akik nem csak az itteni lakosoknak jelentenek va-
lamit. Kutyaoltunk szinte futva, az egykori fényes
gazdagság emléke és a szocialista jelen leszürkült-
sége között alapépületek: Orloj, Károly híd, Zlata
ulicka, Szent Vitus székesegyház, Kafka lakóháza,
Lőw rabbi sírja. Este sörözés, akár az U Flekuban
is, még ott is lehetett, mert ez még az a Prága
volt, amikor a helyi lakosság többségben volt min-
denütt, amikor még nem lehetett Kafka-kitűzőt
kapni, és életszerűen működött a belváros. Nem
tudtuk, hogy ez az életszerűség pont maga a jó.
Elégedetlenek voltunk, s egy olyan várost képzel-
tünk, ahol jobban rendben vannak a házak és az
utcák, eltűnnek az igénytelen bódék, a házakról
a modern sebek, s nem hajtának rá a sarkadra
a helyi autópálya remekei, a kor skodái.

**Amikor sok évvel később újra mentem, épp
az lett, ami vágyva volt.** A város kiglancol-
va, autók mindenünnen kitiltva, az utcákon nin-
csenek helyi emberek, csak turisták, dorbézoló

német középiskolások, japán utazási irodák ajánlataira idetevet keleti csoportok, és az apuka örökségéből ott narkózó amerikai fiatalok. Az U Flekuban pénzváltó működik, a vendéglátás valamiféle svejki és hrabali romantikát sugároz, ami valójában kevésbé jellemző az inkább zárkózott, maguknak való, a külföldieket minden turisztikából származó haszon ellenére sem annyira kedvelő helyi emberekre. Az igazi cseheknek valójában nem sok közülük van a kultikus cseh filmekből és regényekből megismert tréfacsinálókhoz, akik sérőből köpik a legjobb poénokat, s ha elakad a poényár, felhajtanak egy korsó sört, s mire leér az utolsó korty, újra beindul. Persze az ódon belvárosi falak között nem kell a turistáknak cseh veszélytől tartani. Nem lesz szembesülés, sem felismerés, hogy úr isten, ilyenek az igazi csehek?

A belváros házai szinte kivétel nélkül a turisztikát szolgálják. Az orosz csapatok kitoloncolása után megérkeztek az oroszok immáron nem uniformisban, hanem divatos márkákba öltözve, tele táska pénzzel, s lassan elkezdtek felvásárolni a belvárost, az újságosnál orosz újság, több is, helyi kiadvány, olyan számosan vannak, hogy megéri. A barátom, aki ideiglenesen munka-ügyben ott él, mondja, hogy nemrég Karlovy Varyban volt, az egykori Karlsbadban, s ott az utcák neve is ki van írva cirill betűkkel. Az orosz tőke erősebb, mint az orosz hadsereg, töméntelen van belőle, s jó befektetésnek tartják ebben a rokonnyelvű országban elkölteni, bár költenek másutt is, mindenütt a világon, New Yorkban az egyik nyelv, amin kiírják a metróban a hivatalos közleményeket, az orosz, mert féltő, hogy az odavándorolt orosz költelezők esetleg nem találják ki a metró kazamatáiból.

Prágába menni olyan romantikus dolog. Ha valaki kedves akar lenni a szerelméhez, biztosan oda viszi, s még véletlenül sem mondjuk Nápolyba vagy Barcelonába, vagy ha bomlani látszik egy házasság, akkor még egy pár évet lökhet rajta egy prágai út, holott Prága már nem város, Prága egy valahai város emléke. Talán azért is megyünk oda olyan szívesen, hisz ez a város mementója az egykori boldogságunknak, illetve, ha először látjuk, megalapozza a leendő emlékeinket. Prágába azt az érzelmet gondoljuk bele, amit nekünk jó belegondolnunk, s ha nem akarunk tovább gondolkodni, akkor azért a helyi sörkínálást szívesen kitorli a rosszat vagy szükségtelet az agyból. Prágában az utcán a turistákat lehet megismerni, a turisták örömét, méghozzá nagyüzemi szinten, hisz némely hely majdhogynem megközelíthetetlen, átjutni csúcsidőben a Károly hídon, mondhatnám héralélszi munka, ha arra vetemedünk, hogy az Óvárostéren megnézzük az Orlojt, ezt a sokszázéves órajátékot, könnyen lehet, hogy csak egy előttünk álló hórihorgas turista hátát látjuk, aki feltehetően látja azt a turistát is, aki látja az órajátékot. Mindez nem szegi kedvét a mindenre elszánt turistáknak, képesek így tömegesen boldognak lenni a prágai utcák zegzugaiban. Abszolút nincs tömegiszonyuk, pánikbetegségük, boldogan hömpölyögnek egymás szagába forrasztva. És a nyelvi gátaktól sem kell tartaniuk, a belvárosban nem beszél senki csehül, a nemzetközileg ismert morzsaléangkallal már könnyedén elboldogulunk.

Járok-kelek ebben a közép-európai késlapvárosban, felmerészkedem a Vyšehradra, ebbe a Přemysl-dinasztia első uralkodói által alapított erődbe. Itt vannak a csehek legfontosabb művészei eltemetve. Ide szöktek a legenda szerint a középkorban a prágai nők, hogy leszámoljanak a prágai férfiak arroganciájával. Persze rajtavesztettek, mert a prágai férfiak sem különbek, mint más férfiak, lerohanták a nőket, ha ez nem képzavar egy magaslat esetében, s hazacipelték őket a mosogatóvályú meg a gyerekek mellé. A régi legenda modern gender-szemponokat is figyelembe vevő értelmezésének persze kevés köze van a valósághoz, a dinasztiaalapító Libuše hercegnőhöz. De az igaz, hogy ez a hely annyira fontos a cseheknek, hogy még a németek sem merték felszámolni, holott szerették volna, de túl nagy volt a kockázat. Ez a város érzelmi centruma. A barátom szerint az utolsó foltok egyike, amit még nem mászkált keresztül-kasul az ezernyi nemzetiségű utazók hada. De már ez is a múlté. Keleti emberek silabizálják a sírköveken a híres csehek neveit, Smetana nekik is mond valami. Miért, gondolkodtam, ezt soha nem fogom megérteni, nekik mért mond valamit a nyugati zene, nekünk meg mért nem mond semmit az, ami az ő muzsikájuk?

Újra a belvárosban bolyongok, nézem, hogy igen, itt mutatták be a Don Giovannit először, próbálok elképzelni, hogy épp ezen a helyen, például, ahol állok, ment próbára Mozart, aztán Kafkát keresem, az egykori zsidónegyedben, végigjáróm az ajánlott zsinagógatúrát, minden ott van, csak ő nincs. Azt hiszem, a turisztika alja a Kafka-pólóvásárlás. Kafka lett ennek a középkori Disneylandnek a Mickey Mouse-a. Látom, amint az amerikai lányok meg a francia osztálykirándulók vihogva válogatnak, holott egy büdös sort sem olvastak ettől az írótól, de olyan aranyos ez a kis feketehajú fickó, tisztára bitzenész. Az lett volna, ha nem hal meg a bitkorszak előtt, mondják, s hogy majd ebben fognak isibe menni, hogy mindenki láthassa, ők voltak Prágában. De minek? És én minek vagyok itt középkori díszletek között, germán hordák óbégatásától zúgó fejjel? Minek menni bárhová? Minek kéne megtapasztalni, hogy valami az, ami, vagy épp azt, hogy nem az, ami? Minek, kérdezte a nagymamám, minek átlépni a falu határát, minek úgy csinálni, hogy valami más lesz azért, mert máshol vagyunk, holott mindig ugyanott vagyunk: önmagunkban, ahol saját magunkról készült pólókban flangálunk, és hiába akarnánk kibújni belőle, mert koszos, senki nem bújhat ki a bőréből. Prága nevetséges, mondta a nagymama, ahogyan minden másik hely is nevetséges, mert annak a látszatával kápráztatja el az utazót, hogy bármi is változott az életében, mert odautazott, holott nem.

Ondrej Buddeus

Olajcsúcs, vászon

Az elmúlt órában nyolcszor néztem e-máilt és tudni szeretném milyen ha valaki Scarlett Johansson vagy Petr Borkovec milyen lenne ha áttérnék a Linux-rendszerre és nem futna rajta valamelyik windows program milyen lenne egy állatkert média-arcának lenni bámulni rád a plakátról állati szemekkel mikor arra jársz mélyen elgondolkodva Mark Rotbko 1959-es festményéről milyen lehet kének lenni sárgán babár ma reggel a sötétben nem bírtam levakarni a jeget a szélvédőről és áthajtottunk a pirosra észre se vettük milyen lehet észre se vett piros lámpának lenni és miért nem várhat amíg el nem dől mikor már tegnap is késő volt vagy mint Auden a költő milyen lenne Berlinben élni mivel csakis ott élhet az ember Berlinben

Kateřina Rudčenková

Mit nem adnék

Mit nem adnék érte, ha Abmatova idelpne Petrov-Vodkin festmnyr, és ugyangy nézne rm... mellém feküdne a sötétbe.

Tavasszal hozzám nem lép, csak a vágy. Marad, hogy belevezzem a dolgokba.

„Tavasszal minden madár visszatér Bibirevba.”

„Emlékszel, mikor a Belvedere-n megmutattam azt a férfit az asztalfőn?”

Elbvl a nyílt beszéd.

A szavakról

Mi van, bogyba más szem néz belőle. Mi van, ha a testében gyorsabban folyik az idő, és a gerince egy regember.

Frdeti forró tenger, nem hrg, már csak függ. Megszorul benne az éjszaka, a felkplt szavakat tovább kpli.

MESTERHÁZI MÓNIKA FORDÍTÁSAI

„A nyaraló fogságában” Magyar Lettre Internationale, 89

„A szabadság teste Lengyelorsgrl” Magyar Lettre Internationale, 91

„A múlt olyan, hogy nem lehet köpni r” „Petri György rl” Magyar Lettre Internationale, 92

kontextusok és szubtextusok

Tyúkszárnyakon

Előadásomban egyetlen műre koncentráltam: Irena Brežná regényére, amely *Na slepačích krídľach* (Tyúkszárnyakon, 2007) címen először szlovákul, majd egy éven belül németül is megjelent *Die beste aller Welten* (A lehető legjobb világ, 2008) címmel. Mindkét nyelvi közegben felhívta magára az olvasóközönség és az irodalomkritika figyelmét. A regény egyes irodalmi és irodalmon kívüli kontextusait és szubtextusait vizsgálva igyekszem röviden felvázolni néhány gondolatot arról, hogy a történelem narratív jellegének és konstruáltságának felismerése hogyan jelenik meg a szomorúság és az emlékek irodalmi ábrázolásában, itt ebben a „kis” elbeszélésben, amely a szocializmus építésének időszaka által meghatározott, ideológiaiailag egyértelműen kódolt „nagy” történelem része.

Műfaji hibriditás

A *Tyúkszárnyakon* olyan regény, amelyben a konkrét élettörténet (re)konstruálását célzó, (ön)életrajzilag motivált egyéni történelmiség a kollektív történelmiséggel keveredik, amely utóbbi a konkrét tér-időbeli meghatározottság által éltetett történések konglomerátuma. Ha fejlődésregényként tekintünk a műre, a gyermek főhős – aki egyben az egyes szám első személyű elbeszélő is – egyéni fejlődésvonalát követi egy éven át. A regény szövege a gondolatok és epizódok asszociatív – és látszólag végtelen – kumulálásával és szerteágazó vonalvezetésével alássa a regény zárt műfaji határait, valamint az ezzel összefüggésben álló lineáris személyiségfejlődés pszichológizáló elképzelését. Az ilyen keresztes, hibridizálás eredménye a feszültség a hagyományos regénytől mint fikciós műfajtól elvárt kompaktság és a fragmentált forma között. Miközben a töredezettség mintha mimetikusán közelítene a történelem tényszerűen nemlineáris voltához egyéni és közösségi-társadalmi szinten egyaránt. Értelmezésben a végtelenség az önéletírás, illetve az önéletrajzi elemekkel megtűzdtelt írás egyik jellemzője. Az író így keresi a hangsúlyos perspektívát, amely lehetővé teszi számára egy elbeszélte élettörténet megkonstruálását, ami ebben az esetben egy élettörténet-töredék, egy a sok lehetséges közül: egy évbe sűríti össze a körülbelül tizenegy éves Jana felnőtte válásának kezdetét, lelki és testi változásait, amelyre erőteljesen rányomta bélyegét bebörtönzött édesanyja – sokáig magyarázat nélküli – hiánya.

Amikor anya egy nyári este nem jön haza és másnap reggel még mindig nincs otthon, kérdezem a nagymamát: Anya hol van? A nagymamám a téstát nyújtja és hallgat. Meghúzom

a fekete pöttyös otthonkáját: Hol van, mikor jön haza? Ne is kérdezd, morogja a nagymamám és folytatja a téstanyújtást. Csakhogy én újra és újra meghúzom a ruháját, míg rám nem mordul, mint valami semmirekellő veréb: Soha többé ne kérdezz semmit az anyádról, megértetted? Onnantól kezdve nem kérdeztem felőle hangosan. Inkább gondolkodom. [...] Örült kétségek gyötörnek, hogy volt-e egyáltalán valaha anyukám, vagy csak kitaláltam. [...] A szünetben az egyik fiú elkiáltotta magát, hogy hallotta az egész udvar: Az anyád börtönben ül! [...] Az iskolaudvaron mindenki megmezevedett, abbahagyták a rohangálást és a kiabálást. Ott állok, és hirtelen előnt a boldogság. Most már tudom, mi a boldogság. Benn ül, és hatalmas erő. Az idő megáll, én is megállok, mégis élek, sőt, sokkal inkább, mint máskor, és tudom: Anyám él. (Brežná 2010, 12-13, 15, 19)

Az „Anyá hol van?” – egzisztenciális kérdés után nem meglepő, hogy az író eredetileg azt tervezte, hogy a regény az *Anyá kettős létezése* (*Mama existuje dvojmo*) címet kapja, jelezve anya és lánya intenzív kapcsolatát, amely az anyával való azonosulás és a vele szembeni dac között oscillál, és amit az anya hiánya tesz drámaivá. A gyermeki elbeszélő számára az anya és a nagymama „a nők az életben” (Brežná 2010, 188), már a második mondatban belépnek a regény világába: „Az udvarunkban, ahol artista vagyok, anyám és nagymamám a perzsaszönyeget szokták kiporolni és elfordítják az arcukat életünk felkavart porától.” (Brežná 2010, 7)

Az anya eltűnése (bebörtönzése), amely nyártól nyárig tartott, az én-elbeszélés perspektívájának kulcsa lett, szabályozta az idő múlását-megállását és biztosította az elbeszélte történet keretét – a regény elején eltűnt anya az utolsó oldalon hazatér:

Amikor egy forró napon hazaérek az iskolából, anyám a tükör előtt áll. [...] Nem kérdezem, hol volt, hogy ment a sora. Ő sem mond semmit, egyszerűen csak újra otthon van, serényen járkal a házban és dalolászik. Nem futok ki az udvarra, hogy elmondjam a gyerekeknek, csöndben állok, mint akkor az iskolaudvaron. (Brežná 2010, 217)

Bár Brežná prózája további önéletrajzi elemeket is tartalmaz, nem az életrajzi, hanem az irodalmi motiváció az elsődleges. Végeredményben már az olvasás folyamán egyértelművé válik, hogy az általa használt irodalmi kód megnehezíti a való világ tér-idő koordinátáinak egyszerű beazonosítását.

Ennek ellenére a német és a szlovák irodalomkritika a bemutatott korszak ábrázolására helyezett nagyobb hangsúlyt, a szöveg elsősorban tanúságtételként érdekelte őket.

A *Tyúkszárnyakon* c. regényben az önéletrajz főként az elbeszélés módjaként jelenik meg, az író – ahogy azt már korábban említettem – nem adja meg a pontos tér-idő koordinátákat, ezáltal gátolja azt az elképzelést, miszerint a szöveg közvetlenül utalna a valóságra. Az ábrázolt közelmúlttól való elidegenítés, feltehetőleg a felszínes azonosítás elkerülése érdekében, a delokalizálás – a regénybeli szlovák kisváros azonosítható is Trencsénnel, meg nem is – valamint az elbeszélés időbelisége-időnkívülisége által megy végbe. A 20. század 50-es és 60-as éveinek több tényszerűen alátámasztott politikai-társadalmi eseménye van besűrítve az évszamszerűen nem jelzett regényidőbe, ami körülbelül egy egy éves időszakot fog át, miközben a társadalmi hangulat több szempontból is leginkább az 50-es éveknek felel meg.

Mivel a közelmúltról van szó, felelevenedik a kommunikációs emlékezet (legalábbis a regény szlovák kiadása esetében), amely Jan Assmann szerint a kollektív emlékezetnek az a része, amely három-négy generáció saját emlékeit tartalmazza. A kollektív és egyéni emlékezetre építő önéletrajzi elbeszélés, valamint a visszaemlékezésnek köszönhetően a múlthoz és a történelemhez fűződő viszony intímabbá válik.

A „nagy” és a „kis” történelem összefüggései, (disz)proporciói, egymáshoz való kapcsolata a *Tyúkszárnyakon* című regény fontos szerkezeti elemei. Míg a történelmi szereplők név nélküliek maradnak, és csak a funkciójuk alapján különböztethetőek meg egymástól, addig a magántörténelem szereplői főként az én-elbeszélőhöz való rokoni viszonyuk alapján kerülnek beazonosításra és a nem rokoni, gyerekszereplők saját névvel is rendelkeznek. Feltehetőleg nem véletlen, hogy az elbeszélő a Jana nevet viseli, amely a 60-as években a leggyakoribb női név volt Csehszlovákiában. Jana mégis az osztálytársnője különleges neve, a Nóra után vágyakozik, amely név többek között Henrik Ibsen *Nórájára* (1897) valamint Elfriede Jelinek *Mi történt, miután Nóra elbajta a férjét, avagy a társaságok támaszai* (1979) c. művére való több-rétegű intertextuális utalással a feminista mozgalom első és második hullámának problémáit idézi fel.

„Azt szeretném, ha inkább Nórának hívnának. Így hívják az egyik lányt az osztályunkban. Az ő nevét nem szokták kicsinyíteni, mint az enyémet. A mi Nóránk Nóra marad, az iskolában és otthon is. A neve valahonnan máshonnan származik,

azért hagyják meg olyanak, amilyen. Azt, ami a miénk, azt kicsinyítik. Nálunk semmi sem lehet önmagával azonos.” (Brežná 2010, 35-36)

A regényben a 20. század 50-es és 60-as éveinek csehszlovák „kulturális és politikai hagyományainak átírása (re-writing)” figyelhető meg, másrészt viszont a szándékos földrajzi, időbeli, intertextuális vagy történelmi dekontextualizálás (rekontextualizálás) bővítheti a mű értelmezési lehetőségeit, amely egyébként is különféle értelmezési kontextusok (nyelvi, földrajzi, történelmi stb.) része, így tehát jelentősen tágítja az olvasatok körét. Egyúttal azonban ez a nyitottság relativizálódik is, mivel a több kontextus limitálhatja az interpretációt, ilyen például a generációs kontextus – nemcsak felnőtteknek, hanem az ifjúságnak is szól a regény, akik számára a kollektív emlékezet persziflázsszerű megjelenítése gyakran távoli és nagyban érthetetlen történelemmé válik.

A fő szervező erő és jelentésalkító tényező, valamint a domináns ironikus gesztus – amely az ellensúlyozás miatt helyenként szentimentális, sőt patetikus elbeszélés irányába leng ki – forrása a közelség és távolságtartás, a köz és az egyéni, a fantázia és a valóság, a magas és az alacsony, a tragikus és a komikus, a szocialista ideológia és a polgári család, az iskola és a család infantilis, aránytalan, ám következetes keverése:

A tanárnő elvtársnő felszólít minket, hogy jelszük, ha valaki a családból nem lenne meggyőződéses kommunista. Hallgatunk, csak az egyik kislány emeli fel a kezét: Tanárnő elvtárs, az én testvérem nem proletár akar lenni, hanem fodrásznő. Amikor elárulom a nagymamának, hogy én proletár akarok lenni, tördelni kezdi a kezét és megmondja az apukámnak. (Brežná 2010, 9)

Az események és viszonyok elbeszélésének (hyper)realizmusa kiemeli a mértékletesen adagolt, kontrarealistikus poétikus motívumokat:

Bármit mondok, kinevetnek: Már megint hazudsz. Olyan dolgokat látok, amiket ők nem. A főterünkön tigriseket és oroszlánokat látok, akik békésen figyelnek engem. Ha hosszan, merően nézek ki az ablakon, a házunk mögött sivatag jelenik meg, és mellettem egy fehér világitó labda gurul el egészen az iskolakapuig. Mindezt az én családom nem látja. A proletár elvtársak sem látják. Amióta anya nincs otthon, éjszaka egy kék átlátszó fiú jár az ágyamhoz, és szomorúan néz engem. Azt hiszem, halott, és szeretne nekem mondani valamit, de nem tud. Utána megyek, ki akarok mászni az ablakon, de a testvérem visszatart. A nagymamám azt mondja, hogy holdkóros vagyok, éjszakára becsukja az ablakokat. Nem vagyok holdkóros, nem nézem a holdat, a kék fiút nézem, aki húz magával, és már soha többet nem akarok visszajönni. (Brežná 2010, 29)

Nyelvi és szociokulturális hibriditás

Ezt a regényt nemcsak műfaji hibriditás, hanem nyelvi és szociokulturális keveredés vagy

keresztezés is jellemzi, mivel egy szlovák származású, német nyelven író, Svájcban élő író nő regényéről van szó, amely eredetiben egy németországi könyvkiadónál jelent meg. A szlovák fordítás az író nővel való együttműködésben jött létre a német nyelvű, akkor még kiadatlan kézirat alapján. Akkor hát milyen irodalom része ez a mű (nyelvtanilag, nemzetileg, területileg, szociálisan) – svájci, német, szlovák, emigráns, közép-európai? Irena Brežná írásművészetével kapcsolatban ezt a kérdést már nemcsak az irodalomtudomány és az irodalmi kritika feszegette explicit vagy implicit módon, hanem az olvasók és a női olvasók is, valamint az író nővel készült interjúk is kitértek a kérdésre.

A *Die beste aller Welten* c. regény kapcsán a nemzeti irodalomról és annak pereméről, a regionális irodalomról, vagy a hazátlan irodalomról Katarína Motyková készítette el az egyik legjobb jellemzést a *Die übersetzte Welt von Irena Brežná (Irena Brežná lefordított világa 2012)* című tanulmányában, amelyben felhívta a figyelmet a mű fordított voltára, miközben az itt megjelenő kulturális transzfer szerepet az ún. migráns irodalom sajátosságának tartja:

olyan szöveg, amely egy konkrét nyelvi és kulturális közegre utal, de egy egészen más nyelvi (és kulturális) közegben készült, amely egyúttal a címzettje is, [...] és ezért] a szó tágabb értelmében fordítás eredményének tekinthetjük. A történet elsősorban a német olvasók számára íródott, ezért Brežná immanens fordítói eljárásokkal transzferálja a szövegbe a volt Csehszlovákia hatvanas éveire jellemző geopolitikai irányultság szociális és nyelvi praxisát, a szignifikáns történéseket és a kulcsfontosságú fogalmakat, így az nemcsak fontos narratívává, hanem (inter)kulturális technikává válik. A transláció így a narráció terévé alakul. (Motyková 2012, 176)

Meg kell jegyeznünk, hogy a tanulmány szerzője ezt a fordított jellegét a német nyelvű regényre szűkíti, amelyet a fentebb idézett tanulmányban elemzett. A szövegben pontosan beazonosítja „az eredetileg szlovák nyelvű szövegtöredékeket”, amelyeket Brežná úgy emel át a német nyelvbe, hogy meghagyja az eredeti szlovák alakot, vagy fonetikusán átírja, esetleg szó szerint lefordítja azt. (Motyková 2012, 176)

A fordítás, mint interkulturális transzfer, valamint mértékben a szerzőnő minden szövegében megjelenik, aki mintha negyedik évtizede ugyanazt a szöveget írta, írta át, performálná, módosítaná vagy egészítené ki: a kollázs és a sampling módszereivel felhasználja az előző szövegek tematikai és nyelvi elemeit, részleteit, sőt elmélyíti az eredeti összefüggéseket és új alakzatokat hoz létre. Ahogyan a német nyelvi verzió egy konkrét, nyugati olvasói körre koncentrál, úgy a szlovák fordítás előterében a célnyelvi recepció perspektívája áll.

Brežná publicisztikai és szépirodalmi szövegeiben egyaránt szubtilis önreflexív távolságtartással dolgozik, ennek veti alá a német nyelvet is, mint második irodalmi nyelvet. Amint azt az általunk tárgyalt regényben megjelenő önéletrajzi elem is mutatja (amit az író nő állítása is alátámaszt),

Brežná a német nyelvi közegbe való emigrálás előtt is kapcsolatba került a német nyelvvel, mégpedig családi körben, ám csak ritkán (mivel a második világháború után a német kisebbséghez való hovatartozásukat titkolni próbálták): „Az, hogy a nagymamám az ellenség soraiból származik, titok. Azért főz fűszerek nélkül, azért olyan vékony és fegyelmezett. Ezek az ellenségeink tulajdonságai. Amikor senki nem hallja, ellenséges nyelven, amit ő világnyelvnek tart, egy-egy mondatot tanít nekem.” (Brežná 2010, 151)

Brežná az anyanyelvi, szlovák környezet elvesztését többször is traumatikus eseményként írta le (lásd Brežná 2005, 277). Másrészt egy rendkívüli irodalmi tőkével rendelkező nyelvbe emigrált, amely „biztos »belépőt« jelent az irodalmi vérkeringésbe”, ahogy erre a világnyelvi irodalmi presztízsét jelezve Pascale Casanova *Az irodalom világtársasága (Svétová republika literatury, 2012, 37)* című komparatistikai munkájában rámutatott. Ez a tény jelentősen befolyásolta Brežná recepciójának feltételeit nemcsak a német nyelven írt, hanem a szlovák és a (közép-)európai irodalomban is. Éppen ezért a szlovákiai irodalomkritika szemében ő nem egyszerűen szlovák, svájci, vagy német nyelven író író nő: műveinek befogadása az egzotizálástól – amely általában az idegen nyelvről fordított irodalomra jellemző – a domesztifikáltság, honosításig terjed, amikor is a szöveghez úgy közelítenek, mint eredeti, szlovákul írt alkotáshoz.

Gayatri Chakravorty Spivak feminista posztkolonialista irodalomtudós a fordítás széleskörű szociokulturális és gender-összefüggéseiről írt közzismert *The politics of translation* c. esszéjében a nyelvet úgy értelmezi, mint „az egyik elemet a sok közül, amely segít megérteni a dolgok értelmét, a saját magunk értelmét”. Spivak szerint a fordítás „az olvasás legintimebb aktsa”; a feminista fordítónő feladata – a nyugat és a „harmadik világ” aszimmetrikus viszonyának ellenében – a nyelvnek „a nemi identitás által meghatározott cselekvési erő (*gendered agency*) kulcsaként” való vizsgálata. Ráadásul, ha kicsit leegyszerűsítve használom Spivak szavait, aki „ellenálló és konformista női írókról” beszél, Brežná regénye „a másik világról” az első csoportba sorolható, ami jogalapot biztosít arra, hogy rávilágítsunk regényének kulcsfontosságú gender-dimenzióira. Irena Brežná az eredeti német mű szerzője és „fordítója” egy személyben, az eredeti szöveg szerzőjeként együttműködik a szlovák fordítás elkészítésében, ami nem elhanyagolható mértékben erősíti interkulturális közvetítő cselekvését az irodalomban, és az irodalmi cselekvését ebben a regényben, s mindent több szinten: kelet és nyugat, múlt és jelen, a szlovák és a német nyelv között.

Kíméletlen látásmódjának köszönhetően a korabeli gender-viszonyok (női és férfi társadalmi sztratifikáció, nő- és férfiképek, a nemi szerepekkel kapcsolatos sztereotip elvárások az iskolában és a családban a lányokkal és a fiúkkal szemben, a nemek szerinti munkamegosztás a családban és a társadalomban) összekapcsolódnak a szocializmus építésének karikatúrájával. A köz- és magán-szféra, a vallás, a hagyományok és a szocialista ideológia látszólagos versengése ellenére a nemek patriarchális aszimmetriája bizonyítja a szocialista

propaganda hazugságait a nők emancipációját, valamint a propaganda egészét illetően. A korabeli nemileg specifikus szocializáció folyamata során az egyes szám első személyű elbeszélő állandóan különféle ambivalens üzenetekkel konfrontálódik a férfi-nő viszony kapcsán, különösen a heteroszexuális intim kapcsolatok terén, például az édesanyjától és a tanárnőjétől:

„Alárendelődni [a férfinak] annyit tesz, mint buta hibát elkövetni és szerelmesnek lenni, a „szerelmes” szót anyukám ironikusan elnyújtja. Egy okos nő nem szerelmes egy férfiba sem, tudja, hogy ők egy másik faj, és soha nem lehetnek barátok. A tanárnő elvtárs pedig azt mondja, hogy a haladó szellemiségű nő barátságban él a proletár férfival, aki azonban csak a második férje, mert az első férje a munkája. Anyukám szerint a tanárnőnkől hiányzik a szexuális vonzerő, azért hadovál össze-vissza. [...] A férfi nem ember és én kezdek nő lenni.” (Brežná 2010, 207),

az apjától:

Apám ugrabugrál, mintha minden idegen nőtől révületbe esne, tölt neki egy pohár bort, sóhajtozik: Ah, és meggyújtja a cigarettáját. A férfinak a kis tűzről kell gondoskodnia, a kályhában lévő nagy tűzről a nagymama is gondoskodhat. Normális férfi nem folytat normális párbeszédet egy nővel, nem beszél vele az időjárásról, sem a proletárok sikereiről, csak dürrög és dürrög, még akkor is, amikor halálosan fáradt a hídépítéstől, és legszívesebben elbújna otthon egy vicclap társaságában. Ez alól a szabály alól csak a felesége jelent kivételt. (Brežná 2010, 208),

a nagymamájától:

A nagymamám a nászéjszakájáról mesél nekem. Állítólag olyan szemérmes volt, hogy a nagyapám, valamikor katonatiszt, erős férfi léte képtelen volt belé hatolni. Eközben az ajkait büszke vonallal zárja össze. De állítólag léteznek olyan nők, akik nem ilyen állhatatosak, nem zárják le az ölüket, és átadják magukat a gyönyör pillanatainak, és utána egész életükben becsstelenek lesznek. Amikor a nagymamám kiejti a „gyönyör” szót, a gyönyör megcsiklandozza a száját, és neki köpnie kell egyet. (Brežná 2010, 210)

Német nyelven író, német származású író a szlovák irodalomban

„Jellemző, hogy Irena Brežná könyveit, mivel német nyelvből készült fordítások, nem lehet besorolni a szlovák irodalomba: a művei tehát nem csak a területi határokat lépik át.” (Součková 2008, 62) Marta Součková *A tyúkok reptéről és a (bármilyen) határok legyőzéséről* c. recenziójában ezekkel a szavakkal paradox módon a recenziójának a címében szereplő tézisre cáfol rá, miközben egyértelműen utal a *Tyúkszárnyakon* regény nyelvi eredetjére. Nem veszi figyelembe, hogy egy autorizált fordításról ír recenziót, amely csak

kissé különbözik a német kiadástól, mint ahogyan további lehetőségeket sem vesz figyelembe. Mintha a nem egyértelmű indokkal hozott ítélet, miszerint az eredetileg német nyelven írt szöveg nem válhat a szlovák irodalom, illetve a szlovák irodalmi kontextus részévé, egyértelmű lenne: természetesen így van, ha az exkluzív nyelvi identitásra épülő nemzeti irodalom homogenizáló elképzeléséből indul ki.

Annak ellenére, hogy Szlovákiában még nincs komolyabb okunk migráns irodalomról, vagy nem szlovák származású írók szlovák nyelvű irodalmáról beszélni, az egyértelműen „szlovák” kategóriának ellenálló heterogén irodalmiság nem idegen a számunkra. Legyen szó szlovák (Jaroslava Blažková, Dušan Šimko) vagy német nyelven (Irena Brežná és Zdenka Becker művei) írt emigráns irodalomról, vagy a nemzeti kisebbségek köréből érkező kortárs (fordított és recipiált) művekről (a legjelentősebb példa Grendel Lajos). Itt említhetjük a közép-, de főként a legfiatalabb írógenerációt is, aki nomád életvitelét nemcsak szlovákul, hanem más nyelveken is reflektálja (például Stanislava Repar szlovén, Alexandra Salmela finn nyelven), nem beszélve az irodalmi alkotás nemcsak nyelvi, hanem (inter)mediális kapcsolódásairól a nemzetközi recepció színterén (például Zuzana Husárová művei).

Součková az 1989 utáni prózáról írt publikációjában maga sorolta be különösebb specifikáció nélkül Brežnát a „női »hangok« a kortárs irodalomban” felsorolásba – Jana Bodnárovától Veronika Šikulován át Michaela Rosováig; itt a nyelv fölött szemmel láthatólag győzedelmeskedett a nemi hovatartozás. Majd közvetlenül ezután Brežná művészetét az emigráns irodalom „autentikus vonalának” kontextusába helyezi, amely keveredik az ilyen típusú szlovák szövegekkel (Martin Šimečka, Dominik Tatarka, Hana Ponická, Jaroslava Blažková, Dežo Ursiny, Jana Bodnárová, Mila Haugová szövegeivel). (Součková 2009, 37)

A szlovák próza tematikus pillérei 1990–2012 c. összefoglaló tanulmányában Dana Hučková a maga szlovakista álláspontjából nem különböztet meg emigráns vagy más nyelven írt irodalmat. A historizáló témákon kívül – mint „az ideológiával szembeni bizalmatlanság”, „a történelem átírása”, „az önéletrajzi írás, az emlékezés és az autenticitás témái” (például Ján Rozner, Eteľa Farkašová, Veronika Šikulová műveiben) – külön témaként jelöli meg „az ember a történelemben” témát, amely a nagy és a kis történelem közötti feszültségen alapul. A fentiekhez hasonlóan erre a „téma pillére” is jellemző az ideológiához való posztideológikus visszatérés, miközben a különféle generációhoz tartozó írók és írók „az eddigi, egyedül lehetséges és egyúttal kötelező érvényű értelmezések kétségbevonásából és relativizálásából indulnak ki” (például Jana Juráňová, Dušan Šimko). Irena Brežná művével kapcsolatban kiemeli a gyermeki elbeszélő szemszögét, amely „még inkább megszorozza az ideológiai deformálódásokkal terhelt kor már eleve is torz képét”. Ehhez hozzátesszük, hogy a *Tyúkszárnyakon* regény persziflázsszerű és ironikus gesztusa – amely főként szlovák kontextusban értelmezhető – olyan szerzők műveivel is összecseng, mint Pavel Hružík vagy Igor Otčenáš.

Tudatában vagyok annak, hogy a témaválasztásom bizonyos értelemben önkényes. A *Tyúkszárnyakon* esetében történetiségen ad hoc a történelmi tény létezésének megállapítását értem és egyúttal abból indulok ki, hogy a mű megalkotásában és recepciójában jelentős szerepet játszott a bemutatott sorsfordulószerű esemény, illetve események létezése a műnek (a személyi kultusz éveitől a Prágai Tavaszig tartó korszakra utaló) makroszintjén és (a történelmi korról összefüggő életrajzi elemekre koncentráló) mikroszintjén egyaránt.

Irena Brežná elemzett regényének a történetiség felőli recepcióját nagy valószínűséggel jelentős mértékben befolyásolta a kontextus is, amelybe bekerült, és amelyről fentebb szóltam. Végül szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a szlovák és a német kiadás más-más címmel jelent meg, és mindkettő különböző recepció jeleket közvetít a mű historicitáshoz való viszonyáról.

A német *Die beste aller Welten* cím közvetlen intertextuális utalás Voltaire *Candide vagy az optimizmus* (1759) című szatirikus regényére, illetve a mű különféle, a német nyelvi közegben elterjedt termékeny recepciójára, amely Leibniz elméletére reagált, miszerint az Isten által teremtett világ a lehetséges világok legjobbjika. Egy kortárs regény hasonló elnevezése (szubtextuálisan) a tematizált eseményeket a múltba helyezi, és a közszférára, a szocialista ideológia kritikájára irányítja a figyelmet – mintha a múlt bezáródna a jelen ellenében.

A *Tyúkszárnyakon* szlovák címe, amely a szabadság/kényszer nemileg megkülönböztetett metaforája, nem korlátozza a közszférára a regény szabadság/kényszer, egyén/kollektíva diskurzusát, és az elbeszélés által megnyitja a múltat a jelen irányába: többek között az egyes szám, első személyű, jelen idejű narráció segítségével, amely a pszichoanalitikus terápiában is használatos. A regény a szocialista múlttal való reflektált számvetés. Nem szatirikus gúnyt, hanem tragikomédiát kínál fel az olvasónak.

Az ismert német pszichoanalitikus Margarete Mitscherlich kifejtette, hogy ahhoz, hogy a németek számot vessenek a múlttal, képeseknek kell lenniük a gyászra, konkrétan „gyász munkát” emleget. Nem elég a társadalom gyors változása által elfordulni a múlttól. Ha megengedjük a de-realizálást, a valótlanítást „a múlt eltűnik, mint az álom” (Mitscherlich 1993, 17), elkezdődik az új objektumokhoz (nacionalizmus, neoliberalizmus) való, nem reflektált kötődés, és a valóságvesztés az áldozati báránnyal és ellenségek keresésének táptalaja.

(A szlovák akadémia világirodalmi intézetének a kortárs történelmi regényről rendezett konferenciáján 2014. február 6-án elhangzott előadás szövege. Szlovákul megjelent a World Literature Studies 6(23), 2014, 2. számában)

GARAJSZKI MARGIT FORDÍTÁSA

Musical: Moziban. Villamoson. Nyeregben.

Pozsonyban merre?

A langenauai nyergében előrebajol s szól: Márki uram... Szomszédja, törékeny kis francia, bárom napon át kacagott, fecsegett eleinte. De most már kába egészen. Akár a gyerek, ha aludni szeretne. Finom fehércsipkegallérját belepte a por; de nem veszi észre. Bársonygyémben lassan hervadozik.
(R. M. Rilke: Rilke Kristóf Kornétás szerelmének és balálának legendája – Rónay György ford.)

Harmincöt múltam, kötél-táncos vagyok. Ha kifeszítenék hét zsinogot a városban, minden utam látható lenne, és eltüntetne minden nyomot.

Egyszerű zsinór is elég lenne, mivel csak aprókat lépkedek, így a térképeim mindig csak egyenesek, vagyis: kétdimenziós szakaszokká. Nem úgy, mint az a sakkjátékos, aki életének egy fontos pillanatában úgy döntött, berajolja a térképbe saját városának élet-út-vonal változásait – mozgásokat, mint lépéseket a sakktáblán, életét, mint egy sakkjátszmát... Ez a sakkjátékos rosszul végezte... Mintha ez a kor nem igazán kedvezne a gyalogosoknak...

Emlékszem, amikor egyszer a pápa jött ide látogatóba. Volt akkor egy barátom, aki az érkezés előtt egy nappal elment abba a templomba, ahol másnap a pápa misét mondott, mert tudta, hogy később már nem fog tudni bejutni a tömegetől. Fél napon át lépkedett araszolva szisztematikusan és becsülettel az üres templomban, ami ebben az esetben azt jelentette, hogy egyik lábát szorosan a másik elé rakta, hogy biztos lehessen benne, hogy az ő és a pápa lábnyomai találkoznak majd, hogy a lábukkal érintkezni fognak, mint „ellenlábások”, s lehet, hogy a lábuk paszszolni is fog egymáshoz.

Mások nyomaiban járni viszont nagyon kimerítő. A templomban a pápa ráadásul elájult, így a mise nem is lett befejezve.

Én nagyon vigyázok arra, hogy a fonalak, amelyeken mozgok, csak az enyémek legyenek. Így nagyon gyorsan haladhatok, ami azt jelenti, hogy télen nem fázom, mert a mozgás felmelegít.

Amikor még iskolába jártam, és szerelmes voltam a tanár úrba, akkor csak az ő vonalai mentén közlekedtem, mert végig reménykedtem, hogy az útjaink egyszer keresztezni fogják egymást. Az is nagyon kimerítő volt, mert a járás öncélúsága azt jelentette, hogy a város teljesen elveszett számomra.

Mikor a tanár úrral szeretkeztünk, a fonalaink tényleg keresztezték egymást, de soha nem sikerült semmilyen horgász- vagy tengerészcsomót kötni rájuk... csak olyan ideiglenes bűvészgubancot – ami erőnek tűnt ugyan, de ha picit meghúztad, némán és figyelmeztetés nélkül szétesett, és a gyerekek még az után is sokáig nevettek a trükkön, hogy kijöttek a cirkusból.

A szakításunk után a fonalaimat visszahúztam a tanár úr útjából és feltekertem, ezzel a város néhány kedves utcájáról örökre kénytelen voltam lemondani, mert az volt az érzésem, hogy ha véletlenül találkozunk, azt gondolja majd, miatta járok még mindig arra. Azóta vigyázok rá, hogy a városok utcáit soha ne kapcsoljam össze olyan férfiakkal, akik az ilyen utcákon járnak, és olyan lakásokkal, amelyekben velük szeretkezem.

Ez a cérnahajú férfit is érvényes – cérna, de nem selyem- vagy pamutcérna ez, inkább azt mondanám, olyan, amilyennel egy gombot varrsz fel a télikabátra. Az ilyen cérnák viszonylag hosszúak és fehérek, és mindegyik végén egy-egy csomó van, hogy se kioldani, se befűzni ne lehessen.

Ez a férfi mindig decemberben tűnik fel a városban, vagyis már november végén, aztán ott áll egész hónapban forralt borral a kezében a karácsonyi vásártéren. Csodálom őt, mert képes egyfolytában ott állni a téren mozdulatlanul, miközben engem egész életemben űz valami. Olykor hozzálépek, kigombolom a kabátját, tenyerem a mellére, a vállára vagy valahová az ádámcsutkájára helyezem... Így adom át neki az üzenetet.

Juj, felvillanyozol – remegi ilyenkor a férfi, és némi forralt bort lötytyint a cipőmre. Az összes érzékeny útvonalat fel tudom fedezni így a testemben, az agyában és a szívében, és ezért tűnik úgy neki, hogy az élet az millió fontos dolog, hogy a szerelem az millió ember, és a karácsonyi vásár az millió lehetőség. Nekem ugyan mozgás van a lábamban, a bokáimon szárnyak, a kezemben pedig sétatábla, de ami az agyat és a szívet illeti, egyszerű szobabiciklista vagyok.

A fonalaim olykor a boltokon át is vezetnek – az ott található áruk alapján mindig meghatározom, hogy kábé az év melyik részében vagyunk éppen. Városunkban a boltok olyan színesek, hogy magamban galériáknak nevezem őket, és ami a dátumot illeti, olyan pontosak, hogy nem csak a jegyzetfüzetet helyettesítik, de az asztali- és a falinaptárt is. Most például biztosan március lehet, vagy április, mivel a bolt tele van húsvéti tojásokkal, és a csokoládé-nyulak is évről évre egyre nagyobbak és nagyobbak. Látom, ahogy a félméteres, vagy akár egyméteres csokoládé szörnyszülemények piramisba rakva és fenyegetően emelkednek a bolt plafonjáig. Ilyenkor lemerevedek, s csak bámulom a hatalmas szemeket és a fekete pupilláikat. Összekuporodom. Várom, mikor fognak támadni. Nyilván egyszerre fognak leugrani a pultokról és a polcokról, és aki nem vesz belőlük, azok kobakja nyúlharapással lesz ékesítve.

A nyulak mögött könyveket árulnak. Hallom az elárúsítónót bosszankodni, hogy manapság az emberek nem vásárolnak verseskönyveket, viszont mindenki a Mein Kampfot szeretné a Hitler nevű íróúrtól. Az elárúsítónó azt mondja, nem érti, miért, hogy ő kezébe vette azt a könyvet, át is lapozta, de semmi érdekeset nem talált benne, még szexet sem.

Olvastam egy tanulmányt arról, hogy az elárúsítónókra az ünnepek alatt nagy nyomás nehezedik. Két hónappal karácsony előtt például nap mint nap ugyanazt a néhány karácsonyi éneket kell hallgatniuk, s amint ennek vége, már kénytelenek a perverzül hunyorgó nyulak és a túlnőtt tojások között matolni. És a tavasz közeledtével a rafinált üzletesek a vásárlókat ráadásul még kitárt ajtókkal és ablakokkal is igyekeznek becsábítani, így az elárúsítónók sokszor krónikus náthában szenvednek egészen nyárig:

„Istenem, hogy nekünk, nőknek mindig oda kell figyelniük. Én aludni is zokniban alszom. S a szabadban még nyáron sem ülhetek le a földre.”

„Tudod mit, nekem ebben az évben már háromszor volt hólyaghurutom.”

„Igen, nekem is. Már a kocsmái széket is túl hidegnek érzem.”

„Ez így van. Olyan szerencsétlenek vagyunk. Nem úgy, mint a férfiak, azok oda ülnek, ahová akarnak.”

„Bizony, nem kell félniük.”

„Mert nekik nincs hólyagjuk.”

„Nincs bizony.”

Egy ideig csak ülnek ott csendben, számolgatják a pénzt, majd az összeget beütik a kasszába.

„Te, de ha nincs hólyagjuk, akkor tulajdonképpen mijük van?”

„Hát prosztatájuk.”

„Jézusom, tényleg. Ez teljesen kiment a fejből!”

BEŇOVÁ Jana
„Még jó, hogy kórházban vagy”
Magyar Lettre
Internationale, 87

„Enter
Meglátjuk, mit talál ki a gitáros
Krisztián, László,
Hajnalka meg én
Versek”
Magyar Lettre
Internationale, 91

„Very soon – money
and love”
Magyar Lettre
Internationale, 93

Azon a szakaszon, ahol a fonalam keresztezi a boltot, mindig rájövök, hogy az élet tartogat még sok meglepetést számomra. És ez annak ellenére így van, hogy már harmincöt vagyok.

Harmincöt – ekkor talán már joga van az embernek a középkorú krízishez. Épp ezért vezet az egyik fonalam a városi mozikon át, és mindegyik fonalam súrolja a várfalat, ahol az utóbbi időben a legtöbbet tartózkodom: nézek csak lefelé a várdombról, élvezem, ahogy a lábaim alatt fekszik a város, és úgy érzem magam, mint egy hurrikán közepén – magamba szívom a magaslát nyugalmát, ami körül ott kavargó életem harmincöt évének örvénye.

Klarissza nővérem férje nem olyan rég elárulta, hogy öregkori krízisben szenved – állítólag hasonló tünetekkel jár, mint az én középkorú válságom: a mozitermek utáni vágy, hogy legszívesebben egész nap a moziban ülnél, függetlenül attól, mi történik a filmvászonon: ott ülsz a sötétben, senkit nem kell hallgatnod, senkinek nem kell mondanod semmit, senki nem bámul, és semmit nem vetíthetsz belül magadnak titokban, mert mindent elnyel a hatalmas vászon pergő történet. Persze olykor azt gondolom, hogy a mozi sem ugyanaz már, mint régen.

Például régen a moziban nem zabáltak, és nem csörgött folyton a mobiltelefon, mint annál a lánynál, aki éppen mellettem ül. Már tizenkettedszer szólal meg neki a telefon, és ő tizenkettedszer is felveszi, és tizenkettedszer is azt mondja: Moziban.

A múltkor villamossal utaztam, és mellettem egy fiú ült, akinek hasonló problémái voltak, mint annak a lánynak, folyton csörgött a telefonja, és ő minden alkalommal felvette és azt mondta: Villamoson.

A francba... mondja a lány a moziban, mikor a telefonja tizenharmadszor is megszólal – akkor kapsz ki... mondja neki a fiú, aki a lány másik oldalán ül, és fogja a kezét. De én nem akarom kikapcsolni! Emeli fel a hangját a lány. Érted? Nem akarom kikapcsolni!

És valóban, úgy tűnik, ő az – az a fiú, a villamosról. Ha majd kimennek a moziból, így fognak beszélgetni:

„Moziban.”
„Villamoson.”
„Moziban.”
„Villamoson.”
„Moziban.”
„Villamoson.”

Látom Klarisszát nyargalni az éjszakai városon át az aranyszínű agara hátán, egyik kezében egy üveg megkezdett rozé, a másikban Bulgakov könyve, és a pozsonyi háztetőknél énekel: „én nem vagyok őzike, én nem vagyok őzike, én az elátkozott szűz vagyok.” Bámulom a huszárosan karcsú csipőjét, és nem tudok szabadulni a verstől:

Nyeregben, nyeregben, nyeregben, éjjel nappal, éjjel nappal, éjjel nappal.
Nyeregben, nyeregben, nyeregben.

Így vágatok egész éjszaka – hogy ketten ülünk egyazon széken. Én és a cérnahajú férfi. Letolja térdig magáról a vértet. És sisak lóg hátravetett fején.

Ha akkor szólalna meg a telefonom – felvenném, és azt mondanám: Nyeregben.

Városunkban az idő a gyalogos számára nagyon fontos. Főleg, ha különböző időpontban járja be ugyanazokat a helyeket. Útjaimat a város központjában folyton egy vidám elárúsító keresztezi, egy járókelő, aki a „Hova menjünk Pozsonyban”-t árulja: máskál a városban, egy köteg újságot szorít magához, és azt kiabálja: Hova menjünk Po-zsony-ban, Wohin in Bra-ti-sla-va, Where to go in Bra-ti-sla-va... Máskál a városban, megbotlik a koldusok kinyújtott lábaiban, és azt kántálja: friss a műsor, itt a márciusi műsor, itt a friss márciusi műsor.

Mikor éjjel után kijövök a moziból, és az óvárosban sétálok, látom a koldust – eddig a régi városháza melletti betonfalon üldögélt – ahogy feláll, s ezzel számára letelik a munkaidő: leporolja munkaruháját, és fűgén kilép az üres Prímási tér felé. A mankóival egyszer csak a szamba ritmusát kezdi ütögetni, és valamit énekel is közben. Kis időbe telik, amíg megértem a vidám nótá-

szövegét, s akkor megint képbe, ill. a mai pozsonyi musicalek kontextusába kerülök: friss a műsor, itt a friss márciusi műsor... .

A Prímási palota az egyik legkedvesebb épületem a városban. Mikor életemben először berúgtam, azt kiabáltam, hogy csak ahhoz a férfihez megyek feleségül, aki a Prímási palota tetejéről lehozza nekem a kardinális kalapját. Úgy hiszem, az „Ismerd meg városod” típusú kirándulások akkoriban egy egész életre nyomokat hagytak bennem.

Vágjam le a karom, hogy elhiggyed? – kérdi egy svéd filmben a férfi, akit otthagytott a felesége, mert a férfi megütötte őt.

Soha többé nem ütök meg, esküszöm. Vágjam le a karom, hogy elhiggyed?

Ma éjszaka olyan érzésem volt, mintha az a cérnahajú férfi szeretkezés közben végig a zsebében tartotta volna a kezét. A földre dobott és összegyűrt nadrágja zsebében. Vagy hol. Hozzám sem ért, nem hogy megsimogatott volna. Ezért járkálok már reggeltől. Egy kínai közmondás szerint a problémákat járással meg lehet oldani. Gyerekként ezt egy kalácsba sütte találtam. Ezért megyek mindig tovább, és reménykedem, hogy valahol rá fogok találni azokra a kezekre.

Én adok neked kenyeret, te adsz nekem kalácsot – nevet a cérnahajú férfi.

Ahol a legnagyobb a szükség, ott közel a segítség – ezt Klarissza nővérem találta gyerekként a kalácsba sütte.

Azt kérdik, mennyi ideig tartott, amíg rájöttem, hogy ha a férfinak cérna a haja, akkor a feje gombolyag? Gondolják, hogy ez könnyen kiolvasható a vágyból, amely rápillantva megvillan a macskaszemekben?

Én is ezt kérdelem tőletek, bárhölgyek, akik oly nagyvonalúan hígítjátok a ginemet, igazságos kocsmárosnék, akik összetévesztenek a saját gyerekemmel, pincérek, akik fölém hajolnak, és igyekeznek a szemembe nézni – mit kezdjek azzal az idővel, ami addig tart, amíg az a haj újra szét nem terül a testemen. Mit kezdjek a szabadidőmmel? Hm?

Menj kórházba. Kérdezd meg az orvosokat... feküdj be az ágyba... hajtsd a fejed a párnára... ott kapsz majd gyógyszereket... a fehér színű a legjobb... a fehér tabletták segítenek a legjobban.

És már nyitom is a kórház üvegajtáját, összeütöközöm Rilke nővérekével, aki épp egy felnőttnek való pizsamakabátba bújtatott kisgyereket cipel a karján. A fiú az egyetlen gyermek a férfiosztályon. Játék közben kiszúrta a szemét. Reszket a műtét utáni bódulatból, és azt ismételteti, hogy: Apu, félek. Apu, nagyon félek.

Néhány óra múlva ott állnak apuval a sorban – a cseppekre várnak.

Nem akarok cseppeket! A cseppektől kiég a szemem. Nem akarok cseppeket. Látni akarok.

A férfiak nevetnek a tiltakozáson, de a véleményével lényegében egyetértenek.

Ő a Szószóló. Gábiel arkangyal, lángoló ábrázattal és a karddal.

Mindenki menjen a francba! Kiabál a szőke Gábiel a doktornőre.

No de ilyet! – mondja a doktornő. Hogy képzeled ezt, hogy mindenki? Nem szégyelled magad? Hisz apukád is itt van veled!

Apa is menjen a francba! – azzal kitépi magát a doktornő karjai közül, és futni kezd a folyosón.

Néhány másodperc múlva elájul. Úgy néz ki, mint egy angyal, de amikor megszólal... .

Hát nem tudom, nem tudom, mihez kezdünk vele, Karamazov úr, mondja a doktornő mérgesen a szótlan apának, aki óvatosan felemeli a fiút a hideg linóleumról és ölbe veszi.

Iszonyú minden angyal – mondja Rilke nővére.

Amióta az egyik fonalam a kórházon keresztül vezet, be kell vallanom, hogy nagy érdeklődéssel figyelem Hohenlohe doktornő életét.

Klarissza azt mondja, van benne valami tragikus. Azt hiszem, ez attól van, hogy a férje slágerénekes... .

Tudod, aki folyton a szomszédról énekel – magyarázza Klarissza.

A szomszédról?

Mindig azt éneklí körbe-körbe, hogy a szerelem, az élet, és egyáltalán, minden so sad, so sad, so sad – szóval, szomszéd... Klarissza nevet, én pedig megfogom a kezét. Olykor az az érzésem, hogy én vagyok az idősebb. Illetve, valami ahhoz hasonló tehetetlenség fog el.

„Semmitől nem félni, mással meg nem foglalkozni, erről van szó.” Írta Hölderlin az anyjának címzett egyik levélben. Semmitől nem félni, mással meg nem foglalkozni, erről van szó. Írtam a cérnahajú férfinak a levélben.

Üres a fejem, üres a hasam, üres az ágyam – éneklő egy dalban Hohenlohe doktornő férje: *Muszáj ennem valamit, egész idő alatt olyan éhes vagyok, de nem tudom, hogyan bagyjam abba, valami édeset ennék, éjszakánként olyan ideges vagyok, de nem tudom, hogyan bagyjam abba, fel kéne emelnem a kagylót, és feltárcsázni valamilyen számot, valakit megkérni, de nem tudom, hogyan bagyjam abba...* A szlovák színész, aki a klipben játszik, és aki a hetvenes években Ausztráliába emigrált, azt mondta, azért ment el, mert imádja a zenét, és imádja az összes lemezt, kazettát és CD-t, ill. a minőségi apparatúrákat: az erős hangfalakat, a szuper erősítőt, magyarul: a jó cuccot és a jó hangzást. Most hetven éves, és minden CD, ami után vágyott, és a legjobb cucc, ami miatt emigrált, az övé lett. Ott ül a szobájában, megvan minden, a jó cucc meg a prima hangzás, és bőg a tehetetlenségtől.

Amikor negyven év után az ausztrál férfi Pozsonyba látogat, azt kérdi: Hol találó Pozsonyban egy jó éttermet?

Sehol – válaszoljuk Klarisszával kórusban.

És akkor mit tesznek?

Főzünk magunknak.

Néha azt gondolom, hogy a cérnahajú férfi a szeretőm. Abból, ahogy elfelejti levágni a körmét az ujjain, s aztán kaparja vele a vállát, a karjait, a hátát. Abból, hogy néha nem akar szeretkezni velem, inkább csak úgy beszélget és nevet. Néha azt gondolom, hogy a cérnahajú férfi a szeretőm – de csak addig, amíg az egésztest össze nem rakom: a csípőjének mozgását, például.

Vágta, vágta, vágta, napon át, éjen át, napon át.

Vágta, vágta, vágta.

De csak ülök ebben a hülye kocsmában, és kapaszkodom a székbe. Gint iszom, és kínai sütit majszolok hozzá, amit borítékban hoznak ki, és papírdarabkák vannak belesütve valami üzenettel. Ülök az emberek közt, viselkedésemből viccelődöm, de minden működik – végül is, mint mindig, amikor valamit visszakézből csinálók. Szórakoztatom az egész partit – egy rakás fontos embert. Klarissza is teljesen ki van akadva tőlem. Arcon csókolom és Makulátlannak nevezem. Egyszer csak nevetek, nem bírom abbahagyni – egyszer így fogok meghalni, gondolom. Holott belülről az arcomon a könnyeim csorognak. De már tudom, hogyan vezessem le – egyenesen a fülem mögött – a karjaimon és a csípőmön át, egészen a lábamig. A szint most úgy a bokáig érhet. A baj akkor kezdődik, amikor a könnyeszint már eléri a térdet. Mert akkor már nem tudom kontrollálni végére menet, illetve végéről visszajövet a tocsogást, s így azonnal gyanús lesz mindenkinek. Mi az, ami a lábaidban tocsog – kérdik majd –, nem a könnyeid azok véletlenül?

Harmincöt múltam, kötéláncos vagyok. Ha kifeszítenének hét zsineget a városban, minden utam látható lenne, és eltüntetne minden nyomot. A hetedik zsineg a tavon keresztül vezetne, néhány centiméterrel a sötét, éjszakai vízszint alatt.

Éjjelente a tó olyan, mint az olaj. Csúszkálók rajta, lábaim alatt elektromos rájak gyúlnak. Valaki hangosan felkínálja a segítségét:

Vágta, vágta, vágta, napon át, éjen át, napon át.

Vágta, vágta, vágta.

Vágta. A cérnahajú férfi már rég otthon van. Ablakának fénye a tó vízének felszínén tükröződik. Könnyen és magányosan vetem bele magam. Törött üvegcserepek kísérete nélkül.

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSA

Nóra Ruzičková

*a szőnyeg elhasználdik
a PVC padlóborítás összezsugorodik
az üveg nem párasodik
a szobanövények maguktól öntöződnek
az ágybuzat nem követi a divatot
a női kalapok nagyon szenvednek
a férfikalapok gyakran átizzadnak
a cipő nyikorog
a kabátok fülei szakadnak
a gyaipjútermékeknek lágy vízre és szappankészítményekre van szükségük
a kikeményített febernemű megtartja alakját
az „apróságok” sokat tesznek
a baj megöregedik
az testalak az évekkel megváltozik
a női elkíséri az illata
a krumpli megfeketedik
a snidling segíti az emésztést
a majonéz besűrűsödik
a krémes mártások odaégnak
a lé nem fut ki
a tej megsavanyodik
az állott sajt erősen büzlök
a lágy tészta a deszkára tapad
a fonott kalács megnő
a rizs úgy tűnik
a tésztaéknak megnő a térfogatuk
az egres kibírja
a gyümölcs barmatozik
a szilvák pótolják a barackot
a zsirok „füstölnek”
a zöltség színt vált
a C-vitamin elpusztul
egy kis pobár bor kellemes aromát varázsol
a hal nem hiányozhat
az ájtáró felfrissít
a süti leleplez
a gyümölcsnek egyértelmű feladata van
a kávé készül
a banánok nem bírják az alacsony hőmérsékletet
a petrezselyem elszívja a répa nedvességét
a vadbús finomabb lesz
a könnyű nejlonköpeny nem számít
a munkaruba megfelel a követelményeknek
a dísz tárgyak megnehezítik a takarítást
a költségvetés segít
a házasság létrejön
a házasság létrejön*

• • •

*ha a folt megszárad, nehéz tisztítani
a szőnyeg megsérül, ha az ajtó kidörzsöli
a szűnyog nagyon kellemetlen bogár
a kád sima, könnyen megcsúszhatunk benne
az ujjlenyomat száradás után biztonsággal eltűnik
a bordozható világítótestek nagyon praktikusak
a csipke mosása nagyon kényes dolog
a kiegészítők minden öltözék fontos részei
a komorság összegegyeztetetetlen azzal, amiről beszélünk*

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSA

A mai Košice jelentésrendszerében

Márai Kassája

PASSIA, Radoslav

„Semmiféle forradalmat nem akartunk” (Szalay Zoltán interjúja) *Irodalmi Szemle*, 2013. 12.

MÁRAI Sándor

Egy polgár vallomása
Helikon, 2013

Hallgatni akartam
Helikon, 2013

A szegények iskolája
Helikon, 2005

Napnyugati őrnálat
Helikon, 2004

Kassai őrnálat
Helikon, 2013

Régi Kassa, álom
Helikon, 2013

Tájak, városok, emberek
Helikon, 2002

Írók, költők, irodalom
Helikon, 2003

Itália életérzés
Helikon, 2013

Föld, föld!
Emlékezések
Helikon, 2006

Aszerelem három arca (A gyertyák csonkig égnek Eszter hagyatéka)
Válasz Budán)
Helikon, 2005

Bölcsesek januártól decemberig (A négy évszak Ég és Föld Füves könyv)
Helikon, 2004

A Garrenek műve I-V
Helikon, 2004-2007

San Gennaro vére
Helikon, 2014

Mágia
Válogatott novellák
Helikon, 2012

Kelet metropolisza

Csehszlovákia megalakulásával Kassán létrejött egy kulturális kettősség, amely utána még néhány évtizeden át létezett: A „*belső tradícióhoz*” (amelynek referenciális keretét Budapest művészeti élete jelentette) csatlakozott egy új, ún. „*második város*” kezdeményezés (amely Kassa helyét Pozsony és Prága viszonyában kereste). A 20. század húszas éveitől kezdve fokozatosan állandósult a publicisztikai szövegek állandó jelzője, a „kelet metropolisza”, amely Kassa kapcsán máig használatos Szlovákiában. A jelző a város Csehszlovákián belüli földrajzi fekvéséből indult ki, és jól szemléltette az igyekezetet, hogy Kassából Szlovákia második kulturális és egyetemi központját szerették volna kialakítani. Tény, hogy a város jelképes szinten valamelyest perifériakussá vált, hisz a történelmi Magyarország kontextusában a szélesebb központban helyezkedett el, Budapesthez viszonylag közel, ez azonban megváltozott, és az újonnan megalakult Csehszlovákia fővárosától jelentős távolságra lévő, keleti várossá vált.

A köztársaság megalakulása után a város kulturális élete nemcsak etnikai, hanem ideológiai és esztétikai szempontból is jelentősen differenciálódott. A magyar kulturális környezetre épülő, régebbi, polgári struktúrákhoz új művészeti kezdeményezések társultak. A kassai modernnekhez, főként annak avantgárd részéhez¹ kapcsolódó könyv- és folyóirat-kiadáson kívül elsősorban a demokratikus állam építésének ethosza által inspirált művészeti tevékenység fejlődött. Mindez leginkább a gazdag egyesületi életben, újságok és folyóiratok alapításában mutatkozott meg, de például a technikai újdonságok gyors használatba vételében (a kassai rádió irodalmi műsorában) is. A két világháború között Kassán megszülető szlovák irodalom kvalitásai nem érték el a helyi képzőművészet szintjét, úgyhogy ezek a művek mára már csak irodalomtörténeti tényként érdekesek.

Ebben az időben a kassai magyar nyelvű közzegnek sem volt olyan írója, aki jelentősen befolyásolta volna a magyar irodalmi életet, esetleg átlépte volna annak határait. Márai Sándor (1900–1989) lett ez az író, aki a 20. század első évtizedeiben prózáiban és esszéiben (főként az *Egy polgár vallomása*iban és a *Kassai őrnálat*ban) megragadta a város hangulatát, de a két világháború közötti kulturális életéhez már nem kapcsolódott közvetlenül. A meghatározó írói egyéniség hiánya azonban nem jelentette az érdeklődés hiányát, vagy azt, hogy a helyieknek ne lett volna elegendő információjuk a korabeli európai helyzetről és trendekről. Éppen ellenkezőleg, a *Kassai Munkás* lapban (1922-től már csak *Munkás*) a modern

európai irodalom, főként a baloldali kötődésű, expresszionista és egyéb művek fordításai jelentek meg, sőt az avantgárd és a marxista elmélet képviselőinek elméleti írásai is (Lukács György, Kassák Lajos, Mácsa János) megjelentek. A város kulturális élete sokkal összetettebb volt, mint ahogyan a neves cseh költő Stanislav Kostka Neumann látta rövid megállója során 1933. május 27-én útban Kárpátaljáról: „*Ez a központ még mindig megőrzte magyar jellegét; a rossz benyomáshoz, amelyet Kassa végül is ébreszt az emberben, talán hozzájárul az a meghatározhatatlan légtér, amit még egy idegen is megérez egy olyan ősi városban, amelyet nemzetiségileg átalakítottak.*” (Neumann, 1952, 109.) Kassa speciális kulturális helyzete meg nem értésének egyik jó példája a kommunista költő mellékes megjegyzése miszerint Kassa „*számkokra (...) mindig is idegen és ellenszenves hangzású volt*” (uo. 108.), pedig csehszlovák kontextusban ez a város a húszas években jelentős helyet töltött be a proletár sajtó, a művészet és a képzőművészeti avantgárd miatt.

Eltérő látásmód

A két kulturális kör – amelyet a bevezetőben „belső tradíciónak” és „második város” kezdeményezésnek neveztem – ellentétes hatását jól szemlélteti két időbeli és tematikai szempontból hasonló, visszaemlékezés jellegű szöveg – Márai Sándor esszéje, a *Kassai őrnálat* és Eduard Goldstücker műve, az *Emlékek (1913–1945)*. Az irodalomtudós, germanista, diplomata Goldstücker, a Prágai Tavasz jelentős alakja, Podbjelben (ma Podbiel) született Árvában. Zsidó származása és szlovák-magyar családi háttere jól szemlélteti a két világháború közötti Kassa kulturális képét, ahol egyébként 1925–1931 között, középiskolai tanulmányai idején élt. „*Kassa azokban az években élénk kulturális központ volt. Légtérben jelen volt az a fajta feszültség, amely két vagy több kulturális tradíció találkozása és szembenállása mentén alakul ki. És bár impulzusokból nem volt hiány.*” (Goldstücker, 2003, 44.) Bár az önéletrajzában megfogalmazott Kassa-kép meglehetősen töredékes, kiemeli a szlovák, magyar, zsidó és cseh kultúra kölcsönös összefonódásából eredő speciális kulturális légtér: „*Az iskolában hamar barátokra leltem. Több zsidó és néhány cseh diák is oda járt, főként a cseh vasutasok gyerekei a csak Kis Prága néven emlegetett lakótelepről. Kassán a legkülönbözőbb vallási irányzatú zsidók éltek, az ún. neológoktól kezdve, akik szertették volna a vallási előírásokat összhangba hozni a modern kor igényeivel, egészen a szélsőségesen ortodox vallásúakig.*” (uo. 40.) Hasonlóan

írja le Kassát a Csehszlovák Köztársaság első évében Emo Bohún szlovák író *Kelet metropoliszából* c. karcolatában, amely a *Porlepte történetek* c. könyvben jelent meg.

Goldstücker egy jelentősen modernizáló, nyitott és demokratikus városi közösség képét vázolja fel röviden. Szerinte a városba érkező csehek demokratikus „intervenciót” jelentettek egy olyan térbe, amelyet már korábban is jelentős multikulturalitás jellemzett, ám csak Csehszlovákia létrejötte után kezdett fokozatosan eltűnni annak korábbi „piramis” jellege, amit a magyar nemzetiségi politika idézett elő.

Goldstücker és Márai nézőpontja a két világháború közötti időszakra jelentősen eltér egymástól. A magyar író ezeket a változásokat viszonylag éles kritikával illeti az „öslakos” szemszögéből, akit erős családi és kulturális gyökerek kötnek a városhoz. Márai és Goldstücker szövegének jelképes konfliktusa bizonyos szempontból a kassai (és az egész szlovák) társadalom szerkezeti változásának mélységét mutatja. De nem csak a történelmi Magyarország konzervatív polgársága és a jobboldali demokrácia közötti feszültségről van szó. Ebben az esetben ugyanolyan fontos tény, hogy ez a feszültség a közülnk való – idegen („saját” – „idegen”) archetípusok viszonyában jelenik meg, amely a kelet-kárpáti határmenti terület, valamint a multietnikus és multikulturális közép-európai régió – aminek természetes központja Kassa – alapvető fabulációs bázisa.

Petr Rákos (1925–2002) kassai születésű irodalomtudós, a prágai Károly Egyetem professzora *A Horthy-féle Magyarországról – ezúttal kicsit másként* című esszéjében visszatér Kassára, mégpedig a város Magyarország általi annexiójának idejére, az első bécsi döntést követően 1938-ban (azzal a történelmi időszakkal foglalkozik, amikor Goldstücker elhagyta Kassát, és a városba újra ellátogatott Márai Sándor, és megírta a *Kassai őrnálatot*). Az esszé a Horthy-féle Magyarország kulturális és társadalmi légtérének leírásából és elemzéséből indul ki, s megállapítja, hogy a szomszédos országokkal összehasonlítva Magyarországon a II. világháború elején viszonylag liberális kultúrpolitika uralkodott. Az elsősorban a cseh kulturális közéletnek szánt (az esszé 1997-ben íródott) megállapítások Kassára vonatkoznak – ugyanúgy, ahogy Goldstückerrel és Máraival –, ahol Rákos akkoriiban élt, és szintén visszaemlékezés, tanúságtétel jellegűek: „*A szlovák államot ugyanúgy magára hagyták a büleri nyomással szemben, mint Magyarországot, egy hajóban eveztek. Szlovák-magyar viták, néhány egyszeri apróságot leszámítva nem voltak. Ráadásul a magyar kulturális propaganda, a múlt hibáiból tanulva, a magyar*

állampolgárokat jószerével szerette volna magyar hitre téríteni; a kassai magyar gimnázium nagyszámú szlovák diáksága nem találkozott intoleranciával a részükről.” (Rákos, 2011, 320.) Rákos jellemzése azt emeli ki, hogy az 1944-es hitleri megszállás és a nyilasok színrelépéséig Magyarországon viszonylagos liberalizmus uralkodott a kultúra és a politika területén („ellenőrzött” pluralizmus, a kassai szlovák lakosság nyelvi és iskolai jogai, ellenzéki sajtó megjelenése), és emlékeztet Magyarországon hitleri Németországgal szembeni passzív ellenállására is (a lengyel és francia emigránsok befogadására országaik megszállásakor). Fontos észrevétel, amely Rákos további szövegeiben is megjelenik, a „csehszlovák” és a „magyar” magyarok belső megoszlása. A két világháború közötti Csehszlovákia demokratikus kultúrájának megtapasztalása ugyanis szerinte bizonyos mentális határokat hozott létre a magyar társadalmon belül: „A magyaroknak egy haladó demokratikus állam kereteiben töltött két évtizedes kisebbségi lét után, távolinak tűnt az egykori anyaaállam légköre: barokkos felfuwalkodottsága, tradicionalista formalizmusa és frazeológiája; onnan pedig szintén bizalmatlanul néztek rájuk – egyszerű terminológiájukkal élve –, mint »Beneš-féle bolshevik és plutokrata ideológiával« fertőzöttekre.” (Rákos, 2011, 318.) Ezt az eltolódást Márai, a múlt század eleji Kassa társadalmi légkörének szakértője, az 1941-es *Kassai őrjárat* című írásában – az első bécsi döntés után, amelynek alapján Kassát Magyarországhoz csatolták – már nem látja, és nem érti. A kassaiak, tehát a kassai magyarok is, Csehszlovákia két évtizedes fennállása után már mentálisan mások voltak, mint ahogyan az író emlékezett rájuk abból az időből, amikor 1918-ban elment Budapestre, és a szülővárosával megszakadt a rendszeres, közvetlen kapcsolata. Márai a kassai szlovákokat sovíniszta módon ignorálja, a csehek tevékenységét a városban pedig a következő szavakkal kommentálja: „Nem volt itt semmi keresnivalójuk, ez történelmi tény. Bukásuk mentes bármiféle nagyságtól, mert önzöek, beképzelték és igazságtalanok voltak” (Márai, 2000, 41.). Ez a moralizálás Hitler közép-európai politikájának történelmi kontextusában keserű szájjal hagy maga után, és sokat elárul Márai akkori politikai gondolkodásának „érzékeny és demokratikus” voltáról.

Márai Kassája és a kortárs szlovák írók

A művészeti szövegek számára a város alapvető toposzt jelent, ám az irodalom aktívan alakítja is egy-egy város toposzát. A művészeti szövegek és alkotók egy várossal való asszimilációjának külsődleges, felszínebb szintű megjelenései az emléktáblák, emlékművek, szobrok. Egy mélyebb szinten, amely a kulturális történelem kutatása során válik láthatóvá, olyan szövegek és írók kerülnek a figyelem középpontjába, akik a városukat speciális kulturális térként mutatták be a világnak, és alapvetően hozzájárultak a város identitásához (Joyce és Dublin, Trieszt és Italo Svevo, Kafka és Prága stb.) Ennek az identitásnak természetesen ismét lehet egy „magasabb”, kultivált formája, ha az értelmiségi és kulturális elit hagyományként és kontinuitásként erősíti, vagy egy másik, gyakran paradox módon eltérő formája, amely a marketing kisajátítása útján jön létre. Itt példaként hozhatnám fel a már nem létező luxushotel, a Schalkház mai szemiotikai státuszát, amely a régi kassaiak egyik kulturális és társadalmi öngazolásának fontos helyszíne. A 20. század hatvanas éveiben a Slovan szocialista hotel nagyratörő építkezése miatt lebontották, ami érzéketlen beavatkozás volt Kassa műemléki övezetének déli részébe. Jellemző, hogy Márai az *Egy polgár vallomásai* c. regényében az önéletrajzi elbeszélő gyermeki emlékeiben a hotel az uralkodó nevével fonódik össze: „Az étkező ablakából a szemközti hotelre nyílt a kilátás, amely a legnagyobb az országnak ezen a felén, ahol Ferenc József császár és király is megszállt és ebédelt, amikor a badsereg a város környékén manőverezett.” (Márai, 2011, 73.)

A forradalom (1989) után az elfelejtett, deformált, és a kommunista hatalom által eltitkolt múlt rekonstruálása utáni általános igény, valamint a leegyszerűsítő internacionalizmustól a lokálpatriotizmushoz, valamint a regionalizmus felé való visszatérés okán kassai közegben Márai *Egy polgár vallomásai* (annak első, Kassának szentelt fejezete) és főleg a *Kassai őrjárat* című terjedelmes esszéje vált az újonnan formálódó belső irodalmi hagyomány alapvető szövegévé. A Márai prózáiban megjelenő kassai reáliák váratlan összefüggésekben tűnnek fel újra. Az említett Schalkház hotel lebontása után néhány évtizeddel a Double Tree by Hilton (korábban Slovan) hotel média-megjelenései

a híres schalkházi hagyomány folytatását hangsúlyozzák, pedig a jelenlegi épületnek és tulajdonosának semmi köze a régi hotelhez, ha leszámítjuk, hogy az új hotel ugyanazon a helyen áll. Ebben az esetben a jel, konkrétan index bizarr formája alakult ki: a régi Schalkház jelöli a mai Hilton minőségét és hírnevét is azáltal, hogy ugyanazon a helyen állt az utcában. Szlovákiában ez egy viszonylag értékes példa, amikor a helyi márka elég erős ahhoz, hogy egy nemzetközi márka minőségét erősítse a helyi viszonyok között.

Márai neve a 20. század kilencvenes éveiben kezdett bekerülni a szlovák kulturális köztudatba, addig csak kevesen ismerték. A felújított Márai-hagyományt elsősorban azok a szövegek képezik, amelyek Kassa városával foglalkoznak, amit jól ismert helyszíneként interpretál, mely hozzá érzelmileg közel áll, és a külső világgal szemben viszonylag zárt város. Ezekben a szövegekben általában érzelmileg hangsúlyos a gyermeki világ, „az eredetiség”, feltárul a dolgok rég elfelejtett, „autentikus” elrendezése. Máskor a narráció aktuálisabb időkeretbe helyeződik, ebben az esetben a város a bőség helyeként jelenik meg, „a világ kicsiben”; a város az én megismerésének eszköze és tere. A motívumok evidenciája szempontjából családi viszonyokat, „beavató” sétákat, „a város külső szövegének” változását le lehetjük rajzolni a művekben, mely utóbbi az elbeszélő szubjektív időfelfogásának mértéke. A tér kapcsán észak-délinek nevezhetnénk el a belső hagyományt: „A kassai tér viszonyában egyedülálló észak és dél különös, domináns helyzete. A város észak-déli orientációjával csak a centrum veheti fel a versenyt, de a nyugat és kelet érzet elvész. Egyetlen olyan várossal sem találkoztam, ahol a »dél« és »észak« szavak ilyen egyértelmű tájékozódási jelentőséggel bírtak volna a lakosság körében.” (Rakús, 2003, 23–24.)

Ma tehát a régi, „belső” észak-déli irány dominanciája – amelyet a város közvetlen környezetének természetes tulajdonságai is támogattak – konfrontálódik az újabb nyugat-keleti „geopolitikai-nacionális” áramlattal. A természetes észak-déli térorientációt és ennek érzelmi erejét a kassai maratoni futóverseny – a város egyedülálló sporteseménye (1989-ig Kassa–Abaujszina [Seňa] útvonalon, amely tökéletesen követte a dél-északi

Bolhapiác
Tárcanovellák
Helikon, 2009

Az írástudó
Beszéljünk másról?
Publicisztika
(1925–1978) I–V.
Helikon, 2008–2013

A teljes Napló
(1943–1978) I–XIV.
Helikon,
2006–2014

Éltem egyszer én.
Márai Sándor
Helikon – PIM,
2000

JAKOBY GYULA SZOBRA AZ ERZSÉBET UTCÁBAN BARTUZZ GYÖRGY MŰVE / MÁRAI SÁNDOR SZOBRA A RÓLA ELNEVEZETT TÉREN. GÁSPÁR PÉTER MŰVE, KORNEL MICHALIČ FELVÉTELEI

irányt) – is leképezte, illetve formálta. A északi-déli maraton irodalmi kánonba való beemelését Dušan Šimko kassai térről írt fontos elbeszéléskötete a *Juan Zabala maratoni futása* jelenti, amely a kassai-eperjesi teret, illetve annak különleges és domináns jellemzőit egyaránt részletes, nosztalgikus fényben mutatja be. Šimko hasonló eljárást alkalmazott *Gubbio – Besúgók könyve* c. prózakötetében is az *Orvos* c. elbeszélésében.

Kassa² természetes elrendezésével szorosan kapcsolatban áll egy másik fontos motívum, amely a kassai szövegek olvasásakor újra és újra előkerül: a flaneurség – „a céltalan”, nem pragmatikus séta a városban. Mára nál a *Kassai őrvjárásban* vagy Šimkónál a *Kassai olvasókönyvben*³ a flaneurség az emlékezést, míg Stanislav Rakúsnál a lakosság identitásának építését szolgálja. A város kávézóiban és panorámát nyújtó kilátóhelyein tett irodalmi őrvjáratok kapcsán meg kell említenünk az egyik legismertebb kassai, művészi körökből származó kószáló-remetét, az egyedülálló festőművészt Jakoby Gyulát (Albert Marenčin Jakobyról szóló könyvének címe *A kassai remete*), akinek

Bartusz György által készített szobra az Erzsébet utcán található (*A járókelő*, 1982). Ezt a motívumot aktualizálta Martin Vlado *A városi remete* (2009) című elbeszéléskötetében. Kassa központjában, amely szemiotikai szempontból a legfontosabb, csak két művész szobra található, két olyan személyiség, akik jelentős mértékben hozzájárultak a város mai kulturális identitásához: az író Márai és a festő Jakoby. Az idősebb, ülő helyzetben lévő, világi és utazó író – aki már tizennyolc éves korában elhagyta Kassát – statikus szobra kontrasztban áll a dinamikus lépő festő szobrával.

Márai mint árucikk

A Márai-szövegek fordításainak reaktiváló jelentőségét – a 20. század kilencvenes éveitől kezdve – nem értékelhetjük túl. Annyi bizonyos, hogy minőségi hozzájárulást jelentettek Kassa diskurzusához, természetesen azoknak az íróknak a tevékenységével együtt, akik Márai műveire valamilyen módon reflektáltak (Ján Patarák, Štefan Kasarda, Tibor Kočík, Peter Juščák, Stanislav Rakús, Dušan Šimko és mások). Kassa „városszövege” újra

felfedezett nyitjának törekvéségét bizonyítja Márai minden kritikától mentes fogadtatása ebben a fázisban, hogy a nézeti „pozitív” szelekcióval kerülnek kiválogatásra, ellentmondásos nézeteit hallgatással kikerülik és szigorú antikommunista álláspontját demokratikusként prezentálják, ami azonban több kijelentéséből is tényszerűen hiányzik.

Mindenesetre ma Márai Sándor a kassai irodalmi hagyomány alapvető, meghatározó személyisége. Már körülbelül húsz műve jelent meg szlovák fordításban, a szerzőt már-már az a veszély fenyegeti, hogy kiüresedett márkanévvé válik. A „kreatív ipar” ugyanis megkaparintotta és használatba vette a nevet a „kulturális turizmus” szükségleteinek megfelelően. Erről a tendenciáról tesz egyértelmű tanúságot az a szlogen, amely a Kassa – Európa Kulturális Fővárosa 2013 projekt kapcsán született meg: „Ami Prágának Kafka, az Kassának Márai.” Márai tehát nemcsak íróként, hanem kereskedelmi árucikként is visszatért a szülővárosába, felkerült a képeslapokra, pólókra és a turisztikai ajándéktárgyakra. De ez már egy másik történet... .

GARAJSZKI MARGIT FORDÍTÁSA

¹ Erről az időszakról, amikor Kassa a modern és avantgárd képzőművészet jelentős közép-európai központjává vált, a *Kassai modernnek* c. kollektív monográfia nyújt átfogó áttekintést, amely a Kelet-szlovákiai Múzeum gondozásában jelent meg szlovák és angol nyelven 2013-ban. A könyv létrejöttében több magyar művészettörténész is közreműködött.

² Talán éppen a lencse alakú tér mint központi városi tengely ihlette Jaroslav Durych cseh író elképzelését, amely szerint a város olyan, mint egy hajó, s szerinte ebben rejlik Kassa „furasága”, ám nem pontosítja, mit ért ezen. A város rövid említése – amelyben a kárpátaljai ruszinok szellemi természetéről való elmélkedést a Szent Erzsébet-dóm egyik oltárán lévő töviskoszorús Krisztus feje ihlette – a *Kárpátalja lelke* című esszéjéből származik: „Egyszer csak Kassán találtuk magunkat, ebben a furcsa városban, amely egy tengeri hajóra hasonlít, abban a híres városban, amelyet a cseh történelemből ismerünk.” (Durych, 1993, 33.)

³ Lásd Okroy, 2005.

Hivatkozott irodalom

BOHŰN, Emo: *Zaprásené historie* [Porlepte történetek]. Bratislava: Tatran, 1971, 177–187. o.

GOLDSTÜCKER, Eduard: *Vzpomínky [Emlékek] 1913–1945*. Praha: G plus G, 2003, 36–56. o.

HAMVAS, Béla: *Filozofia vina [A bor filozófiája]*. Fordította Karol Wlachovský. Bratislava: Kalligram, 2003.

MACSOVSZKY, Peter: *Prečo prekladat' Máraia? [Miért kell Márait fordítani?]* In: *Romboid*, 2011, 46 évf., 6 sz., 86–90. o.

MARENČIN, Albert: *Košický pustovník [Kassai remete]*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1988.

MÁRAI, Sándor: *Košická pochôdzka. Košická meštania [Kassai őrvjárás. Kassai polgárok]*. Fordította Alexander Balega. Dunajská Streda: NAP, 2000.

MÁRAI, Sándor: *Spoved' mešt'ana [Egy polgár vallomása]*. Fordította Peter Kováč. Bratislava: Kalligram, 2011.

NEUMANN, Stanislav Kostka: *Československá cesta. Sebrané spisy XV. [Cseh-szlovák út. Összegyűjtött művek XV]*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1952.

Košická moderna. [Kassai modernek] Žofia Kiss-Szemán, Lena Lešková, Zuzana Bartošová (eds.). Košice: Východoslovenská galéria v Košiciach, 2013.

OKROY, Michael: *Kaschau war eine europäische Stadt/Košice boli európskym mestom*. Wuppertal: Arco Verlag, 2005.

RAKÚS, Stanislav: *Mesto výhľadu [A kilátások városa]*. In: RAKÚS, Stanislav: *Z rozprávání, úvah a rozhovorov [Elbeszélések, elmélkedések és interjúk]*. Levoča: Modrý Peter, 2003, 18–30. o.

RAKÚS, Stanislav: *Temporálne poznámky [Temporális jegyzetek]*. Levoča: Koloman Kertész Bagala L. C. A Publishers Group, 2006.

RAKOS, Petr: *O horthyovském Maďarsku – tentokrát trochu jinak [A Horthy-féle Magyarországról – ezúttal kicsit másként]*. In: RAKOS, Petr: *Neúnavná slova. Filologova lyrika. Výbor z díla uspořádal Evžen Gál [Fáradhatatlan szavak. Egy filológus lírája. A válogatást készítette Evžen Gál]*. Praha: Academia, 2011, 317–325. o.

Remembering the City. A Guide Through the Past of Košice. Veronika Gayer, Slávka Otčenášová, Csaba Zahorán (eds.). Budapest – Košice: Terra Cognita Alapítvány – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2013.

ŠIMKO, Dušan: *Gubbio. Kniha udavačov [Gubbio. Besúgók könyve]*. Trnava: Edition Ryba, 2009.

ŠIMKO, Dušan: *Maraton Juana Zabalu [Juan Zabala maratoni futása]*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991 (eredetileg London, 1984).

VLADO, Martin: *Mestský pustovník [Városi remete]*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009.

Mila Haugová

Canti Amore

A férfi, aki közelről hallgat

*A férfi, aki közelről hallgat,
s én csak beszélek és beszélek egy másik férfi
batalmas szerelméről és hatalmas baláláról: a bőröm alatt
égetni kezd, a szemembe könnyek tolnak, a kétségbeesett szavak
elhallgatnak*

*az ölelésben: zöld fű vagyok zúzmarával, amelyet
gyöngéden és forrón nyál le rólam: a nemiség kapui
feltáruznak (előtte teljesen balott voltam) mindent
el kellett viselnem, mert a vágy nem tudta mire
irányuljon: most csak erre a férfitra: kései tükör
és utazás a gyönyör barázdáiban: a mély júliusi fények
redőiben: elvakulva a kömnyektől sokáig tartom,
mint utolsó lehetséges vágyat: a beteljesülést,
amely átrágja magát a testen (a testeken) mintba azelőtt
soba nem szerettünk volna: arany a nemek öntvényeibe
olvasztva, lassan igyekszünk egymásba: a gyönyör láncolata,
ahol nincs figyelmeztetés és meg van engedve,
szerelmem, magunkkal vinni egy szív-állatkat*

A férfi, aki kedveli az éjszakát és a szenvedélyt

*A férfi, aki kedveli az éjszakát és a szenvedélyt,
neki (szinte) mindent megengedek, nem szívesen ébresztem,
de bajnalban megtettem: most megint alszik
és ölel, azt, aki virraszt belyettünk, és átkozza a bajnalt,
bogy ne válasszon el minket: az ablakban a visztária
finom ágai közt: semmi sem szebb, mint ölelni azt a férfit,
aki felizgatott, s már a teste természetes és nemes szépségének
látványával is örömet szerzett: amíg
a szememben, csakúgy, mint az övéiben nem folyik szét
a sötét álom: a fáradtságtól összegabalyodott kezek és lábak
egyszer még egymás felé mozdulnak,
de az álombéli hang kisajátít,
és azt mondja: enyém...*

A férfi, aki megérintett a szerelemmel

*A férfi, aki megérintett a szerelemmel
már messze van, de nem bazudbatjuk el,
bogy szeretkeztünk és kielégítettük egymást,
mint két felszentelt forrás: mikor holdtölte volt és éjszaka
a hold ezüst arcát a harmatos fűbe merítette,
amely hozzánk basonlóan emelkedett és süllyedt önmön
világának gyűrűiben: az udvaron kutya bevert, feje a mellső
lábain pihent, bajlongtak az almafa ágai, remegett az éjszakai levegő
bártyája, s én már akkor meg akartam írni a verset,
amelyet egyszer eltűnőnek neveznek majd:
a csillagok sápadni indulnak, s az élet egyre ábitatosabb*

az Anasoft Litera szlovák irodalmi díjról

Ceremónia vagy a minőség fokmérője?

Katarína Kuchelová Besztercebányán született, a pozsonyi Színművészeti Főiskolán tanult. Jelenleg is Pozsonyban él. A 9. éve működő, mára már igen rangos Anasoft Litera szlovák irodalmi díj alapítója és szervezője. Ezenkívül egy kisebb csoporttal közösen azon fáradozik, hogy Besztercebányán megújulhasson egy középkori torony, ahol irodalmi alkotóházat tervez. Mindemellett összehasonlító irodalomtudományból doktorál a brünni egyetemen. Négy verseskötete jelent meg. Költeményei különféle külföldi antológiákban és folyóiratokban mintegy tíz nyelven olvashatók.

Hogyan lehet irodalmi díjat alapítani?

DEÁK RENÁTA ■ *Mi valójában az Anasoft Litera?*
KATARÍNA KUCBELOVÁ ■ Az Anasoft Litera az előző évben megjelent legjobb prózai munkáért odaítélt díj. Az összes szlovák díj közül ez jár a legmagasabb összeggel – 10 000 euróval. A díj külföldön is elég jól ismert, és nem csak a győztesek, hanem az évente kiválasztott tíz döntős számára is komoly presztízst jelent. Nagyon jó publicitást biztosít, ami nagy érték az egyre nagyobb mennyiségben megjelenő könyvek között.

■ *Miért láttad szükségét, hogy belevágj egy ilyen kezdeményezésbe, egy ilyen díj alapításába?*

■ A különböző országokban egy jelentős irodalmi díj pozitív impulzust jelent – noha az irodalmi díjak előnyeiről és hátrányairól bizonyára hosszas vitákba lehetne bocsátkozni. Az azonban tagadhatatlan, hogy egy díj bizonyos mértékben felkavarja az állóvizet, nyilvános vitát indít el, és nekünk már az is épp elég, ha beszélnek az irodalomról. A másik ok pedig az volt, hogy fiatal voltam, nem volt jó munkám, és talán könnyebb volt kitalálni magamnak valami testhezálló munkakört, mint keresni egyet. De aztán mégiscsak találok kellett valakit, aki ezt megfinanszírozza.

■ *Hogyan kezdél bele a szponzorakérésbe? Hogyan fogadtak titeket a különböző helyeken? Nem szerettétek volna megszólítani a Kulturális Minisztériumot is?*

■ A Kulturális Minisztériumban egyáltalán nem gondolkodtunk. Politikailag független díjat akartunk. A Kárpát-medencében jellemző demokráciákban, mint amilyen a mienk is, nem várható, hogy az ilyesfajta projektek ne váljanak a politika eszközévé. Továbbá a minisztériumokban még mindig viszonylag gyakran cserélődnek a felelős személyek, a négyévenkénti választások után mindig ott lebegne a lehetőség, hogy a következő miniszter eltörli a díjat. Az elején tehát sok céget kerestünk meg, és közülük a legkisebb vállalat bizalmát sikerült elnyernünk, ez azonban mindenekelőtt azért történt így, mivel ezzel a céggel

közvetlen kapcsolatban álltunk, és abban az időben kezdett aktívan dolgozni a cég a saját társadalmi felelősségvállalás programján. Egyikünk sem számított rá, hogy épp egy irodalmi díj teszi őket ismertté oly módon, ahogy történt. A Kulturális Minisztérium ennek ellenére jelentős részét adja a költségvetésünknek. Az Anasoft Litera több olyan rendezvényt is szervez, melynek finanszírozását a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatási rendszerének segítségével tudjuk biztosítani. A Minisztérium és az önkormányzati támogatások évente hozzájárulnak kisebb rendezvényeinkhez, ezek azonban másodlagos anyagi források. Tapasztalataink egyértelműen azt mutatják, hogy akár nagyszabású kulturális projektek megvalósítására is sor kerülhet kisebb cégek közreműködésével, ha a felek kölcsönösen meghallgatják egymást, és olyan hosszú távú elképzeléseik vannak, melyeket össze tudnak hangolni és fokozatosan megvalósítani.

■ *Kitapostátok már a megfelelő publicitás biztosításának ösvényeit?*

■ Nagyjából három év telt el a projekt indulása óta, amikor hirtelen megélné a médiaérdeklődés, és áttörést értünk el. Paradox módon a média-megjelenéseink megdrágultak. A fokozottabb publicitással együtt járt, hogy az emberek figyelni kezdtek a projekt finanszírozását is, mely egy kis-középméretű vállalkozásnak, egy informatikai cégnek köszönhető. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az Anasoftnak a projektbe való bekapcsolódása idején hatvan alkalmazottja volt, míg jelenleg már százan dolgoznak náluk. A szerkesztőségi iroda, illetve konkrétan a döntősöknek a legbefolyásosabb napilapban való rendszeres bemutatása a rendelkezésünkre álló kerethez képest igencsak sokba kezdett kerülni. A legnagyobb csalódást mindenekelőtt az okozta, hogy még a média sem vette figyelembe, hogy itt egy kis cég jótékonykodásáról van szó, és nem egy nagyvállalati szponzorációról, ami ezen a területen természetesen teljesen más lehetőségeket rejt magában. Úgy döntöttünk, hogy szemet hunyunk a „van támogatók, hát fizessetek” megközelítés felett, a napilappal sikerült megállapodnunk, és fenntartani a folytonosságot, amely más orgánmok érdeklődését is felkelti.

■ *Minek vagy kinek köszönhető, hogy a díj tartósan fenn tud maradni?*

■ Úgy gondolom, alapvető fontosságú, hogy legyen egy támogató, aki hosszú távon befektet a projektbe. A másik fontos dolog, hogy legyen többszálú a finanszírozás. A források legnagyobb része a támogatóinktól származik, de épp a másik fontos anyagi csatornának köszönhetően – melyet különféle intézményi forrásokból kapunk

– tudtunk rugalmasak lenni, és voltunk képesek sikeresen reagálni a gazdasági válságra, melynek idején fejlődött leginkább a projekt. Úgy gondolom, nagyon fontos továbbá, hogy kölcsönös bizalom épüljön ki a támogatókkal, valamint közvetlen és nyitott legyen köztünk a kommunikáció.

Hogyan választják ki az előző év tíz legjobb prózakötetét?

■ *Hogyan történik a művek értékelése? Milyen szempontok szerint? Ki szokott bekerülni a zsűribe?*

■ A zsűri évente megújul. Mindegyik bírálóbizottságnak kicsit más a stratégiája, minden év kicsit különböző. Van olyan zsűri, ahol gyakran találkoznak egymással a zsűritagok, és sok időt töltenek együtt, mások már eleve rangsorral a kezükben jönnek, ami végül kilencven százalékos egyezést mutat a végeredménnyel. A zsűri nagyobb részét irodalomtudósok és kritikusok alkotják, de helyet kapnak a soraiban műfordítók, költők, publicisták, és volt már filmesztétánk vagy színházi dramaturgunk is.

■ *Milyen tendenciákat lehet látni az elmúlt kilenc évre visszatekintve?*

■ Bár minden évben új zsűrit kérünk fel, azt vettem észre, hogy a kurátorok válogatási szempontjai nem mondanak ellent a díj jellegének és a korábbi zsűrik döntéseinek. Fontosabbnak érzik, hogy tiszteletben tartsák a jelenlegi és a korábbi kurátorokat és a döntőbe jutott ill. díjnyertes szerzőket, mint azt, hogy meglepő döntéseket hozzanak. Bár nem adtunk meg előzetes kritériumokat, úgy érzem, az Anasoft Literának sikerült kialakítani saját nívós karakterét, és az olvasott és tájékozott olvasóközönség nem csalódik abbéli várakozásaiban, hogy milyen újabb könyvek kerülnek fel az Anasoft Litera díjra jelölt tíz legjobb könyv listájára.

■ *A döntőbe került könyvek szerzőivel az egész év folyamán rendezett programok, viták, felolvasások talán még hatásosabbak is, mint az első díj odaítélése.*

■ Remélem. Tíz könyv már elég nagy mennyiség, ezzel dolgozni már elég átütő erejű fellépést tesz lehetővé, komolyabban, mint ha csak öt esetleges könyvről volna szó, vagy az egyetlen díjnyertes könyvről. Ezzel sokkal nagyobb figyelmet lehet kelteni. Vitalehetőségeket teremtettünk a díjazás mechanizmusán belül, és olvasói díjat is létrehoztunk.

■ *Ezt nyerte el, mint tudjuk, Veronika Šiklovánának a LHarmattan Valabol Európában sorozatában szlovák regényként Závada Pál utószavával, Mészáros Tünde fordításában magyarul is megjelenő regénye.*

■ Igen. A közönségnek és a zsűrinek nem szokott egybeesni a véleménye. Érdemes végignézni

KUCBELOVÁ,
Katarína

„Az aszályos
huszadik század
(a cseh és a szlovák
költészetéről)”
Magyar Lettre
Internationale, 83

„Versek”
Magyar Lettre
Internationale,
82, 87

a döntőbe jutott könyvek listáját: nem sok olyan szerző van, aki minden könyvével bejutott volna a célegyenesbe a díj megléte óta, és itt nem számít, hogy neves, beérkezett vagy újonnan fellépő írókról van-e szó. Van, akinek nem sikerült még két kötetrel sem versenybe lépni. De van egy nagyon erős női kvartettünk: Jana Beňová, Ivana Dobráková, Monika Kompaníková és Svetlana Zuchová. És vannak új szerzők, akik már az első kötetüktől kezdve benne vannak a válogatásban: mint Vit'o Staviarsky, Jaro Rumpli, Maroš Krajinak vagy Lukáš Luk. És vannak olyan beérkezett íróink is a listán, mint Vilikovsky, Dušek, Blažková, Juraňová. Másfelől meg kell mondani, hogy egyik jelölt sem kellett akkora közérdeklődést, mint az idei díjnyertes könyv, Balla „Az apa nevében” c. regénye.

■ *Hogyan képzeljük el az Anasoft Litera fesztivált?*

■ A fesztivál az Anasoft Litera legnagyobb rendezvénye. Azonkívül, hogy bemutatjuk a frissen döntőbe jutott szerzőket, még jóval a győztes kihirdetése előtt különféle vitafórumokat koordinálunk, fiatalokkal dolgozunk együtt. A fesztivál más műfajok világába is tesz kirándulásokat: színház, kiállítás. . .

■ *Főként a fiatalabb nemzedék megszólítása a cél? Pontosan milyen témák kerülnek terítékre? Ezek az irodalomtudósok szakmai közösségével együttműködve formálódnak?*

■ Minden korosztályhoz szólunk. A fiatal nemzedék természetesen nagyon fontos, főleg, amikor az ember azt kezdi érezni, hogy a saját közössége korlátaiba ütközik, és a megfelelő oktatás válik alapvető problémává: a szöveg megértésének képessége, kontextusba helyezése, vagy olyan látzólagos banalitás, mint a szókincs. A fesztiválon olyan témákkal foglalkozunk, amelyeket fontosnak tartunk; beszélgettünk például a szerkesztői szakma hiányáról, olyan alternatív finanszírozási forrásokról, mint például a crowdfunding, bloggerekről és írói ambíciókról, a forradalom előtti cenzúra konkrét mechanizmusairól, az öncenzúráról, és még sok minden másról.

A díj helye a szlovák irodalmi életben

■ *Sikerült betörnie a díjnak a szlovák irodalmi életbe?*

■ Úgy tűnik, nagyon is, ha a könyvpiac szemszögéből vizsgáljuk a kérdést. A kiadóknak, könyvesboltoknak, sőt, még maguknak a szerzőknek sincs okuk panasza, és nem is panaszkodnak. A jövő azonban gyakran változtatja az írókra vetülő reflektorfényt, és bár az Anasoft Litera irodalmi díj abszolút hiteles fokmérő abból a szempontból, hogy képes megszűrni az értékesebb irodalmat, mégsem vagyunk tévedhetetlen proféták.

■ *Figyelemmel kíséritek esetleg azt is, hogy a díjazott művek könnyebben érvényesülnek-e külföldön: azaz lefordítják őket?*

■ Igen, az Anasoft Litera a külföld számára is hivatkozási pont. Ez már a díjak velejárója. De itt is szeretném megjegyezni, hogy a díj csak egy része a teljes infrastruktúrának, melybe beletartoznak a minőségi szlovákisták, munkájuk különféle támogatása stb. Szlovákia azonban nem teljesen automatikusan elismert ország külföldön, híján van az olyan népszerű irodalmi neveknek, mint amilyen például Szymborszka, aminek köszönhetően a külföldön véleményformáló embereknek

érvényes élménye lehetne az irodalmunkkal kapcsolatban, és ez más írókra is kivetülne. Egy ilyen helyzetben még hasznosabbnak bizonyul egy díj. Bizalomkeltő az a tény, hogy érdekel minket a saját irodalmunk, hogy igyekszünk alkotásainkat folyamatosan értékelni és díjazni.

■ *A legutóbbi évadok tíz döntőse között magyar szerzők is felbukkantak, pl., Hunčík Péter vagy Grendel Lajos. Hogyan lebecsülhető ez?*

■ Épp a magyar szerzők miatt tettünk kivételt, és kerültek az értékelt könyvek közé olyan művek is, melyeknek szerzői szlovák állampolgárok, közvéleményformáló hatású a munkásságuk, és részei a kulturális környezetünknek, de könyveik nem szlovákul íródtak. Akkor értékeljük őket, amikor szlovák nyelven is megjelennek, és a könyvek bekerülnek a szlovák irodalmi vérkeringésbe. Ez talán nem egy szokványos lépés, de tekintettel vagyunk arra, hogy a magyar kisebbség jelentős részét teszi ki országunk lakosságának. Fontosnak tartjuk, hogy felhívjuk a figyelmet ezekre a könyvekre így is, nem csak „kisebbségi irodalom”-ként felcímkézve. Ez segíti a kölcsönös megértést. Úgy gondolom, hogy egy ilyen projekt, mint ez a díj, megengedheti ezt magának abban az esetben, ha veszi a fáradságot és feltárja az összefüggéseket, konkrétan például azt, hogy a fordítás természetesen csak interpretációja az eredeti műnek, de azt is, hogy a szerző és a mű kontextusának szintén megvan a maga szerepe. Ezzel a gesztussal nem az a célunk, hogy megszabjuk, mely országhoz tartozik az adott szerző vagy mű, mi csupán díjazunk, és felhívjuk a figyelmet azokra a könyvekre, melyekről úgy gondoljuk, hogy kissé más típusú értékkel bírnak a szlovák olvasó számára, mint a többi fordított irodalom. Érzékeljük a különbséget, amikor szlovák fordításban jelenik meg mondjuk Esterházy és Hunčík Péter.

■ *Léteznek Szlovákiában ehhez hasonló díjak? Fontosnak tartod, hogy versengjenek egymással?*

■ A versengés természetesen egészséges dolog. Ha azonban olyan helyzet áll elő, hogy az ilyen típusú irodalmi szintér túlságosan telített, akkor könnyen megtörténhet, hogy végül mindenkinek jut valamilyen díj. Ameddig megfizetik, miért ne? Az olvasók számára azonban már nem lenne nagy jelentősége. Eddig Szlovákiában nem következett be hasonló. Sőt, költőként panaszkodhatnék, hogy lényegében semmilyen, költészetet elismerő irodalmi díjunk nincs. Remélve, hogy egyszer részesülök majd valamilyenben, addig is felkínálom az embereknek a díjalapítás know-how-ját, de sajnos még senki sem jelentkezett.

■ *Költőként hogyan sikerült összeegyeztetni a díj szervezői munkáját a saját munkásságoddal?*

■ Sajnos nem vagyok nyugdíjas, és így vagy úgy, de mindenképp dolgoznom kell. Ideális esetben azonban legszívesebben semmit sem egyeztetnék. Amikor nem dolgozom, írok, és igyekszem minél nagyobb alkotóidőt kiharítani magamnak. Most azonban se nem dolgozom, se nem írok, mert a kisbabám tölti ki a napjaimat, és tulajdonképpen most minden más teljesen felesleges.

■ *Véleményed szerint milyen időszakát éli most a szlovák költészet? Költőként ki inspirál, illetve kortársaid közül ki volt rád leginkább hatással?*

■ A nyilvánosság érdeklődésének szemszögéből ez majdhogynem marginális kérdés. Az értelmiség

és a véleményformáló személyiségek közül nagyon kevesen említenek vagy idéznek bármilyen költészetet, és ha igen, akkor sem szlovákot. Többnyire senki sem színesíti a cikkeket vagy köszönőbeszédet, illetve beszélgetéseit ismert versekkel vagy metaforákkal. Nem a jólneveltség része, így aztán senki nem is játssza meg magát, hogy sok köze lenne a költészethez. Ennek ellenére a költészet persze éli a maga viharos életét, a fiatal nemzedék határozza meg, és vívja meg a maga ádáz harcait. Véleményem szerint nagyon különleges költő a hetvenes évek Ivan Štrpka. Ha van rá mód, fordítani kell, idén jelenik meg összegyűjtött műveinek a harmadik része. Ami figyelemreméltó, és ami változott, az a női költészet megítélése, melyet szokás haladónak tekinteni, míg a múltban inkább marginalizálva volt a már úgyszólván marginalizált műfajon belül.

Emlékszem, hogy Mila Haugová egyik könyvbemutatóján a nagy szlovák költő, Ján Buzássy méltatta mint olyan költőnt, aki az idősebb generáció legjelentősebb szerzőjével, Mária Halamovával, vagy Lidka Vadkerti Gavornikovával cseréli ki a gondolatait a gyermekvállalásról és a gyermeknemzésről. Úgy gondolom, hogy mára a nyilvánosság megértette, hogy az én generációmhoz tartozó női szerzőknek sok egyéb témája is van, Mila Haugováknak is. De annál szenvedélyesebben beszélgettünk a szülésről egy kávé mellett.

■ *A tapasztalatok birtokában csinálnál már valamit másképp?*

■ Azt hiszem, az alapvető kérdésekben nem, az irodalmi díj gyakorlatilag minden alkalommal jelentős változások nélkül működik, ez egy szertartás, amit az emberek már megszoktak.

■ *Beteljesítette ez a projekt a várakozásaidat?*

■ Némely dologban még túl is szárnyalta, de az is tény, hogy az induláskor nem voltak túl nagyok a várakozásaim. Ez mégiscsak csak egy irodalmi díj, ami maximum egy irodalmi szalonban hálás téma. De a díj tényleg megszületett, és jó könyvek nyírnak el, működik a dolog. Az utóbbi két évben más vezet a projektet, Jana Ondíková, így a díj is egy újabb, felnőtt szakaszához ért. És Janka szerencsére nagyon jól csinálja.

■ *Mit gondolsz, Jana Ondíková miben gazdagította ezt a projektet? Milyen módon lett érettebb?*

■ A kulturális projekteknek mindig jót tesz, ha függetlenné válnak az alapítóiktól. Ez egy jel, hogy jól vannak kitalálva, és egyben lehetőség nyílik további, új gondolatok és új projektek megvalósítására. Janka sokkal következetesebb munkát végez a diákokkal és tanáraikkal, és mindez nem meggy más feladat rovására. Professzionálisabb lett az írók videóprofilja, melyet mi gyártunk, annak köszönhetően is, hogy Jana talált erre anyagi forrást. És még rengeteg dolgot említhetnék.

■ *Mi okozott meglepetést számodra az eltelt kilenc év során?*

■ Minden évben meglep néhány könyv jelölése. Legfőképpen viszont azon vagyok meglepve, hogy a díj még mindig létezik. Az Anasoft Literát 2006-ban alapítottuk, Szlovákiában nem jellemző, hogy ilyen sokáig működjön egy kezdeményezés. Ez alatt a kilenc év alatt túléltünk két gazdasági válságot, nem könnyű a projekt finanszírozása, és csodaszámba megy, hogy valaki ennek ellenre bevállalja.

TÓTH ANNAMÁRIA FORDÍTÁSA

Lettre-arc+kép

Tomáš Džadoň - múlt és hagyomány a kortárs köztéri művészetben

Milyen legyen egy köztéri alkotás? Milyen célból, minek a nevében, kinek a dicsőségére születnek közttereink új művei? Kit vagy milyen történelmi eseményt ábrázoljon, milyen művészeti eszközöket alkalmazzon egy-egy mű megalkotója? Az új emlékművek rendelkeznek-e olyan művészeti kvalitásokkal, hogy évtizedek múltán akár műemlékké is nyilvánítsák őket? Ugyanakkor az sem illegitim kérdés, hogy szükségünk van-e a 21. században kultuszokat és mítoszokat teremtő és erősítő köztéri művészeti alkotásokra? Nem csupán márvány- és bronzpocsékolás a 19. századi akadémizmust felélesztő köztéri művészetünk, hogy mindenekelőtt eszközként szolgáljanak hatalmi és politikai célokat? Ernest Gellner, a prágai születésű világhírű szociológus már több évtizede felfedte, hogy minden egyes köztéri monumentum valódi – ám nem bevallott – indítéka, hogy a kulturális értékek és nemzeti identitás rögzítése helyett egy új nemzeti identitást, nemzeti kultúrát, emlékezőpolitikát teremtsen, mi több, a történelmi személyiségek és események új értelmezését segítse diadalra.

Bármennyire anakronizmus a köztéri szobrászat a kortárs művészet szemzőgéből, a rendszerváltozás óta eltelt negyed évszázad történései, belpolitikai szoborvitái vagy akár nemzetek közötti konfliktusok is arra figyelmeztettek, hogy jelenkorunk új agorafóbiája ismét a hatalmi játszmák részeseivé tette mind a köztereket, mind a művészetet. Ebben a közép-európai helyzetben egyáltalán születhetnek-e kortárs köztéri alkotások?

Tomáš Džadoň (1981), a kortárs cseh és szlovákiai művészet egyik legtehetségesebb alkotója, az Essl-díj nyertese (2007), a cseh Chaluppecký-díj és a szlovákiai Oskár Čepan-díj döntőse, éppen erre tesz kísérletet művészetében. Džadoň fiatal kora ellenére is tekintélyt parancsoló életművel rendelkezik, amely a rajztól az installációig vezetett. A pozsonyi és a prágai képzőművészeti akadémiák világa, tapasztalata, valamint az egyéni szülőföld-élménye szolgáltatja azt az egy egyedi teret és közeget mind a mai napig számára, amelyben megtalálni véli konzekvens művészeti programját, amelynek szöveve a *poszt-totalitárius Kelet-Közép-Európa társadalma*. Érdeklődésének középpontjában a modern életstílus és a hagyományok közötti különbség, feszültség és konfliktus áll. Csaknem antagonisztikus ellentétekből keletkeznek művei, mintegy hangsúlyozva korunk *poszt-szocialista állapotát* (Jiří Ševčík). Ennek jegyében kerül egymáshoz és egymásra a népi hagyomány és korunk tömegkultúrájának jellegzetes eleme. A lokális kultúra elemeit használja fel, mint pl. a szalonna, a népi faház és a panelház, ám nem agitprop vagy nosztalgiát ébresztő szándékból, hanem ellenkezőleg, a nosztalgiával, a múlttal, az egyéni és kollektív emlékezettel való konfrontáció érdekében. Még művész-hallgatóként fogalmazta meg 2006-ban a *Hagyományos karaván* és a *Népi*

Építészet Emlékműve (NÉE) projekteket, és *Superflat* (2007) c. diplomamunkája már a hagyományok mesterkélt voltát hangsúlyozta, mégpedig a valós tárgy és szimulákrum konfrontációjával, a kint és bent ellentétének megszüntetésével, a belső tér megismerésének elvitatásával. A népi építészet mellett egyre intenzívebben foglalkoztatta a szocializmus korszakának jellegzetes csehszlovákiai panel-építésze, ő maga is egy poprádi lakótelepen nőtt fel, s a panellakás ablakaiból csodálta a Magas-Tátra bérceit. Ez vezette a *Kapu* (2008), a *Portál* (2009) vagy a *Senki földje* (2009) installációk kivitelezéséhez. Az értelmezés szabadságát legkézenfekvőbbben a 4 méter magas *Ez attrakció vagy ledől?* (2009) c. objektje képviseli, amely a panelhez, a múlthoz és a hagyományhoz való viszony szerint értékeli a látottakat például a selmečbányai pályaudvar épületében.

Több év várakozás után a Kassa Európa Kulturális Fővárosa 2013 projekt keretében valósíthatta meg a 2006-ban koncept szintjén kidolgozott *Népi Építészet Emlékművét (NÉE)*. Kassa Furča lakótelepén három lipitói faépítmény, szűr került a 13 emeletes ház tetejére. Az 1902-ből és 1965-ből származó népi építmények az 1970-es és 1980-as években épült panelházzal lettek társítva, azaz két egymástól eltérő, egymással ellentétben álló kultúrát képviselő elem lett egymáshoz rendelve. A 2013 szeptemberében kivitelezett hatalmas installáció, ill. köztéri alkotás nem csak 41 tonnás tömegével, 178 m²-es méretével váltott ki nagy érdeklődést, hanem annak a gondolatnak a megfogalmazásával is, hogy bármennyire összeegyeztethetetlen is ennek a két kultúrának az építménye, a maga nemében mindkettő korának tömegigényeit elégítette ki. A múlt iránti tisztelet is kihámozható a NÉE esetében, mivel a szocialista korszak építménye mintegy posztamensként szolgál a népi építészet remekeinek. Két világ, két kultúra, különböző generációk, hagyományok és tapasztalatok konfrontálódtak ebben a műben – kivételes érdeklődést váltva ki egy kortárs köztéri alkotással. A Prágában és Pozsonyban felváltva élő képzőművész a Krokus Galéria alkotója.

Hushegyi Gábor

az alkotói hangok sokfélesége

A kortárs szlovák próza tematikus pillérei

SLOBODA, Rudolf
Bűnhődés
Európa, 1989

Színésznők
Ab-Art, 2005

ŠIKULA, Vincent
Mogyoróbokrok
Európa, 1982

VILIKOVSKÝ,
Pavel

A gonosz
önéletrajza
(Hizsnyai Tóth
Ildikó ford.)
Kalligram, 2011

Kutya az úton
(Garajszki Margit
ford.)
Kalligram, 2013

JURÁŇOVÁ, Jana
„Cimváltozás
(metamorfoziszaink)”
Magyar Lettre
Internationale, 75

„Hviezdoslav
az élet”
„Göllerová –
Gwercová”
Magyar Lettre
Internationale, 79

RANKOV, Pavol
Szeptember elsején
(vagy máskor)
(Mészáros Tünde
ford.)
Kalligram, 2011

ŠIKULOVÁ,
Veronika
Menettérti
(Mészáros Tünde
ford.)
L'Harmattan, 2014
(megjelenés előtt)

„Helyek a hálóban”
Magyar Lettre
Internationale, 87

BEŇOVÁ, Jana
„Még jó, hogy
kórházban vagy”
Magyar Lettre
Internationale, 87

„Enter
Meglátjuk, mit talál
ki a gitáros
Krisztián, László,
Hajnalka meg én
Versek”
Magyar Lettre
Internationale, 91

A többszámú kortárs szlovák próza jellegét határozott egyéni poétikával rendelkező szerzők alakítják ki. Minden egyedülállóságuk és egyediségük ellenére lehet a szerzők irodalmi műveiben több közös témát is találni, melyek később relevánssá, jellegzetessé válnak, mint pl. az emlékezet, az ideológia, a szereplők helyzete, a szülőföld és a világ kapcsolata.

Az emlékezet

Az emlékezet, az önéletrajziság és a hitelesség nem számít új témakörnek a szlovákiai irodalmi kontextusban. Elég, ha felidézünk Rudolf Sloboda, Vincent Šikula vagy Ivan Kadlečík írásait. Nyolc évvel ezelőtt, 2005-ben azonban több műben szinte egyszerre tűntek fel, és azóta újra és újra megjelennek. Teljesen véletlenszerűen, ugyanabban az időszakban három műben is: **Pavel Vilikovský** *Čarovný papagáj a iné gýče* [A csodapapagáj és más giccsek] c. kötetének két elbeszélésében, **Jaroslava Blažková** *Happyendy* [Happyendek] c. leíróregényében, és **Etela Farkašová** *Stalo sa* [Megtörtént] c. könyvében. Mindegyik mű alapjául az önéletrajzilag alátámasztott veszteség (közeli hozzátartozók haldoklása és halála) szolgált, melyet elemi egzisztenciális szituációként, külső fordulatként határoztak meg. Az írások közös elemévé az emlékek elrendezése vált: az írást annak kell formálnia, amire emlékeznek, és amire emlékezni kell. A történetek mindhárom esetben egymásra épülnek, a térbeli és az idősi köztük egymásba érnek, alapos leírások helyett a dekompozíció jellemző, a kontinuitást felváltják az ismétlések, képek, jelenetek, röpké pillanatok. Az emlékezet témáját feldolgozó prózák az idő kategóriájának kérdését helyezik előtérbe, miközben a jelen-múlt tengelyen való folyamatos pozícióváltások megjelennek az írások szerkezetében is: saját feljegyzések váltakoznak mások szövegeivel, mások műveivel, és azok világának felelevenítésével.

Épp a linearitás ilyenemű megbontása a kortárs szlovák próza következő jellemzője. **Alta Vášová** *Ostrovy nepamäti* [A felejtés szigete] (2008) és **Jana Bodnárová** *Takmer neviditeľná* [Szinte láthatatlan] (2008) c. műveiben is. Mindkettejük esetében fontos elemként jelennek meg a feljegyzések, a töredékek és az emlékek. A jegyzetelés a saját emlékek rekonstruálására való törekvés mellett az emlékek elvesztése elleni harc eszközeként is megjelenik. A szerzők a jelen és a múlt között tátongó „időszakadék” megszüntetésére az irodalmi önéletrajz formájához nyúlnak.

Hasonlóképp értelmezte az írás szerepét egy teljesen más generáció képviselője, **Ján Rozner** (1922–2006) is, aki a szlovák irodalmi kontextusba

csak a 2009–2011 között poszthumusz kiadott prózája által került be. A *Sedem dní do pobrebu* [Hét nap a temetésig] (2009) c. regényének megírására feleségének, Zora Jesenskának az akkori hatalmi rendszer feketelistáján szereplő ismert orosz műfordítónak a halála késztette. A temetés szervezésének kontextusába ágyazta a kapcsolatok történetére való visszaemlékezést. A következő, ugyancsak visszaemlékező műveiben *Noc po fronte* [Éjjel a front után] (2010) és *Výlet na Devín* [Kirándulás Dévénybe] (2011) Rozner változtatott az elbeszélői hangon, saját egyedi múltja, a történelemmel kapcsolatos szubjektív tapasztalatai kerültek előtérbe. Mindkét regényben koncentráltan, ciklikusan tér vissza a gyerekkorába, ifjúkorába, korai felnőttkorába, a megírás idejébe, és eközben folyamatosan konfrontálódik a történelem eseményeivel. Így mutatja be a magánélet találkozásait a hatalom, az ideológia, a manipuláció és a torzulások világával, tanúságot téve ezáltal saját magáról és a korról egyaránt.

Az önéletrajzi elem a fiatalabb középnemzedék esetében is szembetűnő. E generáció szerzőinek egyre bővülő életbeli és irodalmi tapasztalata egy nyilvánvalóan többretekű és intellektuálisan rendszerezettebb irodalmi vallomásokot tartalmazó elbeszélést eredményez. Az autobiográfiai elem jelentősége abban ismerhető fel, hogy a szerzők gyakran térnek vissza a gyerekkorukhoz, fiatalokhoz, és gyakran reflektálnak jelenlegi élethelyzetükre is. Ez nagyon jól tetten érhető **Veronika Šikulová** *Domček jedným tabom*, [Házikó egy vonallal] (2009); *Miesta v sieti*, [Helyek a hálóban, magyar címe *Menettérti*] (2011), *Diera do svetra*, [Lyukak a pulóveren] (2012) c. műveiben.

Ugyanezt az elemet használja fel **Jana Beňová** is, aki a kapcsolatok autenticitására és a valós, aktuális időben személyesen átélt helyzetekre helyezi a hangsúlyt. *Plán odprevádzania* [Az elkísérés terve] (2008); *Preč! Preč!* [El innen! El innen!] (2012) c. műveiben a világ töredékekben való megismerésére épít, ezek összegzése alakítja ki azt a tömör irodalmi világot, mely szerzői vallomásként jeleníti meg saját útkeresését, jelentős hangsúlyt fektetve a férfiak és nők közti kapcsolatokra.

A kor ránehezülő nyomása alatt álló ember

A következő jelentős téma az ideológiához való visszatérés, mely elsősorban az eddigi magyarázatok kétségbevonásából, relativizálásából indul ki.

Az ideológia kérdését a korábban már említett **Ján Rozner** is feldolgozta.

Gyakori kiindulópontként szolgál a több szereplő szemszögéből elbeszélte történet, vagy egy

ugyanazon téma megragadása az időbeli folytonosságban. Az alsó nézőpont szószórinti elbeszélése is gyakori, mivel nagyon sok szerző az élet irodalmi megjelenítéséhez a szüntelenül változó időben a gyermeki elbeszélőt választja. Ezáltal még jobban elferdül a már így is az ideológiai torzítások által meghamisított korkép. A gyermeki szemszögéből való elbeszélésre a naivitás, a tapasztalatlanság és a gyermeki tisztaság jellemző, melyet Irena Brežná a *Na slepačích krídlach* [Tyúkszárnnyakon] (2007) c. könyvében, Lubo Dobrovoda *Ja, malkáč* [Én a picurka] (2005) és *Ja, veľkáč* [Én a nagyobbacska] (2008) c. regényeiben és Milan Zelinka *Teta Anula* [Annula néni] (2007) c. művében is alkalmazott.

Pavel Vilikovský esetében ez a téma a rossz boncolgatásával párosult (*Vlastný životopis zla* [A gonosz önéletrajza] (2009)). **Jana Juráňová** az ideológia témájához nemcsak a saját műveiben tér vissza, hanem az Agneša Kalinovával folytatott beszélgetéseket összefoglaló *Mojich 7 životov* [Az én hét életem] (2012) c. kötetében is. *Orodovnice* [Könyörgések] (2006) c. regényében pedig egy család nőtagjainak történeteire összpontosít, és rajtuk keresztül jeleníti meg a kor történetét is (a klerofasiszta szlovák katonai államtól kezdődően). A pszichológiai és társadalmi elemzésekkel társítva taglalja a férfiak és nők közti, a gyerekek és szülők közti kapcsolatokat, ill. a házasságot és az egyház intézményét illető konvenciókkal és sztereotípiákkal összefüggő konfliktusokat.

Az ideológia és az emlékezés témáját **Dušan Šimko** is hangsúlyozza műveiben. *Gubbio* (2009) c. regényében hatszoros betekintést enged a múltba, egy céllal, hogy az idő előrehaladtával változó besűgés témáját ábrázolja a különböző társadalmi formációk alatt egyazon ember nézőpontjának változásán keresztül. Ezen kívül foglalkoztatja az emigráció, az emigránsok helyzete, a politikailag vagy gazdaságilag külföldre kényszerült emberek tapasztalatai.

Pavol Rankov prózájában is megfigyelhető az érdeklődés a 20. századi modern szlovák történelem drámaiságának bemutatására az ideológia által fémjelzett kor egyéni nézőpontján keresztül, amit két társadalmi-történelmi regénye is tanúsít. *A Stalo sa prvého septembra* [Szeptember elsején] (2008) regénye az 1938-1968-as időszakot öleli fel, a *Matky* [Anyák] (2011) pedig az orosz Gulágot megjárt szlovák nő történetét írja le.

Az egyén helyzete

Az egzisztenciális kérdésekkel **Vladimír Balla** (1967) koncentráltan foglalkozik. Már az első *Leptokaria* (1996) c. könyvében csak egy témát

dolgoz fel, mégpedig a közvetlenül érzékelt heideggeri egzisztenciális szorongást és félelmet, mely tele van abszurditással és külső rosszakarattal. Az ehhez társuló motívumok, a hiányos kommunikáció és a magány a hitelesség egyedüli ismérveként jelennek meg. Erre a tematikus keretre épülnek Balla további kötetei is (*Outside-ria*, 1997; *Gravidita* [Terhesség] 2000; *Tichý kút* [Csendes sarok] 2001; *Unglik*, 2003; *De la Cruz*, 2005; *Cudzí [Idegen]* 2008; *V mene otca* [Az apa nevében] 2011; *Oko* [Szem] 2012). Irodalmi hősei számára az élet abszurd. Leiki traumák, fizikai gyötrelmek és borzalmak színhelye, tele nem teljesült reményekkel, csalódásokkal és magánnyal.

Az egzisztenciális feszültség Ballánál szorongással teli megjelenítésének ellenpontjaként említendő **Jana Bodnárová** (1950) empátikus és emocionális megközelítése. Az emberi érzelmi élet sokszínűségére összpontosít, a hirtelen elillanó pillanatokat megragadva. Mindenhez érdeklődéssel fordul, ami az emberben rejlő, és az őt külsőleg érintő érzelmeket illeti. Kiemeli a költői képek, az árnyalatok jelentőségét, óriási érzelmi töltettel, hihetetlen légiességgel jelenítve meg azokat (*In-somnia*, 2005).

Monika Kompaníková egzisztenciálisan súlyozott műveiben a kilátástalanság dominál, a széthulló, nem működő családok hatása a gyermekek személyiségfejlődésére, különös tekintettel a kaotikus kapcsolatokra és az aszociális viselkedésre. Két elbeszéléskötete, a *Miesto pre samotu* [A magány helye] (2003), *Biele miesta* [Fehér helyek] (2006) és a *Piata loď* [Az ötödik hajó] (2010) c. regénye is az elbeszélői szuverenitásról, a vizuális megjelenítés erejéről és a részletek iránti fogékonyságról tanúskodik.

A szülőföld és a nagyvilág

A kortárs szlovák irodalom visszatérő jellemzője a szülőföld és a külföld tematizálása. Az 1989 utáni új társadalmi-politikai helyzetben, főleg a 2000 után felbukkanó új írónemzedék által a 19. század után a szlovák kultúrában hagyományos ellentétnek számító nemzeti kontra kozmopolita, az enyém-miénk kontra idegen-ellenséges problémájaként felfogott szempont teljesen új dimenziókat öltött, és teljesen új értelmezést kapott. Mivel a régebbi nemzedék írói az előző rendszer korlátozásai miatt nem tudtak külföldre utazni és idegen országokat megismerni, ezért az ilyen jellegű tapasztalataik csak 1989-ben jelentek meg a műveikben (J. Johanides: *Dívaj sa do modrých očí Londýna* [Nézz London kék szemébe] 2002, D. Dušek: *Zima na ruky* [Fázó kezek] 2006; P. Viličková: *Pes na ceste*, 2010 [Kutya az úton]). Ez a vonal még nyilvánvalóbb a kilencvenes évek elején debütáló szerzők esetében, mint pl. **Peter Bilý** vagy **Michal Hvorecký**, és a kétezres évek elején feltűnő szerzőknél mint pl. **Svetlana Žuchová**, **Ivana Dobrakovová**, **Zuska Kepplová**.

A fiatal generáció esetében a külföld mint a főhősök átmeneti lakhelye elsősorban a külső megfigyelésre és a személyes szemponttal való összehasonlításra ad lehetőséget. A nemzeti identitással való konfrontálás már nem kap akkora figyelmet. A világ összezsugorodik, globalizálódik és egészében kerül megfigyelésre. A szülőföld és a világ

átfedi egymást, szinte összeolvadnak. Mégis az egyéni múlik, milyen helyet szán ennek a térnek saját valóság percepciójában. Ezt a közép-európai szemléletet használta fel például **Michal Hvorecký**, aki a Dunán közlekedő amerikai turistákkal teli kiránduló hajó fedélzetén játszódó *Dunaj v Amerike* [A Duna Amerikában] (2010) c. regényében Claudio Magris *Duna* c. regényére épít, miközben a regionális sztereotípiákat és a közép-európai térség ideológiai és értelmezői kliséit jeleníti meg. Az ilyen sokat utazó, a saját közegéhez nem szorosan kötődő fiatalok a következő „regény tizenegy történetben” alcímet viselő *Naum* (2012) c. kötetében is megjelennek.

A történetek idegen környezetbe való helyezése csupán a kétezres évek után jelentkezik nagyobb mértékben. Ez nagyban összefügg a fiatalok tanulási, munkakeresési, vagy feltöltődési céllal történő tömeges külföldre távozásával (Peter Bilý: *Démon svätosti* [A szentség démona] 2004; *Don Giovanni*, 2007; Rober Bielik: *Gompa – Kláštorň denník* [Gompa – kolostori napló] (2011).

A külföldi környezet dominál például **Svetlana Žuchová** műveiben is, aki első műve megjelenésekor orvostanhallgató volt Bécsben, jelenleg pedig Prágában dolgozik. A *Dulce de leche* (2003) c. elbeszéléskötetében nem okoz gondot számára szereplőinek az identitása: főhősei a világ különböző szegletéből származnak, és bejárták a világot, így a problémáik is, bár specifikusnak és egyedinek hatnak, többnyire eléggé univerzálisak ahhoz, hogy meg tudják szólítani az olvasót. Ezt jeleníti meg a Bécsben élő török emigránsok esetén a *Yesim* (2006) c. kisregényében, és ugyancsak az idegenség témájával foglalkozik a *Zlodeji a svedkovia* [Tolvajok és szemtanúk] (2011) c. regényében is.

Ivana Dobrakovová már sajátjaként értelmezi az idegen környezetet. Az Olaszországban élő író 2009-ben jelentkezett *Prvá smrť v rodine* [Első halál a családban] c. elbeszéléskötetével, majd pedig 2010-ben jelent meg *Bellevue* c. regénye is. Az elbeszéléskötet központi témáját az

emberi kapcsolatok képezik (intim kapcsolatok, családi kapcsolatok, apa és lánya közti kapcsolat), ill. a testiség motívumai és az emberi test érzékelése. Írásmódjára a titok- és a feszültségelemek használata, majd pedig a végső meglepő fordulatok alkalmazása jellemző. A marseille-i rehabilitációs intézményben játszódó *Bellevue* c. regényének nehéz élethelyzetekkel megküzdő fiatal főhősönőjen keresztül is ezt a témát feszegeti. Az ember lelki széthullását a nihilizmus, a tagadás és a gyűlölet motívumai nyomatékosítják. Pozitívumként értékelhető az élő nyelv és a belső monológok használata.

A fiatalok külföldön szerzett tapasztalatait a legjobban talán a 2011-ben felbukkanó fiatal író **Zuska Kepplová** dolgozta fel. A *Buchty švabachom* [Bukta gót betűkkel] (2011) c. regényében a szülőföld és a világ ellentétének fiktív voltát jelenítette meg: „(...) egyikünk sem ment el. Nem az éjszaka közepén csomagoltuk be a bőröndünket, nem úsztuk át a Dunát, nem másztunk át szögesdrótokat. Egyszerűen csak azt tettük, amiről mindenki beszélt: Ma utazhattok, színvonalas iskolákba járhattok, embereket ismerhettek meg, és idegen nyelven beszélhettek velük... Be szeretünk volna kapcsolódni a világ körforgásába. Nagykanállal élni az életet. Hagyni, hogy beletörjön a fogunk. Senkit és semmit sem hagytunk el. Ha mégis, azt is csak szimbolikusan.”

A kortárs szlovák irodalmi kínálat nagyon sokrétű és sokszínű. A szerzők folyamatosan keresik a saját hangjukat, saját kifejezési módjukat. Ugyanakkor kommunikálnak is egymással szövegeik rejtett rétegein keresztül. Tessék választani!

DÓSA ANNAMÁRIA FORDÍTÁSA

„Very soon – money and love”
Magyar Lettre Internationale, 93

ŠIMKO, Dušan
Esterházy lakája
Kalligram, 2002

Kassai maraton
Kalligram, 2004

Gubbio – Besűgők könyve
Napkút, 2011

BALLA
De la Cruz
(Hruska Nóra ford.)
Nap kiadó,
Dunaszerdahely,
2006

„Remete”
Magyar Lettre Internationale, 63

HVORECKÝ, Michal
„Brand party”
Magyar Lettre Internationale, 44

„A Duna Pozsonynál”
Magyar Lettre Internationale, 81

„Csonka országban élni, mégis az egészről álmodni”
Magyar Lettre Internationale, 87

DOBRAKOVÁ, Ivana
„Örökség”
Magyar Lettre Internationale, 83

„A nizzai strandon”
Magyar Lettre Internationale, 85

KEPPOVÁ, Zuska
„Bukta gót betűkkel”
Magyar Lettre Internationale, 84

„Anka – London, Natalia – Párizs, Juliana – Budapest”
Magyar Lettre Internationale, 85

„Akár a kariatídák”
Magyar Lettre Internationale, 86

„Delta”
Magyar Lettre Internationale, 87

„Expatak Budapest”
Magyar Lettre Internationale, 91

Az emlékezet bal partján

Első és utolsó szerelem

VILIKOVSKÝ,

1

Pavel
Az élet örökzöld
hátaslova
(Mayer Judit ford.)
Kalligram, 1999

Az utolsó pompeji
ló
(Hizsnay Tóth
Ildikó ford.)
Kalligram, 2002

A gonosz
önletraja
(Hizsnay Tóth
Ildikó ford.)
Kalligram, 2011

Kutya az úton
(Garajszki Margit
ford.)
Kalligram, 2013

„Mindaz, amit
tudok a közép-
európaiságról”
Magyar Lettre
Internationale, 44

„A szlovákság
tűnékeny sajátosság”
Magyar Lettre
Internationale, 54

„Emlékek ura”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„Ezekkel akarják
felépíteni az új
világukat”
Magyar Lettre
Internationale, 83

„Mikor voltam
először hivatalból
szlovák?”
Magyar Lettre
Internationale, 91

– **Még mindig dolgozol?** – a háta mögül, majd mikor leengedte a kezét és körülnézett, Jano Majer. Kamil megrántotta a vállát, mint akit rajtakaptak.

– Hogyhogy üres kézzel? – Jano végignézett rajta, ahogy ott állt egy szál ingben és nadrágban, csupaszon. – Hol van a géped? Ha jól emlékszem, még a saját esküvődön sem váltál meg tőle.

Pont te hiányoztál.

– Géppel fotózni nem nagy kunszt, ma már mindenki képes rá – kedélyesen, ahogy barátok között szokás, még szerencse, hogy ez éppen sietett valahová. Egy vállra csapás után már nem volt sehol. Kamil bosszúból a két mutatóujjával és a két hüvelykujjával bekeretezte a hátát az üres utcában. Működhetne: régi délelőtt egy régi városban. Vasárnap. Az elhaladó alak láttatja a csöndet, mint mikor valahol a távolban felcsendül a templomi harangszó.

Igen, eleinte segítségként használta a keretet. Tudta, hogy amikor hirtelesen, a lépte kellős közepén megállt a járdán, és a szeme előtt összetette a hüvelyk- és a mutatóujjait, úgy nézett ki, mint egy csendes őrült. Néhány járókelő szemügyre is vette őt – táskákkal megrakodott nénik, sántikáló nyugdíjas a kutyájával, mindig csak az idősebbek –, de nem érdekelték az idegenek. Nekik nem tartozott magyarázattal.

Aztán történt egyszer, hogy megmakacsolta magát. Mint amikor erőszakal akarják lenyomni a gyerek torkán a tejbepapit – még egy kanál és összehányja magát. A japánok, ki tudja miért pont ők, csapatokban a modern gépekkel; akkor tudatosult benne ez az érzés. Annyi megemésztetlenül maradt falat! Neki is volt legalább tízezer negatívja otthon a pincében, dobozokban összegyűjtve. Félretett pillanatok – akkor nem volt idő átélni őket, a gép nem engedte, most meg már lassan nem lesz ki átélje. Egyszerűen több a látatlan kép, mint a látott világ. Igen, inkább egy érzés volt, semmint gondolat.

Azért még nem mondott le a fényképekről – a világ még mindig itt volt, és még mindig hívogatta őt. Csakhogy ezeket a képeket a fejében lévő albumba szánja, a saját szemének, a saját öröme. Halandóságukban tökéletes pillanatképek, amelyek a pillanattal együtt válnak semmivé. Befezettek, egyszer s mindenkorra. Senki sem fogja összefogdosni őket a maszatos megjegyzéseivel. Persze, ez is egy rossz szokás (csak hogy semmit se kelljen saját magának magyarázni), ahogyan az ujjkeret is az. Csendes őrült, és akkor mi van. Majd egyik nap véletlenül rájött, hogy a szemüvegkerettel is beéri. Végül egyszer, amikor a Széplak utcában a pozsonyi vár körvonalait fotózta, a szemüvegről is megfeledkezett. Elképzelt kép elképzelt keretben. Innentől kezdve teljesen szabad volt.

2

– **Találtam szponzort a könyvedhez!**

Ezzel a hírrel, és mellé egy üveg borral sietett Kamilhoz Vilo Kavka. Két alternatíva merült fel: válogatás a régebbi képekből – pillanatképek az utcáról, a strandról, a körhintáról, a vásárról, a majálisról, meg a húsbolt előtt kigyózó sorok, focidrukkerek fotói, mondjuk *Mindennapi kommunizmus* címmel.

– Add meg nekünk ma? – kérdezte Kamil. – Hát ezt talán mégse.

– Ez csak amolyan ötlet, csak a mihezartás végett. Hogy miről is van szó.

A másik alternatíva egy új fényképeket tartalmazó könyv, megint csak a mihezartás végett, *Bölcsönk, Európa* címmel. A *civilizációnk bölcsője*, vagy valami ilyesmi. Az európai nagyvárosok – Róma, Párizs, London, Athén, Berlin, Firenze stb. – nevezetességei a helyi lakosok, az őslakosok portréival. Hogyan tükröződik a város arca az ember arcában és fordítva.

– Szinte látom magam előtt, az előtérben egy egykor szép öregasszony ráncos arca és a háttérben meg mondjuk a Colosseum, két gyönyörű rom, mintha kéz a kézben együtt pusztulnának – mondta Vilo. – Vagy a fiatal, erős

firenzei Dávid parittyával és a füttyijével, alatta pedig egy hajlott hátú, ráncos öregember gyűrött fekete öltönyben, botra támaszkodva... érted, a kihívó fiatalság és az öregkori beletörődés ellentéte. De neked ezt igazán nem kell elmagyaráznom, a te szemekkel és fantáziáddal...

Természetesen utazással is járna ez a munka, amolyan alkotói kiruccánások, a szponzor biztosan ezt is támogatná, még megbeszéli vele, miniszteri-umi támogatásról is lehetne szó... Mindkét könyv, legalábbis az egyik vagy a másik idegen nyelven is megjelenne, minimum angolul és németül vagy franciául, Kamilnak van neve a szakmában, és ha már az Európai Unió tagja vagyunk, akár külföldi partnert is lehetne szerezni...

– Ha így magad előtt látod a képeket, akkor menj és fotózz. Minek menjek én? – Kamil tudta, hogy ezt most nem ússza meg magyarázkodás nélkül. Az az erőlködés, hogy hamarjában ésszerű érveket találjon egy érzés megfogalmazására, az az ellenézés, hogy saját magának van a terhére...

– Hisz demokráciában élünk – mondta. – Bárki fényképezhet, a mai gépekkel gyerekként. És a fotós tudja a legjobban, hogy mit akar látni a képen. Miért lenne bárki is kíváncsi arra, hogy nekem mi tetszik? Ki mondta, hogy az én képeim jobbak, igazabbak, művészebbek, vagy hogyan is fogalmaznád meg? Milyen joggal kényszerítsek bárkit is arra, hogy megnézze? Már én sem nézem meg mások fotóit, hányingerem van tőlük.

– Ezzel nálam ne próbálkozz – mondta Vilo. – Ez nem szerénység, hanem álmártíromság. Miért húzod úgy föl magad? Ki bántott meg? Csak nem ijedtél meg a konkurenciától? A mai fiatalok nem veszik fel veled a versenyt.

Nem, nem tudta neki elmagyarázni. Nem csodálkozott, hisz magának se. Vilo a barátja volt – még a kommunizmus idején kurátorként két kiállítást rendezett a számára – és csak jót akart neki.

– Itt a lehetőség egy kis parádéra, egy látványos győzelmi gólrá...

– Egy búcsúgólra a hosszabbításban – nevetett Kamil.

Vilo a kezével legyintette el a legyet. Ki tudja, lehet, hogy mindkét könyvet ki lehetne adni. Először a fiatalkori fotókat, azokban van valami frissesség, harmatos báj... amolyan zihálás, mintha az utolsó pillanatban futott volna ki a peronra, amikor a vonat már indul, és nincs idő a képmutatásra, a beállításokra, majd az érett művész megfontolt, átgondolt kompozíciói, képek, amelyeken tükröződik az évek során összegyűjtött tapasztalat és bölcsesség...

– Semmivel sem vagyok bölcsőbb, mint fiatalkoromban – mondta Kamil. – Csak kevesebbet csodálkozom. Kevesebbet ámuldozok. Nem mondhatni, hogy ez segítené a fotóművészetemet.

Végül, csak hogy megszabaduljon Vilótól, megígérte, hogy még átgondolja. Csak nem volt mit.

3

Tehát akkor most szabad, legalábbis mintha az lenne. Nagyon rövid ideig. Nagyon bizonytalanul. Előre kiszemelt néhány épületet, hogy ne induljon neki az utcáknak csak úgy vakon, de nyitva hagyta a véletlen és a hangulatának az ajtaját. Mondhatni, a maradványokat szedte össze; a környék olyan gyorsasággal változott, hogy majd kezét-lábát törte, szinte félt, hogy a saját szülővárosában észrevétlenül számkivetetté válik. Szeretett volna, legalább a fejében, kialakítani egy saját kis zugot, búvóhelyet, ahová elbújhatna az időzített bombák előtt. Az ő szemében ez volt az igazi, legijesztőbb terrorizmus – az állandó újdonságok terrorja.

Egy szép délutánon tehát lépcsők a Klarissza utcán. Már elképzelése is volt: az egyik oldalon lefelé, a másikon felfelé sétálnak az emberek, a szürke lépcsővel és a világos égbolttal a háttérben inkább csak a körvonalai – Vilo ennek a fekete-fehér metszetnek mondjuk *Az élet körforgása* címet adná, Kamil számára egész egyszerűen csak *Lépcső*. A villamosmegállóval szemben

azonban az útjába állt a Városi Könyvtár épülete. A különös fény, vagy inkább a különös árnyék, ritka és áttetsző háló. Pillanatkép, gondolta magában, és ekkor valami történt: meglátta azt az ajtókkal teli házat és rajtuk keresztül zavartalan kilátás nyílt a helyiségek mélyére. Minden ajtó mögött egyetlen helyiség – keskeny és hosszú, előszoba, konyha és nappali egyben; ebben ögyelgett egy nő a gyerekekkel, és elől a lépcsőn, mintha csak veranda lenne, ült már nem éppen fehér trikóban és piros rövidnadrágban egy kövér bajszos cigány cigarettával az ujjai között. Fülledt nap, erős napsütés, élesebb szögből és a másik oldalról: egy régi késő nyári délután, amelyet nem tudott hova tenni. Elfordította a fejét a következő ajtóhoz, amely előtt a járdán maszatos kisgyerekek csak rövid, köldökig érő ingecskekben, a harmadik ajtóban a félfának támaszkodó férfi és nő, a szájukból füstfelhőket eregetve. Már soha sem lesz ilyen alkonyat. Rálépett a sínekre, hogy mindenki benne legyen a képkeresőben, még a vége felé emelkedő utca is, és katt!

Így kezdődött az egész. Egy idő után, kettő vagy három hét múltán beugrott egy fröccsre az U Sedliaka borozóba, az egyik azon kevesek közül, amelyik kibírta a piaci hullámverést. A hátsó teremben, az automaták mögött talált rá Jožko Hrdličkára, az általános iskolai osztálytársára, aki jelenleg rokantnyugdijas, és a fal melletti padról párhuzamosan két szomszédos asztallal is élénk beszélgetést folytatott. Intettek egymásnak, és mikor Kamil a sarokból nézte Jožko izgatott, szófolyamtól összefröcskölt száját, úgy érezte, hogy ebben a rembrandt-i félhomályban megérdemelne egy képet. Saskia nélkül, de még mindig jókedvűen és pohárral. Ráirányította a képkeresőt, azt az ujj nélkülít, a belső kereteket, de nem egy barázdált arcú, kopasz, agyvérzéses férfit látott meg benne, hanem egy kerekded gyermeki fejcskét sűrű szőke göndör hajfürtökkel, és most beugrott neki a pillanat is: az iskolaudvaron áll, a karjában labdát tart és azt mondja:

– Kapus leszek.

Majd Adriana következett. Felhívta őt egykori, talán fél évig egyetemi szerelme, aki hatvannyolcban emigrált a fivérével Ausztráliába és most hazajött, hogy segítsen az anyjának ápolni az apját a halálos ágyán. Ne haragudjon, a régiek közül valahogy senkit se tud elérni, itt minden nagyon megváltozott, és az ő számát megtalálta a telefonkönyvben, talán tudna neki információkkal szolgálni. . .

– Rólad véletlenül tudom, hogy híres fotóművész lettél! Ki gondolta volna! Anyukám el is küldte azt a könyvedet. . . Kastélyok és faviskók?

– Várak és környékei, társadalmi megrendelés. Tudod mit, nem is rossz ötlet! Legalább lefotózzlak, csak úgy magáncélból.

– Még csak az hiányzik! Egy vénasszonyt? Szerintem meg se ismernél. Úram atyám, mennyi év telt el. . .

A pozsonyi Fő téren találkoztak a Roland-szökőkút mellett. Megismerné, csak egy kicsit. . . , nem is terebélyesebb volt, hanem inkább terjedelmesebb, mintha nyitottabb terekhez alakították volna át, az arcbőrért vízhatlan smink merevítette ki.

– Itt régen fák álltak, vagy rosszul emlékszem?

A szemben lévő kávézóba mentek be. Adrika szénézett a teremben.

– Tudod, hogy nem emlékszem, mi volt itt korábban?

– Valamilyen kiállítóterem, azt hiszem – kutakodott a szemétdombon – vagy műtárgybolt. És valamikor régen azt hiszem, bank.

Ilyen volt a folytatás is, Adrika mollosan lágy hangnemű, álomszerű emlékezésre hangolódott rá.

– Erre – intett a fejével a nagy ablak felé, amely régen kirakat volt. – Mennyit járkáltunk itt a korzón a többiekkel, emlékszel?

Nem igazán, kellett volna felelnie, de szerencsére Adrika nem várta meg a választ. Kamil nem vágyott vissza abba az időbe, egy elhagyott, lepusztult kert volt, ahová nem lesett be a kerítés mögül. Kivárta a pillanatot, amíg fel-emelte a fejét a süteménytől – Adrika nem nézett rá, a szemei valahová hátra fordultak, önmagába, az ajkaival a rágástól enyhén csücsörített és az alsó ajkára ragadt egy morzsa. Akkor megnyomta a belső fényképezőgép gombját, de ahelyett a merengő kávéházi nő helyett egy szikrázó cseppekkel beborított, kéjesen borzongó lányarcot látott maga előtt a Lido jéghideg zuhanya alatt, vizes haja a homlokára öblítve. Nem erotikus fellángolástól felhevült arc volt (végül is nem volt köztük sok ilyen pillanat), csak egy test nélküli kislány feje, aki teljes egészében gyanútlanul belesüllyed az élménybe. Kamil arról a Duna mellett – a jogi karról csak egy ugrásra volt – töltött délutánról már régen megfeledkezett, de most már nem csodálkozott. Volt ebben valamiféle logika: ha belső a képkereső, belsők a találatok is.

– Ne haragudj, hogy olyan sokat beszéltem – mondta neki Adrika, amikor kint búcsúzkodtak. – Azt hiszem, szükségem volt egy kis gőzkieresztésre a nyomasztó otthoni hangulat miatt. Annyi előnye volt, hogy legalább megfelekedtél a fotózásról.

– Ne gondold – felelte Kamil, és otthagya őt meglepett arcfejezéssel a járdán állva.

4

A logikus jelenségeknek logikus következményei vannak, bár Kamil ezekkel nem számolt. Mit tud egy ártatlan gyerek a gyufáról? Egyik délután a Mély úton sétált, hogy meglátogassa a barátját, aki a Hegyligeti parkban lakott. Nem gondolt a fényképekre, de az ablakai nyitva voltak, úgyhogy végül engedett az ösztöneinek, és egy pillanatra letért a Szűz Mária szoborhoz, amely körül, mint az égi madarak, összegyűltek a kis köszönetnyilvánító táblák, amiért meghallgatta egyik vagy másik ember könyörgését. Különös, hogy ez az ópi-umcsöpp sértetlenül túlélte a kommunisták összes drogellenes hadjáratát kis sziklamenedékében – mindezt csak egy kőhajításnyira a főparancsnokságuktól! A kicsivel följebb álló templom már nem járt ilyen szerencsével, le kellett dobni az agancsait, hogy ne árnyékolja be a Slavín bögő szarvasbikáját.

Kamil megroggyantotta a lábát, hogy letről fotózza le a szobrot az előtérben három kis táblával – az egyik tábla napfény ízlegette aranyozott betűi glóriaszőnyeg terítettek Mária lábai elé. Mária mintha egy arany kigyót ti-porna a lábával, gondolta magában, és akkor valami eszébe jutott. Csak az eszében született meg a kép, mert még nem volt elég érett ahhoz, hogy a szeme előtt is megjelenjen. Talán a guggoló helyzet miatt volt: olyan érzése támadt, mintha térdepelne, de lehet, hogy csak ilyen kicsi, a kezében gyertyát tart, hogy meggyújtsa egy másik, már ott égő gyertya segítségével.

– No, csak figyeljél oda, nehogy rád fröccsenjen – figyelmeztette őt egy hang a háta mögül. Még túl sok volt a ködös részlet a képen, de Kamil út közben gondolkodott. Az anyja Istene más helyeken lakozott; a hiánypótló céllal, mindennapi használatra kialakított Lurdi barlangokat messze elkerülte, az apja még csak diplomáciai kapcsolatot sem ápolt az Istennel, és ez a beszédmód egyikük-höz sem illett. . . Rézi! – jutott eszébe hirtelen, majd azon nyomban rá kellett döbbsennie, hogy túl rövid a keze. Hogy nem éri őt el. Olyan mélyen volt, hogy exhumálnia kellett volna, de erre ebben a pillanatban nem volt ideje.

(regényrészlet)

GARAJSZKI MARGIT FORDÍTÁSA

Nevybavená záležitosť

Rendezetlen ügy

JURÁŇOVÁ, Jana
A vén kandúr
szenvedelmei
AB-ART, 2005

Csak csaj
AB-ART, 2012

Égi szerelmek
AB-ART, 2014

„Cimváltozás”
Magyar Lettre
Internationale, 75

„Hviezdoslavval
az élet”
„Göllnerová-
Gwerkováról”
Magyar Lettre
Internationale, 79

Sorjázunk kifelé a templomból. Soňa csak úgy ragyog, a ráncok sugarakba rendeződnek a szeme köré. A templom előtt köré gyűlik a „kórusa”. Mosolyog mindenki, a férfiak a kezét rázzák, a nőktől pusztit kap az arcára. A pap megdicsérte őket a mise végeztével, azt mondta, énekükkel angyalok jöttek a templomba. Mosolyognak az emberek, integetnek Soňa és a kórus felé. A férfiak kidülesztik a mellkasukat, a nők kacarásznak. Oldalvást állok, hogy ne árnyékoljam be a dícsfényt. Az egyik férfi nagy hangon szónokol, pöffeszkedik, hogy „mehetnének mi is a tehetségkutatóba. Tudod, Ki mit tud, vagy hogy is hívják most.”

– Jaj, Lojzo, ne hülyéskedj már – mondja erre egy nő.

– Mit izélsz? Nem mondom, hogy most rögtön. De lehet, hogy jövőre már igen. A nő nevet, legyint, és elsiet haza, talán felmelegíteni a húslevest.

Körbepillantok. Két nő közeledik felém, bátortalanul, vagyis hát egy nő és egy kislány. A nő középkorú, a kislány tizenegy-tizenkét éves lehet, abban a korban van, amikor gyerekből nővé alakul, de ezt egyelőre csupán a környezete érzékeli, ő maga nem. Mosolyognak.

– Fialasszony, ismeri a tanítónőt?

– A karvezetőre gondolt? Igen, persze, ismerem.

– Mink is jelentkezni akarnánk.

– Akkor várják meg, vannak itt mások is újak. Biztos örül majd maguknak.

Kissé odébb állnak meg, bizonytalanul mosolyognak. Ki vannak öltözve, ahogy azt a vasárnapi misére illik, a gyerek lófarkába szalagot kötöttek, ilyesmit nemigen viselnek ma már a lányok. Miután elszélednek az emberek, odalépek Soňához.

– Van itt még két érdeklődő.

Soňa rám pillant, aztán a két várakozóra. A mosolya kissé merevebbé válik, de erőt vesz magán, és semleges arcot vág.

– Jöjjenek el egy fél órával a következő próba előtt, meghallgatom magukat, aztán meglátjuk, rendben?

Felírja egy cetlire, mikorra jöjjenek, a dátumot és a pontos időt is. Soňa kissé kimért, de csak kissé. A két jelentkező – mint kiderült, anya és lánya – rendkívül udvariasan köszön el.

– Mi van? Ismered őket? Nem kellene a kórusba?

– Hát nem látod, hogy cigányok?

– Látom – felelem bizonytalanul.

– Elmaradnak az emberek, ha cigányokat is felveszek, ismerem jól ezt a mentalitást.

A cigányokét vagy a falusiakét? kérdezném, de aztán mégse. Soňa még egyezkedik valakivel, ott állok mellette, nem tudom, megvárjam-e, vagy menjek. Mindkét megoldás sutának tűnik. Nézek jobbra, meg balra, van-e még valaki, aki Soňával akar beszélni. A pap jön ki a templomból, átöltözve. A ministránsok már a dombon nyargalnak felfelé, a sekrestyésnő ránk mosolyog. A pap Soňához lép, kezét ráz vele, hálálkodik. Aztán odafordul hozzám:

– A lánya?

– Nem, dehog, régi ismerősöm Soňa, a tanítványa voltam, vagyis nem voltam, csak diákkoromból ismerem – makogok összevissza.

– Nem láttam még nálunk.

– Vasárnap bemegyek néha a városba, és akkor templomba is ott, de néhány napja jártam a parókian Soňával. . .

– Ó, persze. . ., bocsásson meg. – Kissé elpirul. – Nem számonkérésnek szántam, isten ments! – folytatja. – Ezek a kisgyerekek is, akik elsőáldozók lesznek. . . van köztük, aki a nagyanyját jön látogatni, nekem meg be kell írnom a kiskönyvükbe a misét, hogy elhiggye otthon a papjuk. A kolléga úr valószínűleg bizalmatlan. Na de mit csináljak. Most is emiatt maradtam velük bent.

– Épp az előbb volt itt egy roma asszony a lányával, hogy szeretnének ők is énekelni. . . – kezdem bizonytalanul.

– Aha, szóval eljöttek. Na jó. . . Engem kérdeztek, hogy jöhetnek-e. Nem mondhattam nekik, hogy ne – pillant bocsánatkérően Soňára. – Nagyon igyekeznek beilleszkedni. A kislány eljár hittanra, az iskolában is jól tanul. . . Úgy költöztek ide, de a gyerek apja meghalt, beteg volt. Nagyon magányosak, hiába vannak itt páran a falu végén az övéikből, néhány ház csupán, egy kis telep, de rendes emberek, dolgoznak, nevelgetik szépen a gyermekeiket.

Soňa csak áll mellettem, nem szól.

– Hát isten velük, és köszönöm – búcsúzik végül a pap, majd elindul a paplak irányába.

Nézek utána, görnyedten ballag felfelé az utcán. Nem kellett volna meghívnom ebédre? Ki tudja, hol kosztol.

– Megyünk? – kérdezi Soňa.

– Mehetünk, ha nincs itt már dolgod – felelem.

Egy darabig némán baktatunk.

– Most azt hiszed, rasszista vagyok?

Nem válaszolok.

– Tudod, az a gond, hogy. . . Ők nem is tudják. . .

– Kik? Mit nem tudnak?

– Nem akarlak elkészeríteni, de az az igazság, hogy amit ez az etnikum magával hordoz – de hisz’ tudod, mit. És ha jobban megnézed – ha normálisan lennének szocializálva, akkor biztos vártak volna egy kicsit, rájöttek volna, hogy nincs értelme most rögtön próbálkozni. Tudom, hogy ez rémesen hangzik. De én itt most nem szociális munkás vagyok. Az énekkart akarom vezetni. Arra nincs időm, hogy ilyen problémákkal is foglalkozzam.

– A papot kérdezték először.

– A pap egy alibista.

– Mert mit mondhatott volna?

– És én mit mondjak?

Nem szólok semmit. Nem tudom, hogy az anyára és a lányára, vagy a szépreményű énekesre gondol. Nem tudhatom, igaz-e, hogy a falubéliek elmaradnak a próbákról, ha felveszi a cigányasszonyt meg a lányát.

– De mégis, mit mondasz nekik?

– Kinek?

– A nőnek meg a lánynak.

– Talán el se jönnek. Ezek az emberek általában nem túl megbízhatók. Felkelkesednek, aztán hagynak a francba mindent. Ez lenne a legjobb megoldás.

Az ebédnél mindketten nagyon igyekeztünk, hogy ne kerüljenek szóba a délelőtti történetek. Beszélgettünk mindenféléőről, főleg a kertemről, meg hogy mit tervez Soňa a szülői házzal. Editet nem mertem megemlíteni. Ebéd után kávéztunk, de Soňa fáradt volt, megágyaztam hát neki a rekamién, és kimentem a kertbe. Megnéztem a diófát. Szép terebélyes, úgy tűnik, lesz elég dió. Meg szilva is. Néztem egy darabig a ház mögött húzódó szántóföldeket. Ha kedvezők a látási viszonyok, egészen hátul kékes dombok körvonala rajzolódik ki. Jobbra egy hegy van, nem túl magas, elmegyek majd oda valamikor túrázni.

Csak álltam, nem gondoltam semmire. Megnyugtató volt a szántók látványa. A tengerre emlékeztetett. Kisvártatva megjelent Soňa, hogy siet, el kell érnie a buszt. Átvittem hát a szomszéd faluba.

– Szombaton leszek megint, de rábeszélem a lányomat, hogy jöjjön velem, és akkor alszunk majd nálunk a sufniiban, nem jövünk a nyakadra – mondta búcsúzásnál.

– Úgyse nagyon leszek itthon, be kell mennem a hétvégén a városba. A férjemhez a temetőbe, és a lányoméék lakásába is beugrom.

– Ó, hogyne, értem. Hívlak majd.

– Persze, feltétlenül jelentkez! – felelem mosolyogva, s minden erőmből igyekszem a mosolyt az arcomon tartani pontosan addig, míg a busz elkanyarodik a főváros irányába.

Azt terveztem, hogy sétálunk egyet Soňával a templom melletti parkban. Szelídesztenye is van ott állítólag. Leszedni persze korai lenne, de mégis. Voltak terveim Soňával, és neki is velem. Ez már csak így van. Miért nem mentem már el a parkba réges-rég egyedül? Kell talán ehhez valaki? Igen. Megszoktam, hogy párban járok mindenhova. Hiányzik a férjem, még ha próbálom is magamnak bebeszélni, hogy megbarátkoztam a magánnyal. Vele rég elmentem volna már túrázni a hegyre, sétálni a szántóra, meg a kastélyhoz. Talán lenne egy kutyánk is. Megtiltom magamnak az efféle gondolatokat. Még utóbb sajnálni kezdeném magam, és az végleg betenem.

Bemegyek, felhívom a lányomat. Minden rendben. Ott is, itt is. Hat hét múlva jönnek haza. Aztán itt töltik nálam a hétvégét. Adja át a férjének, hogy üdvözlöm. Jól vagyok, hogyne. Megvan mindenem. Szokogatom, igen, már majdnem megszoktam. A többit majd élőszóban. A beszélgetés után elszomrododom. Mi értelme van ennek az egésznek? Mit keresek itt tulajdonképpen? A fiamat nem hívom fel. Talán majd később.

Felöltözöm, kimegyek a mezőre. Egy ösvényen lépdelek, nyilván erre rövidítik az utat a helyiek. Egyelőre nem tudom, merre tart az ösvény, csak hagyom, hogy vezessen. A gabona zöld még, de már elég magas. A szántó föld közepén egy kis magaslaton fa áll. Egy öreg almafa. Leülök alá egy kicsit. Aztán felmászom a dombocskára legmagasabb pontjára, és a házamat nézem. Semmi extra. Közönséges falusi ház. Nem különösebben tetszetős. Ott vagyok otthon. Talán.

Délután leülök az ablak mellé, s hogy ne kelljen Soňára gondolnom, a naplót bogarászom. Azon gondolkodom, mit tennék a helyében én. És mit kellene tennem a saját helyemben? Kicsit irigylem, hogy így össze tud szervezni egy csomó ismeretlen embert a faluból. Kitölti az öregségében ásító magányt. Segít neki talpon maradni. Talpon kell maradnia, mert ha leesne, lassú, keserves lenne a pusztulása. Halálra gyötörné magát azzal, ami történt, s amit nem lehet meg nem történné tenni. Amíg csak bírja, énekkarokat kell szerveznie, itt vagy másutt, gyerekekből, öregekből, tanítónókból, bárkiből. Az a legjobb, ha eljutnak valami versenyre, környezetváltozás, adrenalin, a győzelem öröme vagy a kudarc keserősége, a dilettáns zsűri szidalmazása, minden jobb a magánnyal, ahová oly igazságtalanul szívárognak be halott szereteteink életei, amelyeket ők már rég leéltek, csak mi nem törődünk még bele, hogy nem élnek már tovább.

Ha élne a fia, talán elvált volna, másodszor is megnősült volna már, menne tovább az élet. De nem él, hanem Soňa vállán nyugszik leélt élete terhe, neki pedig meg kell tanulnia, hogy ne gondoljon erre a teherre – legalább napközben ne.

És mit csináljak én? Örüljek a majdani unokáknak, ne magamra gondoljak, dolgozgassak a kertben, kapcsolódjak be a falu életébe, járjak be a városba, találkozzak ezzel-azzal... osztom magamnak a jó tanácsokat, amelyeket úgysem

fogadok meg soha. Magadnak ártasz csak, hallom a fejemben a hangot, de nem gondolkozom el rajta, hogy ezt most Soňa mondja, a lányom, vagy valaki más.

Kutakodom a naplójegyzetekben, aztán visszatérek Marika füzetéhez. Nem olvastam végig. Kiderül belőle, hogy mi történt a falhoz támasztott képen szereplő ismeretlen nővel? S ha igen, mi legyen? Lapozgatok, forgatom a papírokat, olvasgatom az újságkivágásokat, néhol nem látok semmi összefüggést. Akad köztük magyar, meg német újságból való is. A lapszéleken olvashatatlan megjegyzések, másutt pedig könyvcímek. Feltehetően azoké a könyveké, amelyeket Edit olvasott, vagy be akart szerezni.

Átnéztem, végignyálaztam mindent, ami szlovákul volt, elolvastam. Marika jegyzetfüzetének vagy naplójának utolsó lapjai közül egy régi képeslap kerül elő. A képen kéttornyú, nagy épület, a lap alján pedig ez áll: Debrecen. A bélyegzőn a dátum kissé elmosódott, de az év kivehető – 1945.

*Marika Hnúštavová kisasszonynak
Kamenné
26-os sz. ház*

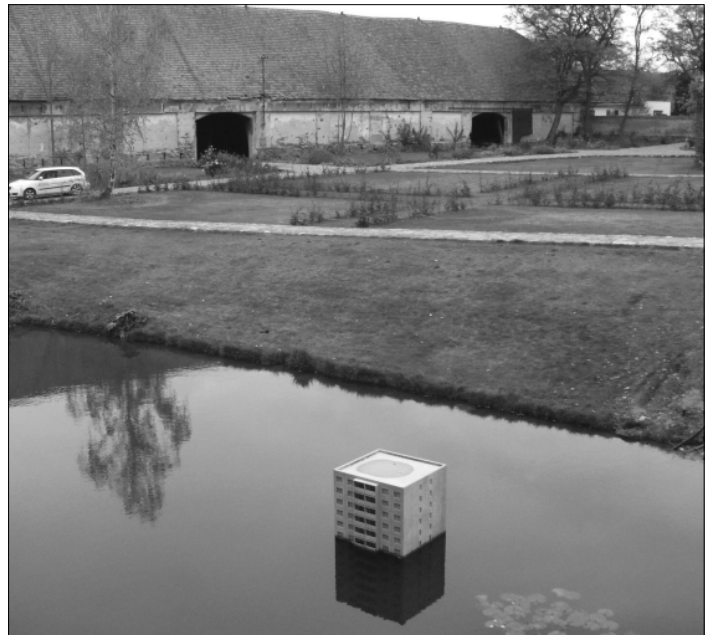
Kedves Marika, szívélyes üdvözetem küldöm Debrecinből. Remélem, Anyuka rendben van, rég nem kaptam hírt felőletek. Úton vagyok hazafelé. Talán hamarabb odaérek, mint ez a lap. Várjatok rám, jövök!

Bolhányi, ám takaros betűkkel folytatódik a szöveg:

Ui.: Még egy rettenetes hír: útközben találkoztam Francekkel, aki azt mondja, látta, hogy lőtték agyon itt a közeli táborban a németek a Zöllner urat meg a Zöllnernét, akiknél szolgált. Hogy volt itt egy tábor, és ott dolgoztatták őket. Francek is ott volt velük, de mikor ideért a front, sikerült valahogy megszöknie. Az erdőből látta, hogy vezették őket a begyoldal felé, ballotta a lövéseket, és aztán a németek nélkülük jöttek vissza. Francek elfutott, félt, hogy rátalálnak és agyonlövik.

Felálltam az asztaltól, a konyhapulthoz mentem. A macska nem jött még vissza, de csak nem áll rögtön odébb, ha nem talál ott? Feltétlenül fel kell most állnom, és csinálnom kell valamit. Csak hogy a kezemet elfoglaljam, nekilátam hagymát vágni, vacsorát készíteni. Szóval Zöllner Edit, akit a háború végén agyonlőttek.

(regényrészlet)
MÉSZÁROS TÜNDE FORDÍTÁSA

nemcsak szlovák regényekben

1968 augusztusának traumája

RANKOV, Pavol
Szeptember elsején
(vagy máskor)
Kalligram, 2011

Az idő távlatából
Kalligram, 2010

Testközvetben
Ab-Art, 2005

„A mai szlovák
prózáról”
Magyar Lettre
Internationale, 63

GRENDÉL Lajos
Nálunk, New
Hontban
Kalligram, 2001

NORA, Pierre
Emlékezet és
történelem között
Napvilág, 2010

**ALEXANDER,
Jeffrey C**
„Modern, anti-,
poszt- és neo-”
Magyar Lettre
Internationale, 42

**BAUDRILLARD,
Jean**
Amerika
Magvető, 1996

A művészet
összeesküvése
Műcsarnok, 2009

**LYOTARD, James
(et al.)**
A posztmodern
állapot
Osiris, 1993

WHITE, Hayden
A történelem terhe
Osiris, 1997

A traumaelmélet Freud pszichoanalitikus elméletéből indul ki, miszerint a (gyakran érthetetlen) traumatikus élmény strukturált narratívába rendezésével a páciens eltávolodik az élménytől és képes magát túltenni rajta. A klinikai traumaelmélet a 20. század 70-es éveiben jött létre az USA-ban a vietnami veteránok gyógyítása során. A szépirodalmi művek traumaelmélet segítségével való interpretációja a 20. század 90-es éveiben jelent meg az irodalomtudományban. A traumát átélő páciens és az író közötti különbség abban rejlik, hogy az irodalom esetében nem terápiás, hanem esztétikai hatásról beszélhetünk (illetve a kettő összefonódásáról), és gyakran nem létezik nyílt kapcsolat az írói narratíva és identitás között, mivel nagyarányú tudatos manipuláció eredményezte művészi konstrukcióról van szó. A traumairodalom főként a kollektív és ún. kulturális traumákat tematizálja, amelyek „valamilyen módon megbontják a társadalom identitását” (Alexander 1). Jeffrey Alexander szerint a kollektív trauma a társadalom nem természetes reakciója egy negatív élményre, még ha elsőre annak tűnhetne is, a kulturális identitás azonban nem természetes úton jön létre, hanem kulturálisan teremtett. A kollektív szenvedés narratívák segítségével, „imaginatív folyamat révén” (ibid.) jön létre. Az irodalom így aktívan hozzájárul a kollektív szenvedés kulturális emlékezetének kialakításához, amely a narratívák révén generációról generációra száll. Alexander magyarázata szerint a kollektív emlékezet nem az emlékek statikus archívuma, hanem a reinterpretáció és a csoportidentitás kialakításának aktív folyamata. Az irodalom a trauma feldolgozásának pszichoterápiás eszköze. A kollektív trauma egyik paradox vonása, hogy a társadalom úgy dolgozza fel, hogy állandóan felemlégeti. A trauma ugyanis egy olyan tapasztalat, amelyen a társadalomnak túl kell jutnia, egyúttal azonban elfelejteni sem akarja, mivel így szeretné megelőzni, hogy a traumát kiváltó esemény megismétlődjön.

1989 után a (cseh)szlovák kulturális diskurzusban a szocializmus traumáira kezdtek reflektálni. A traumanarratíva központjába a Varsói Szerződés hadseregeinek 1968. augusztus 21-i Csehszlovákia elleni inváziója került. Ezt az eseményt a Cseh-szlovák Szocialista Köztársaság európai és demokratikus identitásának erőszakos megszakításaként értékelték, amely identitás 1968-ban az ideológia fellazítására irányuló Prágai Tavasz és annak szlovák megfelelője, a Pozsonyi Tavasz során mutatkozott meg. A posztoszocialista (cseh)szlovák identitás kulcsfontosságú forrásává és „emlékhelyévé” (Nora) vált; a médiában, a művészetekben, a nyilvános fórumokon és a tudományos diskurzusban

a végtelenségig reflektáltak rá. A történelmi esemény remediációja megszilárdítja a kulturális emlékezetet, ezáltal stabilizálja és ikonizálja a múlt bizonyos narratíváit (Erl 393). 1968 augusztusának ez a hivatalos narratívája a kollektív traumanarratíva minden jellemzőjének megfelel: megmagyarázza, hogy 1) ki volt az áldozat, 2) ki volt az agresszor, 3) mi történt és 4) ki a felelős (Alexander 13-15). Alexander szerint a trauma ilyesfajta reprezentációja a társadalmi szenvedés ún. autoritatív narratíváját hozza létre (15). Egyúttal az olvasót is a részesévé teszi azáltal, hogy megengedi, hogy képzeletben azonosuljon a szereplőkkel, katarzist idéz elő, ezáltal lehetőséget biztosít, hogy az olvasó megszabaduljon a traumától. Mindez lehet pozitív is, de amint Astrid Erl rámutat, az ilyesfajta történetírás nem adja meg az elemzés lehetőségét, és csak megerősíti a már elfogadott jelentéseket. Paradox módon, ha a kollektív trauma jelentése stabilizálódik és bezárul, a továbbiakban már nem beszélnek róla, és fennáll a veszélye, hogy a traumáról, amely okozta, megfeledkeznek.

A szlovák regényirodalom az utóbbi években kezdett el leszámolni a szocializmus időszakának kollektív traumáival. Jelen tanulmány azt a kérdést feszegeti, hogy a szerzők hogyan közelednek a múlt társadalmi traumáihoz, anélkül hogy „jók és rosszak harcának” ideológiai narratíváját hozzák létre, de egyúttal hozzájáruljanak az 1968 augusztusa kollektív traumájával való leszámoláshoz. Milyen módon dolgoznak ennek a történetnek a reprodukcióban fellelhető hordalékaival, és hogyan adnak teret az új értelmezéseknek? Milyen célokra használják fel a szerzők a saját képzeletüket? Valóban a mimetikus realizmus előfeltételei a legalkalmasabbak a traumatikus múlt leírására?

Historiográfikus metafikció – Peter**Krištúfek: A süket ember báza**

Peter Krištúfek *A süket ember báza* (2012) című, 550 oldalas regényében a szlovák történelmet dolgozza fel a 20. század 30-as éveinek közepétől egészen napjainkig. A szerző a bevezetésben kifejti, az elsődleges inspirációt a családja, konkrétan a nagyapja története jelentette, aki a szlovák állam idején katonai pilóta volt. Erről a tényről a szerző véletlenül szerzett tudomást, húsz évvel a nagyapja halála után. A regény egy hat éves történelmi kutatás alapján készült, amelynek során a szerző nagy mennyiségű levéltári anyagot gyűjtött össze. Olyan történelem ez, amelyet a szerző nem élt át, hanem a saját anyaggyűjtése alapján próbál meg rekonstruálni. A regény epizódok, anekdoták és jelenetek sorozata, amelyek láthatóan nem az író képzeletében születtek, hanem

történelmi forrásokból és különféle művészi alkotásokból leste el őket. Ezen felül a szöveg történelmi (vagy magát annak beállító) dokumentumokkal van megtűzdelve. A derivatív jelleg a mű kapcsán megfogalmazott kritika egyik kifogása: „A könyvben több, szlovák irodalmi műből kölcsönzött, néha szó szerint átvett motívumot találunk” (Barborík 42). Krištúfek azonban egyáltalán nem próbálja titkolni a munkamódszerét, éppen ellenkezőleg, állandóan hangsúlyozza:

Nos, igen, ha hihetek a szépirodalmi történeteknek – ha egy jobb családból származó leány teherbe esett, elküldték őt a rokonaihoz, lehetőleg jó messzire. Mikor visszajött, a gyereket úgy nevelték, mint az ő fiatalabb testvérét. Vannak dolgok, amiket már soha sem fogok megtudni, így legalább magam találhatom ki, hogyan is történhetek. (33)

Krištúfek arra a posztmodern felfogásra alapoz, miszerint a történelem és az irodalom egyenértékű diskurzusok, amelyek írásba foglalják és értelmezik a történelmet. Ez a felfogás a történetírás posztmodern kríziséből és az objektív történelmi igazságból vetett hit elvesztéséből indul ki; a tényszerűség helyett a historiográfia narratív jellegét hangsúlyozza, ami a történetírást az irodalommal rokonítja. (White). Egyúttal a múlt részét képezik, amely állandóan formálódik és a megírás folyamatában van. A posztstrukturalizmus szerint mindazt, amit a múlttól tudunk, csak feljegyzett történetekből tudjuk, amelyek további szövegekből indulnak ki: a múlt történései örökre elvesztek, csak a róluk készült feljegyzések léteznek, amelyek már maguk is interpretációk. (Belsey 46; LaCapra 1985, 128). Más szóval, a szövegen kívül nem létezik történelem. Krištúfek állandóan a történelem és az emlékezés textuális, derivatív jellegére mutat rá azáltal, hogy egyrészt átveszi más szövegek történetét és palimpszeszt módjára átírja őket, másrészt pedig állandóan hangsúlyozza az emberi emlékezés és a történelmi feljegyzések megbízhatatlanságát és ennek következményét: a történelem „cseppfolyós” voltát. Leírja, hogyan működik az emlékezet: a saját emlékeink összekeverednek a televízióban látott képekkel vagy a fényképekkel, de mi már nem tudjuk megkülönböztetni, hogy melyek „valódiak” és melyek látottak:

Az ismert korabeli felvételek előszeretettel keverednek az emlékek közé. Mindig ugyanaz a napos utca. Néha rásik az eső, vagy beborítja a hó. (101-102)

A regényt önreflexív jellege – az emlékezés és az írás folyamatának állandó kommentálása –, valamint a történelmi és irodalmi szövegekkel való intertextualitás kapcsolata miatt Lindy Hutcheon fogalmával élve historiográfiai metafikciónak nevezhetjük. Ez egy olyan műfaj, amely „a történelmi tényekkel játszik, például úgy, hogy szándékosan hamisítja az ismert történelmi részleteket, hogy hangsúlyozza a feljegyzett történelem lehetséges mnemotechnikai csődjét”, ellentétben a történelmi fikcióval, amely éppen ellenkezőleg „igyekszik a megbízhatóság látszatát kelteni” (69). Az ilyen típusú írás Hutcheon szerint arra mutat rá, hogy a történelemírás mindig a fikcionalizálás, azaz a cselekmény kialakításának folyamata, ami által a historiográfiai metafikció megbontja a historiográfia és a fikció közötti hagyományos határt. „A historiográfiai metafikciónak kettős természete mutatkozik meg abban, hogy történelmi és irodalmi intertextusokkal is dolgozik” (Hutcheon 71). *A süket ember báza* ráadásul azt sejteti, hogy a történelmi tapasztalat művészi értelmezése valószínűbb és autentikusabb, mint a tapasztalat. Ez Baudrillard szimulákrum-elmélete, amely azon a felismerésen alapul, hogy a valóság másolataival telített világ néha kevésbé reális, mint maga a másolat:

Zuzanával egymás után három vetítésen voltunk. ... Azóta Bielik *Farkaslyukak* c. (1948-as) filmjét jól ismerem. Ha eredetiben nem tudták eléggé kiévezni a felkelést, vagy ha túl rövidnek találták, itt volt a lehetőség. (302)

Ebben az értelemben *A süket ember báza* nem a múlt emlékein, hanem – Toni Morrison kifejezésével élve – a „re-memory”-n alapul: az emléken, amely nem a saját emlékezetünkből ered, hanem olyan képeken, történeteken és rituálékon alapul, amelyekkel a társadalom egy adott történelmi eseményre emlékezik, így kollektív „re-memory”-t alakít ki – „reproduktál” vagy „újra megjegyzett” emléket. A kollektív re-memory helyettesíti az élő emlékezetet, mert az az idő múlásával, az emlék hordozóinak halálával szükségszerűen elhal. Példaként szolgál, hogy Krištúfek hogyan dolgozta fel a Varsói Szerződés hadseregeinek invázióját a Csehszlovák Szocialista Köztársaság ellen:

1968. augusztus huszonegyedikét Brežanyban töltöttem a szüleimmel.

Az éjszaka közepén félálomban kimentem a konyhába inni. Az egész olyan volt, mint egy befejezetlen álom – megremegett minden, még a vízzel teli bögre is, amit a kredencre tettem. Majd elugrált egészen a kredenc széléig és leesett a padlóra. Földrengés – jutott eszembe. (384)

Krištúfek 1973-ban született, nem emlékezhet 1968. augusztus 21-re. Történelmi rekonstrukciója tehát szükségszerűen az esemény *re-memory*-ján alapul, azaz az esemény remediációjára való visszaemlékezésen. Könnyen lehet, hogy a szerző *A lét elviselhetetlen könnyűsége* (1988) című amerikai filmből jegyezte meg a vízzel teli bögre rázkódását, a filmben éppen ezzel a képpel jelzik a szovjet tankok Prága elleni invázióját. Ez a mo-

tívum újra megismétlődik, bár egy kicsit módosítva a *Kolja* (1996) című filmben, amelyben az emigrált fiú fotója mindig megremeg, majd leesik a szekreterről, amikor szovjet tank halad el az utcában. Ebben az értelemben a kollektív társadalmi trauma áttételes traumává válik, amely többszörös remediáción alapul.

Amint azt Vladimír Barborík szlovák kritikus írja „az elbeszélő biztosan nem lopta senkitől, de egész biztos, hogy nem eredeti motívumról van szó” (40). Krištúfek posztmodern látásmódja szerint már nem lehetséges eredeti történetet írni, mert minden tapasztalatunkat (a valódiakat és a képzeletbelieket is) ismert, átvett narratív modellek alapján érzékeljük. (Neumann 339). Krištúfek azonban ezeket a hagyományozódó történeteket és képeket nem közvetlenül veszi át, hanem gyakran szubvertálja őket. Az 1968-as eseményektől való generációs távolságtartása lehetővé teszi számára, hogy kritikusan viszonyuljon a történelemhez. Az ún. szovjet megszállással szembeni ellenállást és a szlovákiai disszidensek nemlétét például ilyen ironikusan kommentálja:

Mivel galamblelkű nemzet vagyunk – tollazattal és gyenge csőrrel, épp hogy elégséges karmokkal, turbékolunk, mint a galambok – a magunk módján kezdtük meg a harcot. Nem úgy igazán, csak amolyan galamb módjára, szimbólumokkal. Az ellenállás megnyilvánulásának számított minden, még az is, amikor valaki reggel kiment a vécére. Kit érdekel, hogy senki sem látta. Majd az ellenállás részeként megövesztette a szakállát, így legalább megspórolta a borotvát. ...fogmosással és a cipő felvételével, cigarettázással, vagy éppen a cigaretta elhagyásával állt ellen, szexuálisan állt ellen (főként a bátrabb pózokban), meg borsófőzelék főzés közben. (387)

Krištúfek azzal, hogy rámutat a lakosság rezignált viselkedésére a szovjet megszállás kapcsán, kétségbe vonja az elfogadott nagy elbeszélést, a „grand narrative”-ot (Lyotard), és az egész történetet az osztársadalmi tragédia (pátosz) szintjéről az egyéni emberi élet komikus, illetve banális szintjére (*batbos*) emeli, amely nem támasztja alá a hivatalos történelem logikáját. *A süket ember báza* ezért nem nyújthat strukturált trauma-narratívát, amelyben egyértelmű lenne az agresszor és az áldozat szerepe, és lezárást hozna, ami a trauma sikeres gyógyításának feltétele. Ehelyett felkínálja a lehetőséget az olvasónak, hogy a történelmi események elemzését az emberi sors „kis történelmének” szemszögéből végezze el. Az ilyenfajta historiográfiát veszi védelmébe Hayden White is, aki azt állítja, hogy a történetírásnak többet kellene tanulnia az experimentális prózától, és tanulnia kellene abból, ahogyan az elutasítja a lezárást, ahelyett hogy a 19. századi realizmus stílusát próbálná meg imitálni (id. LaCapra 2001: 9).

Milyen tehát az ilyen historiográfiai metafikció terápiás, ill. historiográfiai értéke? Hutcheon magyarázata szerint az ilyen posztmodern paródia nemcsak a „kis” vagy alternatív történelem elfelejtése ellen harcol, amely nem része a nemzeti narratívának, hanem „kétségbe vonja

bármiféle történetírás autoritását” azzal, hogy „kigúnyolja az ún. autoritativ történetek leegyszerűsítő kauzalitását” (129). Ebben az értelemben a historiográfiai metafikció az ideológiai történetírás ellenszere. Kérdés azonban, hogy az ilyen narratíva mennyiben produktív a kollektív trauma szempontjából. Erre a kérdésre a tanulmány végén próbálunk meg választ adni.

A történelem abszurditása – Pavol Rankov: *Szeptember elsején (vagy máskor)*

Hasonló módon dolgozik a kollektív emlékezetrel Pavol Rankov a *Szeptember elsején történt (vagy máskor)* (2008) című regényében, amelynek mintegy háromszáz oldalára igyekezett besűríteni a szlovák társadalmi-történelmi tapasztalat harminc évét (1938-1968). Annak ellenére, hogy a történet nagyon traumatikus események előterében játszódik, a művet publicisztikai tömörség jellemzi, ami azt feltételezi, hogy az olvasónak nincs szüksége magyarázatra, mivel a közelmúlt közismert történeleméről van szó, így a hiányzó részeket maga is pótolni tudja. A Pozsony elleni, augusztusi szovjet inváziót (amelyre a szerző személyesen is emlékszik) egyetlen rövid bekezdésben írja le:

Az augusztus huszadikáról huszonegyedikére virradó éjszaka derült volt és meleg. Három óra körül ébredtem fel. Az utcáról láma és csikorgatás hallatszott. Kinéztem az ablakon, és rögtön tudtam, hogy baj van. Tankok vonultak el előttünk. A közepükre festett, széles, fehér csíkok világítottak a sötétben. (321)

1968 augusztusának médiális feldolgozásával ellentétben Rankov elbeszélője nem próbálja meg az olvasóját érzelmileg bevonni a történelekbe. Ellenkezőleg, érzélemmentes stílusával megadja az olvasójának a kritikus távolságtartás lehetőségét. A részletek hiánya itt a szerző narratív kli séktől való posztmodern fáradtságának a jele – amilyen például a remegő vizespohár az asztalon Krištúfeknél. Az eredmény egy sűrített, publicisztikai stílusban megragadott történet, amelyet az olvasónak kell kiegészítenie részletekkel (és érzelmekkel). A szerző az elbeszélőt csak fabulátornak tekinti, amint azt minimalista elbeszéléseiben is láthatuk.

A történelem ilyenfajta sűritése, amelynek során a szereplők történetei csak illusztrálják „a nagy történelmet”, a kritika célpontjává vált:

„A nagy történelem” kontúrjai itt nem egy meggyőző elbeszélés előterében körvonalazódnak, Rankov szereplői szó szerint kergetik őket, az útjukba állnak és a kerekeik elé vetik magukat. ...A történet az osztályozatlan tények súlya alatt eltűnik, és illusztratív eseményfolyammá válik, amely az általánosan ismert tényeket „regéyszerűen” mondja el. (Passia 8, 11).

A *Szeptember elején* szövegében azonban egyértelmű utalásokat találunk arra vonatkozóan, hogy nem egy klasszikus, realista történelmi regénnyel van dolgunk, amelyben a fiktív szereplők történetei alapján formálódik az ismert („reális”) történelem, hanem egy posztmodern játékkal, amelyben

a „nagy történelem” (Lyotard) és a szereplők „kis történelme” egymással versengő, feszültséggel teli viszonyba kerül. A szerző tartotta magát az ismert történelmi tényekhez, ám egyúttal parodisztikus, abszurd részleteket helyezett el a szövegben ismert történelmi személyekről, és ezekben gazdagon alkalmazza a fantasztikum, a hiperbola és a groteszk lehetőségeit. Példaként szolgál az a rész, amikor Mařenka a lelkes kommunista nő kannibalizmus áldozatává válik, és a teste a Májka májkrémbe kerül. A májkrém maga a köztársasági elnök Zápotocký is megkóstolja, és annyira ízlik neki, hogy így kiált fel: „Jobb, mint a szovjet!” (234)

Rankov regénye a posztmodern szellemében megszünteti a „fiktív” és „reális” közötti különbséget. A történelem „nagyjait” érintő parodisztikus részekkel nem csak az ismert történelmet szeretné könnyedebbé tenni. Jelzi, hogy a politikusok identitása az önmagukról alkotott illúziók, konstrukciók és manipulációk (imagoológia, ahogy Kundera mondaná) eredménye volt, ezért nem voltak a szó szoros értelmében „reálisak”. Krištúfekhez hasonlóan Rankov is a posztmodern történelem-szemlélettel dolgozik, amely szerint nem létezik autentikus múlt, mert az hozzánk csak közvetve, szövegszerűen jut el.

Ebben az értelemben Rankov regénye deziologizált. Ha Rankovnak van valamilyen történelemkonceptiója, akkor az a történelem abszurd voltából indul ki, amelyre igyekszik rámutatni:

Azt hiszem, az elbeszéléseimet az abszurdítás és az irracionális irányába való elmozdulás jellemzi. A létünk – a személyes és a társadalmi – szintén tele van abszurd és értelmetlen helyzetekkel. És hát mai szemmel nézve a történelem is elég abszurdnak tűnik, leginkább talán a 20. század történelme. (Čorná)

A *Szeptember elsején történt* c. regény rámutat arra, hogy a történelem érthetetlenül abszurd, és a megértésére tett minden igyekezet felesleges, mert nem lehet racionálisan megmagyarázni a rasszizmust, vagy a másik ember feletti uralkodási vágyat. Hasonló állásponthoz vezet a holokauszt emlékezete is. Claude Lanzmann *Shoab* című filmjéről, amelyben a koncentrációs táborok foglyainak vallomásait rögzítette, a következőket írta:

A Holokauszt érthetlensége volt a kiindulópont a számomra. ... Már maga a kérdés is – miért ölték meg a zsidókat – rámutat az egész ügy obszcenitására. A megértésére kifejtett igyekezet is obszcén. A *Shoab* tizenegy éves forgatása alatt az elsőszámú szabály, amit kitűztem magamnak, az volt, hogy ne próbáljam meg megérteni. Ehhez a szabályhoz tartottam magam, mint az egyetlen lehetséges etikus és operatív állásponthoz. (cit. Caruth 1996: 154-155)

Cathy Caruth magyarázata szerint:

A megértés aktusának visszautasítása itt nem a múlt megismerésének elutasítása, hanem a megismerés módja, egy olyan megismerés, amely még nem formalizálódott „narratív emlékezetként”. A banális megismerés elleni aktív

ellenállás, a megértés elutasítása olyan tanúságtételnek biztosít teret, amely túlmutat a már megértett dolgokon. (Caruth 1996: 155)

Lanzmannhoz hasonlóan Rankov is elutasítja, hogy a traumatikus történelmet a már ismert narratívák mentén magyarázza. Ahelyett, hogy a történelmi feljegyzések alapján realiztikusan „felélesztene” a történelmi alakokat, az abszurd és a fantasztikum világába menekül. Az egyik ilyen részben Klement Gottwald csehszlovák elnök szeretettel készíti elő az asztalosműhelyben a koporsókat a társai számára, akiket a Csehszlovák Kommunista Párt halálra fog ítélni egy koncepciók során. A jelenet az emberi cselekvés abszurditását emeli ki. Mivel nem sikerül elkészítenie mind a tizenegyet koporsót, úgy dönt, hogy a fennmaradó három személy halálbüntetés helyett életfogytiglant kap majd. A jelenet arra is rámutat, hogy az emberi gyűlöletet nem lehet racionálisan megmagyarázni, és hogy az erőszakos történelem nem logikus eseménysorozatok, hanem banális véletlenek eredménye. A történelem már elfogadott interpretációk szerinti megértésének elutasításával és saját, abszurd logikájának létrehozásával a regény lehetőséget biztosít arra, hogy megszabaduljunk a történelem erőszakos logikájától.

Irónia, paródia, groteszk – Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*

A *Nálunk, New Hontban* (2000, Eva Kroupová fordításában) a Szlovákiában élő magyar író, Grendel Lajos egy dél-szlovákiai falu 1944 és 1998 közötti életéről írt regénye a történelmi regény posztmodern paródiája. Már maga a projekt – történelmi regényt írni egy kisvárosról Szlovákia és Magyarország határán – bizonyos szempontból „revizionista” gesztus: a 20. század szlovák történelméről egy történelmileg, kulturálisan és földrajzilag peremterület szemszögéből írja át, ami által a „nagy történelem” jelentéseit eltolja. New Hont történetírásának projektje a kezdetektől problematizált. A történet elbeszélője egy író, aki azért érkezik New Hontba, hogy a lakosok kérésére írjon egy könyvet a városokról, és általa feltárja New Hont „lényegét” vagy „ideáját”, amely valaha létezett, de később valahogy megfeledtek róla. A New Hontiak kollektív emlékezetéből azonban nem lehet kialakítani egy kollektív identitást, mivel New Hont, ahogy azt a neve is jelzi, egy hibrid szlovák-magyar város, ahol bár a nemzetiségek békésen élnek egymás mellett, mégsem tudnak megegyezni a múlt közös értelmezésében. New Hont Szlovákia déli részén helyezkedik el, ahol a határok a 20. században állandóan változtak, úgyhogy a város az egyik pillanatban az Osztrák-Magyar Monarchiában, majd Magyarországon, ezt követően Csehszlovákiában, 1938-1945 között Magyarországon, majd újra Csehszlovákiában találja magát. New Hont egyetlen identitásképző eleme a saját jelentéktelensége, ami miatt kimaradt a nagy nemzeti történelemből.

A peremen fekvő kisváros (amelynek modelljét feltehetőleg Grendel szülővárosa, Léva adta) kis történelme számtalan lehetőséget biztosít a szerző számára az abszurd, a paródia és a groteszk terén. Krištúfektől és Rankovtól eltérően

a szerző-elbeszélő nem válik a cselekmény részévé, hanem hagyja, hogy a szereplők és a történelem önmagukért beszéljenek. A szereplők és történelem is tele vannak ellentmondásokkal és paradoxonokkal, amelyek ennek az időszaknak nemcsak a kommunista, hanem a posztiszocialista történelmet is aláássák. Példaként említhetjük azt az 1944-ben játszódó részt, amikor a New Hontiak türelmetlenül várják, hogy az „oroszkok” felszabadítsák őket, annak ellenére, hogy New Hontot soha nem foglalták el a németek, mivel „stratégiai szempontból egy nulla” (19) volt a számukra. Az oroszok helyett ukránok érkeznek, akiknek a vezetője egy olyan tiszt, aki folyékonyan beszél magyarul, tehát szemmel láthatólag olyasvalaki, aki az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után szintén egy „nem megfelelő országban” találta magát; ezt az „oroszk” tisztet feldühíti Horthy tábornok képmása, amit az iskolai osztály falán felejtettek, és erőszakos fellépésre készíti.

Az ilyesfajta történelmi irónia végigkíséri az egész regényt, amely rámutat a közép-európai identitás instabilitására, ahol nagyon kis területen sok nemzet és nemzetiség keveredik, és szédületes gyorsasággal váltják egymást a különféle rezsimek. Az 1968 augusztusi epizód során New Hontban megjelennek a Varsói Szerződés hadseregei; ám ezek nem szovjet, hanem magyar katonák. A vezetőjük, Szabó Pisti főhadnagy New Hontban született, a családja 1944 decemberében, a felszabadítás előtt szökött meg a városból Magyarországra, mert magyarként nem akartak újra Csehszlovákiában élni. A New Hontiakban reményt és megnyugvást hoz a felismerés, hogy „a földijük” parancsol a megszálló seregeknek. Ám a sors iróniája, hogy Pisti a hatalom cinikus és opportunistá kizsgálója:

- Mondd csak fiam, mi a fenének jöttetek ti ide? ...
- Azért jöttünk, Kálmán bácsi, hogy leverjük az ellenforradalmat.
- De itt nincs semmilyen ellenforradalom!
- Tudom – mondta Pisti főhadnagy.
- Na látod – sóhajtott megkönnyebbülve Kálmán bácsi. – Hát akkor miért jöttetek?
- Hogy leverjük az ellenforradalmat! ... Mi szigorúak leszünk, s leverjük az ellenforradalmat, mielőtt még kitörne. Vagyis preventíve. ... Ez, ugye világos? (80-90)

A regény így komplikálja az augusztusi invázió közkedvelt, rendszerváltás utáni interpretációját, miszerint az a Szovjetunió erőszakos cselekedete volt a szabadságorientált Csehszlovákiával szemben. Egyúttal rámutat arra, hogy a kisebb közösségekre jellemző „idegenekkel” szembeni bizalmatlanság alapja az irracionális rosszhiszeműség, amely csupán a saját erkölcsi hibákat próbálja palástolni: a regény tükröt tart a szlovák és a magyar nacionalizmusnak, a fasizmusnak és a kommunizmusnak való kollaborálásnak. A dél-szlovákiai kisváros szemszögéből való történetmesélés által a regény rámutat arra, hogy a történelmi szereplők agresszorokra és áldozatokra való felosztása soha nem egyszerű feladat. Az ilyen történelmi revizionizmus, Krištúfekhez és Rankovhoz hasonlóan, gyógyító hatással van az egyszerű kauzalitásra épülő

ideológikus történetírásra. A regény ezzel párhuzamosan rámutat arra, hogy „az autentikus élet” kifejezés csak fikció. A New Hontiak állandóan úgy érzik, hogy az ő életük nem autentikus, hogy a valódi életet olyan városokban lehet élni, mint Bécs, Párizs vagy New York. Igyekeztek, hogy megtalálják New Hont „ideáját”, kudarcba fullad, mivel – amint azt Grendel a *Távol a szerelem* (lásd Görözdi) című regényében is mutatja – az emberi életnek nincs olyan narratív íve, amely értelmet ad a tapasztalatoknak; az élet értelmét minden nap meg kell keresni és újra kell alkotni.

Konklúzió

A posztmodern regény soha nem nyújthat megnyugtató, azaz terápiás szempontból hatásos traumánarratívát, mert a priori elutasítja ennek a narratívának minden előfeltételét, mint a kauzális narratív ív, a hitelesség illúziója, az olvasó érzelmi bevonása a cselekménybe és az egyértelmű értelmezés (Alexander). A posztmodern relativizálja a történeteket, és állandóan hangsúlyozza, hogy a felkínált információk nem egyértelműek, megbízhatatlanok és hiteltelenek. A posztmodern ugyanis gyanúsak tartja az egyértelmű, mimetikus történetvezetést, mert hipnotikus képességük által az olvasót érzelmileg bevonják a történetbe, a hitelesség és igazság látszatát keltik, így az ilyen narratívákat gyakran az erőszak igazolására használják.

A kortárs posztmodern regény mégis kísérletet tesz a traumatív tapasztalatok narratív megjelenítésére, még ha (paradox módon) állandóan rámutat is ennek lehetetlenségére. Ezen a ponton azonban lényeges különbség mutatkozik az egyéni és a kollektív trauma között. Míg az egyéni trauma elszívódójának magának kell megtalálnia a trauma értelmét, a kollektív trauma értelmét nem olyan könnyű meghatározni, mivel sok embert érint, és közülük mindenki saját tapasztalattal rendelkezik. Emiatt a kollektív trauma értelmének stabilizációjára kifejtett igyekezetben – az egyéni traumával ellentétben – mindig fennáll a leegyszerűsítés, az egyes történetek kihagyásának, sőt a téves interpretációnak is a veszélye. A posztmodern regény ezért utasítja el a traumatikus esemény ultimátumszerű értelmét, ami a pszichoanalitikusok

szerint elengedhetetlen az egyéni trauma sikeres gyógyításához. A történet értelmének lezárása ugyanis egybeesik azzal a momentummal, amikor a történet ideologikussá válik. A posztmodern regény éppen ezért igyekszik állandóan új jelentésekkel szolgálni, és rámutatni a történet konstruálásának folyamatára, hogy az olvasó elgondolkozzon az irodalom értelemdadó módszerein.

GARAJSZKI MARGIT FORDÍTÁSA

Hivatkozott irodalom:

- GRENDDEL, Lajos: *U nás v New Hontu* [Nálunk, New Hontban, 2001]. Ford. Éva Kroupová. Bratislava: Kalligram, 2002.
- KRISTÚFEK, Peter: *Dom hluchého* [A süket ember háza]. Bratislava: Marenčin PT, 2012.
- RANKOV, Pavol: *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*. [Szep-tember elsején történt (vagy máskor)] Bratislava: Kalligram, 2008.
- ALEXANDER, Jeffrey C.: *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press, 2004.
- BARBORÍK, Vladimír: *Ľudia prekrytí dejinami*. [Történelem fedte embereket] Romboid, 2013, XLVIII. évf., 4. sz., 38–43. o.
- BAUDRILLARD, Jean: *Simulacres et Simulation*. Paris: Éditions Gallilée, 1981.
- BELSEY, Catherine: *Critical Practice*. London: Methuen, 1980.
- CARUTH, Cathy, ed.: *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1995.
- . *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1996.
- ČORNÁ, Tina: *Chcem byť ticho a zároveň veľa povedať* [Hallgatni akarok és egyúttal sokat elmondani]. *Anasoft Litera* 8.9.2009. <http://www.anasoftlitera.sk/sk/ohlas/ohlasy-2009/pavol-rankov-chcem-byt-ticho-a-zaroven-vela-povedat>
- ERLL, Astrid: *Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory*. In Astrid ERLL & Ansgar NÜNNING, eds. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin: De Gruyter, 2010, 389–398. o.
- GÖRÖZDI, Judit: *Spolahljivo rozprávát svoj príbeh*. (Naratívny životnej dráhy v maďarskej postmodernej románovej tvorbe). [Megbízhatóan elbeszélni a saját történetemet (Az életút narratívái a posztmodern magyar regényirodalomban)] *World Literature Studies*, 2013, 5. évf., 1. sz., 31–44. o.
- HUTCHEON, Linda: *A Poetics of Postmodernism*. Routledge, 1988.
- LACAPRA, Dominic: *History and Criticism*. Cornell University Press, 1985.
- . *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.
- LYOTARD, James: *The Postmodern Condition*. University of Minnesota Press, 1984.
- MORRISON, Toni: *Beloved*. New York: Knopf, 1987.
- NEUMANN, Birgit: *The Literary Representation of Memory*. In Astrid ERLL & Ansgar NÜNNING, eds. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin: De Gruyter, 2010, 334–343. o.
- NORA, Pierre: *Les lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984–1992.
- PASSIA, Radoslav: *Román v prášku*. [Porregény] Romboid, 2009, XLIV évf., 8. sz., 7–12. o.
- WHITE, Hayden: *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1978.

Marcela Veselková

Nagyi

*a nővérek állítólag lopnak
ezért a feleség
lebúzta a gyűrűt
leakasztotta nyakából a láncot
melyikük sírt
mikor lebámozták akár a bagymát?*

*járkáltunk a félig üres bázában
a rokonok bordták el onnan a dolgokat
mint ahogy valaki az emlékeiből is elbordta
amikor utójára láttam
ujjaival szorította a tolókosci támláját
nem akarta elengedni
akkor sem ha kérték
a növények markolják így a sziklákat
nem volt ebben semmi tudatos*

*csövek a szájában
lassan átevíckélt a túlodabra
az ágy kerekkei a homokba süllyedtek
halak keltek ki a daganatokból
dongók ballgattak borostyánba öntve*

*az ultrabang incselkedett a cettel
amikor lebúzták a gyűrűt
már tudnia kellett
de még a mi levegőnket szívta*

Félni a repüléstől

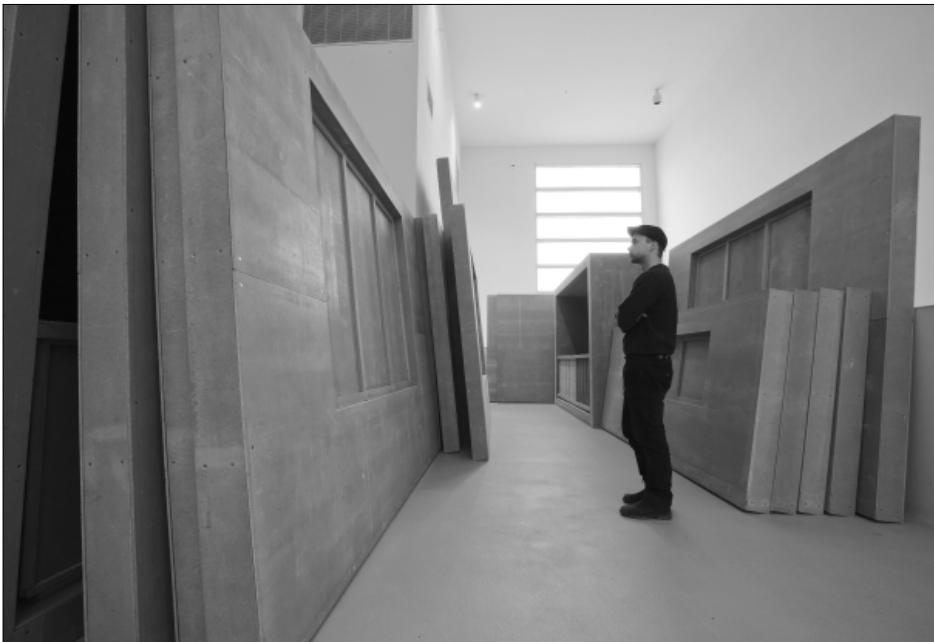
*a temető a dombon van
hogy a balottak láthassák
az élők hogyan törődnek a tulajdonukkal
legjobban az úkapa figyel
amíg az olasz fronton barcolt
a tulajdonát a szülei
losoncon eltáncolták
az egyetlen a családban
akinek nincs márványkeresztje*

*a temető felett egy újabb repülőgép
búz el dél felé
kirándulók mondja apa
lelkük leszkenelve
bőröndjeik apatikusan
fekszenek a futószalagon
eltelve
apró szappanokkal és sampontubusokkal
nem bögnek ha billogozzák őket*

*a repülőgép mint a kotta
saját tervét fogalmazza
de itt lenn nem olvassa senki
a madarak elballgattak
a mogyoróbokrok abbabagyták a dobolást
biába várja darazsát a kockacukor*

*apám és én nem repülünk
ragaszkodunk a földünkhez*

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSAI

Dom hluchého

A süket ember háza

A konyhában még mindig ott áll a becsomagolt hűtő. Újonnan, szépen, hófehéren. Egyáltalán nem volt ebbe a roskadozó házba való.

A kikötőben hatalmas hajókról rakodják le a trópusi országok ajándékait. A mólónál már ott várakoznak a speciális vagonok, melyek Csehszlovákiába érkeznek majd. A minőség alapján három osztályba soroltuk a rakományt – 25, 20 és 10 koronásokra... – olvasom a padlót takaró egyik régi újságon.

Hirtelen eszembe jut anyám, ahogy ott áll görnyedten a szürkületi kertben. Arcát csak halvány fény világítja meg – akkor már nagymama. Ősz, kócos haja a hajfestéktől egyfajta furcsa lila árnyalatú. Gereblyével a kezében szinte jellegzetes látvány – bár rá nem éppen jellemző.

Millet és még Benka is oda lenne ettől a képtől.

Dosztojevszkij jó író volt. Minőségi bordó kötésben a *Bűn és bűnbódés*. Apám kedvenc könyve volt. Kafka kicsit rosszabb sorsra jutott – őt átázott könyv, gondosan becsomagolva a megsárgult papírba. Anyám kezébe vette Hesse *Az üveggyöngyjáték* könyvét és Rimbaud *Egy évad a pokolban* kötetét. Eredetileg úgy gondolta, hogy nem fog még hozzájuk sem érni. Nem akarta, hogy bármilyen köze legyen hozzájuk. Nem akart kapcsolatba kerülni azokkal a könyvekkel, melyeket apám minden nap a kezében fogott.

Egy héttel ezelőtt halt meg. Lábon kihordott egy tüdőgyulladást – mi más is lehetne tenni ebben a korban, és ebben az állapotban, mint *lábon kibordani egy tüdőgyulladást?* Fél évszázadot töltöttek együtt. Ez azért elég sok idő. Bőven elég! Elképzelte, hogy amíg a férje nevét már csak egy számhoz kötik, addig ő már nyolcvanhét, nyolcvankilenc, kilencven, kilencvenkettő... négy... öt... lesz. Ettől nagyon nagy boldogság töltötte el. Végre elkezdte élvezni az életet. Többet fog utazni. Átépítteti a házat, új bútorokat vesz. Rögön a temetés után új mosógépet és hűtőt rendelt.

Szinte látom, ahogy belenyilall a fájdalom a derekába. Le kell ülnie egy pillanatra. Ki kell nyújtóznia. Gondolom, elképzelem, ahogy a csontjaiból lassan eltűnik a kalcium, ahogy megmerevednek a végtagjai, és mozdulatlaná válik. Fokozatosan párolog el belőle az élet. A fej, váll, térd, láb, térd, láb fájdalom váltakozik, mint a mondókában. Roppant lelkesedéssel tudott beszélni ezekről a végtelen számú betegségeiről.

Már Tacitus írásait veszi izgatottan a kezébe. Körös-körül november, hideg, jeges idő, szinte megkékül tőle az ember bőre. A szél átfúj a kabátján. Szája körül pára keletkezik.

Apám *magánzárkója*, ahogy ő hívta, úgy maradt. Tele van pakolva könyvekkel, alig lehet beférni a szobába, melyben már csak egy kis hely maradt, ahová le lehet feküdni. Anyámnak ez mindig az idegeire ment. Már évek óta nem beszéltek egymással, a város két végében laktak, annak ellenére, hogy nem váltak el.

Az ember valószínűleg fentart pár szót, amit azzal a másikkal használ. Amikor ezek egyszer csak elfognak, akkor már nincs mit tenni. Ahogy az emberek együtt töltött hosszú évek után elkezdnek egymásra hasonlítani, az én szüleim úgy kezdtek egyre jobban különbözni egymástól. Később is, csak körülbelül ugyanazt a tíz szót használták, mintha a szókincsük csak egyre jobban zsugorodott volna. Biztos vagyok benne, hogy ebben közrejátszott apám folyamatosan romló állapota is.

Három nappal ezelőtt anyám végre megvalósíthatta látványos bosszúját.

Újra látom őt. Elképzelem, ahogy ballag a kavicsal felszórt utacska a kapu felé, a botjára támaszkodva, meggörnyedve, de mégis magabiztosan. A templom réz tetején fekete varjak ülnek, belülről tömjén illatát érezni.

Biztos vagyok benne, hogy ez a lelke legmélyén jó érzéssel töltötte el. Elöntötte a boldogság. A legelső padba ült le, a gyertyák elé. Megszóltal a fenéges orgonaszó. Ő pedig felnézett a színes üvegmozaikokra, és valahol mögöttük, érezte, ott van. Az én apám Alfonz Trnavský. Mosolygott. A hideg

falak között szinte megtestesült annak a férfinak az arca, akinek most minden vagyona, amit e világon birtokolt, az ő tulajdonába került. Az arc szürke és mérhetetlenül dühös volt. Ki tudja, a léleknek van-e arca. Ki tudja.

Apám sohasem hitt Istenben, meggyőződéses ateista maradt élete végéig. Habár megkeresztelték és előáldozó is volt (főleg a szülei miatt – Albert nagyapa sohasem bocsátaná ezt meg neki), de semmi több. A változatosság kedvéért anyámat nem a háború alatt keresztelték meg, mert megtagadta a gyónást, mivel abszurdnak tűnt neki. Végül rábeszéltek. Ugyanis ez közben *élet-halál kérdéssé* vált – ahogy ezt az olcsó kalandregényekben írják.

Végül a nemrég felújított templom (anyámat ez egy pillanatra meg is lepte, hiszen több mint hatvan éve nem lépett be ide) domonkosrendi plébánosát sikerült rávenni arra, hogy eltemesse apámat.

Egy kicsit drága gyászmisét ajánlott, de anyám úgy gondolta, hogy ezt megengedheti magának. Ugyanis már akadt jelentkező bőven a ritkaságba menő Gershwin bakelit lemezekre, amit apám egész életében gyűjtött. Elvégre most már szabad és független! Ilyen szabadnak még sohasem érezte magát.

A dominikánus áhítatos hangja zengett a templomban:

– Alfonz Trnavský bátor ember és igaz keresztény volt. Jó és becsületos. Mindannyiunk számára nagy veszteség ez. Alfonz most az Úr színe elé lépett. Bízunk benne, hogy Urunk kegyes lesz hozzá. Ámen!

Anyám a templomban egyedül ült. Nagyon jól sikerült ezt a cirkuszt eltitkolni a többiek elől. Nagyon jól tudta, hogy miért. Én is csak a dominikánus

TOMÁŠ DŽADOŇ, MAMA'S MONUMENT / PHOTOGRAPHY, 2011

szerzetestől tudtam meg. Az orgona elhallgatott, anyám pedig lassan felemelkedett és nehéz léptekkel elindult kifelé.

Újra itt a kert, és anyám érdes köhögése a szokatlanul hideg májusi estében.

Még maradt egypár könyv. Lorca, Aloysius Bertrand, Verlaine és valami papírok. Egy halom apám által teleírt papír. Anyám egymás után dobálja őket a tűzbe, és mindegyik rögtön pernyévé is változik. Az erős szél széthordja a környéken, és mindent belep, mint valami fekete hó. A kemény könyvfedeleket gereblyével nyitja szét, hogy jobban égjenek. A tűz beteríti az elsárgult papírkötegeket. *A dombtetőn, zöld olajfák felett, egy mór minaret szétmész. . .*

Malagában mennyi, mennyi bárka! A betűk feketék a szürke hamuban. Anyám beszívja a füstöt. Az ujaival már alig érzi az arcát, teljesen elgémberedtek. A tűz fellobbant, majd ugyanabban a pillanatban ki is aludt, és csak parázslott. Csak egy bordó kötés maradt meg. . . VICS DOSZTOJEV. . . – ennyi maradt a kopott aranyozott betűkből. Igazán minőségi kötés. A jéghideg tél szétnyitja a kabátja sarkait. Átfagyva húzza vissza magára. Köhögő roham tör rá. Ott áll összeszugarodva a parázs felett az óriási ház kertjében.

Reggel magas lázzal ébred. Amikor este meghozzák neki az új hűtőt, félálomban írja alá a szállítólevelet.

Most a hűtő teljesen fölöslegesen világít hófehéren a konyha közepén. Még kibontani sem volt ideje.

Egy szlovák közmondás szerint a kitakarított házba érkezik a halál. A közmondásokról megvan a magam véleménye, de ez valahogy tényleg bejött.

A régi idők majd még csak eztán jönnek – mondta mindig kaján vigyorral Rudo bácsi, apám bátyja, mikor a múltból esett szó. Csak később jöttem rá, hogy mire is gondolt pontosan.

Először Bony fiam szerette volna megcsinálni, majd pedig, sok évvel később, nem sokkal a bársonyos forradalom után, Matúš unokám. Az iskolában kapták feladatul a családfa leírását. Részleteset – nevekkal, rokoni kapcsolatokkal, foglalkozással, születési és halálozási dátummal.

Akkoriban, a hetvenes évek elején, eléggé tartottam attól, hogy esetleg így, az iskolán és a gyerekeken keresztül akarnak észrevétlenül információkat szerezni a titkos káderkapcsolatokról, amit felhasználhatnak valaki ellen.

Bony két összeragasztott rajzlapra rárajzolt egy nagy szerteágazó fát, és hagyta, hogy gondolkozzam. Majd rögtön el is tűnt a napfényes délutánban. Én pedig egész vasárnap estig dolgozhattam a családfán.

Azonnal eszembe jutottak a családjunk körében mesélt történetek.

Az én leendő nagyapámat, a kis Albertet a szülei egyszer elvitték Bécsbe – el kellett ott intézniük valamit. Épp a szállást beszéltek meg a hotelben, amikor a földszinti recepció mellett hirtelen óriási robajjal megállt a hatalmas lift. Kinyílt az ajtaja, és feltárult a mögötte található kivilágított helyiség. Brežanyban még nem láttak ilyet, így Albert nagyapa azt hitte, hogy ez már az a szoba, amiben lakni fognak, és most utánuk küldték. Csak állt ott szájtátva. A nyaralásra magukkal vitték a szomszéd kislányt is. Mivel nem volt más ünneplő ruhája, népviseletbe öltöztették a szülei. A Szent István dóm előtt mindenki úgy nézett rá, mint egy különös idegenre. Ez a kislány volt az ő leendő felesége, Mária mama. Az én nagymamám.

Bony családfájában Albert nagyapa munkásként szerepelt, Mária nagymama pedig szolgálólányként. Matúš családfájában már építőmérnök lett belőle, aki halálra dolgozta magát. Nem volt nagyon gazdag, de ez legalább igaz volt róla. Mária nagymamának volt egy kis vállalkozása, házhoz járt manikűrözni. Tényleg.

Albert nagyapa fiatalon halt meg egy bányaszerencsétlenségben. Egy régi fényképen Mária nagymama ölében ül a kis Alfonz, az apám, és körbeállják őket az idősebb testvérek. Nagymama mellett Karol nagybácsi ül. A gyerekek apja már halott. Alfonz három hónappal a halála után született. Mégis ott van mellettük – Albert nagyapa arcát kivágták egy másik fényképről és ráragasztották a nagybácsi fejére – egy nagy fejet tettek a törekeny kis vállakra. Így legalább teljes lett a család.

Ezt a fényképet a többivel hoztam le a padlásról. Azelőtt az apám gondozta ezeket a családi ereklyéket. Néha elővette, amikor azt hitte, senki sem látja. Nehéz időkben mindig az összetapasztgatott apjához fordult. Hosszas beszélgetéseket folytatott vele.

Azt, hogy Albert nagyapa válaszolt-e, nem tudni.

Anyám őseivel ez sokkal rosszabbul festett – az apja zsidó kereskedő volt, és a brežanyi körülményekhez képest mondhatni még gazdagnak is számított. Blau Bélának hívták. Nem tudtam elképzelni, hogy az így szerepeljen az 1974-es családfánkban. Így Vojtech Modroch lett belőle. Ez már olyan tiszteletreméltó névnek hangzott (habár elég egyszerű is volt). Hivatalnokként kezdett dolgozni a Brežany-i postán. Úgy gondoltam, hogy ez annyira nem bántotta, hiszen így vagy úgy – ez is papírmunka. Sőt cserébe tovább is hagytam élni. A családdal akkoriban az egyre jelentéktelenebbé váló Bratislavában éltünk – a Malinovsky utcában, egy olyan házban, ami tele volt Szlovákia egész területéről való emberekkel. Bony osztálytársai is sok helyről jöttek, így a diszkréció biztosítva volt. Nem kellett árulástól tartani.

Hatvan évvel a halála után Blau zejde Matúš családfájában az eredetire változtatta vissza a nevét, és a foglalkozását. Reméljük, ez már így is marad. Még a háború előtt sikerült meghalnia (ezt már tényleg), így már nem élte meg *mindazt*, ami biztosan megtörtént volna vele. Meghalni is tudni kell. Nagyon félt a haláltól, és ezért sokat is fogalkozott vele. Nem tudni, hogy sikerült-e neki megtalálni a bibliai *veres tehenet, épet, amelyben ne legyen hiba, amelynek nyakán iga nem volt*.

Az utolsó gondtalan napokban magával vitte Sára nagymamát is. Túl gyorsan mentek az esőben az 1926-as évjáratú Laurin&Klement 360-as autóval. Körülbelül egy kilométerrel Brežany előtt nekimentek egy fának a fason, ami ma már nem is létezik. Vannak, akik azt mondják, hogy ennek így kellett lennie – az automobilizmus elterjedése segít, hogy méltósággal távozzunk a világból, mondhatni a legjobb formánkban.

Nagymama, Sára bobe nem dolgozott. A háztartásra viselt gondot – Matúš szerint. Bony családfájában Štefánia név alatt egy gyárban robotolt.

Apám is mindig azt mondogatta: *A nosztalgia emlékezés olyasmire, ami soba nem is volt*.

Főleg Közép-Európában.

Na, és az anyám. . . Az ő származása homályos maradt, soha nem akart erről beszélni. Mikor kicsi volt, ismeretlen okoknál fogva egy zsidó család fogadta örökbe. Ez volt a hivatalos történet, mást nem tudtam meg tőle.

Hát igen, hogyha hihetek a szépirodalomnak – amikor a jócsaládból származó lánynak gyereke talált lenni, akkor elküldték a rokonokhoz, lehetőség szerint minél messzebbre. Amikor pedig visszajött, a gyereket testvérként nevelték fel. Néhány dolgot már sohasem tudok meg – annál könnyebben tudom továbbírni.

A szlovák állam éveiben anyámat zsidónak tartották, senki nem kérdezett tőle semmit. Semmi találgatás, semmi fantáziálgatás. Csak a száraz tények.

Valójában az én Bony fiam igazi szlovák, hiszen ereiben cseh, magyar, német, lengyel, zsidó és végsősoron szlovák vér is folyik, ahogy annak lennie kell. Közép-európai *cuvée*. Van amit tőlem, van amit az anyjától kapott – a szédült Zsuzsannától, akit már több mint tíz éve nem láttam, remélem egyszerű élete van.

Hogy őszinte legyek, Brežanyba a csontok miatt is jöttem vissza. Nem hagy-nak békén.

Ők kezdték ezt az egészet. Valamikor a nyolcvanas évek második felében, mikor az apám kórházban volt. Fokozatosan kezdtünk egymástól távolodni még akkor is, ha egymás mellett ültünk. Csak mellette értettem meg teljesen, hogy milyen nagy baj lehet az, ha valakivel egyedül maradsz kettesben. Én és az apám?

Biztos furán hangzik, ha figyelembe vesszük, hogy pont az én nyakamon maradt. Tina nővérem egy lábbal mindig Angliában volt (ami eléggé sok ötlelet adott neki a kifogások találásához). A bátyám Peter pedig másképp nem volt igazán jelen. Ő volt az elsőszülött fiú, a trónörökös, tele gondolatokkal, és alapvető joggal a saját életéhez. Igen, eleget szenvedett, mondogatta anyám apám-ról. Igen, mindenkinek például szolgálhatott volna, mondogatta anyám apám-ról. Majd hozzá tett egy jól ismert gyerekkori történetet is: apámat remegő kezekben hozták haza a szülészetéről, és amikor a jobb emésztés miatt ki kellett volna eresztie a galambot, komoly műtétet ejtettek rajta. Az én fenekembe, hogy megkönnyebbüljek, már csak egy ceruzát döftek. Imádtam ezeket a történeteket! Ő, a lenyűgöző hős, én meg a kis vakarcs, ceruzával a fenekében.

Végső soron azt is lehet mondani, hogy az apámmal a csontokon keresztül vettem fel újra a kapcsolatot. Igen ez előfordulhat. Ez egyáltalán nem különleges. Ez megeshet például a halál esetén. De ez nem a halál volt, vagy legalábbis nem az apám halála.

Ez előtt a különös őszi nap előtt (a ház felett folyamatos gágogás közepete vonultak el a vadludak, és azt, hogy én mit csinálok, csak a szomszéd tehén figyelte, ugyanis napokat bírt mozdulatlanul állni) süket és vak voltam. Csak a saját lábamat néztem meredten, és kétségbeesetten próbáltam nem megbotlani és elesni. Nem értettem a világ összefüggéseit – bár talán még most sem értem, de ez már nem számít. Később azonban hirtelen felnyílt a szemem.

Röviden: miután meglátogattam apámat, elmentem megnézni az üres házat, és már hazafelé készülődtem, mikor eszembe jutott valami. A ház mögötti öreg tiszafa alatt elástam egy kis ládában a gyerekkori kincsemet (akkoriban Steven-sontól olvastam *A kincses szigetet*, és nagyon tetszett annak a gondolata, hogy elások valamit, és évek múlva majd megkeresem). Sőt még arra a pillanatra is emlékszem: az apám a füvet kaszálta, csepergett az eső, én pedig óriási csigákat szedtem, hordtam oda a tiszafa alá. Lehettek vagy huszan, össze-vissza másztak, és ott hagyták maguk után a nyálkás csíkjukat. Akkor dugtam el a kincset.

A tiszafát már régen kivágták, nagyon nagyra nőtt, és anyámat zavarta, hogy nem lát ki a konyhából (ha ez nem lett volna, akkor még a mai napig is ott állna, ugyanis a tiszafa ősi fa, melynek életkora normális körülmények között többszörösen meghaladja az emberi életkort). Csak egy rothadó farrönk maradt belőle. A kertben már akkor is csak kihalófélben lévő fák álltak. A kert végét egy omladozó fal jelezte, drótfonatos kerítéssel megtámasztva. A környék huligánjai, akik barackot és szilvát jártak ide lopni, játszva átugorták.

Most már csak átverekedheti magát az ember a bozótoson – Róma a hanyatlás végső szakaszában.

Ezen az egyszerű őszi napon fogtam a lapátot, amit még nem vittek el, és elindultam kiásni a gyerekkori kincsemet – mert máskor ezt biztos nem tettem volna meg. Nem tudtam, hol kezdjem, nem emlékeztem a pontos helyre.

Így találtam meg őket. A csontokat, és végül a koponyát is egy sekély sírgödörben, vékony földréteg alatt.

A kertről csak apám tudott mindent. Rajta kívül szinte senki sem járt ide.

Bár nemsokára az én kis ládámat is kiástam (a benne lévő dolgokat szinte fel sem ismertem), de sokkal inkább érdekelt az a másik hely.

Az apámat egy rakás csont segítségével találtam meg, melyek ráadásul még nem is az ő csontjai voltak. Ez jellemző volt a kapcsolatunkra is. Mint ha az életet jelentéktelen statisztája véletlenül főszereplővé lépett volna elő.

Elkezdett érdekelni a múlt. Érdekelt, hogy mi történhetett itt.

Peter kezdettől fogva részt vett a *Független Szlovákia* támogatására szervezett maticás gyűlések lebonyolításában. A nyolcvanas években gyakran mesélte,

hogy sokszor elmegy ebből a pangó Szlovákiából friss levegőt szívni Prágába – épp ezért lepdőtem meg ezen. De a testvérem már csak ilyen volt. Mindent magába szívott, ami körülötte volt, mint az Ikebana nevű macskánk szőre.

Vojto kaján mosoly kíséretében rendszeresen felhívta a figyelmemet a nemzeti öntudattal fűtött cikkeire a *Nový Slovákb*ban és a *Republiká*ban. Hatalmas átéléssel elmélkedett bennük arról, hogy ki a vérbeli szlovák. Az első pillantásra meg tudta különböztetni a hazaárulókat és a kozmopolitákat, mint annak idején a trockistákat, opportunistákat és reakciósoakat. Egyszerűen csak jó orra volt hozzá.

Majd Csehszlovákia szétvált. Tiltakozásképp szilveszterkor néhányan a cseh himnuszt énekelték. A szlovákok pedig mindent újrakezdték. Természetesen ez nem számított újdonságnak. Mi itt állandóan elkezdünk valamit, már nagy gyakorlatunk van ebben. Ugyanis az állandó újrakezdekők nemzete vagyunk. Semmi sem tart nálunk sokáig. Mindent megsemmisítünk, amit elődeink létrehoztak, és újra a startvonalra állunk.

Már 1918-ban újrakezdtük, majd 1938-ban, 1945-ben, 1948-ban, 1968-ban, 1969-ben, majd teljesen az elejéről 1989-ben, majd ezt megismételtük 1993-ban, 1994-ben, majd 1998-ban Mečiar után... A mi nemzeti betegségünk a súlyos emlékezetvesztés. Ezért mindig ugyanazok az emberek bukkanak fel, és úgy tesznek, mintha kicserélték volna a fejüket. Vagy pedig ők ugyanazok maradtak, csak a többi ember fejét cserélték ki. Mikor hogy.

Az örökös újszülöttek, csecsemők elbűvölő kis nemzete vagyunk – állandóan ugyanazzal a gyerekbetegségekkel küzdünk mint a mumpsz, skarlát, kanyaró, rubeola, majd jön minden az elejéről. Csörgő és előke. Nem szopjuk az ujjunkat! Mindig újra tanulunk beszélni. Mindig újra tanulunk járni is.

Majd pedig alaposan eltüntetjük magunk után a nyomokat.

Brežany főterén kicserélték a lépcsőket, habár az alapanyagot nem változtattak. A bronz Štefánik szobrot egykor egy nem éppen árja nevű úriember készítette, ezért annak idején Hlinka szobra cserélte fel, majd Gottwald állt a téren, később rövid ideig újra Hlinka, de a tiltakozások után ismét visszatért Štefánik.

Mindennek vége lett, mikor hosszú időre elvitték a szobrot felújítani egy műterembe. Ekkor a tér kellős közepére egy hatalmas óriásplakát került piros és kék felirattal: *TESCO, 1,2 km*. Arrafelé irányította az embereket, ahol gomba mód nőttek ki a műholdas külvárosok, a szellemek városai. Üres, csendes házak, mintha csak díszletek lennének. Pasztellszínek, egyforma tetők, bogármentes pázsitok... és csend. Általában még este sem világított bennük senki. Mintha valami ismeretlen, az emberre nézve veszélyes, barátságtalan lények építették volna – hogy fokozatosan kiszorítsák őket a világból.

Az óriásplakát körül a polgármester térköveket rakatott le, hogy a tér úgy nézzen ki, mint az összes többi. A hagyományos brežani vásáron a kínaiak és vietnamiak sátrainak adott helyet.

Eközben a Veža bár bevétele úgy zuhant lefelé, mint a „zeppelin” Mário kedvenc együttese, a The Who dalában – állandóan ez szölt odabenn.

A forradalom után Angyal Mária vette ki a Veža kocsmát, és bárrá alakította. Ez a két szó ugyanazt jelenti, de azt az egy szótagot, ráadásul angolul a hatodik sőr után sokkal könnyebb kiejteni – mikor a telefonba magyarul a haveroknak, hogy hol is vagy pontosan. Vojtóval először ittunk ott – majd később utoljára is.

Fokozatosan rájött, hogy a pincérek saját könyvelést vezettek be, saját alkoholt hordtak be, és azt szolgálták fel. Mário naivan hitt nekik, és semmit nem ellenőrzött. Néha a bár tömve volt, a kassza viszont üres maradt. Nem bírta ezt sokáig.

Az utolsó este elhívta az összes ismerősét, beleértve minket is, és eltüntetettünk mindent, ami a bárban maradt. Mário asztalról asztalra járt, nevetett, ontotta magából a verseket – majd felszaladt az irodájába. Pár perc múlva visszajött, ivott, viccelődött, szórakozott, és újra eltűnt.

Azt súgtam Vojtónak, hogy biztosan orosz ruletkeznek. Odateszi a revolvért a fejéhez egy tölténnyel. Meghúzza a ravaszt. Semmi. Elteszi, sóhajt egyet, és visszamegy a bárba. Egy fél óra múlva már újra az irodájában van, és újra megpróbálja. Katt. Újra semmi, így visszamegy a bárba, bedob néhány viccet, odacsap valakinek a fenekére, és visszajön.

Vojto röhögött, és szerinte mindenképp meg kell erről kérdeznünk.

Fél óra múlva még nem volt sehol. Majd egy óra múlva sem. Eltelt két óra, és ő sehol.

Majd odafutott a rémült felesége, hogy tényleg megtette. *Vér mindenütt, a falakon is*, mondta.

(regényrészlet)

DÓSA ANNAMÁRIA FORDÍTÁSA

V mene otca

Az apa nevében

„Az épületnek önálló lakóháznak kell lennie. A pincebelységről és a fürdőszobából nyíló ablakok a szomszéd felőli oldalon szellőzőablakként kell, hogy funkcionáljanak, és átlátszó üveggel kell ellátva lenniük. A szennyvíz elvezetése a víztisztító állomáson át kell, hogy történjen, a kútól 15 méternyi, szivárgás esetén 30 méternyi távolságra.”

Határozat az építkezés engedélyezéséről – családi ház átépítése, mellékkeliséggel, kiállítva. 263/66 kelt. 1967. 02. 07.

Gyerekorvoshoz mentem, pedig már elmúltam húsz, épp a katonai szolgálomat teljesíttem.

A nővérke külön hangsúlyozta, hogy az orvos nem láthat egyenruhában, csak bedühödne tőle: utálja a katonákat, a rendőröket, a vasutasokat, még az egészségügyi nővéreket is utálja. Ezért nincs rajtam nővérköpeny, mondta a nővérke. Hogy minek mentem oda egyáltalán? Nem zárom ki, hogy az egész csak álmodtam valamikor hatvanháromban, vagy még korábban. Egyszerűen rosszul voltam. Mikor beléptem a rendelőbe, tekintetem megakadt az orvos kezén. A jobbán hiányzott a középső és a mutatóujj.

„Nos, mi a panasz?“, kérdezte.

Aztán úgy döntött, megvizsgálja a heréimet, babrálni kezdte, és mondott valami olyat, ami később fontosnak bizonyult: „Eltárs, maga, ha lehet, ne szaporodjon! Ne szaporodjon, mert ragadozót fog nemzeni.”

Vártam, mi fog következni.

Az orvos folytatta: „De ha az asszonyka beteges lesz, aszott és gyenge, s már harmincévesen kihullanak a fogai, ami fiatal nőknél elég ritka, akkor ez a maga által nemzett ragadozó igencsak rosszul fog járni. Mert gyáva ember születik. Olyan, aki belül ragadozó, de kifelé titkolja ezt. Szóval, senkivel ne cseszél ki, fiacskám!”

Figyelmeztetően felemelte a mutatóujját a jobb kezén.

Tehát a mutatóujj nem hiányzott.

Ott ültem a hideg fóliával bevont rendelői ágyon, a farkam lógott, heréim sorsa az orvos tenyerében. Méregette őket.

„Bár az is lehet”, mormogta, „hogy szerencséd van, és impotens leszel. Ez megmagyarázná, hogy az egyik heréd valahogy nincs rendesen kifejlődve... mintha össze lenne húzódva... mintha össze lenne zsugorodva... egy apró, édes kis tököcske.” Megrántott a golyóimnál fogva, aztán pofonvágott: „Szóval, te csak ne kúrogassál senkit, megértetted?”

Reflexszerűen arcon rúgtam: inkább afféle görcsös reakció volt ez, mint agresszív válasz. Gyorsan felhúztam az alsómat, és eltűntem a rendelőből. A linóleumról kiabált utánam, ahol a rúgás után fekvé maradt: „Úgyis tudom, hogy katona vagy! Gondolod, hogy nincsenek meg az aktáid?! Megütöttél egy orvost! Ezért be fognak zárni!”

Rohantam kifelé, és akkor hirtelen rájöttem, hogy én ismerek egy olyan nőt... Egy pontosan olyan nőt, amilyenről az orvos beszélt.

A fiam szólt, hogy el akarja adni a szülői házat. A ház fele még mindig az enyém volt. Vagyis nem, másképp történt a dolog: hívott valami nő, hogy meg akarja venni a házat a fiától. A fiam biztos, hogy nem jelentkezett. Nem is köszönne nekem. Most a kisebbik gyerekről beszélek. A nagyobb az más, de ő is elköltözött valahova, még a címét sem hagyta meg.

Nekem is volt valaha apám. Azt hiszem, erdész volt. Egy kincstári szekér és egy ló volt alá kirendelve. Egyszer elvitt magával, még most is hallom az ostorsuhogást, azt a rövid, éles hangot. A töltés göröngyös volt, rendesen dobált minket, apám a nyelvével csettintgetett, olykor kiköpött, majd hirtelen a folyó menti erdőre mutatott és azt mondta: „Ezt az egészet én ültetem”. A szekér lekanyarodott a töltésről, elcsörömpölt egész az erdő széléig.

Leugrottam a fűbe, onnan néztem apámat. Nem volt öreg. Mindig nagyon félttem az öregségtől. Akkor még nem tudtam elképzelni, hogyan fog majd kinézni apám öregsége: cukorhaj, lassan fogyó láb, tehetetlenség. Anyám ekkor már végleg a hatalmába kerítette.

A fák között bokrok nyíltak, volt, amelyik beteg volt, és lekókadott a lombja. Alattuk kétélűek fényes háta csillogott. Nyirkosság. Apám lassan leszállt a szekérről, megpaskolta a ló fenekét. A lovat jobban szerette, mint engem, de nem panaszkodom, nem akarom túl komolyan venni ezt a történetet.

Idéfyelj, kicsit neked is segítened kell, mondta anyám magyarul apámnak, amikor egy évtizeddel később a magasra stószolt fekvőhelyen próbálta őt a másik oldalára fordítani.

A víz térdig ért, áradási terület volt. Hatalmas szűnyogok termettek arrafelé, onnan húztak rajokban a város irányába. A ló nyerített, apám csitította. Egyre beljebb hatoltunk az erdőbe.

Adok én neked, fújtatott anyám, amikor apát a másik oldalára fordította.

József, mondta szemrehányón.

Idéfyelj, Ilonka, kezdett beszélgetni anyám később a feleségemmel, igyekezett felkelteni a figyelmét, holott nem szerette a nőket, a férfiakat jobban szerette, mert azok meghallgatták, amikor beszélt, legalább is úgy tűnt, de a nők nem, azok csak mondták, amikor anyám beszélgetett velük, hogy hallgatják: hallgatlak, Marika, mondták, de közben a libatollat fosztották, vagy a gyerekeket terelgették, *idéfyelj*, rángatta anyám a menyasszonyt, ezt a figyelmetlen hallgatót a karjánál fogva, hallgatlak, Marika, mondta az.

Anyám megfordította apámat.

Még azok is, akik szeretik a másikat, pokollá tudják tenni egymás életét.

Apámnak magas szárú gumicsizmája volt, de nekem le kellett vennem a cipőmet, hogy ne tegyem tönkre, mezítláb lépkedtem a szekér mellett a sárban és a vízben. A nadrágom átázott, de apámat ez nem zavarta. Meg se mukkanntam, ha a sarkamba valami éles dolog szúródott, legfeljebb megálltam egy pillanatra. „Gyerünk, gyerünk,” mordult rám, és a csizmái egyre mélyebbre süllyedtek. A gyereket meg kell nevelni, mondta mindig anyámnak. Várta az áradásokat, de azok Közép-Európát sokkal később érték el, a járásunkat meg teljesen elkerülték. Amikor megláttam a száraig sárba süppedt csizmát, olyan volt, mintha nem is árvízterdőben lennénk, hanem abban az ürülékkel teli tartályban, amelyet az új szennyvíztisztító mellé helyeztek el, pontosan oda, ahol az erdő a város határával találkozik. Elképzeltem, ahogy apám lassan elsüllyed a szomszédok által kitermelt szarban. Azt kívántam, bárcsak belefutna abba a trutymóba. Talán túl kemény voltam hozzá? Gondolom, ezt értékelte volna. Évek múlva aztán rádöbentem, hogy ez az emlék kicsit ki lett színezve, mert a víztisztítót a Vadász utcában akkor építették, amikor apám már nem tudott mozogni.

Felcsörtettünk az erdei platóhoz, fel a szigethez a posvány birodalmában. „Minek másztunk fel ide?” kérdeztem dacosan, egy farönkön ülve. Mindkét tenyeremmel a fájós lábam simogattam. „Tetszik itt nekem” vakkantotta ő, majd rágyújtott egy cigarettára, és egy pillanat múlva már fújta is a füstöt, egyenesen a szemembe.

Apám híresen lusta ember volt.

Nem kapkodta el a dolgokat.

Az általam ismert emberek közül például egyedül ő tudott lazítani: csak úgy üldögélni valahol és bőfögni maga elé, sőt, biztos vagyok benne, hogy ilyenkor nem gondolt semmire. Egyszerűen csak üldögélt ott, és hagyta, hogy beszippantsa az üresség. A buddhizmusról persze fogalma sem volt. A szülei a pusztáról jöttek, ott volt gazdaságuk. Egyszer meglátogattuk őket, többször nem, nem volt pénz az útra, vagy anyám veszett össze velük, aztán lehúzta a redőnyt és kész. A pusztában lovak rohagáltak, a pocsolóyakban

BALLA
De la Cruz
(Hruska Nóra ford.)
Nap kiadó,
Dunaszerdahely,
2006

„Remete”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„Gottesgnade”
(Rédey Zoltán
interjúja)
„Halszálka
a torokban avagy
hol lennénk
a verbalizmusok
nélkül”
Jelenkor, 2003. 11

meg fekete disznók hemperegtek. Apám szülei szürke marhát neveltek, emlékszem a kétoldalt nőtt szarvaikra. Meg az öreg bútorok illatára a hosszú és alacsony házikóban. A ház lakói a középosztály megkeseredett és lepusztult képviselőinek tünnek, akiket Budapest polgári negyedeiből üldöztött el a sors csapása. Szobák, illatozó bútorokkal zsúfolva... Kis vitrinek szentképekkel, a szűz természetellenesen hidegnek tűnő viaszos arcképével, aranszálakkal díszített apró kereszttek, rengeteg pohár, bögre, teáscsésze, porcelánnipek, gyertyatartók, és egyéb szirsárságok meg csecsebecsék. A vastag, poros szőnyegen öreg fotelek bordó, sötétszürke, sötétbarna, vagy bíborszín huzattal. S azok a furcsa ottománok... Mintha több fejű emberekhez tartoztak volna, vagy olyanokhoz, akiknek túl sok a lábuk, megszámlálhatatlan mennyiségű karjaik vannak, ottománok, amelyek a fal mellett tekeregnek, egyszer balra, másszor jobbra. És egy rakás fekete könyv, kizárólag fekete könyvek zöldes lapokkal, hosszú sorokban a polcokon. Alacsony mennyezet, naftalinbűz. Az édes likőrök illata... És a csend, a csend, a csend, legfeljebb a padló recsenése itt-ott... Szoknyákban terpeszkedő nők, inas férfiak bőrmellényben, gyerekek sehol, senki velem egykorú, csak öregemberek.

Hogy mért beszélék apámról?

Ebben az apa fiú kapcsolatban ugyan ő volt az apa, de ennek nincs jelentősége, hogy éppen ő, szóval, ezzel a kapcsolattal, ahol én voltam a fiú és valaki más az apa, nekem nem volt semmi bajom. Mindezek és mindenek ellenére nem voltak skrupulusaim e viszonytól. A fiú szerepében otthon éreztem magam. Meg tudtam oldani mindezt. De a fiammal való kapcsolatomban rosszul érzem magam. Összefoglalva annyit tudok csak mondani, hogy túl korán kaptam meg a szülői feladatokat. Vagy a fiam nem tudtak a fiammá lenni? Lehet, hogy ők nem a megfelelő fiak?

Valahogy így: a fiam egyszerűen nem tudnak fiakká lenni.

Akartam gyereket.

Vagy nem?

Talán ebben különböztem a velem egykorúaktól. Felnőttünk, és fokozatosan elköltöztünk a negyedből, de nem túl messzire, akkor nem lehetett túl messzire költözni. Kirepültünk ugyan a szülői fészekből, de a szomszéd ágon már landoltunk is. És ehhez a rövid repüléshez is komoly ürrügy kellett: a házasság. Többségünket inkább a futball érdekelte, az asztalosság, a bádogosmesterség, az ideges Barabás például arról álmodott, hogy autószerelő lesz, viszont igaz, hogy dugni is akartunk, de a dugás természetes következményei már nem smakkoltak nekünk. Vagy csak nekem nem smakkoltak? Az volt az érzésem, hogy a szülők a gondoskodásukkal és a szeretetükkel – ha egyáltalán képesek bármi hasonlóra – egész életükben csak azt a szenvedést mérseklik, amelyet a gyerekeikre mértek azzal, hogy a világra hozták őket. A barátaim, gondolom, vágytak arra, hogy fenntartsák a szüleiket, ebben nem kételkedem. De miféle családok voltak ezek? Munkás- vagy parasztsorból származó alkoholista bunkók. Szóval sem a királyok, sem a galambnép nem jöhetett szóba. Az embereknek ebben a városban nem volt közük semmilyen nációhoz. A nációk feloldódtak a határ menti kopulációban, a határok pedig felolvadtak a háborúk alatt és a háborúk után, mert mindig más nyikhajok rajzolták át azokat, olyanok, akik a vonalakat vagy vakon, vagy rosszindulattal húzták meg, aztán lengették a zászlait, a torkukból meg hazafias dalok bőfögték fel. Pont ugyanúgy, ahogy az elődeik, és az elődeik elődei csinálták: megszokásból.

A könyvekkel később sokat foglalkoztam.

Olvastam a hallgatás fontosságáról, és lassan megértettem, hogy személy szerint én mindössze a csendes háztartásig jutottam el. S ebbe a csendbe sokszor valami finom zörej keveredett, egy szárazan suhogó hang: igen, fekdüdtem a pamlagon, és túrtam az orrom. Akkor ezt nem találtam gusztustalannak.

Nem tudatosítottam, hogy valaki figyel.

De a kisebbik gyerek figyelt. És ezért lett az, hogy megutált.

De azt hiszem, ő mindenkit megutálna, ha kellő ideig figyelne.

A katonaság után felvettek raktárosnak egy vasedény boltba. Idősebb, negyvenes kollégák felügyelete alatt kezdtem, akiket tiszteltem. Jóval később, negyvenévesen rájöttem, hogy fölösleges volt tisztelnem őket. A negyvenesek egyszerűen gyerekek, idősebbek és kevésbé mozgékonyak ugyan, mint a gyerekek, de gyerekek: csalódottak, morcosak, bosszúállók. Hol itt a racio-

nalitás? Talán később jelentkeznek? Már évek óta várok rá. Istenem! neurotikus, frusztrált, megöregedett gyerekek! Tele be nem teljesült vágyakkal és a félelemmel, hogy e vágyak már soha nem fognak beteljesülni. Egy negyvenes határozottan rosszabbul áll, mint egy tapasztalatlan és naiv ifjanc, tudatában van az elfecsérelt időnek, labilis, és pánikszerűen cselekszik.

De hát mit tudtam én akkor erről?

A foci volt a legfontosabb dolog az életemben. A városka stadionja többnyire megtelt, amikor játszottunk, és elég nagy stadion volt. Korán reggel a töltésen futottam mezítláb, lyukas melegítőben, télen, nyáron, esőben, hóban, sárban, porban. Éhesen, reggeli nélkül. Mert így a legjobb futni. Olykor látomásaim voltak az éhségtől és a fáradtságtól. Ez volt a jel, hogy meg kell állni kicsit pihenni. Ezt mindig vereségként könyveltem el. Egy kicsit leültem a fűre csípőre tett kézzel, mélyeket lélegeztem és bámultam a folyót. A koszos víz lassan folyt, mintha az egész folyamat meg akarna állni. A víz felszínét sárgásbarna hab borította. A halak hasukkal felfelé lebegtek benne. A srácok meg botokkal bökdösték őket. Aztán a kóbor macskákat kényszerítették, hogy falják tele magukat a haldögökkel. Később a haláltusában rángatózó macskatemeteket a vízbe dobálták. Olyan volt ez, mintha a folyóban a halak mellett macskák is élneek, akiket ugyanúgy, mint a halakat, a surányi cukorgyárból kiömlő hab pusztít el. A folyó búzlott. Fiatalságom egyik intim illata volt ez, nagyon szeretem, és bármikor fel tudom idézni az emlékezetemben. De minek? Ültem a fűben, és erőt gyűjtöttem a további futáshoz. Vagy így: felálltam, és futottam, hogy még több erőt gyűjtsék. Mert csak erőfeszítéssel keletkezhet erő a következő erőfeszítéshez. Ebben rejlik a sport lényege. Ezt megértettem. Szenvedj, hogy jobban bírd a szenvedést. Ma kicsit már furcsálom ezt. Vannak a fiammal egyidős barátaim, s ezek a barátok futnak, súlyoznak, izzadnak és lihegnek. Gyerekek még! A jövőről álmodoznak. Egyszer: negyvenesek. Ilyen például Gál. Egyenesen tartja magát, mint a gyertya, található hasonlat most nem jut eszembe. Esetleg: mereven, mint a fasz? Elnézést. Élő példája az olyan embernek, aki nem adta fel a reményt, hogy egyszer az életben még fiatal lehet, hogy visszatérhet a gyerekkorba, elég csak szorgalmasan edzenie, és alávetnie magát a fájdalmas procedúrának. És akkor újraélheti az életét. Elkerülheti a hibákat. Hogy nem pincérnek fog kitanulni, például, hanem mindjárt programozással és a számítógépes alkalmazásokkal kezd majd. De hol lesznek már azok a számítógépek, mire felnő? Hol lesznek már azok a számítógépes alkatrészekkel üzerkedő szélhámosok? Hol lesznek a szoftverkalózok? Ezt Gál nem tudja. Nem tudja, hogy abban az új gyerekkorban pontosan mit kéne csinálnia, mivel kéne foglalkoznia, hogy ha újra negyvenes lesz, mindez ne érje őt készületlenül. Lehet, hogy a kisebbik fiam is edzeni kezdett. De amikor láttam őt az ügyvédi irodában, nem úgy tűnt. Gömbölyödő hasinkó, szürke bőrszín, csapott váll, vékony lábak, bamba tekintet. Nyilván amolyan sörivő típus. Egy sörfilozófus. Inkább Gáltól vehetnének példát. De ez most mindegy: a kisebbik fiam sem lesz már fiatalabb. Nem beszélve rólam. Holott még egész jól érzem magam.

Úgy a harmadik hónapja lehettem raktáros, amikor a boltba új lányt vettek fel. Úgyes volt. És szép volt a hangja. Mikor telefonált, az ügyfelek nyilván egy szép lányt képzeltek el a vonal túlsó végén. Szép ugyan nem volt, de csúnya sem. Átlagos? Nekem megfelelt. A fiatal sportolónak szexre van szüksége, ez nagy igazság. De ez a lány szebb volt, mint az átlag. Néhány nap múlva megtudtam, hogy nem is lány, hanem egy érett nő, tőlem öt évvel idősebb. Rögtön meg kellett volna éreznem, hogy veszély leselkedik rám. Csakhogy megérezni valamit az én koromban? Az én rövidre vágott húszéves sérómmal? A szabad fiatalember világa, amelyben addig éltem, egyszerű volt: reggel futás a töltésen, aztán a munka a raktárban, marhulás a kollégákkal, aztán edzés, meccs, majd a fáradtság, éjszaka az alvás, aztán megint reggel – valamit netán kihagytam? Igen, a szexről való fantáziálást. Elképzelni nem létező nőket létező nők részleteiből összerakva. Így született meg a tökéletes: egyiknek a lába, másinak a csípője, harmadiknak a melleiből, megint egy másik illatából, hangjából, mozdulataiból. Az ilyen nőnek soha nem volt lelke, személyisége, preferenciája, minden utasításra készségesen reagált, hagyta magát egyik oldalról a másikra fordítani, nem tiltakozott, nem is vihogott, mikor túl hamar mentem el. És mi az, hogy túl hamar? Tudtam én akkor, mi az, hogy túl hamar?

Nem éreztem a veszélyt.

A csapdát, amely felé tartottam, mint a sajttól elbódult egér.

Mint az egértől elbódult macska.

(regényrészlet)

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSA

Az ötödik hajó

IRENÁT HAMARABB ELÉRTÉK a betegségek, a gyengeség és az öregség, mint a vele egykorúakat. Ez megnyirbálta a terveit és csúnya csorbát ejtett az önérzetén. Más asszonyok az ő korában be-bejártak közönségnek a tévébe, apró léptekkel szelték a város utcáit és olcsó hús után kajtattak. A vilamoson felgyúrték a blúzukat, és egész Pozsonynak megmutatták a gyatrán behagedt sebeket lecsüngő hasukon. Irena bezárkózott a lakásba, úgy bevackolta magát minden porcikájával a sérelmeibe, mint a paplanok közé. Magányosan szenvedett, és az összeesküvéseket bogozgatta, amiket a világ szólt ellene. Meglepte a néhány évbe sűrített, felgyorsult öregedés és a sűrítettség ellenére sem csökkenő fájdalom, ami nem esett szét kis, jelentéktelen fájdalommá. Felgyülemlett benne a keserűség, és nem tudta, hol történt a hiba. Ő, aki mindig mindent tudott. És hirtelenjében azt sem tudta, hogyan hívják.

A kerekesszéket elutasította. Azt hiszem, attól tartott – és joggal –, hogy teljesen felhagynánk a gondozásával, mivel jóval mozgékonyabb lenne, és azzal érvelnék, képes vagy rá, csináld meg magad. De meglehet, hogy aggodalmainak köze volt annak a tudatához, hogy a tolószékkel ismét egy szinttel lejjebb kerül, a horizont alá, és alulról lesz kénytelen az emberekre nézni, bele az orrlukáikba. Kerekeken guruló, beszélő, üres doboz lenne. Kerekesszékben talán még tíz évig is elélt volna. Úgy hiszem, Luciát is túlélte volna, mert a rossz emberek sokáig kitartanak, de ő egy rövidebb, ám egyenes tartású élet mellett döntött.

IRENA MEGHALT, és én sokáig nem tudtam hozzászokni az üres lakásunkhoz. Előtte mindig másokkal laktunk, kollégiumban, egy nyugdíjas hátsó szobájában, aki nem győzte egyedül fizetni a bérleti díjat, Lucia barátnőjének kozmetikai szalonjában a heverőn. Hazajöttem az iskolából, és senki nem volt otthon. Üres székek, vetetlen ágy, az asztalon üzenet vagy semmi. Sőt odáig fajult a dolog, hogy visszasírtam azt az időszakot, a hosszúra nyúlt egy évet, amikor együtt laktunk Irenával. Irena bosszantó és hatalmaskodó volt, úgy is mondhatnám, éléssel teli, az arca is szögletes volt, baltával vágott nyílásokkal. De elég volt becsukni az ajtót, és az ember nem látta, nem hallotta, mivel a balesete óta képtelen volt egymaga felállni.

Lucia nem dolgozott sokat, mert nem kellett drága albérletet fizetnie, és ezért nem voltunk megszorulva. Irenával pedig nem akadt sok gondunk. Elutasította a közös étkezéseket és azokat az ételeket, amikhez hozzáért a kezem vagy Lucia keze, hozzájuk sem ért, mivel tudta, hogy úgyis meg akarjuk mérgezni. Az ebédet zárjegyes ételhordóban hordtam neki az iskolai étkezdénkből. Abból az étkezdéből, ahol valaha dolgozott. Háromnaponta segítettem neki beülni a kádba, és időről időre elkísértük orvoshoz. Lucia mindent mechanikusan végzett, érdeklődés nélkül, csak és kizárólag a lakás megöröklése céljából. Felfoghatatlan, hogyan tudtunk úgy élni.

LUCIA. Hívj Luciának. Nem vagyok én vén tyúk, ismételtette az anyám. Fokozatosan két egymástól független egységként kezdtünk el működni, én és Lucia.

Tíz-tizenegyes éves lehettem akkoriban, és képes voltam teljes mértékben gondoskodni önmagamról és a lakásról. Irena mellett elég sok mindent megtanultam, főleg főzni. Elmondta, mit vásároljak, ha palacsintát ebédelnék, én pedig követtem az utasításait. Az ágyához hordtam a mérőedényeket, a dobozokat és a fazekakat, ő pedig azt mondta, így rendben van, vagy még egy kanállal, vagy keverd össze. Soha nem vett magához semmi olyat, amit én készítettem, elég volt neki az étkezés ebéd és vacsorára kifli tejfel, a kiflit maga tépdeste bele a tányérjába, és egyenest a tetrapakból öntötte rá a tejet. Diadalmas mosollyal, hogy már megint nagyvonalúan kicselezte a megmérgezésére irányuló próbálkozásunkat.

Néha három-négy nap is eltelt anélkül, hogy találkoztam volna Luciával. Nem bírtam otthon ülni és várni rá, mert sosem tudta megmondani, mikor jön meg, és még ha tudta, akkor sem tartotta be a szavát. Inkább kint lődörögtem a szabadban, Lucia pedig mintha szándékosan éppen a távollétemben bukkant volna fel a lakásban. Pénzt hagyott az asztalon, egy-két napra valót, és az összeg alapján következtettem ki, mikor bukkan fel ismét. Vagy ételt hagyott műanyagzacskóban, és egy rövid üzenetet, egy tómondatot, hogy tudjam, szüksége van-e valamire a drogériából vagy az élelmiszerboltból. Gyakran elfelejtette kivenni az ételt a zacskóból, elfeledte vagy nem volt kedve hozzá, és aztán fel kellett törölnöm a szétolvadt vaját, összetapadt kiflit kellett ennem, és rothadásnak indult barackot hámoznom.

ÉJJJELENTE Lucia hirtelen fogta magát, felállt a kanapéról, kiöltözött és ki-sminkelte magát, vagy felkapott egy hosszú, kötött kardigánt övvel, ami eltakarta a hálóingét és a hiányzó melltartóját, és lelépett. Én a tévé előtt hevertem, vagy az ágyban, hanyatt fekvé, a kezem a fejem alatt, a plafont bámultam, és igyekeztem laza és nyugodt lenni. Megpróbáltam az iskolára gondolni, arra, hogy mit fogok csinálni másnap, igyekeztem elaludni. Ez az igyekezet és izzadt összpontosítás azonban hiábavalónak bizonyult, mert minden összefüggőbb gondolatomat megzavarták az ajtók mögül érkező hangok, amik az eszembe juttatták, hogy Lucia csendben készülődik valahová. Papucs nélkül, sötétben. A kardigánját vagy a kulcsait keresi, öltözködik, kézbe veszi a cipőjét és a fejét a vállá közé húzva – mintha ez a testtartás tompíthatná az ajtó csapódását – becsukja és bezárja maga mögött az ajtót.

A kulcslyukban benne hagyja kívülről a törött pótkulcsát, hogy meg ne szökjek, és ne követhessem. Meztláb fut le a lépcsőn, hogy a szomszédok se szerezzenek róla tudomást, hogy megint szökésben van, és gyakran csak akkor veszi fel a cipőjét, amikor már nagyon messze jár, a pályaudvaron vagy az éjjel-nappaliban, vagy egyszerűen elfelejti felvenni. Cipőkkal a kezében lépdel, ösztönösen kerülgetve a pocsolókat és a szemetet. Párszor elfelejtette bezárni az ajtót, én pedig utána eredtem. Úgy ugráltam egyik árnyékból a másikba, mint a filmekben, csak hogy meggyőződjem róla, nem csinál semmi rosszat, csak jár, egyik lábát a másik elé rakva, mintha ez lenne élete értelme, mintha erre várt volna egész nap. Erre a minden rendszert nélkülöző sétára – bele a némaságba, a kimerültségbe, mindenfajta időjárás körülmények közt.

Rettenetes, hosszú éjszakák voltak ezek. Amikor elment és a lakás elmerült a csendben, az oldalamba fordultam, a fejemre húztam a paplant, hogy a sötétséget hívjam segítségül az elalvásban. Ha nem sikerült, felültem az ablakpárkányra és figyeltem az utat, nem pillantom-e meg hajlott alakját a hosszú, sötét kardigánban, ami gyászos lobogóként libegett utána. Ha észrevettem, kivártam, hogy tényleg betér-e a mi kapualjunkba, és aztán visszabújtam az ágyba és nyugodtan elaludtam, még mielőtt Lucia kihúzta volna a zárból a törött kulcsot.

Nem értettem őt, de nem haragudtam rá. Félttem. Nem kértem, hogy legyen otthon, hogy estéről estére mellettem üljön, nem vettem a szemére, hogy magamra hagy. Nem tudtam, más anyukák is így viselkednek-e. Csak valahol mélyen sejtettem, hogy másképp nem megy. Nem maradt más számomra, mint hogy megtanuljak együtt élni a félelemmel és a magánnyal, mint egy, a szív közvetlen közelébe beépített defibrillátorral. Elképzeltem, ahogy otthon ül, napokig és hónapokig, lélegzetvétel nélkül, sötétbe temetkezve, mint egy kabóca, iszogot, és rajtam tölti ki a haragját. Ez sokkal rosszabb lehetőségnek tűnt.

Igyekeztem a lehető legtöbb időt a szabadban tölteni, mert otthon csak a félig üres szobákban bámészkodhattam, lemérhettem lépteimmel a lakást,

KOMPANÍKOVÁ,
Monika
„Mantis”
Magyar Lettre
Internationale, 52

ami még mindig úgy nézett ki, mintha kirabolták volna. Maga volt a szomorú lakás. Valamilyen fontos változás közepette megakadt, kirabolt arc, ami nem képes sem hátra-, sem előrelépni, megmagyarázni, megnevezni, felszabadulni, kibontakozni. Igyekeztem megérteni őt, szeretni őt. Nem alkalmatlankodni. Jó tündérlélek ott lenni a közelében, ha véletlenül úgy döntene, hogy segítő kézre van szüksége.

OLYAN VOLT BESZÉLGETNI VELE, mint átkiabálni egy harmadik szobába egy nagy üres helyiségen keresztül. Mintha egy üres szoba, egy üreg és két fal állná útját beszélgetéseinknek. Hangja nagy távolságból érkezett, tompa és érthetetlen volt.

A KERT Irena örökségének részét képezte. A hagyatéki tárgyaláson megtudtuk, hogy Irena a forradalom után felfoghatatlan okokból megvásárolta a kertet, amit valamilyen Miletič nevű emigráns adott bérbe, egy parcellát valahol a vasútállomás felett a régi kertvárosban. Lucia érdeklődését kezdetben nem keltette fel, eszébe sem jutott, hogy megnézzze, ellenőrizze, milyen állapotban van, vagy gyümölcsözővé tegye. Csak egy újabb megoldandó problémát jelentett számára, egy további felesleges feladatot, aminek a végén nem garantáltak semmilyen konkrét nyereséget.

Irena halála után két évvel a szomszéd parcella tulajdonosa azzal a javaslattal kereste fel Luciát, hogy megveszi a kertet. Luciának elege volt a körvonalazódó problémákból, és be sem engedte a férfit a lakásba. Amikor azonban második, harmadik alkalommal is felkereste őt, Luciában felébredt a spekuláns, és úgy gondolta, hogy ha a szomszéd annyira meg akarja szerezni azt a parcellát, akkor kell ott valaminek lennie. Lefénymásolta a férfi kataszteri térképét, kezembe nyomott egy harapófogót és egy Irena után maradt kulcsosmot, és elküldött, hogy mérjem fel a helyzetet.

Annak ellenére, hogy a futólagos felmérés során nem találtam semmi olyasmit, ami pénzre tehető, Lucia kijelentette, hogy a világon semmiért nem váltik meg tőle. Akkor kezdtem el élni a másik életemet.

A NYARALÓ, a kert és a kopár szőlőhegy egy merőben eltérő világ részét képezte, mint a lakótelep és a málladozó stadion az unatkozó gyerekekkel. Zöldellő királyság volt, ahol csakis én uralkodtam, az én független, dédelgetett, istenített területem, sekély lelkeim számára oly nélkülözhetetlen. A rejtekhegyem volt, addig ismeretlen költészet és nyugalmas árasztó hely. Valódi nyugalmas, külsőt és belsőt. Mély belélegzés és kilélegzés. Minden belélegzés erő, minden kilélegzés megtisztulás. Csend. Illatok. Magasabb fű, mint jómagam. Képzeltésem, amiket csak macskák, patkányok, nyestek és madarak zavartak meg, és néha a hajléktalanok, akik Kelet-Szlovákiából tartottak a fővárosba, a Vinohrady megállónál szálltak le, és elsőként az elhagyott kertekben álló faházak kerültek az útjukba.

A kerttel több mint húsz évig nem törődött senki. Jómagam világéletemben nem raktam semmit a földbe, ennek ellenére a kert termékeny és adakozó volt. A szomszéd rendszeresen átdobálta a kerítésen a kigazolt ágyásokból a hulladékot, látszólag halott tulipánhagymákat, eperindákat vagy szőlővnyigéket, amik megkapaszkodtak valamilyen gödröcskében és a túlélés mellett döntöttek. A kerítés közelében egy sor változatosabbnál változatosabb növény nőtt, eltökélten, hogy felveszi a harcot az ásóval, kivirágoznak és beérnek. Nőtt ott ribizli, csenevész, foltos egreszek, amikről mindig korábban lepotyogtak a szemek, mintsem megértek volna, és szeder. Virágzott ott tulipán, róza és lila harangláb, és később, ősszel dália. A pléhtető alá szőlő és iszalag kúszott, hajtásaival megkapaszkodva az egykor ereszt tartó szögekben. Az ablakkeretből két préselt fémerme lógott, amiket a sínek közt találtam. Akkorák voltak, mint egy gyerektenyer, az egyik széle kissé horpadt és érdes. Lyukakat vertem beléjük szöggel, keresztülhúztam rajtuk egy zsinort és aztán az ablakon keresztül néztem, hogyan ütözkönek egymásnak a szélben, hogyan zörögnek és csillognak, amikor rájuk süt a nap.

A talaj felett húzódozó elektromos vezeték csak a két végén tartották a szomszéd kerítés odvas karóiba beszúrt, kettéágazó fabotok. A házikó előtt, kobraként felágaskodva, a fűből egy vízvezeték csatlakozója emelkedett ki.

Bent mindig tisztaságot tartottam, rendszeresen felsöpörtem a göröngyös linóleumot, a pokrócokat a házikó előtt poroltam ki. Ágy, szék, két polc, egyik tele játékokkal, a másikon – mint egy korabeli porcelán-kiállítás – az idők során elkallódott, hiányos készletekből fennmaradt csészék és poharak, serpenyők, evőkanál és evőkészlet csillogott. A laminált burkoláson

a lyukakat plakátokkal ragasztottam le, a sebeket ragasztószalaggal vagy falécekkel gyógyítottam. Az ajtó mögött egy falnak támasztott légpuska állt töltények nélkül, épp megfelelt a kis szemtelenkedő kölkök megrémisztésére, akik a kerítések mögött ólálkodtak, hogy felmérjék, honnan mit lehetne lenyúlni. A sarokban háromlábú öntöttvas kályha állt, egy titokzatos tárgy, aminek funkciója sokáig elkerülte a figyelmem. Míg ki nem szóródott belőle néhány maréknyi hamu. A kályhán egy zseblámpa, egy rozsdás kés, gyufa és néhány mécses hevert. Ezek a tárgyak szolgáltak a védelmemre a pszichopáták, a részeg hajléktalanok, a betörők, a drótosok és a zsákos emberek ellen. Mert nem mindig sütött a nap és csiripeltek a madarak. Előfordult, hogy a kertben elkapott az eső vagy meglepett a sötét, kint süvített a szél és nyikorogtak a fák, a tetőre éretlen almák hulltak, a laminált burkolat alatt egerrek motoztak, és én mégiscsak egy lakótelepi gyerek voltam, aki legfeljebb a szennyvízcsővekben az összes emeleten keresztülzubogó víz hangját ismeri, meg a cipők kopogását a folyosón.

A KÜLSŐLEG KÉK SZÍNŰ, fehér zsalugáteres házikó úgy festett, mint egy kis gőzhajó, amit elnyelt a fűtenger. Kék volt belülről is, kék volt a szék és az ágy, kék volt egykor a kerítés és az ösvényt jelző kövek is. Miletič bizonyára nagy mennyiségű kék festékhez jutott valamikor, és így mindent, amit az évek során le kellett festeni, kékre festett. Az ösvényt benőtte a fű, de az eső mosta, mélyedésekben megbúvó, még mindig fénylően égszínké kövek az egész kert területén szétszóródtak. Akkor megesküdtem volna rá, hogy saját maguk juttatták át magukat a kertbe, titokzatos, természetfeletti erőtlől hajtva. Mert földi hatalomnak nem lehetett oka arra, hogy átgörögse őket. Ez volt az én kis kerti rejtelem.

KERTI PÁRNÁIM puhaságával ellentétben minden hazatértemkor lift nélküli ötemetes panelház magasodott előttem szürke négyszögekből szőtt pokrócként, azonos ritmusban villogó ablakokkal. Mintha minden lakónak azonos stílusa és hangulata lett volna, mivel kivétel nélkül szinte mindig ugyanazt nézték éjjel egy óráig, valamilyen könnyfakasztó műsort, amiről aztán a szomszédasszonyok az ajtóknál vagy az ablakokon kihajolva diskurálhattak.

Egyes balkonokat beüvegeztek, másokat műanyagba vagy hullámpalába csomagoltak, muskátlit akasztottak rájuk, meg nedves szőnyegetek, amikből a víz rácsöpögött a muskátlikra. Már távolról nyilvánvaló volt, hogy ebben a skatulyában mindenki a saját életét éli, és nem működik együtt, nem harcol és nem alkudozik a környezetével.

A kert és a panelház felett egy és ugyanaz az ég húzódozott, rózsaszínes, tiszta, végtelen. Ennek köszönhetően mindig tudtam, hogy csak egy életet élünk, hogy a kert és a lakás között nem létezik határvonal. Sem az én életem és más emberek élete között. Az égnek köszönhetően tudtam, hogy ez az egy élet nem játszható le újra, mint egy film a dvd-n.

A KERTBŐL tizenöt-húsz perc alatt jutottam haza. Egész úton a nemrégiben elföldelt döglött kandúr járt az eszemben, de elég volt megpillantanom a panelházunkat, és a nyomorult kandúr abbahagyta a fejében a nyávogást.

Amikor a bejárati ajtóhoz értem, kevés hang szűrődött ki, reklám, kutyaugatás, mixer és hangos beszélgetés, amit megpróbáltam kihámozni. Nyolc óra lehetett, kezdődtek a kórházi sorozatok. Egy nyitott ablak mögött paradugó pukkant és valami egy pohárba csordult. Zsebre tett kézzel nekidőltem az ajtónak és teljes testsúlyommal nekitámaszkodtam – mint más gyerekek, akik az egyszerű feladatokhoz bonyolultan viszonyulnak –, és míg a súlyos ajtó engedelmkedett, rádöbbentem, hogy egyes egyedül vagyok kint. Sehoh nem játszottak már gyerekek, sőt valahova behúzódott az a fiúbagázs is a szomszéd házból, amelyik a környéken garázdálkodott sötétedés után és tanítás alatt is. Az utolsó voltam, és egyes egyedül. Senki nem kísért el, senkitől nem búcsúztam, tulajdonképpen senkivel sem váltottam szót egész nap. Hirtelen magányosnak éreztem magam. Az érzés mély volt és hideg, és egy vastag falú edény tartalmát juttatta eszembe. Én voltam az edény, csordultig tele magánnyal.

Eszembe jutott, amikor az egész osztályunk kiruccant az aquaparkba, és egyedül nekem mondta az anyukám, hogy a kádban is megfürödhettek.

(regényrészlet)

PÉNZEZ TÍMEA FORDÍTÁSA

Kale topánky

Fekete csukák

Ferdynek már megvolt a pénze, hogy visszafizesse Smerdzacének a kölcsönt, így árulni sem kellett volna mennünk. De úgy döntöttünk, mégis elmegyünk, holott a piacon mindig a szombat volt a fő nap. Pénteken az árusok csak ki-pakolnak, a népek meg nézelődnek, hogy mit is szeretnének igazán. Viszont volt némi remény, mert a romák megkapták a segélyeket. Kítettük az árut az asztalra, ott dekkoltunk két órát, de senki még csak észre sem vett minket. Úgy öt körül aztán Ferdynek elment a kedve az egészszól, és szólt nekem, hogy elugrik egy kávéra. „Uzsárel!”, mondom neki, „de adjál pénzt.” Félttem, hogy meg fogják lopni. Meglepődve nézett rám, majd a tárcájából előhúzott pár ezrest. Fogta az egyiket, s azt mondta, elmegy, hogy felváltsa.

Ha nem megy a bolt, az olyan, mintha az isten keresztjét cipelnéd. Sokáig álltam ott, de a kutya se ugatott felém. Végül két fickó, poharakkal a kézben, odajöttek az asztalhoz, és vihogtak, hogy jó csöcseim vannak, meg hogy mutassam meg nekik. Mondtam, hogy megmutatom, de csak akkor, ha előbb vesznek tőlem valamit. Ők meg azt mondták, hogy rendben, de előbb mutassam meg.

„Honnan van neked annyi pénz?” mondtam az egyiknek. Nem akartak tágitani, aztán szétbaszták az árut a pulton, én meg dühöngtem, hogy hol van Ferdy, hogy mér’ nem jön már, és mér’ nem zavarja el őket a picsába. „Oké, hagyj abba! Összeöntözöl itt nekem mindent, hé!”

Még ki sem mondtam ezt, amikor az egyik tényleg megtántorodott, és leöntötte borral a trikómat.

„Húzz el, bazdmeg! Hülye gádzsó!” kiáltottam rá, és kezdtem az árut a táskába pakolni, de mikor lehajoltam, a másiknak sikerült a fenekemre csapnia. . . Őltem volna meg?

Elmentem Ferdy után a kocsmába. A kocsmá tele volt, és nagy volt a ricsaj, átverekedtem magam a srácok között, szándékosan beléjük vagdostam a táskámat, hogy haladni tudjak. De Ferdyt sehol sem találtam. Kezdem parázni, hogy mi van, ha átvert. De ahogy átmentem a folyosón a játékgépek mellett, megláttam őt hátul a helyiségben egy magas széken ülni a pult mellett. Kávét ivott és cigarettázott. Mellette egy olyan kövér kis roma állt, már idősebb volt a tag, de ugrált örömben, és ragyogtak a szemei, mert éppen nyert valami zset. Ferdy azt mondta, hogy ő a Ginya, a fater régi haverja. Épp azt a történetet mesélte el, amikor együtt ellopták a szövetkezetből a disznókat. Ferdy faterja állítólag a legnagyobb zsupás volt a környéken. Soha senki nem tudta őt megverni, mert ismert mindenféle trükköt. Rádásul nagy ember is volt. Jellemes és igazságos. Kár, hogy már meghalt. Régen, még a kommunisták alatt főnök volt a karbantartóknál. Amíg a romák meg Prágában a kanálisokat túrták. Senkinek nem volt szabad tintázni a munka közben, például, ez volt az ő feladata. Mindenkit elküldött melózni, ha másképp nem ment, hát reggelente hideg vízzel felöntözte őket. S akiknek ez nem tetszett, azt jól képen törölte, és a gallérijánál fogva ráncigálta fel. „Mi van, more? Nem esik jó? Búzlik a munka? De a picsa, az nem búzlik, mi? A hét gyereked otthon ordít, bazdmeg, akkor induljál!” mondogatta. A romák nagyon féltek tőle. Hát, volt tekintélye. És tudta, mi az a morál! Ma illet már ritkán látsz. Amikor Ginyával együtt nekivágtak a prágai utcáknak, a Příkopon, a Libniben, Žižkovon, vagy a Karlínban, akkor már az összes kocsmában ismerték őket. De legszívesebben platyinkát játszottak. Az egy olyan játék, hogy a mostani pénznyelő automaták elbújhatnak mellette. Ginya itt-ott bedobálja ugyan a gépbe, de a platyinkát ez meg sem közelíti. Egyszerűen amannak nincs hangulata. Vršovicében például olyan volt a kocsmá, hogy a népek elől itták a sört. Gádzsók is meg romák is ültek ott együtt, meg olyan nők, akik pénzért árulták magukat. De hátul volt még egy helyiség, ahol keddtől péntekig ment a zsupa. És mindig tele volt. Muka Dezső Bezárovicéről húzta a harmonikát, és figyelte, hogy jönnek-e a zsernyákok. Ha gyanús személy közeledett, hangosan énekelni kezdte a *Pankrácot*: ez volt

a jel, hogy el kell dugni a platyinkát. Ginya Ferdy apjával egyszer az egész bankot elvitte, szóval az lett, hogy még ezek tartoztak nekik, aztán perkálták le fokozatosan a zset. Akkor úgy éltek, mint a maharadzsák, drága hotelokba jártak baszni meg aludni, a konyakot meg úgy, lácsó rendelgették.

Épp egy ilyen platyinka, mint amilyen Vršovicében volt, jött el a héten Korompára. Ginyának ez maga volt a csoda, felfoghatatlan dolog, hogy egy ilyen valami személyesen meglátogatta őt. A vándor platyinka, ami a nyár folyamán felbukkant a különböző városokban, és mindig ott, ahol valamilyen vásár volt. Ginya már nem is remélte, hogy valaha az életben még platyinkázni fog. S mi most a saját szemünkkel láthattuk, szóval meggyőződhattünk róla, hogy igazat beszél. És már húzott is minket egy hosszú sötét folyosón át, amelynek a végén egy kopott zöld ajtó volt, rajta a bűvös felirattal: *Platyinka*. Ahogy beléptünk, Ginya kétszer is keresztet vetett.

A helyiség annyira tele volt, és annyira be volt füstölve, hogy alig lehetett levegőt venni. Egy nagy asztalon heverték a kártyák, szétrakva, mint a pek-szeszó, de a képes felükkel felfelé, a tők hetestől a makk ászig. Aki fogadni akart, az rátette a pénzt valamelyik kártyára. Írógépen aztán lejegyezték, ki mennyit rakott fel – igazolható dokumentum, hogy a végén ne legyen veszedés. Volt, aki egy százassal fogadott, de mások többet is pakoltak. Ferdy kétszáz koronát tett a piros ászra. Csak úgy brahiból. Többet úgysem engedtem volna neki. Amikor a pénzek már a lapokon voltak, hirtelen mindenki türelmetlen lett, és tolakodni kezdtek az asztal körül. Ekkor egy idősebb sovány férfi cigarettával a szájában feltúrta az ingujját, és kijelentette: „Vége a fogadásnak!” Bár egyesek még mindig próbálkoztak, a fickó elkiáltotta magát: „Csend legyen! Vagy befejezzük!” Aztán megkeverte a kártyát, majd egy lapot az asztalra dobott, és azt mondta: „Piros király!” Ez volt a legkisebb nyere-mény: aki erre tett, az visszanyerte a tétjét. És fizették is mindjárt ki a pénzeket. A fickó megint megkeverte a lapokat, és egyet újra az asztalra dobott: ez már a tét kétszeresét érte. Ginya végig nagyon feszült volt, hányta magára a keresztet, egyhelyben ugrált, hol rám nézett, hol meg Ferdyre, rettenetesen izzadt, s mivel kiszáradt a torka, muszáj volt kortyolnia a sörből. Fokozatosan jöttek a lapok. Végül az a sovány fickó a cigarettával megfordította a zöld alsót. Ez volt Ginya lapja. Ötszáz koronát tett fel, és négyezret kaszált, ami a harmadik díjat jelentette. Ginya előretolódott, a fickó kifizette neki a pénzt, és kihúzta őt a listáról. De valaki vitatkozni kezdett, hogy ő volt az, aki a zöld alsóra fogadott, nem a Ginya, a cigarettás viszont leállította, hogy nem, te a tők ászra raktál, faszikám. Emez ordibálni kezdett, hogy az egész egy kibaszott csalás, mire a cigarettás megmutatta neki a fogadási listát. És valóban, emberünknek az ászhoz volt írva a neve. Mikor aztán mégis tovább vitatkozott, a cigarettás hátraintott, aztán megjelent két pincér, megragadták a főszert, és kidobták az utcára. A többiek ezután már nem vitatkoztak. Ginyának pedig egy elég szép kis összege lett hirtelen. Csókolgatta a bankókat, ugrált örömben, és rögtön kiadta parancsba, hogy hozzanak nekünk pálinkát. Amíg iddoggáltunk, elárulta nekünk, hogy éppen a postára kellett volna mennie az asszonnyal a segélyért, de az eltörte a lábát, így egyedül állt be a sorba. A postáról viszont nem haza ment, hanem egyenesen a kocsmába szaladt. No, nem mintha tudott volna erről a platyinkáról. Mert más okai is voltak arra, hogy mért nem. De azt már nem árulta el, hogy miféle okok voltak ezek, mert újabb kör indult, és a helyiségben nagy hangzavar támadt. Próbáltuk meggyőzni Ginyát, hogy már ne játsszon, és inkább menjen haza az asszonyhoz, de nem hallgatott ránk. Odatolódott az asztalhoz, kihúzta zsebéből a pénzt, és rátette megint a zöld alsóra. Hogy az szerencsét hoz neki, mondta. Nagyon bízott benne.

„Ma nyernem kell! Nem árulom el, hogy miért, de muszáj!” kiabálta, mint ha lázalmában.

„Ginya, zöld alsó!” jelentette be a cigarettás fickó, és felírta őt a listára.

Kiürítettük a poharainkat. A platyinka valahogy már nem érdekelt minket.

Ahogy kimentünk az utcára, a piac szinte már teljesen üres volt, az árusok mindent összecsomagoltak – kivéve a büféseket, a lángosost és a mézeskalácsos standot. Az autóból dobtuk a táskáinkat, s már indultunk vissza az asztalokért, mikor Ferdynek hirtelen az az ötlete támadt, hogy együnk lángosot ketchuppal. Az ördögnek tartoztunk ezzel az úttal. Mert amíg ettünk, az utcán megjelent Ginya. Nagyon fáradtnak tűnt. Úgy ment el mellettünk, hogy ránk se bagózott, de mikor megfordult és végül mégiscsak észrevett minket, rögtön ránk rontott.

„Ferdyyý!” kiabálta lihegve, és Ferdy karjaiba omlott.

„Mi történt?” kérdezte Ferdy, és igyekezett kiszabadulni az ölelésből.

„Nagy tragédia van. Nem tudom, mit tegyek. Mindent felraktam a zöld alsóra, és mindent elveszítettem.”

„Mondtuk, hogy ne játsszál?”

„És még a Cservenyák is jönni fog!”

„Ki az a Cservenyák?”

„Olyan, aki dupla kamattal kölcsönöz, és már meg is fenyegetett. Ma mindent rendbe akartam rakni, mert ha elhoztam volna a segílyt, a Cservenyák elvette volna tőlem. S akkor meg miből éltünk volna? Azt hittem, ha nyerek, marad annyi, hogy a családnak is, meg a Cservenkának is elég lesz. De most semmim sincs... Ferdy, nekem befellegzett!” sopánkodott Ginya, és homlokát az autó karosszériájába verte.

„Hej-hej-hej, mit csinálsz?” kiáltott rá Ferdy, és elhúzta őt az autótól.

„Ferdy, én tudom, hogy neked van pénzed, adj nekem kölcsön, hadd fizessem vissza annak az uzorásnak. Életem végéig hálás leszek neked...”

„Sajnálom, de nem tehetem,” forgatta a fejét Ferdy, „Minek vettél fel kölcsönöket?”

„Te könnyen beszélsz. Neked nincs családod, csak magaddal kell, hogy foglalkozzál. Nekem itt az asszony, meg a négy gyerek, Ferdy. Ez így nagyon kemény. Mikor a hónap közepén elfogy a liszt, akkor honnan veszel? Kölcsönkérész, nem? Mert a gyerekeknek enni kell. És ez a Cservenyák pont erre vár. Semmiből semmi, ott terem melletted, és már kínálja is. Hogy a rák enné ki a szemét...”

„Ha tudnád, mekkora adósságaim vannak, akkor nem kérnél tőlem...” mondta Ferdy komolyan.

„Életem végéig foglak csókolgatni, kezed, lábad, mindent, csak adjál kölcsön. Apád segített volna!”

„Ne keverd ide apámat! Nem érted, hogy nem tudok adni?”

„Csak tízezer kérek. Mi az neked? Ne legyél a gyilkosom!”

„Menj és húzd le magad,” kiáltottam rá Ginyára. „Mibe akarsz itt belelátni minket, dilinyós, törődj magaddal! Húzz el a francba! Tűnés! Nem hallottad?”

De Ginya nyilván ekkorra már a maradék büszkeségét is elveszítette.

„Mindent megadok neked, az utolsó fillérig, meglátod, becusszó, csak segíts...” kapaszkodott Ferdyebe, mint egy kullancs.

„És miből adod meg, ha semmi nincs?”

„Ferdy, a devla basszon meg, ezek lelőnek engem. A Cservenyáktól megkaptam az utolsó figyelmeztetést. Bevisznek az erdőbe, és lábom lőnek! ezek ilyeneket csinálnak... Komolyan.”

„Beszélsz bolondokat. Tízezer miatt nem fognak csak úgy lövöldözni.”

„Fognak. Én ismerem őket! Ferdy, mond meg, mit kérsz cserébe, és én megadom neked...”

„Mit tudsz te nekem adni? Adósságod van, semmi más!” forgatta a fejét Ferdy, kicsit talán már sajnálta is Ginyát, de neki is gondoljai voltak. Ekkor Ginyának hirtelen ötlete támadt.

„Tudom már!” kiáltott fel, és az arca azonnal felderült. „Neked adom Szabinát, a lányomat!”

„Részeg vagy! Hagyjál békén!” tépte ki magát Ferdy dühösen Ginya öleléséből.

„Valamit elárulok neked... mikor megszületted, nagyon berúgtunk apáddal...”

„Tényleg?” nevetett Ferdy.

„Várjál. No, akkor én megígértem neki, hogy ha lányom születik, akkor az a tiéd lesz! Esküszöm. Mindent le is írtunk. Csakhogy azt a papírt valahol elveszítettem.”

„Ha megegyeztetek, akkor add nekem ingyen” mondta Ferdy.

De Ginya kezdett mellébeszélgni, hogy Ferdy apjával anno úgy egyeztek meg, hogy ingyen nem, valami pénzt kapnia kell érte, ha véletlenül valami bajba keveredne.

„Találgatsz!” nevetett Ferdy.

„Tudod, milyen szép? Mint a Szűz Máriaácska a markusovicei szentképen. Mindenki őt szeretné megkapni. És még mindig egyedül van. Nem fogod megbánni, becusszó...!” s azzal húzni kezdte Ferdyt a karjánál fogva, hogy ha megmutatja neki, akkor az mindjárt másképp fog majd beszélni.

„Szabina? Hiszen én emlékszem rá,” gondolkozott Ferdy hangosan.

„Mikor elmentél, tizenkettő volt. Öt év egy lány életében nagyon nagy idő. Most már tizenhét, Ferdy. Tudod, mekkora nő lett?”

„Eladnád a saját lányodat tízezerért?” csóválta a fejét Ferdy.

„Normális esetben még egy millióért sem. De most? Csak a Cservenyák miatt. És senki másnak, csak neked. Esküszöm. Veled nem fog rosszul járnai. Mert mi lesz itt belőle? Ezek itt csórók mind. De neked százezreket is kereshet. Olyan ez, mintha vennél egy házat, és százezerszer drágábban adnád el.”

„Ne beszélj hülyeségeket” forgatta a fejét Ferdy.

„Árulhat neked. Nagyon ügyes. Egyszer azt mondtam neki: Szabina, menj a városba, és add el a videólejátszót ötszázért, mire ő elment, és hazahozott egy ezrest. Szentül igaz! Mindjárt ki is próbálhatod. Adsz neki valamit, ő meg elmegy a piacra, és eladja neked. Gyere, itt lakom egy köpésre. Végül is mi történhet? Nem török le az orrod...”

Nem értem, hogy tulajdonképpen Ferdy mért ment el vele. Talán megtett neki ez az ötlet azzal a lánnyal. Talán kíváncsi volt rá, hogy tényleg olyan szép-e, mint ahogy azt Ginya állította. Nehéz kiismerni a férfiakat. De nekem végképp nem tetszett ez a dolog.

A lakótelep közel volt: barna épülettömbök, lehullott vakolattal és megrepedezett falakkal. Az ablakokban parabolaantennák, hogy minden programot fogni lehessen, de sok ablak ki volt verve, vagy a keret hiányzott, és olyan is akadt, hogy a lakás teljesen ki volt égve. A bejáratnál rozsdáette autók csontváza heverték, kerekek és karosszéria nélkül. Mindenütt rengeteg papírhulladék, de a szemetes vaskonténerek szinte üresen álltak. Fial srácok egy csoportja azzal szórakozott, hogy előbb szétvert egy öreg szekrényt, majd felgyújtották, s közben úgy ordítottak, hogy bele lehetett süketülni.

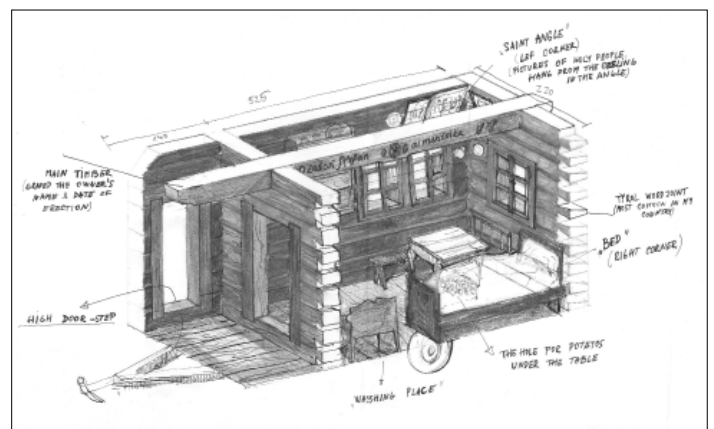
Ginya ekkor valamiért hirtelen pánikba esett, a falhoz ugrott, és mutatta nekünk, hogy mi is bújunk el. Nem értettük, mi történik, mire Ginya a fekete Mercedesre mutatott, amely a bejárat előtt állt. Két fiatal romagyerek fekete öltönyben, ölbe tett kézzel a kasznit támasztotta.

„A Cservenyák!” jajgatott Ginya. „Már itt van és engem keres. Nem mehetnek oda.”

A házból egy öregebb cigányember jött ki szalmakalappal a fején, utána egy nő kötényben és gipsszel a lábán. Ginya felesége volt az. Valamiről vitázott a szalmakalappal.

A gyerekek meghallották a veszekedést, abahagyták a szekrénygetést, és kíváncsiságból odaszaladtak. Ginya feléjük intett: „Fiúk! Keressétek meg Szabinát. Hogy jöjjön ide, mondjátok meg neki, és hogy nagyon sürgős! S hogy itt fogom őt várni. No, tűnés!”

Kár volt ezt mondania, mert a fiúk azonnal elszaladtak, és már ordították is, hogy: Szabiána, Szááábíináá!!!” Ez így kicsit már sok volt Ginyának. Pánikba esett, és beszaladt a lakásba, hogy ott majd elbújik. De rövidesen előjött, fáradtan leült abba az öreg fotelba, amely a bejárat előtt állt, és a szívére tette a kezét.

„Látod, Ferdy, így jár az, aki mindent meg akar tenni a családjáért” sóhajtott fel, ingujjába törölte izzadt homlokát, és ki tudja meddig panaszkodott volna még, ha egyszerre csak nem fut oda valami leányféle. A lány alig kapott levegőt, rémült volt és elég furcsán nézett ki. Mintha nem lett volna nyaka, csak egy nagy fej a vállaihoz nőve. Kézen ragadta Ginyát, és igyekezett felhúzni őt a fotelból. „Apa, ha' hol vagy? A Cservenyák mindent el akar vinni! A tévét, a hűtőt, a bútorokat, meg mindent... Gyere haza, az istenre kérek...”

„Hagyjál békén!” húzta el magát Ginya. „Hol van Szabina?”

„Valahol Ilonkával”

„Szaladj utána, s mondd meg neki, hogy jöjjön ide! De gyorsan! Hogy nagyon fontos! Várjál! Anyádnak ne mondd meg, hogy itt vagyok. No, induljál!”

A lány csak forgatta a szemét zavartan, végül elszaladt.

„Mindegyik lányod ilyen szép?” nevettem el magam.

„Tekla. Leesett az asztalról, amikor még kicsi volt. Biztosan emlékszel rá, Ferdy” sóhajtott fel elgyötörtén Ginya. „Még sérült a hátgerince. Szegény lány. Ő is szép lett volna. Láttátok az arcát? Soha nem fog tudni így férjhez menni. Szabina idősebb.”

Besötétedett, és rendesen le is hűlt a levegő, s mivel már elégünk volt az egészségből, az autóhoz indultunk, hogy hazamegyünk. „Devla, ezt nem teheted meg velem, Ferdy. Hát nincs szíved? Hát várjál még egy cseppet, biztosan eljön” jajgatott Ginya, s mint egy kutya, úgy követett minket. Ekkor megfordultunk, és hirtelen úgy maradtunk az ámulattól. Tekla ugyanis elhozta Szabinát. És Ginyának igaza volt, olyan szépséget már régen nem láttam. Zöld trikóban állt előttünk, mosolygott, és valami báre sukáro áradt belőle. A bőre olyan fehér volt, hogy az ember nem mondta volna rá, hogy roma. Ferdy megbabonázva nézte. Később elárulta nekem, hogy amikor először meglátta, szinte görcsbeugrott a gyomra, olyan villámokat szórt a lány szeme. Ginya rögtön észrevette, hogy a lánya tetszik Ferdynek.

„Szabina. Az a nagy helyzet van” kezdte komolyan. „Figyelj! Ez itt Ferdy Szojka.”

„De hisz én ismerem őt” nevetett a lány, és lesütötte a szeméit. „Régebben itt lakott, az anyja és a nővére még mindig itt van.”

„Nézd, milyen autója van, milyen ruhákban jár, és milyen lánc van a nyakában. Ez egy nagy ember! Kemény üzletet visz. A bolhapiacra van a standja.”

„Én tudom, mivel foglalkozik.”

„Szabina, figyelj ide. Anyádnak is meg apádnak is nehéz élete van. Ez a Ferdy úgy döntött, hogy magával visz Kassára.”

„Igen? És minek?” nézett meglepődve Ferdyre.

„Keres egy lányt, aki majd árulni fog neki...”

Ginya úgy tálalta a dolgokat, mintha már minden le lenne rendezve.

„És nincs neki olyanja?” mutatott felém Szabina.

„Bizony, egy lány elkelve nálam” mondta Ferdy elgondolkodva, én meg majd leestem a lábamról, nem akartam hinni a saját fülemnek.

„De hiszen én árulok neked!”

Ferdy szigorúan rám nézett, hogy ne avatkozzak bele, én meg sértődötten elhallgattam.

„Szabina, Ferdy elvisz téged a nagyvilágba” folytatta Ginya. „Jól fogod érezni magad.”

„Én itt is jól érzem magam.”

„Igen, amíg fiatal vagy. Csakhogy itt semmi nem vár rád... hét gyerek valami szerencsétlennel, oszt annyi.”

„És mikor kéne mennem?” kérdezte Szabina teljesen meglepődve.

Ferdy egy ideig gondolkozott. Ginya feszült volt és idegesen hunyorgott. Tudta, hogy Ferdy döntésétől függ a családja sorsa.

„Most! Minek halogatni?” jelentette ki Ferdy, és felém intett, hogy adjam oda neki a pénztárcáját.

„És mennyi ideig leszek ott?” kérdezte Szabina bátortalanul.

„Amíg le nem dolgozod a tartozást” jelentette ki Ferdy határozottan.

Szegény Ginya, egész testében remegett, amikor a pénzt számolta, és mindig megtévedt. Végül Tekla ragadta őt karon.

„Apa, av, bo baj lesz.”

Elindult hát kifizetni a tartozását, Szabina pedig hazament összecsomagolni a dolgait, és elbúcsúzni az anyjától. Félóra múlva már az autó mellett állt. Esküszöm, sok mindent láttam már, de hogy ilyet?

(regényrészlet)

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSA

Kárpátalja

A Kuchtovcei nyergen haladok át. A nyereg a 0-s és 1-es Zóna határán fekszik. A 0-s Zónának ezen a részén nincs erdő. Lekaszált mezőn állók, a széna fehér nejlomba bálázva. Kabinokra emlékeztetnek a bálák, űrhajó maradványaira. A leszálló kapszulára. A nyereg 1-es Zónába eső részét erdő borítja. Sűrű bükkös, földút fut át rajta. Néhány nappal ezelőtt mély árkokat vájtak bele a munkagépek, nem bírok átvergődni rajtuk. Inkább az út mellett megyek tovább. Tekerek a bükkleveleken, kanyargok a biciklivel a fák között. Ha a Nyeregben hal meg valaki, a lelke ott marad, ahol az esemény bekövetkezett. Elsőként megint a cseh csendőrből botlom, akit szeszcsempészek lóttak agyon. Elhaladok egypár különféle nációjú k.u.k. baka, egy orosz cári katona és a lova, a legutóbbi háborúból itt maradt német legények és néhány szovjet vöröskatona mellett. A fán parasztember lóg, a kő alatt újszülött kisbaba. Ismerem már jól az összeset. Az utóbbi hatvan év alatt nem került közéjük új. Csak állat, de az állatokat nem számolom. Annyi féle-fajta van itt belőlük, és olyan sok, hogy éjjel is fényesre világítják az erdőt. A holtak teste nagyon gyorsan bomlik a Nyeregben. Az agresszív, agyagos talaj néhány hét alatt benyeli őket teljesen. Kuchtovce közvetlenül a Nyereg alatt található. A faluban egyetlen ház van, ebbe annak idején a villanyt is behúzták. Most hiábavalón meredeznek végig az út mentén a drótjukfosztott betonoszlopok. A ház felújítva, fehérre meszelve kívül-belül, mellette megművelt kert. A telket nem határolja kerítés. Hetven éve, hogy itt áll a ház, vagy talán több is. Rendbe hozták. Az ablakai kicsik. Odabenn napközben is félhomály lehet. A festőt izgatja ez is, meg az egész Kuchtovce. Elmondott egy történetet arról, hogy milyen mágikus erővel bír a ház. Gyerek volt még, az épület épp romokban hevert, mikor egyszer bement, és egy őzet talált odabent. Meghalni ment oda az őz. Holtan feküdt már a hajdani nappali halványkék linóleumpadlóján. Nem akarta, hogy a teste olyan gyorsan belebomoljon a földbe, és a padló műanyaga meg is akadályozta ezt. Benézek az ablakon. Tenyeremet az üveghez szorítva árnyékokot, hogy lássak valamit. És valóban. Az őz még mindig ott van. A szobát helyrehozták, rend van benne. Mintha itt lakna az elpusztult állat. Az őz a ház úrnője. Visszaülök a fehér biciklire, és megyek tovább. Elhaladok a romos ciszternaház mellett. Kifosztott, szürkére vakolt épület. Ablaka nincs már, csak a fakeretek maradtak. A színiük a szemem láttára fakul. Felkaptatok a hegynyeregbe, és gondolkodom, merre menjek tovább. Jobbra indulok, és néhány perccel később már lefelé tartok, a Sátán falujába. Egy buckásnak tűnő réten kell keresztülmennem. Ezt is földút szeli át. Körül megint csak a haszontalanná vált hajdani villanyvezeték. Faoszlopok, vastag fekete kábel. Csodás ez a lejtmenet! A szél az őzek felé sodorja a szagomat. Néhány másodpercig mozdulatlanul figyelnek, majd egyszerre rándul az inuk, futásnak erednek. Az első ház az utolsó, ebben lakott valaha a Sátán. Most üres. De néhány pillanatnyi évvel ezelőtt ott ülünk a konyhában, véletlen vendégek. Derült, fagyos nap van, odakünn szélcsend és mély hó. Fehér és halványkék. Ez a két szín van csak. Tíz óra körül jár az idő. A Sátán második felesége a frissen vágott libák tollát fosztja. Hozzánk nem szól. Középső fia sorba kerámiabögrébe tölti nekünk a néhány kiskanálnyi nyirkos cukorral túlédesített forró teát. Végre belép a Sátán, és röpké pillantással azonosít mindannyiunkat. Mintha nem akarná leleplezni magát. Látszólag provokatív keresztény köszöntésünkre visszamotyog valamit. Aztán eltűnik a szobában, ahol néhány évvel ezelőtt igazából meg is hal. A középső fiú fel akar bennünket vidítani. Odalép az izzó bádorgályhához. Kihúzza a nagy fásfiókat az alján. Rózsaszín, újszülött kutyakölykök nyüszögnek benne. A mozdulatra, a fojtott hangokra azonnal mozdul izgatott anyjuk is. Odanyomja a fejét, szaglássza, nyalogatja őket. Nézzük egy darabig, majd a fiú visszateszi a kiskutyákat a rögtönzött inkubátorba. Nem sokkal később mi is eltűnünk.

A Sátán már nem él. Mérheterlen fájdalom közepette halt meg. Az utolsó ágya fölötti falba barázdákat vájt a körme, megszáradt a szétkapart vakolatba ivódott vér. Kínok között halt meg, marta, kaparta a falat a körmével. Vér. Mindenhonnan vér. Jajgatott. Mint az első felesége, akin idehaza végezte az abortuszokat. Jajgatott, mint az asszony, mikor kúszva-mászva menekült előle a falun át, ő pedig ütötte, rúgta. Jajgatott, mint az asszony akkor, amikor nem segített neki senki. Mindenki félt akkoriban a Sátántól. Végtelen órákon, napokon át jajgatott a Sátán. Egyik kezében az asszony fényképét tartotta, bámult a szemébe, és kaparta a falat. Kapart, jajgatott. Az Isten aztán hosszas szenvedés után emberré változtatta egy kis időre, és megengedte, hogy meghaljon. Az aszfaltút a Sátán házában ér véget. Gyerekkoromban úgy gondoltam, a világnak is itt van igazából vége. Hogy tovább már nincs semmi. A 0-s Zónát akkor még nem ismertem. Helena azt mondta egyszer, hogy arra tovább már csak egy sűrű erdő van, ahol rengeteg vadállat lakik. Hiúzok. Sok-sok hiúz. Nincs falu, nincsenek emberek. Senki. Csak az állatok.

Még mindig a Sátán falujában vagyok. A közeli domboldalból víz bugyog. Belépek. Megnyílik a föld, magába enged. Megpillantom a forrást. Békés, gyönyörű, tiszta. Mint mindig. Nem merek hozzáérni, nem merek inni belőle. A kerek felszín lágyan hullámzik, szelíden serken a víz. Ha erre járok, mindig bejövök. Itt születtem. Én vagyok az egyetlen, akit a forrás magához enged. A forrás egyetlen fia. Apám és anyám is ez a forrás. Álldogálok néhány percig, nézem, hogy pezseg fel a mélyből a víz. Aztán kimegyek, és álldogálok még egy kicsit a keskeny barázda felett. Innen indul rövid útjára a víz, hogy aztán belefolyjon a bűzhödött Ondavába, ahol apám annak idején, mikor még tiszta volt, háromszáz nagy halat is fogott naponta. Libegő fehér nejlonszatyrokkal futkostam a part mentén, kavicsokon át, csalánosban, a fűzesben, és kapkodtam, amit apám dobált kifele. Aztán majdnem mindent elosztogattunk. De ez a patak itt a forrás alatt néhány év múlva megárad majd. Egy szilaj zápor pillanatok alatt túlsordítja, és a patak sorra viszi magával a 2-es Zóna két falvának tarka házait. A pirosakat, a kékeket, a narancs- és pisztáciaszínűeket. Mindet, amelyiknek természetellenes színe van. Olyan, amelyet tilos a Zónákban használni. A tulajdonosaik ezt még mindig nem értették meg. Nem figyelnek oda, nem látják, hogy a Zónákban az utóbbi években pusztító áradások csak azokat a házakat vitték el, amelyek nem illelnek ide. Pedig nem lenne nagy ügy.

Még mindig a Sátán falujában vagyok. Hatévesen. Visszajöttem. Ezt akár mikor megtehetem. Nyár van. Ebédidő. A kocsma udvarán ülünk. Húszan, talán harmincan vannak rajtunk kívül. Ők a környező földeken dolgoznak, csak ebédelni tértek be. Nyergeletlen fekete lovat hoznak be az udvarra. Apám feláll, tréffalkozik. Röhögés. A ló nyugtalan, rázza a fejét. A kötőfék nagyokat ránt a lovat vezető férfin. Össze vannak kötve. Egy test, egy lélek. Apám átveszi az embertől a lovat, felugrik rá. A fából ácsolt csűr eresze alatt ülök egy kövön, és nézem. Nem féltem apámat. Mosolyog egész idő alatt. Magabiztosan, a véknát rugdosva ösztökéli az állatot, fitogtatja a tudását. Ekkor röhögve feláll M. Részeg. Felkap egy hosszú, vastag dorongot, és ütni kezdi a lovat. A ló megriad, egyre vadabban nyerít. Ugrál, forog összevissza, egyre többet mutat a benne lakozó fenséges erőből. Mozdulatai lélegzetelállítóan dinamikusak, kimeríthetetlenek, leküzdhetetlenek. De nem telik bele sok idő, és apám győz. Még mindig mosolyog. A félelméből nem látszik semmi, rejtve marad, jó mélyen. Aztán elmegyünk.

Most elhagyott faházakat látok. Nemsokára a semmibe vesznek majd. Lenyűgözőnek találok őket. Ide később is mindig visszatérek. Bedeszakozott ablakaikból szemrehányást vélek kiolvasni, amiért sose néztem be rajtuk. Elraktározhattam volna a belsejüket az emlékezetemben, s később újra valósággá tehettem volna. De nem tettem, s ezt aztán később, ahányszor csak megfordulok a Sátán falujában, és látom a nyomukban pusztán maradt helyeket, egyre

jobban sajnálom. Benézhettem volna, megmenthettem volna őket. Így már csak a külsejükre emlékszem. Legalábbis ezt vetíti elélem a szemem a hajdani tökéletesség kódját rejtő archetípus materializálódott képeként, azét a tökéletességet, amelytől fokozatosan és folyamatosan távolodunk, amelyhez soha nem térünk vissza, mert nemsokára elfelejtünk mindent. Az időben előrehaladva zavarodottan hagyjuk magunk mögött a formát, a részleteket, a színeket, a megmunkálás módját, az illatot, a rendet, a tisztaságot és a piszkot, a vízre és levegőre, rovarokra, penészre és tűzre, teljes enyészetre és az azt követő természetes sebgyógyulásra adott reakciót. A faházak utolsó lakói alázattal várták odabenn az elmúlást, a földbe bomlást, a képességet, hogy tovább ússzanak a sűrű agyagban, kövek között, hogy akkora területet járjanak be ily módon, amelyet csak szeretnének, s aztán tetszőleges helyen felbukkanjanak újra. A házak lakói ösztönösen abban bízva fogadtak minden betérőt, hogy eddigi életükhöz fűződő harmonikus viszonyuk és odaadó felkészültségük a közelgő halálra valami kedves, természetfölötti lény gyengéd öleléseként hat majd a többiekre. Olyan ölelésként, amely elállítja, feloldja az ember lelkében fészkelő nyugtalanság vagy legalábbis a fejüket itt-ott felütő rossz gondolatok okát. De aztán látam egyszer egy ilyen házat Szjankiban, amelynek a fele Lengyelországhoz, fele pedig Ukrajnához tartozik. Zóna. A San forrása fölött állok. Fényképezek. A falfaluban járok, amelynek a nyugati része már nem létezik. Utcák, templomok, házak és a táj. Több emberrel is találkozom. Felfoghatatlan jókedv. Pópa, katoná, egy férfi, a beérkező autóbusról leszálló nők és gyerekek. Megdöbbenően szívélyes mosolyok. A falu térképe eredetileg mintha el akart volna tántorítani, mintha azt próbálta volna mondani, hogy kockázatos idejönnöm. Hogy önként vállalom az átok kockázatát, amely az ismeretlen indítatásból esetlegesen még mindig itt élöket sújtja. De most örülök. Lélekben köszönetet mondok magamnak, amiért szembeszálltam a tulajdon ösztönömmel. Itt Szjankiban megélem a hétköznapi vibráló eufóriáját, amely csak itt élhető meg, elvinni, áthelyezni máshova nem lehet. Megyek tovább a faluban, arra, amerre a temetőt sejtem. De még mielőtt odaérnék, megpillantom a házat.

Itt van. Fekete, kidőlt-bedőlt, bekerítetlen épület a mezőn. Megyek. Megyek, mert állni nem bírok. Közeledem valamihez, amelynek a létezésével nem számoltam már. Talpam az út porában, aztán a fűben csusszan előre. Közeledem. Már csak negyven-ötven méter. Hirtelen feltámad a szél, és előkap valamit, amit nem vártam. Rejtett fehér lepleket bont szét, s azok aztán lobogva feszítik ívbe a drótot, amely a vásznakkal együtt libben fel-alá. Fémes nyiszorgása előcsalogat egy fekete kutyát. Én indítottam be a szelet, a szél a drótot, a drót a kutyát. A kutya vadul felém ront, de az egymásba kapcsolódó acél láncszemek visszarántják. Összepréselt torkával ugatni próbál. Magas, rekedt, ingadozó hangon. Kihasználja a nyomorúságos lehetőséget, hogy hátsó lábai szabadon mozognak. Rövid kis ívben futkos fel-alá, a feszülő lánc most egy napóra zavarodott mutatója. Vergődik földünk az elfuserált keringési pályán, mintha túl ideges lenne ahhoz, hogy eldöntse: a klasszikus módon mozog tovább, vagy inkább ellenirányba indul. Aztán nyílik a fekete ajtó, és kilép a házból egy ember. Egy lány. Tizenhat év körüli, talán. Rejti az árnyék. Egyelőre csak egy zsenge sziluettet látok. Lassanként kiveszem elnyúló száját is, amelyből néhány pillanattal később kiáltás tör fel. Érthetetlen, zajos, torokhangú szavakat kiabál. Tökéletes szimbiózis a két hangnak. A lányé, a kutyáé. Dupla ugatás. Egyszeriben olyan érzésem támad, hogy a mód, ahogy én ezeket a fekete faházakat érzékelem, olyan vadonatúj, valós elemekkel bővült, amelyek itt Szjankiban a mai napig megőrződtek a pogány régmúltból. Az új elemek váratlanul felülírnak mindent, amit ezekről a házakról eddig gondoltam. Állok és nézek. Fényképezni szeretnék. Megörökíteni ezt a két egymás mellett álló, kétségbeesetten ugató lényt itt a házuk előtt, akik teljes egyetértésben próbálják elkergetni az időtől független létezésüket megzavaró betolakodót. Jobb kezemmel óvatos kis mozdulatot teszek a nyakamban lógó fényképezőgép felé, de ez az aprócska, befejezetlen moccanás az eddiginél is erősebb tiltakozást szül, kivicsorított fogakkal, ráncba ugró arcizmokkal és lüktető hangszalagokkal. A fekete ház védelmezői elérik céljukat, és én örökre távozom ebből a húsz, vagy talán harminc másodperc tartó helyzetből.

Újra a Sátán falujában. Tízéves vagyok, Öregmanusnak segíték behordani a szénát. Itt már egyetlen faház sincs. Öregmanus egyedül él. Van sok gyereke, de felnőtt, és elment már hazulról mind. És még sokkal régebben elhagyta a felesége is. Aztán vissza akart jönni, de Öregmanus levélben utasította el. A levél tömör volt, ennyi állt benne mindössze: „Szarunk a fejedre”. Az asszony erre felakasztotta magát. A Manus vidám, határtalanul szereti az életet, jól elszórakozunk. Gyakran járok hozzá. Hallotta valakitől, hogy ugyanolyan

betegségem van, mint a Sátán legidősebb fiának. Azt mondja, nem élünk majd sokáig. Talán tizennyolc éves korunkig. Öregmanus borzot és nyusztot szeretne fogni. Csapdákat készít, szétrakja őket az erdőben. A háza tornácán kifesztve száradnak az állatbőrök. Manus a lövöldözésről beszél. Éjjel be akartak törni az oroszok. Reggel ott talált közülük néhányat a hasukon fekvő patak-nál. Zab volt a zsebükben. Az egyiknél egy aranyrubel is. Azt a háború után eladta Öregmanus. De előtte még, mindjárt az éjszakai öldöklést követő reggelen csákányt és lapátot kellett fognia. A Manust néhány más férfival együtt a falu elejére vezeti egy fiatal, tizenhét éves, sírással küszködő német katona. Német testek hevernek ott, azok is a hasukon. A katona kiadja az utasítást, hogy kezdjenek ásni, majd elmegy valahova. Öregmanus nézi a hullákat, és felfigyel a nadrágjuk különös, mesterségesnek tűnő anyagára. Fogja a lapátot, és a túlsó végével óvatosan megcsapdossa az egyik földön fekvőt. Szokatlan, suhogó, zizzenő hang üti meg a fülét. Ettől felvidul, és erősebben csapdos tovább. Nevetve szolngatja a földön fekvőket, hogy ébredjenek fel. Összevissza üti most már a többi testet is. A többiek röhögnek. Manus egyre jobban belehevül. Mint valami szilaj csárdásba, amely a táncosok csontra izzadásával ér véget. Ekkor lövés dördül. A német kiskatona reszkető keze sütötte el a fegyvert. Az ólomdarab elhagyja a sztratoszférát, zúgva tűnik el a szomszédos térben. A katona kiabál, ordít, zokog. A férfiak elkomolyodnak. A holttestek egyszer csak megmozdulnak. Feltápaszkodnak. Olyan megfoghatatlan sebességűre gyorsul minden, hogy az élők ezt már nem képesek befogadni. Mintha visszafordította volna valami felsőbb hatalom az eseményeket. A testekből golyók röppennek elő, az alvadtt vér cseppfolyóssá válik, és visszacsorog a beforradó sebekbe. A feltámadt katonák gyors ütemben távoznak a faluból. Hátramenetben szaladnak a ponyvás teherautók platója felé, s a kocsik sebesen tolatva haladnak a prešovi vasútállomás irányába. Ott a katonák felugrálnak az ugyancsak tolató szerelvényre, amely pillanatok alatt visszaviszi őket a házukba, a családjukhoz. A tempó hirtelen lelassul. A kisimult arcú emberek asztalhoz ülnek. Ugyanez történt az aranyrubeljét veszített oroszral és a többiekkel, akik ott heverték mellette. Ők is megéledtek, és eltűntek. Mintha mi sem történt volna.

A háborúnak vége. Öregmanus a háza tornácáról vizelefele. Kinyitja az ajtót, leballag a három lépcsőfokon, és oda, közvetlenül a bejárat elé ürti a mocskát. Sárgára égett, szélesen elnyúló folt a talajon. Búz. Barátja, a Sátán még él, s a postás rendszeresen kézbesíti neki a folyóiratokat. Ezeket aztán az Öregmanussal együtt lapozzák át. Öregmanus kellemesen megdöbben, hogy ilyesmiben valóban létezik. Hogy vannak ilyen nők. Tetszik neki a dolog. Röhög.

Aztán huszonhárom éves vagyok, és látogatóba jövünk hozzá a nagybátyámmal. Hóvihar van. Február. Öregmanus ágyban fekszik, a fia gondozza. Egy üres konzervdobozban a kiköpődött slejm, az ágyat hűségesen őrzi egy sánta kutya. Öregmanusnak mindig sánta kutyái voltak. Miért? Nem tudom, és valamiért nem is tudom tőle megkérdezni. Be van borogatva az öreg, fekszik, alig mozdul. Az elméje azonban még mindig meglepően friss. Nem hiszem, hogy nem kel fel többé az ágyból. Egyfolytában tréfálgat. Szól a bácsikámnak, hogy menjen közelebb, és odasúg neki valamit. A bácsikám elutasítón ingatja a fejét. Öregmanus nem ért vele egyet. Nem hiszi. Hazaindulunk, és én akkor látom utoljára. Lehetséges ez? Lehetséges, hogy ez az ember ne örökké éljen? Vagy legalábbis tovább, mint én? Ki más lenne rá jogosult? A visszaút homályában elmondja a bácsikám, miről beszélgettek. Öregmanus egy bizonyos napra kérdezett rá. Pár évvel a háború után volt az a nap. A feleségét az én tizenhat éves bácsikámmal és egy másik inassal bezárkózza találta a házában, ahová a fiúk falat vakolni jöttek. Otthon volt a négy kisgyerek is. Az egyik még szopós csecsemő. A bácsikám elmondja, mi történt ott. Tényleg olyan volt az asszony. A bácsikám nevet.

Kiérünk a Sátán falujából, és a 2-es Zóna felé tartunk. A bácsikám egyszerre nem akar tovább a Zónák nyelvén beszélni. Azt mondja, nehéz. Sok éve már, hogy elment, és ragaszkodik a felejtés jogához. Megyünk tovább, a szakadó hó az arcunkat lyuggatja. A bácsikám nem ismer meg, rémülten kérdezi:

– Ki maga?

Saját magát papnak gondolja. Prédikátornak. Szívügye az igazság és az igazságosság, azt akarja, hogy higgyünk mindnyájan, kerüljük el a büntetést, amelyet a Magasságos küldhet ránk. Megyünk tovább. A bácsikám még mindig furcsán merev. Fél tőlem. Kiabál.

– Ki maga? Mondja meg azonnal! Nem ismerem magát! Mit akar tőlem?!

Templomi énekeket énekel. A karja kitérve, lépdel az úton, szeme az égre mered.

(részlet)

MÉSZÁROS TÜNDE FORDÍTÁSA

57 km od Taškentu

57 km-re Taskenttől

KEPPOVÁ, Zuska

„Bukta gót betűkkel”
Magyar Lettre
Internationale, 84„Anka – London,
Natalia – Párizs,
Juliana – Budapest”
Magyar Lettre
Internationale, 85„Akár a kariatidák”
Magyar Lettre
Internationale, 86„Delta”
Magyar Lettre
Internationale, 87„Expatok
Budapesten”
Magyar Lettre
Internationale, 91

3.

A Duna pesti oldalán áll egy fém szoborcsoport, ég felé emelt ökölbeszorított kezekkel. A győztes munkások jelképei ők, akik egy takaros, színes erkélyű lakótelepre néznek. Ezeket a színes üvegtáblákat főleg Magyarországon gyártották. Az egész keleti blokkot ellátták sárga, piros, kék üvegekkel, melyek később a panelházakat díszítették színes üvegmozaikok formájában: modern stílust mindenkinek.

– Az *élmunkások*... – intett a lány a fém alakok felé – egyébként meg nem a fejük felett kellene tartani a kezüket, hanem inkább hajlított könyökkel yes-t mutatniuk.

Az évek során ezzel lett a győzelem és a siker gesztusa. Egymásba karolva sétáltak a rakparton. A lány látni akarta, honnan származnak, hol nőttek fel. Zoli a város sűrűjéből, egy panellakásból jött. Azt állította, hogy ez annyira kis város, hogy még nevet sem kapott. Ha mégis, akkor is csak egy szótagnyit. A 2+1, 3+1 panellakásokban a lány nem tudott felfedezni semmi újszerűt, ami miatt az égbe kellene emelni a kezeket. Zoli a folyó túlsó partjára mutatott, ahol egy óriási villa állt egy kert közepén. Ez jelentette számára az igazi otthont. Épp ezért, mikor visszatért, Budán, a villanegyedben választott magának egy teraszos lakást.

Bill, mikor visszajött New Yorkból, a szüleinél cuccolt le egy pesti panelben, messze a centrumtól, a testvére régi, játékokkal telepakolt szobájában. Nem akart erről beszélni, *nem fogunk erről beszélni*.

Beszéljünk inkább merészebb tervekről. Magyarország szívében található Dunaújváros. A város neve három egyszerű szóból áll. Ezek pontosan és objektíven tükrözik azt, hogy az építészek egy új várost terveztek a folyópartra. A szocializmus remekének készült, ezért annak iskolapéldáját kell látni benne. Ahogy az ember kezdi lehántani a város egyes rétegeit, mint a hagyma héját, úgy jut egyre mélyebbre, és lát rá annak eredeti rendeltetésére, a vele kapcsolatos tervekre, és a várost érintő történelmi fordulatokra is.

1950-ben stratégiai szempontból kellett ide helyezni az acélgyárat. Emberekkel kellett megtölteni a helyet, és szállást biztosítani nekik. Üzleteket, iskolákat, színházat és parkot kellett építeni. A termelés körül forgó élet kulturális jelleget kellett hogy kapjon. Teret kellett biztosítani ahhoz, hogy meg lehessen ünnepelni a közös munkát, mely győzedelmeskedik a magánvagyon felett. A házak éppen ezért hatalmasak, eltúlzottak. Az utcák szélesek és egyenesek. A tantermek rengeteg gyereket tudnak befogadni, a színházak pedig a szülőket. A messzi távolban a víztározónál világít egy vörös csillag is.

Vagyis a város teljes mértékben megfelel a modern élet elvárásainak. A megtervezésével együtt az élet is új, határozott körvonalakat kapott. Ahogy a várost, úgy az emberi életutakat is ki lehet egyenesíteni, szabályozni. Az eleve elrendelés itt már nem játszik szerepet. Az ígéket, mint az ábécés könyvben, vagy a magyar nyelvkönyvben hozzá lehet rendelni bizonyos helyekhez. A *dolgozik* szó összeköthető a gyárral, a *lakik* ige a panelházakkal, a *vásárol* a bevásárlócsarnokkal, és végül a *sétál* a parkkal.

A parkerdő a folyó felső szakaszánál található: az emberi teremtés vágyát nem nyomták el a természeti törvények. Mindenütt síkság ameddig csak a szem ellát, ami az ember lelkére is megnyugtatóan hat. Az órási zöld területek a dolgozó embereket szolgálják. Mindenki feltöltődhet itt a modern művészet plasztikai között sétálva. A kilátás bizonyítja, hogy semmi sem áll az utunkba. Körben hullámzó gabonátáblák: annyi kenyérré elegendő, hogy a gyerekek építőkövei is kenyérből lehetnének.

Ma már dél-koreai autógyár működik a városban. Egy sörgyár fel akarja újítani a víztározónál található vörös csillagot. Ugyanis ugyanilyen van a lógójukban is, így a csillag mellé odatehetnék a sörgyár nevét. Ha ez nem így

lenne, akkor összetűzésbe kerülne azzal a törvénnyel, mely tiltja minden, a totalitárius rendszerre emlékeztető szimbólum használatát. A város mögött kellene majd állnia egy új csokoládégyárnak is. Itt, vagy Taskentben. Ezt még nem döntötték el.

Taskent, Üzbegisztán, Közép Ázsia – Zolinak meg kellett néznie a térképen. Azzal kapcsolatban, hogy hol lakjon, nincsenek preferenciái.

– Csak legyen steak, és legyen mivel leöblíteni.

Édes élet. India és az arab országok például nem jöhettek számításba. Nem volt hajlandó feladni azt az őt megillető jogot, hogy marhahúst ehessen és alkoholt ihasson. Taskentről nem tudott semmit. Vakfolt. Annál inkább izgatta őt a hely.

– Csak mondd ki Bébi, Taskent! Mondd ki. Érzed ezt a borzongást? Ha nem csinálnak steaket, akkor nyitok egy éttermet, és én magam fogok a tűzhelynél állni taskenti bort iszogatva.

– Vagy majd a balatoni régióból hozatjuk – tette még hozzá Bill.

Vállalkozó szellemű férfiak vesznek körül, erős alsó állkapoccsal és erős kézszorítással, írta a lány a képeslapra, amit hazaküldött. *Figyeld meg a cipőjét, az álla formáját, és ahogyan kezét fog,* tanácsolta neki egykor az édesanyja. Ezután még ráírt valamit a képeslapra a cipőkkel kapcsolatban: *inkább elegánsak, mintsem sportosak, a cipőorr batározottan előre mutat. Húson élnek, amit mobón esznek.* Parlamentet ábrázoló képet választott, felragasztott rá egy történelmi hőst ábrázoló bélyeget, és feladta.

Többnyire steaket vacsoráztak. A két ujjnyi vastag húst a nagy piacon, a Nagycsarnokban vette. A boltíves mennyezet Billt a manhattani Grand Central vasútállomásra emlékeztette. Olyan volt, mintha a zöltségek, halak és sajtok között egyszercsak felbukkanhatna egy vonat, kiszállna a tömeg, és az utasok elvegyülnének a vásárlók között. Megtapogatta a húsokat, és összehasonlította azokkal, amiket a new york-i szupermarketekben árulnak: messze nem voltak olyanok. A steak elkészítéséért Zoli felett. Először felforrósította az olajat, letesztelte hogy gyöngyöződik-e már, majd rádobta a befűszerezett húst. A forróság összehúzza a pórusokat, így a saft a húsból marad. Megnyomkodta fakanállal, hogy jó-e már. Akkor jó, ha a teteje puha, mint a tenyerünk. Végül megsózta.

A steak felvágásakor a tányéron véres tócsák keletkeztek, ami összekeveredett az olivaolajjal, és beleitta magát a rizsbe. A lány mindig megette, amit Zoli meghagyott. Zoli mindig mindent úgy hagyott a tányéron, felvágva, össze-vissza kutyulva. Azt mondta, kicsi a gyomra, de egyébként csak türelmetlen volt. Nem evett, csak mindenbe belekóstolt. Utána pedig a kanapé sarkából figyelte a friss cigarettafüst mögé bújva, ahogy Bébi mosogat. A lány csapkodott a porcelánnal, csörömpölt az evőeszközzel, és gyakran összetört valamit. *Szeretem az ügyetlen nőket, sok mindenre meg lehet őket tanítani,* mondogatta. A falban kellett, hogy legyen egy lyuk, mivel a meleg víz megengedésekor olyan volt, mintha vízesés csobogna a fal mögött.

Amikor a lány visszaemlékezett erre, úgy tűnt, hogy az események valami időtlenségben zajlottak, furcsán összementek, leírásuk összezsugorodott. Például ahhoz, hogy tradícióról beszéljenek, elég volt annyi, hogy valami kétszer megismétlődjön – vacsora a megmaradt steakkal, ugyanolyan boros üveg. Vacsoráztak és közben iszogattak. Mint mindig. Az események egymásutánjából már szokást tudtak kialakítani.

Bill a Bikavértől kábultan szunyókált a kanapén. Mikor résnyire kinyitotta a szemét, a tévé képernyőjén átsuhant egy sárga taxi. Gyorsan megdörzsölte a szemét, és elkezdett a távirányító után tapogatózni. Azt állította, hogy kísérte őt a város. Már nem nézett tévét, attól félt, hogy ezzel azt kockáztatja, hogy

az alakok közt bármikor felbukkanhat egy felhőkarcoló, odafentről meglátja a Central parkot, vagy valamelyik jól ismert kávézót.

Ez a látvány felkavarta. Felállt a kanapéről és köszönés nélkül kiment az utcára. Hívott egy taxit és hagyta, hogy csak úgy körözzön vele az éjszakai Budapesten. A homlokát odanyomta az ablaküveghez, behunyta a szemét, hagyta, hogy a fénycsóvák játsszanak a szemhéja mögött. A sofőr addig átdobta a taxiórát. A számok gyorsabban kezdtek forogni. A taxis Billt külföldinek nézte, mert nem ismerte a legrövidebb utat, és nem szólt, mikor a körutakon hordozta őt körbe-körbe, és még hálás is volt neki ezért: készségesen kifizette a botrányos összeget. A taxiból nézve minden város New York lehetne.

Zoli pont ezt irigyelte tőle. Irigyelte tőle ezt a szánalmas new york-i tapasztalatot, és amint Bill hirtelen becsapta maga mögött az ajtót, ezt mondta:
– Úgy szeretném, ha egyszer pechem lenne, mindent elcsesznék, és mindent elveszítenék, de...

Majd felnevetett:

– Nem megy! Nem tudom elcseszni! Annyira szeretném tudni, milyen érzés, ha semmit sem tudsz már helyrehozni.

Ott, ahol Zoli csak egy parlamentet látott, Bill azt a másikat vette észre, amit csak lehajtott fejjel a folyóra nézve lehetett meglátni – a időjárástól függetlenül állandóan változó összetört tükörképet. Csak figyelte a dolgok hibás hasonmásaként reszkető árnyakat.

A taxiból a New York szálló előtt szállt ki. Rálépett a vörös szőnyegre, és besétált. Most kezdődött az éjszakai műszakja: az üveges előtér közepén fog állni egészen hajnalig. Amikor éjjel a vendégek odajönnek a pulthoz, és a kulcsot kérik, vagy valamilyen kérdésük van, a lépéseik visszaverődnek a márványpadlón.

– Mostanában érdemes ingatlanokat venni – említette meg pár férfinak, akik Dubaiból jártak ide üzletelni. Talán majd meg tud velük valahogy egyezni. Talán megtalálja majd az utat a New York szállótól New York városáig.

Akkoriban New York egy alkimista város volt. Káosz, hanyatlás, fekete-sötét éjszaka jellemezte.

Négyszéthálóra emlékeztető alaprajzra épült, mint a Kínai birodalom megbítt városai. Hasonló terv szerint, mint azok a városok, melyek az ész diktálta parancsokkal összhangban épültek. Az utcák név helyett számokat kaptak, ezzel is szem előtt tartva rendeltetésüket. Letisztult vonalakat terveztek, szabályosan elválasztott blokkokat, geometriai csomópontokat, ezzel is ellensúlyozva a múltból, a letűnt történelemből ragaszkodó képet, mely oly sok európai nagyváros életét mérgezi. (Angela Carter: The Passion of New Eve. New York, Harcourt 1977)

Valaki a karosszékben felejtett egy könyvet. Arról a szabályos alaprajzú városról írtak benne, mely a hatvanas években nem úgy forrongott, mint valami olvasztótégely, hanem mint a Molotov-koktél. Ez New York. Bill rögtön a szemetesbe dobta a könyvet. Reggel egy fiatal nő kereste vastag keretes szemüvegben, de a könyvet már sajnos nem találták.

(részlet)

DÓSA ANNAMÁRIA FORDÍTÁSA

Katarína Kuchelová

Minden fát

*abogy letelepedett abban a házban
előbb kivágott minden fát
minden gallyat lefűrészelt, amely átnyúlt a szomszédától
kiengedte a jubokat a sívár telekre, azokat minden ősszel leölte
húsukat a nagy villanyfagyasztóba zárta
ereje egyre kevesebb volt, betegeskedni kezdett
egyszer azt mondta, nem emlékszik a gyerekkorunkra
már alig ismert fel bennünket
félünk, hogy minket is be fog zárni a fagyasztóba*

*az első emlékem a fa koronája
abogy alulról belenézek
később minden fát megmáztam a környéken
bennük biztonságban voltam
mikor felnöttem
felülről megláttam a puha fakoronákat
csábított hogy maradjak, le akartam ugrani
most csökönnyösen ballagok a gyökereken*

A fogyasztó növekszik

*a ház nagy
de a hely egyre kevesebb*

*csak néhány centiméterről van szó
egy magas saroknyi többletről
az érzésről, hogy otthon nekimegy a dolgoknak
az időnkénti készletéről, hogy lehajoljon az ajtóban
a rossz alvásról
a sarkak többször kilógnak a paplan alól
és kárörvendőn nevetnek éjszaka
a térdek is mintha direkt ütköznének bele az asztalba
annak a szövetternek báromnegyedes volt az uja?*

*jó hogy a tévének mindenre van válasza
az átlói is hosszabbak lesznek
s a falon gyakorlatilag nem foglalnak helyet*

*ráadásul a beverők gyártói is alkalmazkodtak
az otthonokból kiűzték a felesleges bútort
és az összes funkcióját helyettesítették*

*elég a tévé elé rakni a kaját
vagy csak úgy elszunyókálni
a beverőt minden helyzetben használni lehet
s újabb beverővel tovább gyarapodhat*

Ha valaki becsönget

*az ablak mellett áll
ablak becsukva, ajkák összehúzóva, kapu bezárva
gyomor görcsben, rolók lehúzva, fogak összeszorítva
valakire mindig vár*

*ha valaki becsönget
a félelem kiszalad elvégezni dolgát
eljátszik a bottal, megugatja a szomszédot
majd kis idő után újra az ajtón kaparászik*

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSA

Genovából visszatérni

DOBRAKOVÁ,
Ivana
„Örökség”
Magyar Lettre
Internationale, 83

„A nizzai strandon”
Magyar Lettre
Internationale, 85

Már majdnem aludtam, amikor hívott, fogat még nem mostam, kócos hajjal, a nappali ruhámban ültem a heverőn, és igyekeztem koncentrálni a jegyzeteimre, de a fejem öt másodpercenként lebecsáklott. Magamhoz tértem, beélesítettem a sorokat, aztán újra lebecsáklottam. Úgy egy órája szenvedhettem így, amikor végre felhívott, az olasz-osztrák határról, valahonnan egy Bolzano melletti faluból, ha megérkezik, akkor jelentkezik majd, mondta korábban, de Genovából az út tovább tartott, mint gondolta. A telefon ostoba csörgőhangjára riadtam fel, a kijelző azt mutatta, egy óra elmúlt és éjszaka van. Gigi, *sei arrivato solo adesso?* nem, már egy jó félórása a címen van, de elbeszélgetett kicsit a hotel recepcióásával, valami Andreával, mondja, nagyon kedves fiú, szerintem meleg, mindegy, most cipelem fel a táskámat az első emeletre. Viszont ez a hotel, ez tök jó. Gigi rögtön hozzáfogott ennek a fantasztikus engelhofi hotelnek a leírásához, tulajdonképpen egy kis szállodácska, alig tíz szobával, de hatalmas helyiségek, és minden hihetetlenül tiszta, kiglacolt, a parketta fényesre csiszolva, a fürdőszoba tip-top, s amikor kinyitod az ablakot, az üde hegyi levegő a maga nyers brutalitásával szinte átjárja a tüdődöt, váratlanul, szinte belemar az orrodba és a torkodba, s bár most éjszaka van, de a kilátás is szuper, az ablakok az Alpokra nyílnak, s a csúcsokon, ki tudja, talán még hó is van. Mivel a természet mindig is visszataszító volt számomra, megkértem Gigit, hogy kíméljen meg az efféle részletektől. S az a csend, Natálka, ekkor már nem lehetett leszerelni, tudod mit, prima ötletem támadt, felveszem neked mobilra ezt a csendet, s holnap nálad majd meghallgatjuk. Ásítottam egyet és elképzelttem, ahogy a Légió utca zajában fogjuk hallgatni az Engelhof tökéletes csendjét, a trolikkal, a kereszteződésben túlköelő autókcal, és az állandóan csörömpölő liftekkel egyetemben. Azt mondtam, szuper, már nagyon várom azt a csendet, mert szükségem van rá, mint a sóra. Akkor hát jó éjszakát, szerelmem, letettem a telefont az éjjeli szekrényre, és az ágyba slattyogtam*.

Azon a tavaszon Gigi eljött még párszor utánam, mindig hosszúhátvégére, amikor sikerült lelépnie a cégtől, amikor nagylelkűen már csütörtök délben elengedték, *va bene, va bene*, nevetett Alessandro, a főnöke, s úgy forgatta a semeit, mint aki nagyon képben van. Giginak több sem kellett, mindent berámolt az aktatáskájába, és gyorsan lelépett, mielőtt a főnök meggondolhatná magát, beült az autóba, és nekivágott az autópályán: Milánó, Bergamo, Brescia, és közvetlenül Verona előtt balra el Trentino-Alto Adige felé, egészen Bolzanóig, illetve még tovább, egy határ menti, rohadtul festői faluig, ahol az a fantasztikus Engelhof nevű hotel található, közvetlenül az Alpok lábainál. Hozzám péntek délután érkezett meg, az után, hogy átautózta egész Ausztriát, már a küszöbön toporogtam, majd türelmetlenül, hogy a liftajtó még be sem csukódott rendesen, beráncigáltam a lakásba. Szombaton a Duna-parton sétáltunk, uraskodtunk kicsit, kávéházakba ültünk be, és ittunk valami dolgot, amit Gigi nem volt hajlandó cappuccinónak vagy kávénak nevezni. Olykor a jegyzeteimmel hadonásztam az orra előtt, hogy pontosan ez, Gigi, ez az, ami elválaszt minket, ami elválaszt engem Genovától, ez a rohadt államvizsga, amelyet le kell tennem, de aztán már semmi nem akadályozhat meg abban, hogy beszuszakoljam magam hozzád, és egész nap a mosdókagylóban talált szőrszálak, és a széktámlán hagyott retkes zoknik miatt cseszegesselek, mert ezt hívják szerelmemnek, vagy tévedek? Gigi nevetett, ujjával fenyegetett és lejátszotta az Engelhof csendjét a mobiljáról, ez így fog menni nálunk, te szépen csendben maradsz, és vigyázban állsz majd, amikor fáradtan hazatérek a munkából, takarítod a konyhát, fejedelmi lakomákat készítesz nekem, és vasalod az ingeimet, ahogy egy igazi *casalingától* ez elvárható. Pozsonyban nektek ezt ugye nem tanították, gondolom, szóval, lesz még mit bepótolnod. Aztán megint az a szerencsétlen Engelhof, természetesen, ahová egy nap majd biztosan elvisz, mert Andrea állandóan érdeklődik felőlem. Andrea, hát

igen, kíváncsi rá, egy meleg Andrea a hegyekből, de hiába lesz kedves és szervilis, nekem egészen más terveim vannak, nem fogom megmászni az alpesi csúcsokat, és hallgatni, hogy *jawohl*, egy olyan Olaszországban, ami már nem is Olaszország, hanem egy maskarába bújtatott Ausztria, azzal a kicinált Österreichhel, és a hirtelen-zöld hegyekkel, a legelésző tehennel, meg a házikókkal, s minden házikóban egy-egy Wolfgang Priklópillal, és minden pincében egy-egy fogvatartott Natascha Kampusch-sal, hát, köszönöm szépen. Gigi nevetett és ellenkezett, hogy Andrea nem olyan, ő tényleg nem úgy osztrák, mint ahogy te azt elképzeled.

Épp ez a híres Andrea csalogatta be Gigit a fajtalanság csapdájába, mondtam neki nevetve, egy hideg söröcske, sűrű, fehér habbal, ugye? inni egyet a szabadságra az osztrák-olasz határon? az uraságnak erre szottyant kedve! szépen állunk. Vasárnap reggel van, lecipeljük a lépcsőn a táskáimat, a hatalmas koffereket, a dobozokat a könyvekkel, én nevetek Gigin, különben kénytelen lennék fenéken rúgni, kikaparni a szemét, hogy tegnap este nem hívott fel, hogy megfeledezett rólam, s ami még rosszabb, annak a hülye Andreának a társaságában. Gigi röhögött, szinte már csuklott a nevetéstől, vidáman oldalba bökdösött, talán csak nem vagyok féltékeny, aztán a ház előtt, abban a forgalmas Légió utcában még jódlizni is hozzákezdtem, amíg én tajtékostam az indulattól, és vért izzadva próbáltam begyömöszölni a csomagjaimat a kocsiba, maradj már csendben, ülj be a kormány mögé, és induljunk. Úgy döntöttem, hogy amint a diploma a zsebemben lesz, hozzáköltözöm, bár tudom, hogy egy szlovák diploma egy olasz kikötővárosban úgy kábé mennyit ér, ha legalább valami hasznosat tanultam volna, de nem, makacs voltam, esztétika lesz, hiába győzködtek az ismerőseim, hogy te aztán jól kitaláltad, esztétika, mire jó az?! de én ragaszkodtam a hülyeségemhez, és most pontosan az van, amit akartam, diploma esztétikából. Gigi viszont optimistán látja a dolgokat, egy ilyen ügyes fiatal csajszi, mint az én Natálkám, biztosan talál valamit, majd együtt kiokoskodjuk, ne félj te semmitől, nyugtatgatott Bécs és Graz között. Amikor a tizenkét órás autótú végén megérkeztünk Genova külvárosába, és megláttam az első házakat, egyből rinyálni kezdtem, hogy hát beszarok, te tényleg itt élsz? az egyik ilyen pasztell-bibas az egyikében? kész Legoland, basszus, hallod-e. A helyzetet némileg mentette az ocsmány daruk látványa a kikötőben, meg egy iparvárosi híd, és az a néhány gyár a környéken, legalább valami normális és emberi, lélegeztem fel. Gigi végül egy panelház-rengeteg előtt állt meg, egymás mellé voltak pakolva az épületek, az utcák fölött kifeszített kötélén fehérnemű száradt, mint valami régi olasz filmben, no fasza, ennyi erővel a szomszédok tányérjába is belekukkanthatunk.

Talán egy hónap elteltével vettem észre, amikor úgy-ahogy már belaktam itt magam, és reggelente már nem a fejem fölött terpeszkedő sötétkék plafontól voltam paralizálva, régi ház, úgy néhányszáz éves, boltíves mennyezet, mint valami borpincében, szóval, ekkor tűnt fel először, hogy Gigi mindig dolgozik, amin azt értem, hogy mindig. Mintha nem lett volna elég, hogy reggel nyolckor elmegy munkába, és tizenkét óra múlva jön csak haza, mert a félénk telefonhívásaimra csak ingerülten válaszolt, Natálka, kérlek, most ügyfelek vannak nálam, elmondod később, jó? de a mobilja itthon is folyton csörgött. És ő minden egyes alkalommal felvette, vacsora alatt, vagy a tévé előtt, a vécén vagy az ágyban, mindig csak *carissimo!* nem, tényleg nem zavar, hogy juthat ilyesmi az eszedbe! hát persze, gondoltam, mért is jutna eszedbe, hogy zavar, vasárnap este van, te seggfej! és tiltakozásképpen a paplan alatt visszahúztam a bugyimat. Igyekeztem Gigit valahogy kiközösíteni ebből az egészből, boltokba, bevásárlóközpontokba cipeltem őt el, kiegészítőket kerestem a lakáshoz, mert olyan helyé akartam átalakítani, hogy szívesen jár-

jon haza, hogy valami hazahúzza őt a munkából, és jól érezze itt magát. De bármit csináltam, abból Gigi semmit nem vett észre, sem azt a bazsalikomot a konyhaablak párkányán, sem azt a piros kisfüggönyt az ajtó üvegrészen, sem azt az eredeti genovai mozsarat a pestónak, amelyet vacsora előtt az asztal közepére raktam. Habár, az igazat megvallva nem is vehettem rossz néven tőle, hogy semmit nem vesz észre, mivel a lakás ádázul ellenszegült, ellenállt minden erőfeszítéseimnek, hogy átalakítsam és kuckósabbá varázsoljam, ugyanolyan nyirkosnak és távolságtartónak tűnt továbbra is, a csupasz falak, a félhomály és a bőr alá hatoló hideg, holott odakint tombolt a nyár.

Ami a munkalehetőségeket illeti, az sem volt egy sikersztori, naponta vettem az újságokat, olvastam a hirdetéseket, de ha olyan olasz kifejezéssel találkoztam, amelyet nem ismerek, mindig lefagytam, képtelen voltam szótárért nyúlni, és megnézni, mit jelent, s képtelen voltam felhívni a számot, amelyen a munkát kínálták, és amelyet tudom, hogy úgy sem kaphattam volna meg. És tényleg, lett volna kedvem egy kínai vendéglőben mosogatni az edényeket, vagy leveleket szortírozni egy sötét irodaházban, vagy beállni ingatlanügynöknek, és penészes genovai lakásokat kínálni az érdeklődőknek? Gigi nem sürgetett, azt mondta, előbb vagy utóbb biztosan találom valamit, elég csak figyelni, és nyakon ragadni az alkalmat, ha adódik, csak hogy én tudtam, hogy semmilyen alkalom nem fog adódni, amit nyakon ragadhatnék, és hagyni fogom kicsúszni az ujjaim között, még akkor is, ha egyenesen az ajtómon kopogtatna be. Végül kezdtem bebeszélni magamnak, hogy nem olyan nagy durranás ez, Gigi jól keres, mi több, még annál is jobban, a fizetéséből mindketten meg tudunk élni, sőt, a hétvégeket akár San Remóban vagy Portovenereben is tölthetjük. S amikor egy reggel a *Il secolo XIX*-ben ráakadtam egy cikkre, amelyben arról írtak, hogy Olaszországban a nőknek több mint a fele még mindig nem dolgozik, hogy otthon vannak, a *casalinghák*, s a feladatuk, hogy felneveljék a kölköket, steril tisztaságban tartásuk a lakást és jól kikeményítve az ingeket, teljesen fellélegeztem, hisz nincs abban semmi rossz, ha az ember nem dolgozik, s főleg ebben az országban, ahol ez még tradíció is. Maradok otthon, megtanulom elkészíteni a *trofie*-t, és a pestóhoz összetörni a bazsalikomot a mozsárban, és meg tudom majd különböztetni az összes tisztítószert, és használni is fogom tudni őket, és tulajdonképpen minek parázok, annyian vannak, akik reggelente ledőlnek a díványra a tévé elé, vagy lehúznak valami pornót maguknak, vagy szenvedő arcot vágnak, mintha dolgoznának, mert minden nap be kell menniük a munkába, aztán többnyire csak ülnek ott, és különböző álnév alatt diskurálnak a neten, akkor meg minek ez a felhajtás?!

Nem tudom, mi történt, hogy mi lelt, de egyszer csak nem voltam képes kinytitni többé annak a pékségnek az ajtaját, ahol minden reggel megvettem a péksüteményt és a *focaccia*-t. Nyúltam a kilincset, de abban a pillanatban elfogott a rémület, és rögtön elhúztam a kezem, körülnéztem, mint egy bűnöző, aki figyel, hogy látja-e valaki, és egy jó nagy görcsrel a torkomban futni kezdtem hazafelé, fel az ötödik emeleti lakásba, ahol leültem a heverőre, és véresre rágtam a körmöm, holott e rossz szokásomtól már korábban megszabadultam. A vacsora után az egész incidenst elmeséltem Giginak, persze könnyedebb hangnemben, mintha egy viccről volna szó, mintha ez nevetséges lenne, ha-ha, mért nem nevensz, Gigi? de Gigi csak tömte magába a gombamártással nyakon öntött raviolit, és értetlen arcot vágott, hogy mi van? hogy

mért nem mentél be a pékségbe? sokan voltak bent, vagy mi? Nem, vagyis nem tudom, nem néztem be, de nem erről van szó, rettegés fogott el, teljesen váratlanul, és jól láttam Gigin, hogy nem tudja megérteni, honnan ered ez a rettegés, hogy nem lát egyetlen értelmes okot sem arra, mért kéne valakinek félnie attól, hogy bemegy egy pékségbe. Megráztam a fejem, hagyjuk az egészséget, váltsunk témát, és az elkövetkező napokban Gigi nem kérdezte meg, hogy az asztról mért hiányzik megint a kenyér, hisz *paine sale olio* minden ételhez kell, én meg nem magyarázkodtam, és Gigi is hallgatott, de egy hét után már ő vette meg a kenyeret munkába menet. Natálka, mért ülsz itt a sötétben, mért nem kapcsolod fel a villanyt, kérdezte tőlem, miután lerakta az aktatáskáját és a papírzacskót a *focaccia*-val és a *farinata*-val az előszoba ló-cájára. S amikor augusztus közepén bejelentette, hogy pár napra Bolognába utazik valami konferenciára, a nyakába kapaszkodtam, hogy ne menj, Gigi! istenem, ne hagyj itt engem! mi lesz, ha valami történik veled? ha karambolozol és meghalsz? üvöltöztem és kapaszkodtam belé, igyekezett megnyugtatni, nekem dolgoznom kell, Natálka, mi van veled, alig ismerek rád.

Bolognából felhívtam, pontosabban, még az autóból hívott fel, vidám hangon kérdezte, hogy minden rendben van-e, hogy felgyújtottam-e már a lakást, meg hogy útközben gondolkozott, és támadt egy jó ötlete, már minden el van intézve, vett ki szabadságot, hogy szeptember elején elvihessen engem Pozsonyba, hogy kicsit lazítsak, kicsit kiszellőztessem a gondolataimat, s egy ideig együtt lehessenek az *enyéimmel*, na, mit szólsz ehhez, Natálka, ugye hogy prima ötlet? Azt mondtam, de csak pár hétre, ígérd meg, hogy eljössz majd értem, hogy nem akarsz otthagyni, és Gigi megesküdt, hogy természetesen, eljön értem, amint új erőre kapok, amint elég erősnek fogom érezni magam ahhoz, hogy visszatérjek. Így még a nyári forróságok alatt bepakoltuk a kocsiba a kofferjeimet, irány Engelhof, két részben csináljuk meg az utat, mert Giginak ki kell pihennie magát, ez nála tradíció, hogy meg kell állnia félúton, és nekem ez különleges alkalom lesz, hogy megismerkedjek azzal a híres Andreával, akinek Gigi csokoládét vásárolt egy genovai csokoládé-zóban, kis figyelmesség, hisz már régóta nem látták egymást. Minden simán ment, egészen Veronáig, mert Verona előtt *casino* van, *mannaggia! Guarda che roba!* káromkodott Gigi, mert Verona előtt mindig dugók alakulnak ki, a kretének miatt, akik a Ladio di Gradára járnak víkendezni, ahol a villáik meg a motorcsónakjaik vannak. Tartjuk a frontot, szórakozunk a kreténekben, minden kocsiját nyitva, a klimatizáció az összeomlás előtt, cserélgetjük egymás közt a nápolyikat, és a híreket arról, hogy ott elől végre valami megmozdult-e már. Bolzanóba sötétben érkeztünk, tíz után, de Andrea széles mosollyal üdvözöl minket a recepción, ah, tényleg nem kellett volna, és zavartan elvette Gigitől a csokoládét. Miután jól megnéztem magamnak, be kellett valanom, hogy Andrea egész szimpatikusnak tűnik, csak kicsit tapizós, állandóan fogdosott minket, hol Gigit, hol engem, és a teret is másképp érezte, például amikor beszélt, olyan közel jött hozzám, hogy folyton visszakoznom kellett, hátrálni előle, de erre ő is mindig lépett egyet, és már ott is volt.

Andreával a nyári szezon elemezgettük, hogy éppen véget ért, és az oszt-rák, a német és az angol nyugdíjasokat, akik batyuval a hátukon szelik át az Alpok kaptatóit a kijelölt turistautakon, s hogy szinte egyetlen olasz sincs közöttük, nevetett Andrea, mert az olaszok lusták, ők inkább kifekszenek a strandra a napernyő alá, minthogy megkockáztassanak egy vízhányagos talpat, egy bögyölycsipést, vagy azt, hogy iganak egy hegyi patakából. A hotel még mindig tele van, de szerencsénk volt, talált nekünk szobát, vagyis inkább egy szobácskát, teljesen fent, a tető alatt, kicsit szűkös lesz, de egy éjszakára megteszi. Az ágy puha és kényelmes, mondta Andrea, ő rendszeresen itt alszik, de ma a recepció mögötti helyiségben fogja meghúzni magát, ahol épp az ilyen alkalmakra készítettek oda egy ágyat a fal mellé. Végül egy nagyot ásított, amit mi visszavonulási parancsként értelmeztünk, és elindultunk felfelé a lépcsőn a harmadik emeletre. Szétnéztem a szobában, de hát ez nagyon nagy, mit találgat ez az Andrea, más szállodákban sokkal kisebb szobák vannak, és nem kérnek érte elnézést! Gigi bólintott, ez azért van, Natálka, mert még nem látta a többi szobát ebben a hotelban, azok kész termék, mindegyik más, de mind hatalmas, és ez itt azokhoz képest tényleg csak afféle zug, noha rendszerben van tartva, és ki van glancolva, mint minden ebben a szállodában. És hallod ezt, Natálka? kérdezte Gigi, zavartan körülnéztem, hogy mit kéne hallanom? hát ezt a csendet, ezt az ünnepélyes engelhofi csendet, amelyet, emlékszel? feljásztam neked a mobilra, mindketten elnémultunk, és belehallgattunk ebbe a tényleg fülsiketítő csendbe, s aztán, ahogy titokban tartottam

Marcela Veselková

Felejtés

*a vonat egy gondolat
amely két részre fészül a napot
az ózek felütik fejüket
a fájácánok lemerevednek
a híd megremeg a tájban
úgy tesz mintha nem emlékezne*

*a vonat lassít a gát fölött
s én észrevettem a tó közepén
végződő nyomokat
a jég pupillája
várattalul szétárult ott
s az óz zubant
az üvegtesten át
egészen a szem
mélyére*

Álarcok

*kalapok helyett
gázálarcokhoz
mérték meg a fejünket
alena arca élénk volt és apró
mint a kolibri szíve
bementék hogy négyes
aztán rám került a sor
idegen kezek értek az archoz
amelyet csak
a szülők érinthettek
az egyik végét az orrmereghez helyezték
a másikat az állhoz
beírták a kettes számot
megjédtem
hogy az arcom hosszabb mint alenáé
mérjék le még egyszer
bátha nekem nem jut az álarcból?
a nő csak nevetett
szája tátva volt mint a krematórium kemencéje*

*a tengeralattjárók kiengedték ikráikat az öbölbe
az ivás megkezdődött
a tanító néni újra elmondta
atomtámadás esetén
feküdjetek basra
fejfel a robbanás epicentrumától elfelé
a bajkoronák mint a puskacsövek
úgy meredeztek
a moba nem nőtt tovább
az északi oldalon
az iránytű a földbe mutatott*

*a szünetben az almákból kibúztuk a biztosítékot
azt a nevet suttoztuk
amely nem volt semmilyen ház
névtábláján
nevet egy távol-keleti meséből
lebet hogy ő bujkált
a függöny mögött
szeles napokon az ujjával járt utána*

*tizenöt év múlva kivégezték
féltem hogy elégtételt akarok venni
vagy együtt fogok érezni
semmit nem érztem
a balálfélelem már rég elvált személyétől
mint a szobor a talapzattól
azon a képen megtalálta egyensúlyát
függve maradt a levegőben
kinyújtott jobb kezében a kalapács
többé nem sújtott le a földre*

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSAI

tőle, Gigi kinyitotta az ablakot is, hogy magam is megtapasztalhattam azt az éles hegyi levegőt, amelyet szintén említett már, látod, Natálka, nem hazudtam neked, ez a levegő egyenesen a torkodba mar, és plusz még ez a kilátás az ablakból az erdőre, a borókafenyőkre, és az áthatolhatatlan sötétre az ágak közt. Lezuhanyoztam, a fürdőszobában hideg csempék és hímzett függönyök, s amikor bementem a szobába, Gigi épp az utolsó esti híreket nézte, bebújtam mellé az ágyba, gyere aludni, Gigi, ki kell pihened magad, holnap újabb ötszáz kilométer vár ránk, puszi, jó éjszakát, neked is jó éjszakát, Natálka.

Felébredtem, valamikor az éjszaka közepén, nem tudom, mi zavarhatta meg az álmod, talán valami irracionális zaj ebben a varázslatos engelhofi csendben, vagy valami rossz előérzet, mennyi lehet az idő, bámulok a sötétbe, lámpát gyújtani nem akarok, hogy ne ébresszem fel Gigit, de Gigi, ahogy a kezemmel tapogatom, érzem, hogy már nincs ott, egyedül fekszem az ágyban. Csendben felkeltem, magamra húztam a trikót, a farmert, és a sötétben az ajtóhoz indultam. A fa kicsit nyikorgott, ahogy mentem lefelé a lépcsőn, de biztos, hogy senkit nem ébresztettem fel, a recepciónál bizonytalanul megálltam egy pillanatra, lesz-e vajon bátorságom, hogy a saját szememmel győződjek meg mindenről, vagy inkább menjek vissza a szobába, és fúrjam a fejem a párnába, hogy nem hallok semmit, és nem akarok tudni semmiről. Végül lassan átléptem a recepcióra, résnyre kinyitottam az ajtót, ahol Andrea aludt, s ekkor már nyilvánvaló volt, hogy Andrea nem aludt, nyilvánvaló volt, hogy vendége van Andreának, látni szinte semmit nem láttam, de hallottam a gyorsuló légzést, a halk nyögéseket, valami olyasmit, mint amikor a bőr a bőrhöz dörzsölgődik, és susog az ágynemű. Markoltam a kulcsot a kezemben, azt a fajtát, amin nehezék van, hogy a vendégek ne vigyék magukkal, ha sétálni mennek, hogy adják le szépen a recepcióra, akkora volt, mint egy kő, gondolkoztam egy ideig, de végül úgy döntöttem, hogy nem, mégsem vágom közéjük. Be akartam csukni az ajtót, de ekkor megszólalt egy férfihang, németül mondott valamit, majd hirtelen felkattintotta a kapcsolót, és a fényben megpillantottam a meztelen Andreát, és még egy másik férfit, de nem Gigi volt az, tényleg nem Gigi. Mintha az életem függne ettől, úgy rohantam el onnan, fel a lépcsőn a harmadik emeletre, a szobába, bezártam az ajtót magam mögött, gyorsan levetkőztem, és becsusszantam a paplan alá Gigi mellé, felém fordult, hol voltál, Natálka? morogta félalomban, történt valami? szorosan magamhoz öleltem a forró testét, nem, nem, nem történt semmi, minden rendben van.

Reggel Andrea szívélyesen fogadott minket az étteremben, viccelődött, sőt, egy cinkos kacsintást is eresztett, hogy minden oké? hogy jól kialudtatok magatokat? Hisz mondtam, hogy az ágy nagyon kényelmes! csodálkozva néztem rá, semmi nem utalt arra, hogy zavarban lenne az incidens miatt. Hozott egy croissant-okkal és zsömlékkel teli kosárkát, letette az asztalunkra, aztán a konyhába ment, hogy elkészítse a tejeskávét és az eszpresszót, amit rendeltünk. Gigi rám nevetett, nos, hogy tetszik a szállodám, jó mi? És én bölintottam, hogy szuper, és haraptam egyet a csokoládés croissant-ból. Amíg Gigi rendezte a számlát, a szálloda előtt sétáltam, azon az éles és friss levegőn, ami lassan, de biztosan kezdett az agyamra menni, csak induljunk már, minél előbb. Az első száz kilométeren egy szót sem szoltam, végül úgy döntöttem, elmesélem Giginek az éjszakai eseményeket. Tudod, azt hittem, hogy nem vagy az ágyban, matattam a paplan alatt, de te sehol, így elindultam, hogy megkeresselek. És tudod, hol kerestelek? álmos voltam, de biztosra mentem, le a lépcsőn a recepcióhoz, csendben kinyitottam Andrea szobájának az ajtaját, bent sötét volt, de valami mozgást hallottam, mert volt még ott valaki, és én biztos voltam benne, hogy te vagy az, Gigi, hogy éppen szerettelek vele, gondolkoztam, hogy hozzátok vágom a szobakulcsot, azzal a nehezékkel együtt, de akkor valahogy elárultam magam, lehet, hogy megreccsent a parkett, nem tudom, Andrea felkapcsolta a villanyt, és egy pillanatra mindent láttam, nem te voltál az, Gigi, egy másik, egy jelentéktelen férfi volt az. És tudod, mi a furcsa, Gigi? ahogy mentem ott lefelé a lépcsőn, örültem, örültem, hogy végre itt van, hogy most végre minden kiderül, s hogy mintha minden ebből következne... Pozsony, Genova, egyszóval minden, mondtam magamnak, most végre kiderül, hogy mindez nem az én hibám, hogy a probléma valahol máshol van... mit gondolsz erről...? mondj végre valamit, Gigi.

GYÖRGY NORBERT FORDÍTÁSA

Miesta v sieti

Ház a Tabla mellett

Alszik a macska. Hótól illatos a levegő. Tegnap hoztak be fát a konyhába. Egy-egy hasábon rajta virít az évgyűrű. Az asztalon szemüveg hever. Odakint vonat robogott el.

A tisztára sikált deszkapadlón ülök a konyhában a kék tapasztott kályha mellett. Jó meleg. Az ablakok párásak, mintha valami derék ember lehelte volna be őket, kintre alig látni, de idebent meleg van. És félhomály. Szomorúság a hangulat a konyhában, és egy kicsit az ablakon túl is, pedig hull a hó. Zajosan. Újabb vonat. Mintha ijesztgetne valakit. Beszélgetünk csendesen a félhomályban. Ha vonat megy el az ablak előtt, látni néha a faforgácsként szertepattanó szikrákat. Kék szekrény az egyik sarokban, kasznyicskának is hívjuk minálunk, fiókjaiban ennivaló – a legfelsőben mákos vagy diós kalács árasztja jó szagát a lenvászon kendőből –, a másik sarokban vizespad, rajta vödör, benne üvegtiszta, jéghideg víz – vörösrre fájdtja az ember kezét – és lavór. A lavór mellett fésűk, szép glédában. Ha vonat füttyent a távolban, kicsusszannak itt-ott a kezünkől fészülködés közben. A fiókban cérnaspulnik, gubancos gombolyagok, varrótűk, gombóccá gyúrt rongyikák, a fiók alján is tűk, talán gombostű is akad. Ki göngyörgeti meg újra a rongyikákat? Hol vannak a lyukak, hol a hasadások és a repedések, hol van, amit be kell varrogatni? Beszó mindent az idő, cérnaszálak fülnek a gombolyagokba, meg tűk, gombostűk, leszakadt gombok... Szeretem a cérnákat és a gombolyagokat, a rongyikákat, világitanak a fiók aljából a gombok, több van, több van belőlük, mint a kisolvasó szemeiből! Megnyálazni a cérna végét, befűzni a tübe. Mint a vonat, olyan hosszú a cérna.

Alul a kissekényben a fényesre pucolt cipők, lejjebb fiók, benne fekete paszta. Jóságú, ragacsos fekete.

Odakünn hófűvés. Öregapa az ajtó előtt letopogja a havat agyonhordott, jó meleg bocskoráról, báránybőr kucsmáját a combjához csapkodja, utána fordul csak be a konyhába. Bekecsén, sűrű bajuszán vastagon ül a hó. Dobog, zörög az ajtóban. Összekoccan a foga. Egyik kezében két fácán, a másikban egy pár fogoly. Világosabb lesz hirtelen minden. Olvad a hó, ragad a padlóra. Az asztal nyitott tenyér, ráfektetni a madarakat, megremeg az asztal, és megremeg az ájer is idebenn. Vonat. Elcsitul a levegő.

– Micsoda zegernye!

A karácsony már rég oda, de hideg van. Havat préselnek a felhők. Pedig nemrég volt csak fáért az Esterházy-parkban. Így csinálta minden évben, nem akadt Cseklészen család, amely vásárolta volna a karácsonyfát. Kinézte előre a fenyőt, aztán elment érte a parkba, és slussz, nyissz. Akkor még karácsonyfával volt tele a park. Meg slusszpasszokkal. Hó virágzott rajtuk. És hullott. Csendesen! Úgy fújta szerzte a szél, mint a meggyfa virágát tavasszal. Felemeled a fejed, és ott a sok fehér, ni, milyen magasan.

Kisfejsze volt nála és fűrés, talán még új lapot is vitt hozzá. Léptek a frissen hullott hóban, átnedvesedik a lehelet illata, át a hangok szaga. Meghitebbé válik a hótól a világ, hát hiszen jön a karácsony. Néhány rekedt kismadár. Lerázza egy cseppet a havat, lekaparhatja a kérget a tönkről. Milyen szép szárnyai voltak a fának. Bumm, repült a forgács, megremegtek az ágak. Magavette a vállára, akár a keresztfát. Este máriászoni megy. Tart még a háború, és foghív van a fa helyén az erdőben. Üresség. A hó betakarta az ilyen-olyan halmocskákat, kis fehér csöcsikék nyomakodnak csak ki helyettük a földből.

A karácsony már rég oda, a kémény füstől, mint a gőzmozdony, befűtöttek neki alaposan.

Az utca végében áll a ház, kőhajításnyira a vasúttól, kapuja előtt körtefa, kertje hatalmas, kétfelé, háromfelé ágaznak benne nyáron az ösvények, némelyik belevész a dohányba; a szomszédban roppant kukoricaföld. Azt hívják Tablának. Később is, mikor a házról beszélnek, azt mondják, az ott a Tablánál. Magdolnakörte áll a ház előtt.

Nyáron csiszorog a Tablában a kukorica, ősszel zizeg, vicsorítja sárga fogát. Abban bújócskázna kurjongatva az ebadta kölkei. Darabokra törnek a kukoricán a szél sípjai. Télen, mikor már laposakat pislog a mező, fűrjek és fácánok kóricálnak benne, itt-ott átszalad egy egér. Kettő is. Öregapa nap mint nap végigjárja a kertben lerakott csapdáit, behoz egy foglyot vagy fácánt. Néha kettőt is. A falnak támasztja a kukoricarostát, kitámasztja egy pálcával, magot szór alá, és vár. Jön az éhes fácán, meglátja a szemet, ráesik a rosta – megvan a büdös! Basszandaláteremtette! Leteszi a fácánokat a konyhaasztalra.

A ház előtt jönnek-mennek a vonatok, nyáron hullik a körte, nyiszorog és sípol a kukorica. Időnként nevetés csap fel. A kalászból finom szór fittyed ki. Esőben megizzad. Eső után a sínek is ontják a jó szagot.

De öregapa alig van itthon. Eljár még a vasúthoz. Mozdonyvezető. Mikor szolgálatba indul, előkészíti nadmama a nagy bőrtáskát, benne üvegben kávé, egy darab disznósajt puha karéj fehérkenyérrel, a mi kenyérünk a legjobb!, máskor meg májas hurka vagy valami más, amit öregapa épp megkíván. A spórolós, dolgos nadmama szó nélkül engedelmeskedik, hiszen öregapa tartja el a családot. Nadmama árgus szemekkel járkal a házban, csörömpöl, kavarja a port. Csillog-villog minden.

Öregapa szinte soha nincs itthon, és ha megjön, ki kell magát beszélnie. Így tapogat végig még egyszer mindent, amit napközben becsókolt, látott, kóstolt, megélt. Megforgatja újra a nyelvén. Talán fel is ragad közben valami a szájpaplására, de erről nem beszél.

Julianna nadmama mindig itthon van, ő a minden, a mindenkié. Tud mindent, amit tudnia kell, orvosságot minden bajra, és ott van a szeme mindenütt, kocsányon. Történeteket és álmokat nevelget, szavakat és énekeket. Mint a virágot. Virágot is nevel. Körbetapogat mindent a szemével és a kezével. Kezéből a betevő, teszi máshova is.

A kertbe a magdolnakörte lombján át sűrűn beles a nap. A körteszagba meghökkentőn keveredik a kiskertben virító flox illata. Télen néha kifagy a fű. De a flox kijön. Minden évben ugyanakkor.

Nadmama utánozhatatlan, rendet tart mindenütt, és több vasat a tűzben. Főz vagy síkál örökké, nem trafikál, csak az urával, olykor a lányával, nevetnek munka közben, aztán átlöttyinti a küszöbön a vödörből a vizet, elmegy egy vonat, és furcsa csend támad a házban. Akármikor észébe jut napközben az öreg. Ugyan mit csinálhat most apátok? Ugyan mit?

Fiatalkorában főszakácsnő volt Pesten a pezsgőkereskedő Hubertéknál, aztán hozzáment az özvegyember öregapához, akinek volt egy lánya, s amellett lett aztán még hat másik gyerek. Nyuzakodnak mindig, ha együtt vannak, de senkivel sincs meg olyan jól, mint pont vele.

Hozzáment öregapához meg az Ilonkához, nagyon akart szeretni valakit, a tulajdon gyerekkorát elfelejtette, észébe se jut, és arra se gondol, hogy öregszik. Mindig volt körülötte gyerek. Ha zuhanni akarna, talán nem is lenne neki hova! Két fiú, az egyik éppen finác, a másik – hogy is lehetne másképp – a vasútnál dolgozik, meg négy lány. A legöregebbet, az Ilonkát, öregapa hozta. Julianna nadmama sűrűn nézeget a vonatok után, nyáron összeszedi a körtét a gyalogjáróról, ősszel a diót az udvarról, különben meg mindig a konyhában motoz. Minden úgy jó, ahogy van. Nevet talán az egyik szemével és sír a másikkal, de legbelül inkább a családot, mint magát melengeti.

Ősszecsikordítja sárga fogát a kukorica, és nyáron le-leszotyan a járdára egy magdolnakörte.

Öregapa vidám ember. Mindig kész valami huncutságra. Még a szeme is nevet. Hogy is ücsöröghetne idehaza, ha szép az idő! Akármikor ott terem a mulatságban, meglocsolja a torkát, és lepipálja a nála fiatalabbakat. Ugrál és bugrál, döng a padló, majd beszakad, öregapa dalol, ropog a térde. Csapást, azt szeret a legjobban táncolni. Ha felbukkan egy hasonlóan jó, hasonlóan jókedvű

ŠIKULOVÁ,

Verona

Menettérti

L'Harmattan, 2014

(megjelenés előtt)

„Helyek a hálóban”

Magyar Lettre

Internationale, 87

táncos, mondják is mindjárt: „Tiszta Nadjánoš!” Otthon is, ha jó a kedve, fogja a nyenyérét, egyik kezével tekeri, a másikkal meg penget és penget. Néha megcsapja a combját. Hogy tudnak énekelni a nadmamával! Nadmama kedvence a Hoja gyungya, hoja. De táncolni nem táncol sohasem, rövidebb az egyik lába pár centivel. Szencen varrat magának speciális cipőt, magas sarkút. Járás közben mintha egy éneket kipegne-kopogna. Odahaza mindenki tudja, hogy ő jön. Kipegi-kopogja bele a padlóba. Hoja gyungya, hoja!

Vonat. Ének. És kukorica.

Magyarbélből való a nadmama, nagy zsírosparasztsaládból. Az ő hozományából vették a házat meg a földet a Tablánál. Nadmama mindig ápolt és elegáns, bokáig érő szoknyát, blúzt, gyapjú kiskabátot viselt. Senki sem öltözik úgy, mint ő.

Néha felszáll a vonatra, elmegy a szenci piacra, ismeri minden kofa. Olyan nincs, hogy valaki ne vegye észre a vonaton. Nagyon korán, alig harmincévesen megöszült, patyolatfehér haja simán hátrafésülve, varkocsba fonva, kontyá tekerve, két hajtúvel megtűzve. Szencre, a templomba, misére, a mezőbe, néha én, az ő kis leánykája is ott bandukolok mellette. Az ő báránkjája, a bogárkája...

Velünk lakott öregapa anyja is, a Dudunka öregmama, másképp Agneška, lánykorában Balogh. A harmadik sarokban ül, a kályhával átellenben, lába a hokedlire polcolva, nekidől a polcnak, és szundikál. Mint egy macska. Bilen jobbra-balra, hotó-hii, hotó-hii, süket is, néha megiszik valamit, és akkor saját magával beszélget. Ha nem ismered a mértéket, elnehezül a nyelved, oszt oda a nagy szilajság, neveti öregapa... Dudunka öregmama ura, a Nagy Štefán az égből pislog már lefele, vagy talán épp bóbiskol, mint egy elaggott napkorong, de itt a földön meg tudta gyógyítani az állatokat, ismerte az összes, de tényleg mindegyik betegséget, s jöttek hozzá a népek a gondjukkal-bajukkal is, mert a Nagy Štefán látta a jövőt. Csak ránézett az emberre, és mindjárt tudta, hol fáj. Olyat is mondanak, hogy varázsolni tudott. A csirkék közül is akármikor tudta, melyikből nem lesz semmi, azt a földhöz csapta, a kiscsibe csapott egyet-kettőt a szárnyával, egy csipantással égnek dobta a lábát, és nyekk, vége is volt. Nadmama szó nélkül lapátra söpörte, és rádobta a ganajra. Ha Dudunka ura végigment a falun, a macskák felmásztak mind a fára, a ház előtt a porban heverő kutyák pedig behúzták a farkukat, és szűkölve kotródtak az óljukba...

(Volt később egy másik, hasonló lódoctor Pusztafödemesen is, közlelő s távolról eljártak hozzá. Egy svunggal trokározta a birkákat és teheneket, szörnyűséges bűz ömlött ki a gyomrukából, vonakodó borjakat rángatott az anyjuk hasából, sajgó fogakat rettenetes kutyák szájából, miskárolta a kandisznókat, míg egyszer megbotlott, azapádmindenit, gennyedzett utána a lábujja, fáj, mint a hétméknű, leöntözte hát törkölypálínkával, meglocsolta vele a fejszét is, erőt merített egy-két kupicából, és sutty, levágta. Aztán csak feküdt a konyhában, disznó nótákat énekel, dongtak körülötte a legyek.)

A negyedik sarokba angyalok pöktek, rikoltozik a nyáluk, hol magyarul, hol szlovákul, és dalol a cseklézi mély várakba fulladt bogárszemű legényről, hogy

*Pod čekliskym zámkem velká blbočina,
spadol do nej šubaj s čiernyma očima,
a ked sa on topil, na chlapcu zavolal,
kamarádzi moji, už sem sa vám schoval,*

vagy mesél, talán a cseklézi Ilonáról, aki lóvá tette a törököket, erős vörösborral elbódította a Várdomb tetején álló várban a nagyvezírt, aztán levágta ez az Ilona a nagyvezír fejét, megfordította a lova lábán a patkót, hogy megtévessze a nyomkereső törököket, felpattant a paripára, és meg is halt, mert a féktelen vágásban egy faágnak csapta a fejét, legyen neki könnyű a föld, vagy nehéz, mint a dunna, melegítse csak, de lehet, hogy a cseklézi gyertyákról beszél, ő, megint a törökök, meg az Ilona!, aki ezúttal úgy döntött, nem adja a várát a töröknek, de Hasszán bég, a vár ostromlója hitte, hogy az övé lesz, a szoknyás kapitánnyal együtt. De az csak nevette! Míg Hasszán sóvárogva várta a napot, mikor majd széthajtogatja a selyempuha szoknyákat, és lángra lobbantja Ilona ölét, a várúrnó egy modori méhésszel meg egy trencséni fegyverkováccsal egyezkedett; aztán vihar közeledett, gyülekeztek a felhők a vár fölött, pont mikor a törökök támadni akartak, de észrevették, hogy minden ablakban nagy gyertya ég, Hasszán bég pedig tudta, hogy a gyertyák a vihar elől védenek; esett, a cseppek karikákká gyűrűztek szét a pocsolókban, Hasszán a Gederba fölött, a dombon álló vár alatt rostokolt, nem akarta

megzavarni a szertartást, maga is félt a vihartól, de figyelte folyton a cseklézi várát, négy katonája a legmagasabb fák csúcsáról leste, mi történik ott.

Az ólomszínű égből ömlött az eső, dobolt a sátorlapon, a villámlás, mennydörgés álomba ringatta a török katonákat, a cseklézi Ilona azonban nem aludt, tudta, hogy a vár éjfélok felrobban, titkos folyosókba terelte az asszonyokat és a sivalkodó gyerekeket, akiknek az anyjuk a szájukra tapasztotta a tenyerét, a gyertyafényben potyogott a kezükből az enivaló és az arany, amit sebtiben összeszedtek. Fél tizenkettőkor távoztak az utolsó őrk is, alacsony botok tetejébe akasztva a sapkájukat, hogy a törökök azt higgyék, még mindig imádkoznak, hogy érjen már véget a szörnyű égszakadás, háromnegyed tizenkettőkor meg a csodálatos szépségű parancsnok, a méhészt meg a fegyverkovács meggyújtották a zsinórokat, és futottak a többiek után a titkos alagútba.

A rettenetes robbanás az egész környéket beterítette a vár forgácsaival.

A méhészt és a fegyverkovács a törökök fogságába estek Ivánkánál.

Mikor már nem dúlták a vidéket az oszmánok, és nem robbantak a cseklézi gyertyák, a vár romjai között mintha mindig valami fény libegett volna. Akkoriban történt, hogy az öreg Buzgovičné mosni ment a cseklézi Fekete-vízhez. Mire hazaindult, jól elfáradt. A romoknál megállt pihenni, letette a nedves batyut. Egyszer csak megremegett előtte a föld, kettényílt, s a hasadékból tizenkét hordó volt, csurig tele arany- és ezüstpénzzel. Az egyiknek kakas ült a tetején. A vén Buzgovičné keresztet vetett, gyorsan összemarkolt az aranyból-ezüstből annyit, amennyit elbírt, és örömködvé elindult hazafelé. Mikor aztán aznap éjjel megjelent neki két patás úr, és táncolni hívták, tudta rögtön, miféle társaságba invitálják. Bezárkózott, és imádkozott virradatig. Úgy félt, hogy reggel aztán ment is rögtön a paphoz tanácsért. A pap azt mondta, adja oda a fele pénzt egy új templomra, a többit meg tartsa meg. Ám amíg a pénz az utolsó garasig el nem fogyott, az éjszakai látogatások folytatódtek, jönnek már, itt vannak. Reggel aztán kukorékoltak a kakasok, az öregasszony meg csak mondta egymás után a sok miatyánkot és üdvözlégyet, elkopott egészen az olvasója, úgy félt.

S mikor néha elhallgat talán a sűrű, rusnya nyál, az angyalok a lámpa alatt keringenek, zizeg a szárnyuk, mintha kukoricacsuhéból lenne, elmegy egy vonat, kippen-koppan nadmama cipője, öregapa télikabátján csendesen olvadozik a hó.

Mindenféléről beszélgetnek itthon.

Öregapa akár az óra. Érkezései és távozásai határozzák meg a család ritmusát és metrumát, hozzá igazodik minden – a disznóölés – két-három hizott malacka –, a hűvös fehérbor átféjtése odalenn a pincében, az aratás, a kasza pendülése, minden komolyabb kerti munka, a kenyérsütés meg a kivonulás a szőlőhegyi hajlokba. Kapja a nyenyéréjét, és dalol, istenest és világít, szlovákot és magyart, ami csak eszébe jut, De profundis, lakodalmas, karácsonyi, Laudate, fanfár és sikamlós sláger és fennkölt énekek, eljártassa a nyenyérén mind, a ritmust az asztallábon rúgja. Odakinn vonatok csattognak el, olykor szikrák pattannak szerte, mint a faforgács, vagy elnyújtott fütty hallatszák.

Néha felbukkan egy nagyon, de nagyon szép, kissé talán zárkózott, szomorú fiatalasszony is. Leginkább nyakig zárt, sötét ruhában. Anyám keveset beszél. A tekintete szürkés-kék, szomorú. Azelőtt sokat nevetett.

Nyaranta a ház előtt, a leanderek között üldögélt a barátnőivel. Máskor meg a kismacsákat abajgatta a nővéreivel.

Néha leguggol, beszél hozzám. Néha meg felvesz egy macskát, kicsit megdedelgeti, aztán leteszi újra.

Vonat mindig van. Este mese a cseklézi gyertyákról, a hazajáró Endrédy-ről, vagy másról, mondjuk hogy melyik évben mennyi szülő termelt vagy mi mindent látott öregapa a munkában.

Otyec ritkán jön haza, de ha mégis, teli van vele rögtön minden. Csendőr. Anyám fel-alá járkal, leselkedik kifelé a muskátlis ablak mögül az utcára, levelet vár egyre. Jön a postás, telleget a levéllel, anyám nevet. Ilyenkor öregapa meg nadmama is mosolyog. Otyec pedig írja a leveleket, írja egyre. Háború van. Hol cigarettát kér, hol gyümölcsöt a pakkba, és mindig búsul. Nyáron azon bánkódott, hogy nem kukoricázhat ő is a családdal. Nyár vége felé minden nap van kukoricafőzés. De előtte még megvörösödik, aztán tisztára elfeketedik a kalászkok bajusza. Hol Stubnyafürdőről jön levél, hol Žemberovcából, hol Korponáról. Háború van. Háború. Mindenkinek betolakodott az életébe, bereteszelte az ajtókat.

A mozgósítás kiséperte Cseklészet. Elvisznek minden valamirevaló férfiembert. A falun keresztül járnak a katonai vonatok, nótáznak a bakák.

Hujjogatnak, nótáznak, szomorút meg vidámat is. Néhány házba német stáb telepszik be, aztán ezek autóba ülnek, és jönnek az oroszok. Általában ugyanazokba a házakba költöznek be, ahol a németek voltak azelőtt. Teli van katonával minden. Mind éhes, és mind ír haza. Cseklész lakóinak száma körülbelül ötezer, van itt posta telefonnal és távirókészülékkel, körjegyzőség, csendőrállomás, öt vendéglő, öt üzlet, élelmiszer-szövetkezet, malom, kultúrház és mozi is.

Amikor a falut elfoglalta a magyar katonaság, kicserélődtek a község és az iskola képviselői. Cseklész egyszeriben Magyarországon volt. Sokan elvesztették akkor a munkájukat Pozsonyban, de aztán harminckilenc márciusában újra Szlovenszkoéhoz csatolták, azon a napon, amikor kikiáltották a független szlovák államot. A községháza előtt nagy ünnepség volt. Kormánybiztost is választottak. Mindenki kiment megnézni a parádét. Volt, aki ünnepelt, és volt, aki csak a fejét csóválta. Öregapa meg csak megy a munkába, jön a munkából. Beszélget nadmamával, beszélget a gyerekekkel és az állatokkal.

A várdombra egyszer csak légvédelmi ágyúkat telepítenek.

Katonák mindenütt. Ki érti ezt? Mindenki! A vonaton is csak a háború, a háború. Az iskolában lakik a stáb. Előbb szlovák katonák, aztán ezek eltűnnek, és németek terpeszkednek a helyükön. Egyetlen pillantásból látszik, hogy sebtében távoztak mindannyian. A sarokban az asztalon olvasókönyv hever, az ablak alatt bölcso áll. Mama... Emma... Úr ír... Az árvaházba és az Esterházy-kastélyba is táborig kórház költözött, sebesült orosz katonákat ápolnak mindkettőben.

Milyen meleg, milyen szép tavasz volt abban az esztendőben. A méhek is korán ébredtek. Ontották a fák a mézet, s a szőlő is jól termett. Volt elég kukorica, hagyma és mák.

Néha szaladnunk kell az óvóhelyre, amelyet öregapa maga ásott a kertben a domboldalba. Mindenki félbehagyja, amit éppen csinál. Örülök a riadónak, én futok legelől, gyertek, gyertek, szaladjatok! A bunkerben néhány pricc, petrollal világítunk, illatozik, szikrázik, hallgatja a petróleumlámpa a repülőgépek zúgását, a bombák erőteljes robbanását. Néha a vonat is behallatszik. Halkan beszélgetünk mindenféléről, amit azelőtt talán el is mondtunk már egymásnak a konyhában vagy az udvaron hangosan, öregapa tréfálkozni próbál, pipája az istennek se akar meggyulladni, nadmama és anyám a rózsafüzért imádkozzák.

– Ne feledtek, nem itt dörög, talán fent a hajlok fele esett le egy bomba. Ha odakinn van most valaki, hova bújik? 'Szen a múltkor is vége lett ott egy öregasszonynak, röpiült a kő mindenféle, pedig talán csak könnyíteni akart magán az a repülő – mondja öregapa.

Dudunka öregmama alszik, mosolyog álmában. Öregapa mindig mindent tud. Egyszer csak azt mondja, bombázzák a kőolaj-finomítót. Az Apollót.

Éjszaka, mikor váratlanul jön a légitámadás, csak a pincébe szaladunk le, ott mégiscsak melegebb van. Fekszünk a priccseken, a petrol gyönyörű illatában, mindenki a saját dunyhájával betakarva. Nadmama forró, savanykás boros teát kínál. Azt szereti öregapa nagyon. Mint a macskaszem, úgy világít a tea az üveg pohárban. Beszélgetünk. Néha egerek háborgatnak.

Egyszer bombáztak csak igazán közelre. A repülő a háztető fölött húztak el, hangosan imádkoztunk mindannyian. Öregapa másnap elment megtudni, mi volt. Rosszkedvűen jött haza, magyarul povedált valamit a tűzhely fölött görnyedő nadmamának. Az öreg vasúti hidat bombázták a Fekete-víz fölött. Azapád! Nadmama a köténye csücskével törülgette a könnyet a szeméből, még Dudunka öregmama is felriadt egy pillanatra, keresztet vetett, pislogott, aztán csak nézett maga elé. Anyám, mint mindig, hallgatott.

Öregapa sokáig, nagyon sokáig nem járt munkába. Fénylőn ereszkedtek le a pókok a falon, Dudunka szunyókált. Mint a macskák. Sokáig jártak még el mellettünk a katonai vonatok, röpdöstek az angyalok a lámpa alatt. Baktattak a napok, nadmama meg öregapa akármikor összekaptak azon, hogy melyikük fog elmenni előbb, tipegtek a szürke napok, néha inkább sírtunk volna egy jót, de csak ment mindenki tovább, taposta az útját, vágta az ösvényt, rosszak az emberek, mondogatta nadmama, és rettegett örökké az övéi miatt.

Emlékszem mindenre. Ott ültem mindig a tisztára sikált deszkapadlón...

(regényrészlet)

MÉSZÁROS TÜNDE FORDÍTÁSA

DECZKI SAROLTA

A testbe íródo történelem (Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*)

DECZKI Sarolta
*Az érzékiség
dicsérete*
Kalligram, 2013

NÁDAS Péter
*Párhuzamos
történetek I-II-III.*
Jelenkor, 2005

CSORDÁS Gábor
(szerk.)
*Párhuzamos
olvasókönyv
Nádas Péter
regényének forrásai
és visszhangjai*
Jelenkor, 2012

BAZSÁNYI Sándor
*...testének
temploma...
erotika, ironia és
narráció Nádas
Péter prózájában.
Szépmesterségek,
2010*

GÖRÖZDI Judit
*„Az írás
laboratóriumában –
Beszélgetés Nádas
Péterrel”
(szlovákul)
Rombold, 2013. I*

HITES Sándor
*„A történelmi
regény”
.www.arkadia.pte.
hu/magyar/cikkek/
tortnelmi_regeny*

HEIDEGGER,
Martin
Lét és idő
Gondolat, 1989

HUSSERL,
Edmund
*Karteziánus
elmélekedések*
Atlantisz, 2000

MERLEAU-
PONTY, Maurice
*A látható és
a láthatatlan*
L'Harmattan, 2006

KOSSELLECK,
Reinhart
*Elmúlt jövő
A történelmi idő
szemantikája*
Atlantisz, 2003

Egészen egyedülálló próza poétikai kísérletről van szó a fenti regény kapcsán, amit a megjelenést követő recenziók, kritikák, sőt díjak és elismerések sora is bizonyít. Nádas Péter ugyanis nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy nyelviileg megragadjon és leírjon egy olyan tapasztalatot, amiről magyarul vagy szemérmesen, vagy trágár módon vagy pedig a hűvös anatómia nyelvén szoktunk csak beszélni: a test és az érzékiség tapasztalatáról van szó. Ahogyan egy vele készített interjúban olvashatjuk: „Az embernek teste van, a testének vannak részei, s ezekről a részekről az egész nem tud lemondani. Nem tudnak az érzetei lemondani, s így a tapasztalatai sem tudnak róla lemondani. Kész. A saját testén kívül nincsen az ember, és a testi érzetek mindenkinek azonosak. Ennyi. Nincs több magyarázat” (Görözdí 2013). Minden tapasztalatunk a testtel kezdődik, sőt, minden tapasztalatunk a testen vagy inkább a testben megy végbe – az emberi létezés ízig-vérig testi létezés. Amikor tehát Nádas a testi tapasztalat nyelvével kísérletezik, akkor nem kevesebbre vállalkozik, mint magának az emberi létezésnek, az emberi primér léttapasztalatnak adekvát nyelvi kifejezést találni. Azt a „néma tartományt” akarja szóra bírni, melyhez mindenféle nyelvi jelrendszer nehézkesen tud hozzáférni, s mely maga is jelentős ellenállást fejt ki minden effajta kísérlettel szemben.

Nyers, vad lét

Ha a bölceletből akarunk afféle párhuzamos történetként hasonló törekvése-re példát találni, akkor a fenomenológiai filozófiára gondolhatunk első sorban. A fenomenológia alapvető célja és problémája ugyanis nem más, mint a közvetlen emberi tapasztalatnak a leírása, vagyis olyan hozzáférést akar találni a még eleven, reflexió előtti érzéki szférához, melyet még nem dolgozott meg semmiféle nyelvi jelentéstulajdonítás. Vagyis még nem alkottunk ítéletet arról, amit érzékelünk, hanem úgyszólván még az érzékelés kellős közepén, a világ nyelv előtti, néma tartományában vagyunk. Itt még az egyes szám első személy grammatikája sem érvényesül, hiszen az én nem különül el a világtól, hanem – ahogyan Merleau-Ponty írta –, mintegy bele vagyunk göngyölödve a világba; az észlelő húsa és a világ húsa egységes észlelési tartományt, egységes szinergikus mezőt alkot, melyben egybemosódnak a külön-

böző érzékszervi regiszterekből származó észleletek. Vagyis a világ nem válik szét észlelőre és észleltre, hanem csak maga az észlelés, a tapasztalás megtörténeése van. A francia filozófus „nyers” vagy „vad létnek” nevezi ezt a meghaladhatatlan közvetlenséget. „Az életnek atmoszférája van, a szó csillagászati értelmében: az élet már mindig is az érzékelhető világnak és a történelemnek abba a ködébe burkolódik, ahol a testi és emberi élet *anonim alanya*, a jelen és a múlt, az egymásra hányt testek és szellemek, egymásra toluló arcok, szavak és tettek egyvelege van együtt és egyszerre jelen” (Merleau-Ponty 2006, 100). A nyers és vad létet tehát a testek, történekek és észlelések kiasztikus egymásba gabalyodása jellemzi, az eredendő el-nem-különültség és a kontingencia.

Kérdés az, hogy lehetséges-e egyáltalán nyelviileg artikulálni ezt a tapasztalatot? Ahogyan Husserl írta egy nevezetes sorában: „a kezdet a tiszta és egyelőre néma tapasztalás, melyet rá kell vennünk arra, hogy saját értelmét tisztán kimondja” (Husserl 2000, 51). A nyers, vad létet tehát át kell emelni, bele kell írni a nyelvi jelek diszkurzív rendjébe. Kimondani a néma tapasztalatot, nevet adni a nyelv mélyén húzódó csöndnek nem más jelent, mint szétszálazni a tapasztalatnak ezt az eredendő összetettségét, oldani kontingenciáját, és megosztani másokkal intimitását. Vagyis távolságot hozunk létre, mely akkor is kirobbant a tapasztalat közvetlenségéből, ha mégoly óvatosan bánunk is a szavakkal. Megjelenik a reflexió és a diszkurzivitás, melyek által a tapasztalat közölhetővé válik – ennek ára azonban a közvetlenség és a kontingencia – legalább részleges – eltűnése. A nyelv nem tudja maradéktalanul leírni a közvetlen tapasztalatot, de körül tudja írni, utalni tud rá. El tud vezetni a közlés határáig, s aztán rámutatni arra, ami már kimondhatatlan.

Megkockáztatom azt a feltevést, hogy ebben az értelemben a *Párhuzamos történetek* maga is egy nagyszabású kísérlet arra, hogy ezt a nyers, vad, kelet-közép-európai létet a maga testi és történelmi mivoltában megmutatkozáshoz juttassa, feltárulni engedje; hogy a regény szövevény nyíló szakadásokban bepillanthassunk a „fortyogó magmába” (lásd később), az emberi létezés mélységeibe. Nádas narrátorai – hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyben – egy

anatómus szenvtelenségével és pontosságával írják le az általuk észlelt világot, minden egyes apró részletre figyelmet fordítva. A narrátor tekintete milliméterről milliméterre vándorol, és minden morális ítékezés nélkül rögzíti a látványt. Az utóbbi kitétel azért bír különösen nagy jelentőséggel, mert a szemünk előtt végbemenő események bizony az olvasótól is azt követelik, hogy tegye zárójelbe az előítéleteit, preconcepcióit, képes legyen átlépni a *common sense* világán, az átlagos mindennapiságon, és újonnan felfedezni a világot, hosszasan elidőzve annak minden apró momentumánál.

Történelem belülnézetből

Ahogyan Hites Sándor írja, a történelmi regény nagyon sokszínű műfaj, s Kelet-Közép-Európában különösen sok szállal kötődik a nacionalizmushoz; eszményítő múltképe megnehezítette „az önismeret érvényes formáinak kialakulását”. Az eszményítésen túl azonban narrációjuk is az idő hagyományos elképzelésén nyugodott: valami valamikor elkezdődik és valami felé tart. A történet hőse többnyire nem tartozik a hegei nagy világtörténelmi személyiségek közé, hanem a körülötte zajló történelmi események alakítják az ő életét is; vagyis mintegy „benne van” a történelemben, és a hős életének bonyodalmai ürügyet szolgáltatnak a történelem ábrázolására, de a regény valódi hőse maga a történelem. A történelmi regény írója szabadabban bánik a múlttal, mint a történetíró, és nem a tények feltárása és leírása a feladata, hanem az esztétikai világteremtés.

Ezzel szemben úgy gondolom, hogy a Nádas-regény idő- és történelemszemlélete a heideggeri idő- és történetiség-felfogás szerint próbálja meg a történelmi világot megragadni. Vagyis nem a hős „áll a történelemben”, hanem fordítva: a mindenkori tapasztalatból bontakozik ki a történelmi idő, és rétegződnek egymásra síkjai. A *Párhuzamos történetek* történelmet nem felül- vagy kívülnézetből mutatja be, afféle krónikásként, hanem legbelülről, a „világ húsából” kiindulva. Elvégre a testi létezés kiterjedése nem csupán térbeli, hanem időbeli is. A testi létezés alapvetően időbeli lét. Ahogyan Heidegger írta: az általa jelenvaló létnek nevezett *condition human* „nem azért »időbeli«, mert a »történelemben« áll, hanem fordítva, csak azért egyszíntől történelmi módon, s csak azért képes így egyszíntől, mert léte alapjaiban történelmi” (Heidegger 1989, 606). Vagyis a történelem nem valamiféle keretet, tartóedényt vagy netán struktúrát szolgáltat a benne lezajló események számára, hanem maguk az

események már eleve történelmi, és nem is lehetnek mások. Az úgynevezett nagybetűs történelem pedig nem más, mint ezeknek a mikrorezdüléseknek az időben végbemenő összessége, amiket utólagosan értelmezve céllal, struktúrával és értelemmel ruházunk fel. Reinhart Koselleck pedig fogalomtörténeti vizsgálódásaiban utal arra, hogy a német tapasztalat „Erfahrung” szó régi jelentése a görög „historein” szóval rokon, mely kutatást, vizsgálódást jelent (vö. Koselleck, 2003, 27). Ami azt jelenti, hogy a tapasztalat és a történelmi létezés, valamint ezek kutatása szoros belső rokonságban vannak egymással. A *Párhuzamos történetek* elbeszélői mintegy a fenomenológiai program szellemében térnek vissza „magukhoz a dolgokhoz”, vagyis az egyes, konkrét, faktikusan végbemenő eseményekhez, s ezek időbeli egymásutánját igyekeznek megragadni, ám anélkül hogy kívülről bármiféle összefüggést, oksági elvet vagy teleológiát akarnának erőltetni rájuk. S mint ahogyan a fenomenológus vagy a történész küszködik a néma, nyelv előtti tapasztalás megragadásával, éppúgy ennek a „néma tartomány” a feltárása és leírása a regény narrátorainak is az ambíciója.

A regény helyszínei és időbeli regiszterei jól beazonosíthatók: az első idősík a harmincas-negyvenes évek Németországa és Magyarországa, a második a hatvanas évek Magyarországa, az utolsó pedig az ezredforduló Németországa. A mindent átfogó látószög azonban minden történetből hiányzik, nem kapunk átfogó képet a szóba kerülő korokról, azok fontosabb eseményeiről, hanem mindig csupán arról és azokról, amik az aktuális szereplő benyomásaiban, tapasztalati világában megjelennek. A történelem tehát nem afféle „nagy elbeszélés-ként” van jelen, hanem hús-vér valójában. A már idézett, az *Isolda szerelmi halálaldalt* címet viselő jelenetben sem úgy érhető tetten a történelem, hogy jelentést, helyi értéket, kontextust tudunk rendelni az egyes mikrojelenségekhez, és szorgos munkával ki tudjuk rakni az egészet az alkotóelemekből. Ellenkezőleg: a regény azt mutatja fel, hogy csakis alkotóelemek vannak, a maguk tragikus, embertelen, mégis sokkolóan érzéki és evilági hús-vér valójukban. A történelem a benne élő ember számára banális döntésekből, eseményekből, reakciókból és akciókból, érzéki benyomások tömkelegéből áll össze, melyek csupán az utólagos szelekció által kapnak narratív ívet, keretet és teloszt.

Nádas nagyregénye közös közép-európai világunk és történelmünk újrafel-

Pozsonyi konferencia a történelmi regényről

fedezésének az élményét nyújtja. Kiszakít a világ megszokott és otthonos utalás-összefüggéséből, ami azzal jár, hogy szétszakad az az értelmi háló, mely eddig a világban való tájékozódást, az értelmezést és megértést segítette. A *Párhuzamos történetekben* a világ „háttorzongató idegensége” tárul fel. A legháttorzongatóbb pedig talán nem más, mint az a pusztán tény, hogy a leírások tárgya voltaképpen az ember legsajátabb sajátja: a teste. Az ember testi létezésének mikrorepedéseit, ezt a nyers, vad létet próbálja meg Nádás a lehető legpontosabban leírni, vagy legalább körülírni, még akkor is, ha ezek a leírások megsértik a *common sense* esztétikai és morális érzékét. Hogy példát is mondjunk erre, nézzük az első kötet *Isolde szerelmi haláldalát* című fejezetet.

A második világháború vége felé járunk, Németországban, egy kisvárosban, nem messze egy haláltáborától. A szövetségesek bombázzák a vidéket, a rádió napközben pedig – mintha mi sem történe – Isolde szerelmi haláldalát sugározza. Egy bukásra ítélt hatalom és bukásra ítélt eszmerendszer, mely milliók életéért és szenvedéséért felelős, Wagner mitikus-patetikus áriájával üzen azoknak, akik a túlélésért küzdenek. A tábor lakói közül azokat, akik még álltak a lábukon, elhajtották, a járóképtelenekre pedig rágyújtották a barakkot. Szerteszét oszlásnak indult tetemek hevernek, „az éghető emberi kocsonya az árkokban összefolyt, a zsír és a csontvelő a maga fajsúlya szerint finom rétegekbe gyűlt, éjszakánként a hitoktató vagy a nyugalmazott bankigazgató a templom tornyából figyelte, amint a tűz zsírosan belobban és fellobog a mélyből” (I. 96). Az érzelmi, emberi test ipari megsemmisítésének infernalis jelenete ez. S miközben házak és hullák égnek, a dezertőr Döhring önkielégítést hajt végre a tanyán, melyről szintén részletes, szakszerű és pontos leírást kapunk, mint ahogyan női családtagjainak klitorisáról is. A könyörtelenül és hidegvérrel elpusztított emberek tetemeinek szomszédságában feltörő orgazmus még embertelenebbé és brutálisabbá teszi a háborús pusztítást. Mintha egy lassan mozgó kamerát követnének a tekintetünkkel, mely minden apró részletnél elidőzve, dokumentarista módon rögzíti a romokban heverő kisváros látványát. Oszló, dehumanizált testek, éhség, vizelés, maszturbáció, erős szagok, Isolde szerelmi haláldala: a történelem testi-érzelmi bugyrainak is a mélyén járunk, a nyers, vad lét groteszk anarchiájában.

A nagytotál perspektívája akkor sincs jelen, amikor például Kristóf az 1956-os

forradalomra emlékezik. A benyomások elevenen jelen vannak, ahogyan zavarodottan és a dolgokból keveset értve sodródott a budapesti utcákon, majd a következő év nyarán, amikor az üdültetési vonatra vár a Keleti pályaudvaron, akkor emlékezik vissza arra, hogy „a hivatalos változat minden olyan állítást, miszerint az oroszok légitámadást intéztek volna Budapest ellen, s bombázással támogatták volna a város utcáin harcoló csapatokat, ellenséges propagandának és rágalomnak minősített” (II. 281). S ez a tény ráadásul nem is igaz, vagyis ez a momentum inkább elbizonytalanít a történelmi referenciával kapcsolatban. Von der Schuer történetészlán keresztül pedig feltárul egy igazi náci jelleme és viselkedéskultúrája, aki harcolt az első világháborúban, ahol borzalmas tapasztalatokat szerzett, majd orvosi tanulmányok után a Vilmos Császár Fajbiológiai és Örökléshigiéniai Intézet vezetője lett. Közben részt vett a thüringiai felkelés leverésében, s a személyes szálakon kavargó történeteken keresztül feltárul a weimari köztársaság élete. S hasonlóképpen, Magyarország és főként Budapest 20. századi eseményei is a személyes emlékeken, reflexiókon, kapcsolatokon, érzelmeken, vágyakon át válnak megközelíthetővé.

Törékeny testünk

A világban benne-lét mikroperspektívák tömkelegét jelenti. Szagokat, zajokat, látványokat, cselekvési lehetőségeket, vágyakat, bánatokat, és a test mennyi apró rezdülését. Az emberi test végtelenül kiszolgáltatott a „nagy” történelmi folyamatoknak, s még ha azok nem is mutatkoznak meg a maguk teljes valójában az egyes ember számára, a történelem elsősorban akkor is a testen történik meg. A 20. század pedig különösen kegyetlenül bánt ezzel a törékeny és sérülékeny entitással. Ennek másik háttorzongató példája a regényben a Budapest ostromáról szóló fejezet. A város tele megnyomorított emberekkel: „volt, akinek a karja, volt, akinek a lába hiányzott, a nadrágok szárát, az ingek ujját biztosítótüvel tűzték fel a végtagok helyén, vagy szabadon lengtet a csonkokon. A zakók karja be volt tűzve a zsebekbe. Voltak cipőkben végződő falábak, vagy csonkokra és derékra szíjazott mankók. És hegek, varratok, hiányok, torzulások, tüzek és fagyások nyoma, iszonytató arcokon” (II. 201). A történelmet irányítani kívánó tébolyult akaratok számára az emberi test, s ezzel az emberi élet, az emberi személyiség instrumentálódik: megfosztják egyediségétől, és közömbösek szenvedése-

ivel szemben. Budapest teste és sorsa mintegy egygyé válik lakóinak testével és sorsával; ugyanazt az erőszakot szenvedik el, egymásban élnek: „sem előtte, sem utána nem éreztem soha, hogy a város ilyen mélyen bennem él” (II. 208), állítja a jelenet narrátora, máshol pedig: „van egy városom, városomat egy folyó kettészeli, s érzetté változik át az ismerős híd” (II. 219). Egy közös, kiasztikus összefonódást, szinergikus mezőt alkotnak a város és lakói. A házak, utcák és az emberek ugyanabban a sorsban részesülnek, egymásba göngyölnének.

A test hatalomnak való kiszolgáltatottsága jelenik meg a *Hans von Wolkenstein* című fejezetben is. Kamaszfiúkon végeznek orvosi vizsgálatokat egy úgynevezett „fajnemesítő intézetben”, eugenetikai célokból. Mindenki tisztában van a többiek származásával, vagyis azzal, hogy mennyire „tiszt” a vére, és testi felépítése mennyire felel meg a „nordikus” ideálnak. Az internátusban lakó valamennyi fiú kénytelen alávetni magát az őket tanulmányozó, vizsgáló, rendszerező és értékelő orvosi hatalomnak, melynek szempontjait internalizálják is. Saját magukra is orvosi szemmel tekintenek; „bizonyos testi hipochondriától nyugözöttlen figyeltek magukat és egymást” (III. 228), idegenek lesznek a saját testükben. Olyannyira, hogy néhány fiú minden évben öngyilkosságot követ el. Az ötvenkilenc fiú állandó orvosi megfigyelések és mérések tárgya, tanulmányozzák minden lehetséges testi és szellemi tulajdonságukat. A gyerekek ráadásul amiatt is kiszolgáltatottak, mert már születésüknél fogva törvényen kívüli helyzetben vannak, hiszen valamennyien „basztardok”, vagyis házasságon kívül születettek, és ez egy életre megbélyegzi őket, valamint a fennálló törvények értelmében szükségessé teszi a sterilizációt. Vagyis származásuk okán sem lehetnek a nemzeti szocialista társadalom teljes jogú tagjai, létük igazolását az adja, hogy különböző, a tudományos kutatás számára fontos adatokat szolgáltatnak a testükről.

A represszió megjelenik a devianciának minősített szexuális viselkedéssel kapcsolatban is a Kristóf nevű szereplő vívódásain, önemésztő szenvedélyein, kalandján keresztül. A II. kötet első fejezete ezekkel a mondatokkal kezdődik: „Van egy másik életem” (II. 7). Kristóf abba a nehéz helyzetbe kerül, hogy ezt a másikat saját magán belül legyen kénytelen felismerni, s a végtelenségig vinni ennek a felismerésnek a következményeit. Az ő személye és sorsa egyszerre példázza a külső hatalomnak és belső késztetéseknek való kiszolgáltatottságot; egész lénye

telis teli ambivalenciákkal. A fiúval először úgy találkozunk, hogy áll az ablak előtt, és a szemközti presszóban bámul egy lányt, s ezért sem utazik el nagynénjével a haladokló professzort meglátogatni. Egy másik véletlen az, ami a megszállott voyeur a Margitszigetre vezérli, ahol felfedezi a homoszexuális férfiak szokásos találkozási helyét. Hiszen a homoszexualitás kizorul a városból a szigetre, a természeti környezetbe, a bozótosba, az éjszakába, a titok és hallgatás birodalmába. A társadalmilag szabályozott urbánus környezetből afféle vad senki-földjére.

Nagyon sokszor jelenik meg szövegszerűen az éjszaka, s vele együtt az a titkos hely, mely topográfiailag is a sötétség mélyeként van jelölve. Ez a mélység, a pokol bugyra, s az itt rohangáló férfiak „tiltott tudást” tartogatnak Kristóf számára. A férfiak viselkedése az eleinte kívülálló Kristófnak „szigorú törzsi szabályokra” utal, ezekről azonban csakhamar kiderül, hogy bármikor megváltozhatnak. Egy rendszer nélküli rendszer, egy saját magából kifordult, torz logika hoz létre itt is egymásra vonatkozásokat, párhuzamosságokat. Egyfajta „tébolyodott társasjáték” ez, mely gúnyt űz mindenfajta konvencióból: „számukra tényleg nem volt semmi szent, az egész világ a kedvteléseikre rendelt paródia” (II. 14). A területen „csapások, utak, ösvények bonyolult rendszere” található, „ami valójában nem volt más, mint az értelmetlen vágyak topográfiája” (II. 15). Ez a nagy, veszélyekkel telt ismeretlen az, ami Kristóf elé tükröt tart, melyben „saját állati énjét” ismeri fel. Ez a felismerés a téboly szélére sodorja, azzal a belátással együtt, hogy „csak úgy teljesíthette volna ki tudását, ha feláldozza önmagát” (II. 12). Az áldozat aztán meg is hozatik. Kristóf szert tesz a tiltott tudásra, elmerül az éjszaka legmélyében. „Levettem magam valahonnan a magasból a mélybe, láttam a saját zuhanásomat” (II. 135). Álmai óriása beavattja a férfiszerelembe, majd hősi eszméletlenül a földalatti illemhely padlójára zuhan, ahol meztelen teste mások mindenféle váladékainak tócsájában hever.

Párhuzamosok mentén

Ha pedig valamilyen műre igaz, hogy minden eszményítés nélkül próbál hozzáférközni múltbeli eseményekhez és tapasztalatokhoz, akkor ez kiváltképp így van a *Párhuzamos történetek* esetében, mely nemcsak hogy nem idealizál, hanem nemzetiségre való tekintet nélkül az emberi lélek sötét oldalát, az *anus mundit* pásztázza végig precíz kíméletlenséggel. S pontosan ezért máshogy kell értelmeznünk a referencia kérdését is,

mint a hagyományos történelmi regény esetében. A regény ugyanis nem a megtörtént történelmi eseményekre referál elsősorban, nem a történelem a főszereplő, hanem a testi-történeli tapasztalat végbemenése, ezt kutatja szenvedélyes alaposággal. Vagyis a történetek referenciája maga a tapasztalat, az, ahogyan a mindenkor testi és történeli ember a világban egzisztál, ahogyan a világot megtapasztalja. És ebből a tapasztalattól bontakoznak ki a különböző idősíkok és az egymásra rétegződő történetek.

Ez a rétegződés pedig korántsem a lineáris időszerveződés logikáját követi, hanem egyáltalán nem követ semmiféle logikát. A logika is zárójelbe kerül, és helyét az esetlegesség vagy éppen a káosz veszi át. Egyes értelmezők szerint strukturált káoszról van szó, vagyis van a történeteknek valamifajta ritmusa, mely szerint szétesnek és összeállnak. Ezt a ritmust azonban nem az úgynevezett nagy történelmi események szolgáltatják, hanem inkább a találkozások, az önszemlések, a testi-lelki rokon- és ellenszenvek fellobbanása, vagy éppen a szeretkezés ritmusa, mint Ágost és Gyöngyvér hosszú-hosszú jelenetében.

A regény azt mutatja fel, ahogyan a testileg megélt tapasztalat történetekké szerveződik, vagyis mintegy azt imitálja, hogy kialakulásukban, végbemenésük közben tudósít az eseményekről és tapasztalatokról, anélkül hogy rálátást tudna kínálni az aktuális történések tágabb horizontjára. Vagyis valamilyen önkorlátozást érhetünk tetten a regény mindenkor beszélője részéről, hiszen látszólag ellentmond egymásnak az, hogy a részletek vonatkozásában klasszikus, mindentudó elbeszélővel van dolgunk, aki az egész tekintetében cserben hagyja az olvasót. Miközben az elviselhetőség határáig pontos leírást kapunk például a haláltábor lakóinak teteméről, addig az események tágabb összefüggéséről nem tudunk meg semmit. De talán át is kell értelmeznünk ezt a fogalmiságot a regény vonatkozásában, mely nem számol olyasmivel, hogy „rész” és „egész”, hanem a testi-történeli létezés alakulásai érdeklik szenvedélyesen, és elutasít mindenféle olyan szintetizáló törekvést, mely lekerekít és egészé formálná a különböző mikrotörténeteket.

A regény narrátora úgyszólván kézi kamerával dolgozik, és belülnézeti perspektívából, aprólékos részletességgel írja le az időben kibomló tapasztalatot, ami történetté áll össze. Ám ez a történetté szerveződés egyáltalán nem valamilyen külső logika vagy struktúra szerint megy végbe, hanem a maga belső, esetleges alakulása szerint. A történetek alapvető szervező elve a kontingencia. A létezés primer, meghaladhatatlan esetlegessége;

mindenféle télosz és struktúra zárójelbe tétele. Ennek megfelelően az egyes, kisebb egységekként felfogható fejezetek is széttöredeznek; a többé-kevésbé „fő” cselekményszál mellett számos apró, sokszor lényegtelennek tűnő mellékes esemény, emlék, megfigyelés bukkan fel, ami végképp aláássa a történetek hierarchiáját. Hiszen semmi ilyesmiről nem lehet szó, a regény azt sugallja, hogy minden, ami megtörténik, amit érzünk és tapasztalunk, ami a világunk része, az egyaránt fontos. Nincsenek jelentőségteljes és elhanyagolható dolgok; a regény elfogulatlanul és szenttelenül rögzít mindent: akár Ágost és Gyöngyvér végtelennek tűnő szeretkezéséről van szó, akár az ötvenhatos forradalomról, akár a regény elején talált hulla ruházatáról.

De nem csupán az egyes fejezeteken belül érvényesül a meghaladhatatlan kontingencia elve, hanem a történetek között is esetleges a kapcsolat, és az is esetleges, hogy ami elkezdődik, az véget is ér-e a regényben. Például soha nem tudjuk meg, hogy ki ölte meg a regény legelején holtan talált férfit. Ahogyan Nadas egyik monográfiája, Bazsányi Sándor írja, „a párhuzamos történetek olykor egy-egy fejezeten belül [...] egymásra is csúsznak, egymásba is hurkolódnak” (Bazsányi 2010, 198). A már idézett háborúvégi jelenet például annak a Döhringnek a folytatásos álma, aki Berlinben, futás közben a hullát megtalálta. Ez azonban a fejezet elején még korántsem egyértelmű, csak lassan derül ki, és később sem kapunk magyarázatot arra, hogyan ékelődik be a történetek közé egy álom, méghozzá folytatásos álom, amely ráadásul egyenrangú a többi történettel, sőt, háttorzongatóan valóságosnak tűnik, radikálisan lerombolva a határt álom és valóság között.

A történetek szerveződésének metaforájául szolgál a gneisz kőzet szakszerű leírása a regény harmadik kötetében, mely így kezdődik: „ez a kő, a gneisz minden élethelyzetben különösen viselkedik” (III. 254), s már csak azért is figyelmet érdemel, mert a köveknek általában nincsen élethelyzetük. Vagy ha mégis, akkor alighanem többről van szó, mint pusztán a kő tulajdonságait: milyen színei vannak, milyen csillámokból áll össze, hogyan hasítható, stb., ám azt is, hogy „minden alkotórészeket azonban csak közlő, jórészt nagyító vagy mikroszkóp alatt látni így” (III. 258). Mint ahogyan a narrátor figyelmeztet és írja le a regényben szereplő testeket és életeket. Sőt, ha tovább olvassuk a gneisz tulajdonságainak leírását, akkor egyre erősebb lehet a benyomásunk, hogy voltaképpen magáról az életről van szó, ahogyan történetekké szerveződik, hiszen az egyik legfőbb jellegzetessége

az, hogy a sokféle színű csillámok párhuzamosan helyezkednek el benne.

A gneisz továbbá afféle metafizikai-geológiai princípium: „hatalmasan és vastagon burkolja be a földgolyót. Rajta nyugszanak a mindenféle üledékek, s amikor a magma megmozdul alatta, és megnyitja a szerkezeti repedéseket, akkor ezen az olykor háromezer méteres kőzetburkolaton törnek át az eruptív kőzetek. Valószínű, hogy a gneisz alkotja a föld első kihülési rétegét” (III. 259). Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy a gneisz voltaképpen minden narráció lehetőség-feltétele. Ez az első kihülési réteg, ez a hatalmas és vastag burok az, ami a formátlan magmát átszűri „szerkezeti repedéseiben”, és történeteket csinál belőle. Olyan történeteket, melyek egyes számban elgondolhatatlanok: egy történet nincs, csakis történetek vannak, plurálisban, és a lehető legnagyobb változatosságban. Ám a legnagyobb sokszínűség közepette is állandó jellegzetességük a szerkezeti párhuzamoság. Ahogy a regényben áll: „bármiként legyen, a párhuzamosok mentén a kő szétbontható” (uo.) – amiből a történetek párhuzamoságának alaptétele következik. Minden történet egy másik történet *pendantja*, minden történet magához vonz egy másikat, míg végül történetek hatalmas és vastag rétegét kapjuk, mely ráülepszik a földgolyóra, elevekre és holtakra egyaránt, ám egyáltalán nem egy megmerevedett burok, hanem folyamatos mozgásban van. Hiszen ott forr alatta a súlyos magma, ott forr alatta a kőzetlemezeket repesztő élet. Egy roppant erő folyamatos működéséről van tehát szó, mely a természeti törvények szükségszerűségével és az őselemek megkérdőjelezhetetlen primátusával hozza létre és szövi egymásba a történetek megszámlálhatatlan sokaságát (vö. Deczki 2013, 162-163).

S mint ahogyan a történetek kavarnak egymásba és tapadnak egymásra, éppúgy a testek is. A testeknek sincs egyes száma, minden regénybeli szereplő a maga súlyos testi valóságában mindig már másokkal való együttlétében egzisztál, kibogozhatatlan és csaknem teljesen esetleges kiasztikus szerveződésben. A testi és a narratív identitások nemcsak hogy nem különülnek el egymástól, hanem csupán egymásra vonatkoztatottan nyerhetnek értelmet. Ahogyan Döhring folytatásos álmában olvashatjuk: „valakiket viselek magamban, akik nem én vagyok, és olyan időkbe és helyekre nézek velük vissza, amelyek velem meg sem történhetek, vagy olyan időkbe pillanthatok előre, amelyek be sem következhetnek nélkülöm senkivel” (I. 184). Vagy például a nevezetes taxi-út, amikor Gyöngyvér és Erna a kórházba utaznak, s

nem csupán a nyilasnak vagy ávosnak vélt taxifőfő utazik a két nővel, de számos gondolat, asszociáció, történet és emlék csomópontjává válik az autó hátsó ülése. A két nő közé befurakodik a távollévő Ágost, Erna fia és Gyöngyvér szeretője, s a lány meglepetten konstatálja, hogy „ezek szerint Ágostból tényleg át lehet jutni Ernába” (I. 215), valamint azt, hogy „mintha az egyik ember testén átvetné egy ösvény a másik ember lelkébe. Mintha Erna asszony közelségében Ágost testét jobban értené” (I. 202). Az anyában pedig a fiatal nő felidézi saját, a Gestapo által elhurcolt lányát, de eszébe jut egy másik fiatal nő is egy szállodából, ahol valaha megszálltak, aki nem tudott elszakadni gyerekeitől, hiszen az ember „nem külön test” (I. 228). Mindenki közö van mindenki máshoz: „Szó, ami szó, alaposan bele voltak fűzve egymás életébe” (I. 426) – egymásba fonódnak a testek, az életek és a történetek.

A találkozások azonban többnyire esetlegesek és véletlenszerűek, mint ahogyan az is, hogy milyen történet származik belőlük, és az hová tart. Ennek az esetlegességnek lehet a metaforája a regényben a „tébolyodottan” vagy „őrülten” sárga kerámia felbukkanása, mely ahhoz túl sűrűn fordul elő, hogy ne legyen semmi jelentése, viszont ebben mégsem lehet semmi logikát felfedezni. Sőt, az lehet az olvasó benyomása, hogy a sárga kerámia említődése voltaképpen nem más, mint a logika visszavonása, mintegy annak a deklarációja, hogy a dolgok csupán önmagukért valók, és nem valamilyen rejtett értelemösszefüggésbe illeszkednek, amit az olvasó némi munkával fel tud fejteni. A sárga kerámia minden effajta illúziót szertefoszlat, és arra hívja föl a figyelmet, hogy a dolgok értelmét nem valahol a dolgokon túl, hanem a dolgok pusztán önmagáért való létezésében kell keresni. A logika zárójelbe kerül, és az esetleges, testi létezés időbeli kibomlásának, a testek lehetséges konfigurációinak aprólékos leírásait olvashatjuk 1500 oldalon keresztül. A 20. századi magyar és német történelmet, belülnézetből.

(A szlovák akadémia világirodalmi intézetének a kortárs történelmi regényről rendezett konferenciáján 2014. február 6-án elhangzott előadás szövege. Szlovákul megjelent a *World Literature Studies* 6(23), 2014, 2. számában.)

GÖRÖZDI JUDIT

Történetiség és emlékezet Esterházy Péter *Harmoniájában*

A múlt elbeszélésbe foglalásának formai és elméleti kérdéseit mind a történettudomány, mind a kultúratudomány vagy az irodalomelmélet alaposan tárgyalta az elmúlt évtizedekben¹, itt Linda Hutcheon megállapítását emelem ki, aki a posztmodern irodalom felől vizsgálta a problémakört: „Amit a posztmodern írásmód a történelemtől és az irodalomról megtanított a számunkra, az az, hogy a történelem is, és a fikció is diszkurzusok, hogy mindkettő jelentésképző rendszert hoz létre, amelynek alapján elgondoljuk a múltat (»formalakítás, imaginációs szervezés«). Más szóval a jelentés és a forma nem az eseményekben adott, hanem a struktúrában, amely ezeket a múltbeli »eseményeket« jelenbeli történelmi tényekké teszi. Ez nem valamiféle »igazság előli becstelenségre« jelent, hanem az emberi konstrukciók jelentésadó szerepének a vállalását.” (Hutcheon 1995, 89) A Hutcheon által bevezetett *historiográfiai metafikció* kifejezés is azt a sajátosságot hangsúlyozza, hogy a történelmi regény posztmodern változata láthatóvá teszi a történelemre vonatkozó elképzelésünket, annak diszkurzív, ideológiai, identitásképző összefüggéseit, felmutatja tehát azt a modellt, amely egyébként valamennyi történelemtől szóló elbeszélésnek a háttérben jelen van. Sőt némely szövegnek, ilyen pl. Esterházy Péter *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozós változat* c. regénye, elsődleges tárgya maga ez a modell (történelemképünk és vonatkozásai).

A történelemfelfogásunk (-konstrukciónk) mindenkor meghatározottságaival kapcsolatos kérdésre a szociálpszichológia és a kultúratudomány (Jan Assmann) kínál egybecsengő választ, amely a történelmi elbeszélések kollektív-identitás-összefüggéseit hangsúlyozza és a kollektív emlékezet (Maurice Halbwachs) szerepét emeli ki. „[A] szociális identitást a kollektív emlékezet tölti fel tartalommal – írja László János *Történelemtörténetek* című szociálpszichológiai könyvében, amely történelmi regényeket is elemez. – Lehetővé teszi a csoporttagoknak, hogy felismerjék [...], a csoportjuknak múltja, története van, ami a jövőben is folytatódik” (94), más csoportokkal szembeni önmeghatározásra ad lehetőséget, valamint mintát a jelenbeli kihívásokkal való megküzdésre (László). A narratív elrendezés mikéntje egyben a múlt eseményeinek strukturális feldolgozási módját is közvetíti, a referenciális vonatkozásoktól függetlenül ilyen értelemben bírhatnak jelentőséggel a fikciós történelmi narratívák. A törté-

neti emlékezés (személyes és kollektív) identitás-funkciójára mutat rá a kortárs fikciós történelmi narratívákat vizsgálva Bényei Tamás is: egyfelől mint az emlékezés egzisztenciális tétjére (identitásképzés), másfelől pedig mint etikai tétjére („az én radikális kérdőre vonása”). Ezt a „múlthoz, az emlékezéshez és a történelemhez való viszony affektív töltésének természetét[vel], módusait[val] (gyász, nosztalgia, áttételesség, paranoia, hallucináció) és metaforáit[val] (családi örökség, kísértet)” hozza kapcsolatba. (Bényei, 44)

A szak- (és szép)irodalom alapján ilyen kérdések látszanak tehát megfogalmazódni: Miféle „valós” hozzáférésünk lehet a történelemhez? Hol ragadhatók meg azok a csúsztatások, amelyek formai, ideológiai vagy identitás-szempontról alakítják akarva-akaratlan a múltképünket? Mennyire kiszolgáltatott a történelem az emlékezetünknek és tekintetünk perspektívájának? Milyen kapcsolatban áll az emlékezésünk az elbeszéléssel? Et cetera. A továbbiakban Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című regényének a történelemhez mint a közösségi emlékezetben őrzött múlt-hoz való viszonyát kíséreltem meg feltárni, kérdéseim elsősorban nem tartalmi jellegűek, hanem e viszony szövegszerű jegyeire irányulnak.

Az Első könyv a kulturális emlékezet, a Második a kommunikatív emlékezet terepe

A *Harmonia caelestis* nem tisztán történelmi regény, család- ill. nemzetségre-gényként éppúgy olvasható, ami a múlt megjelenítésének jellegére is rávilágít: a történelem metaforájaként itt az örökség szolgál. Az elbeszélőnek az Esterházyakhoz kötődő személyes (családi) öröksége a szövegben átfedésbe kerül az ország „nagy” (politikai) történelmével is, hiszen annak alakításában a családnak legalább a 16. századtól kezdve szerepe volt.

Megítélésem szerint a regény a történelmi emlékezet természetét és összetevőit, továbbá a történelemhez és a személyes átéléshez fűződőkapcsolatát vizsgálja. A *Számozott mondatok az Esterházy család életéből* címet viselő *Első könyv* a család távoli múltjának anyagát dolgozza fel, amely egybevág a Jan Assmann által a kollektív emlékezet típusaként definiált, a csoport önidentifikációjának kódjait is tartalmazó *kulturális emlékezzel*. A *kulturális emlékezet* megalapozó jellegű, a múlt szilárd pontjaira vonatkozik, amelyek benne szimbolikus alakzatokká olvadnak. „[A] kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá s így mítosszá

alakítja.[...] A történelem az emlékezés által válik mítosszá. Nem elvalótlanodik, hanem épp ellenkezőleg, így válik csak valósággá, lankadatlan normatív és formatív erővé.” (Assmann, 53) Esterházy Péter szövege nem vesz részt a mítoszképzésben, azonban olyan anyaggal dolgozik, amely az assmanni terminológia alapján (tágabb értelemben) mitikusnak tekinthető. A regény *Egy Esterházy család valomásai* című *Második könyvének* az anyaga pedig Assmann *kommunikatív emlékezet* kategóriájának feleltethető meg, hiszen – mintegy három generációnyi időhöz – a megtapasztalt múlt közvetlen kommunikációban közvetített élményanyagára vonatkozik, amely még nem esett át a kollektív kódolás folyamatán. A szöveg ekként történő felosztása az elbeszélői stratégiák másságát és a létrejött narratívák formai különbözőségét is jelzi.

A történelemhez való hozzáférés személyes jellege

Az inkább a régmúlt történelmi anyagára vonatkozó *Első könyv* a narratív kategóriák (pl. temporalitás, kauzalitás) destruktívja révén fogja vissza a történet-jelleget. Különféle epizódokból (számozott mondatnak nevezett bekezdésnyi fejezetekből) áll, amelyek asszociatív vagy motivikusan rendeződnek olyan fogalmak köré, mint család, hazaszereget, hősiesség stb. Az epizódokat egy imaginárius édesapa, egyfajta pántatya² alakja köti össze, aki a „nagy” történelemhez való hozzáférés személyes jellegét is biztosítja. A hangsúly nem az Esterházy-dinasztia történelmi személyiségeihez fűződő „jelentős” eseményeken van, s főleg nem a hősi tetteken, hanem a lehetséges történelmi magatartások sokféleségének a felmutatásán: „...*nagy család a miénk, van benne mindenféle, extra large, nyolcbordázott vagy szárnyas, royalista, demokrata, patrióta, hazaáruló, főleg labanc, de kuruc is, kinek-kinek ízlése szerint.*” (361) A múlt megjelenítésének családi-dinasztikus kerete fokozatosan tágul, amikor az elbeszélő idegen pozícióba is beleéli magát (pl. az édesapát egy holokauszt-túlélővel azonosítja, 214-215), majd jelentőségét veszti, amikor az apa szerepében átvett irodalmi szereplők tűnnek fel. Állandó marad azonban személyes viszonya a történelemhez, amely az affektivitás különböző tartalmait aktíválja. A szöveg tehát olyan módon tárja az olvasó elé a kulturális emlékezetbe eső történelmi anyagot, amely ellentmond a kulturális emlékezet konstitutív tulajdonságainak.

A kulturális emlékezet ugyanis a történelmi anyagot a kollektív identitás erősítése érdekében tárolja, szilárd jelentések kialakításán és átvitelén fáradozik, *szemiotizálja a történelmet* (Eliade kifejezése).

„Csak a jelentőségelti múlt emlékezőnk, és csak az emlékezetben tartott múlt telik el jelentőséggel.” (Assmann, 77) Esterházy Péter szövege az állandósult jelentések ellenében hat, a szemiotizálás tartalmi összetevőit és alakító műveleteit veszi célba. Jellegzetes dekonstrukciós eljárása a szétírás, ami valamilyen történelmi tartalom felidézésének az aktuális során ezt a tartalmat kiragadja konnotációs összefüggéseiből, újrameséli, majd saját szövegvilága szövetébe helyezi. A *Harmonia caelestis* szövegvilága – egy új jelentéseket létrehozó, s azokat új kapcsolatrendszerbe állító struktúráként – egyben a kulturális emlékezet tartalmának újabb szemiotizációs keretét adja, s mint ilyen, egyfajta ajánlatot is jelent a szerző részéről. Ez az ajánlat kételkedő természetű, szerepét a kulturális emlékezet hagyomány „önjárásának” megakasztásában látom.

A vezekényi csata történetének szétírása

A szétírás regénybeli alkalmazására jó példa az Esterházyak történetének egy régi eseménye, a vezekényi csatában való részvétel, amelyben a családtörténet találkozik a „nagy” (hősi) történelemmel. Az esemény mint a család országos történelmi jelentőségét aláhúzó narratíva ráadásul megfeleltethető az assmanni *megalapozó történetnek*. Assmann koncepciója szerint minden közösség megalakítja – kiemeli a történelemből és megformálja – a maga megalapozó történetét (a nemzetek esetében ilyenek a mítoszok), amely bensővé teszi a múltat, legitimálja a közösség létét, és normatív igényeket is támaszt. (Assmann, 75-77)

A vezekényi csata 1652. augusztus 26-án zajlott le. A történettudományi források alapján az érvényes békemegállapodások ellenére Nyitra vármegyében rabló-gyűjtogató Musztafa esztergomi bég csapatával szemben állított sereget – részben a környékbeli várakból – Forgách Ádám érsekújvári várkapitány. Sem a csata részletei, sem a kimenetele nem egyértelmű a történelmi dokumentumok alapján (v.ö. J. Újváry; Hausner; Berényi). Biztos a törökök túlereje (a források különböznek a számokat illetően is: 3–4000 török 1050–1200 magyarral szemben), a többszörös veszteségük (500–800 halott a török oldalon 43–70 magyarral szemben) és négy ifjú Esterházy eleste, köztük a tehetséges, országos méltóságok várományosának számító Esterházy László nádorfié (Martí, 91-107), akinek Zöldfűkár nevű lova megcsúszott a sáros talajon. Az esemény legpontosabb leírása László öccsének, az akkor jezsuita diák Esterházy Pálnak a naplójából ismert (in *Mars Hungaricus*), aki azonban nem vett részt az ütközetben. Más források (hivatalos és személyes levelezé-

GÖRÖZDI Judit
Hangyasírás, csillagmorajlás. Elhallgatásalakzatok Mészöly Miklós írásművészetében. Kalligram, 2006

„A kortárs magyar próza szlovák recepciója”
In: Józán I. – Jeney É. (szerk.)
Túl minden határon. A magyar irodalom külföldön. Balassi, 2008

„Magyar kortárs regények szlovák fordítása”
In: Benyovszky K. (szerk.)
Fordítás és kétnyelvűség az irodalomban. KFE KTK, Nyitra, 2010

„A prózafordulat utáni magyar próza szlovák fogadtatása”
Magyar Lettre Internationale, 63

„A szlovák Nádas-recepció”
Magyar Lettre Internationale, 79

„Adás-vétel: Závada Pál, Nádas Péter, Kertész Imre szlovák recepciójának áttekintése”
Kalligram, 2007. 3

„Az Emlékiratok könyve mint identitásnarratíva”
Alföld, 2012. 5

„Túl a sztereotípián. Koloman Kocúr kisregénye és a magyar vonatkozású szlovák prózák”
Kalligram, 2012. 6

ESTERHÁZY Péter
Harmonia caelestis
Magvető, 2000

Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozós változat
Magvető, 2013

ASSMANN, Jan
A kulturális emlékezet
Atlantisz, 2004

HALBWACHS, Maurice
Az emlékezet szociális feltételei
Ikva, 1995

LÁSZLÓ János
Történelem-
történetek
Bevezetés
a narratív szociál-
pszichológiába
Akadémiai, 2012

sek, v. ö. J. Újváry) egyes körülményeket világitanak meg.

A történelmi esemény a kulturális emlékezetben két összefüggésben kapott szimbolikus jelentést: a nemzeti történelemben mint az ellenséges túlerővel szembeni hősiesség (sőt diadalmas³) kiállítás példája; az Esterházyak történetében mint a hazáért hozott óriási véradózat. A nagy családi veszteség ezekben a hazafias összefüggésekben az akkor már gazdag és hatalommal bíró család történelmi jelentőségének politikai-morális legitimálását is szolgálta, ezt a konnotációt a család tudatosan ápolta és építette (Martí, 202-207). Ezen igyekezet fontos momentumaként a szakirodalom a négy elesett Esterházy nagyszabású temetését említi, amelyre 1652. november 26-án került sor Nagyszombatban (I. Szabó). A történelmi esemény kulturális emlékezetbeli szemiotizálásának a tényét az intézményesített mnemotechnika tárgyiasított alakzataiként értett (Assmann, 52-53) műtárgyak és kulturális tevékenység is alátámasztja. Ezek közül a legtipikusabbnak az 1897-ben a csata helyszínén – a tönkrement 1734-es emlékoszlop helyett – állított emlékmű⁴ (Markup Béla alkotása) tűnik. Néhány újabb, a legkülönbözőbb területekről származó példa a mnemotechnika frissebb jelenségeiről: az ütközet inszenzált rekonstrukciója Fraknó várában egy fesztivál keretében (2012. szeptember 22-23.), a vezekényi csata 360. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi szentmise a nagyszombati Keresztelő Szent János-katedrálisban (2012. november 24.)⁵, ismeretterjesztő kiadvány: Csámpai Ottó: *Négy Esterházy egy hullása* (2007), vagy kortárs művészeti példaként Keserű Ilona 2003-as *Vezekényi csata 1652 c. festménye*.

A *Harmonia caelestis* szövege az eseményre többször utal, s minduntalan visszatér rá (Szegedy-Maszák 2014, 6), de magának a megalapozó történetnek az elbeszélésére csupán a 134. számozott mondatban kerül sor, ahol a narrációba egy Esterházy Pál naplójából származó (jelöletlen) idézet is ékelődik: „László bátyám, azon Zöldfíkar nevű lovon ülve, kit nékem ígért vala, együtt menvén, itt édesapám neve jött, János urammal s Marci nevű inásával s vagy húsz lovasal egy nagy sáros patakknak szorítottatott, ahol a ló megesevén vele, gyalog sokáig harcolt s két törököt is vágott le. Végtere a sok sebektől ellankadván, életét letette.” (121) A csatajelenet elbeszélése hiperbolára épül: mítikusra nagyítja az eseményt egy mózesi édesapa alakján keresztül, aki a vezekényi halom tetején állva, és a Haza botját a kezében tartva áll a történések hátterében. A zsidók Amálékkal vívott ütközetének bibliai történetét (Exodus 17) parafrázáló csataleírás a megalapozó történet mítosz-szerűségére játszik rá. Jan Assmann általános meghatározása teljesen idevág: „A megalapozó történeteket ‚mítosznak‘ nevezzük. Ezt a fogalmat a történelemmel szokták szembeállítani. [...] Amit itt az emlékezetben őrzött múlt alakjaiként vizsgálunk, szétválaszthatatlanul tartalmaz mítoszt és történelmet. Az a múlt, amely megalapozó történetté szilárdult és bensővé lett, attól függetlenül mítosz, hogy koholt-e vagy tényszerű.” (76) További gondolatmenetében Assmann – megdöbbentő párhuzamossággal Esterházy Péter megoldásával – szintén az Exodusra hivatkozik: „A történelem mítoszba fordulásának és a tapasztalatok emlékké válásának klaszszikus példája a kivonulás hagyománya.” (76) A vezekényi ütközet mítoszi hiperbolizációja iróniát fejez ki, elsősorban azzal, hogy rámutat a (megalapozó) történeten belül a mitizálás aktusára – mint az emlékezetben tartott tartalmak megmunkálásának műveletére. Az iróniát a nyelvi réteg és a beszédmód is erősíti, amely az archaikus megnyilatkozásba mai elemeket kever, jelezve a mai szemszögből hitelesen történetinek látszó pozíciók stilizált (művi) mivoltát. Sőt az elbeszélő maga is figyelmeztet a Nagyvezekényben elesett László páncéljának a bécsi Hadtörténeli Múzeumban való őrzésével kapcsolatos kiszólásában, hogy a távolságot a történelmi esemény és az elbeszélés között – assmanni kifejezéssel – az intézményes mnemotechnika hidalja át. Utalást tesz az esemény „emlékezetben tartásának” funkciójára is (kultuszépítés): „A döbbenetes véradó, melyet egy családtól, egy napon, egy órában szedett a kegyetlen sors, megrázta nemcsak az országot, de az egész keresztény Európa lelkiösméretét.” (121)

Pál naplójából egyébként a regényben még egy helyen találtam egy hosszabb (jelöletlenül) átvett részt, amely egy temetésekről szóló eszme-futtatásba ékelődve (s így inkább a Szabó Péter által kultúrtörténetileg feldolgozott főúri temetési szokásokkal viszonyt létesítve) az 1652-ben elesett Esterházyak gyászmenetét írja le részletesen: „Azonban eljövén az temetésnek is ideje, fölvtük az testeket die huszadik marti[...] Emellett az öltötetett lovak, szerszamos vezetéklovak, fölötötetett lovasok, s másegyéb sokféle öltözetek, emellett az sok számtalan nép. Az ki mindenesztől könnyen állott ötezer emberből. Aznap Farkashídjára mentünk, másnap Nagyszombatba.” (340)

A család megalapozó történetére a narráció – noha rejtett módon – rögtön a regény legelején utal: „...édesapám, e marcona, barokk főúr, kinek gyakran állt módjában és kötelességében pillantását Lipót császárra emelhetni [...] föl-pattant Zöldfíkar nevű pejére, és elvágott az érzékeny, XVII. századi tájleírás-

ban.” (9) Összekötő kapocsként ez esetben a Zöldfíkar nevű ló szerepel, amit a vezekényi hős eredetileg az öccsének ígért (lásd a naplóbéli idézetben feljebb), s ami ebben a (regény)pillanatban már Esterházy Pál birtokában van. A történelmi referenciához hozzátartozik, hogy a „barokk főúr” 1678-ban I. Lipóttól kapott hercegi címet, s többek között költőként, teológiai tárgyú írások szerzőjeként is működött, 1711-ben ő adta ki a regény címében hivatkozott *Harmonia caelestis* című kantátagyűjteményt. Ez a könnyed „lovas” allúzió a regény elején némiképp áthelyezi a hangsúlyt a megalapozó történeten belül az elesett hősről a politikusra és művészre, aki a család felemelkedését elsősorban tevékenységével/alkotással szolgálta. Az események értelmezésének perspektívaváltását Pál szemszögből jóval később a szöveg is tematizálja: „Midőn édesapám testvér-bátyja, László, „a szép groff”, három unokatestvérével egyetemben hősi halált halt abban az ócska vezekényi csatában, hullott a sok, itt édesapám neve következik, hirtelen a tizenhat éves édesapámra szakadt az egész családi felelősség...” (311)

A további allúzióknak⁶ a regény legkülönbözőbb minitörténeteiben és reflexióiban jórészt az a funkciója, hogy a megalapozó történetet a narrátori (és olvasói) tudatban fenntartsák. Központi jelentőségű történetként, vonatkozási pontként abban az elmélkedésben kerül elő, amely véleményem szerint a szöveg ars poetica-jának is tekinthető: „E könyv helyszínei, a csipők és vizesések, eseményei, szereplői valóságosak, a valóság szerintiek, megfelelnek a valóságnak, például édesapám paripája tényleg megcsúszott az augusztusi vízmosás sarában. Édesapám fia semmit nem talált ki, és ha, megrögzött szokása szerint, a regényírás felé kanyarodván a képzeletére hagyatkozott [...] Így lesz olvasó, ki krónikaként forgatván a könyvet ezernyi hiátust fedez majd föl. Noha a valóságból teremtette, mégis regényként kéne ezt olvasni, és se többet, se kevesebbet nem követelni tőle, mint amennyit egy regény tud adni (mindent).” (330-331)

A vezekényi történethez a narráció még egy ízben tér vissza a regény Második könyvében, amikor az eseményt a kulturális emlékezetbe tagozó szimbolikus jelentéseken kívüli összefüggések kerülnek kiemelésre, amelyek – a kommunikatív emlékezetnek megfelelően – a családi történet szempontjából idézik fel a történeteket: „Elhunyt „a szép groff”, László, a 17 éves Pálra szakadt a birodalom, s körben a cápák, hogy lecsapjanak a koncra, Nádasdy sógortól az udvarig.” (425)

Tehát az Esterházyak históriájából származó történet, amelyet Assmann elméletének keretében megalapozó történetként fogtam fel, a regény teljes szövegén

keresztülhúzódik. Egyfajta vonatkozási történetet képez, amire a narráció csupán utal, mint ismert és jelentése szempontjából egyértelmű eseményre. Mindenképpen a nemzeti vagy dinasztikus kulturális emlékezetben állandósult konnotációira a szöveg nem hivatkozik, azokat vagy figyelmen kívül hagyja, vagy a csatát leíró részben ironikusan idézi fel. A megalapozó történet szétírása egyben az eljárás szövegbeli alkalmazási módját is mutatja: a történelmi narratíva állandósult szövetét szaggatja, és megbontja a jelentésstruktúrát mint azt a keretet, amely az esemény szimbolikus érvényét hivatott biztosítani a kulturális emlékezetben.

Átírás és vendégzövegek – dekrónologizálás

A kulturális emlékezetben őrzött történelmi anyag szövegbeli feldolgozásának következő jellegzetes eljárásaként az átírást említem. A narráció gyakran hivatkozik történelmi referenciákra, magukat az eseményeket azonban nem tárgyalja, csupán felidézi, de olyan szemszögből, amely nem föltétlenül egyezik a nemzeti történelem aspektusaival. (Például a Rákóczi-szabadságharcról a regény jórészt a bukásával kapcsolatban szól.) Az átírás összefügg valamelyik epizód ismételt felelevenítésével is, amikor a jelentéshangsúlyok eltolása következtében láthatóvá válik a megmunkálás aktusa és a narratív eredmény megkonstruáltsága, ami az Esterházy-poétikában mindig nyelvi és szövegi jelleget is hordoz. A történelmi diskurzus szövegi-strukturális, narratív, sőt ideológiai adottságait (v. ö. Barthes) a regény a 10. számozott mondatban tematizálja, amelyben az elbeszélő a család genealógiáját tartalmazó *Trophæum Nobilissimæ ac Antiquissimæ Domus Estorasiænæ* c. fölött mutatja be, amit Esterházy Pál állított össze és adott ki 1700-ban. A nemzetségtörténet forrása helyett a regényben az efféle dokumentumok és a bennük foglalt „valóság” gyanús legitimizációs természetére mutató ironikus példává lesz.

A történelmi dokumentumok képes referenciáértéke a másik oldalon tágítja, mi fogható fel a történelmi referencia forrásának: a regényben a történettudomány által is használt műfajok mellett (naplók, levelezések) közéjük sorolódnak az anekdoták, legendák, sőt a magyar és a világirodalom alkotásai is. A különböző művekből származó vendégzövegek Esterházy Péter regényében elbizonytalanítják, ellenpontozzák, parodizálják azt a családi vonatkozású referencialitást, amely a történelemhez való hozzáférés/viszony személyes csatornáját jelenti. Ami azzal is összefügg, hogy a regénynek elsősorban nem is a „valóságos” történelem a tárgya, hanem az a szövegörökség,

amely a történelmet már valamiképpen megragadta. Az intertextuális utalások funkciójáról a posztmodern történelmi regényben (*historiográfiái metafikcióban*) Linda Hutcheon állapítja meg, hogy „az intertextuális múltaknak mint a posztmodern fikció konstitutív szerkezeti elemének a textuális betagozása úgy működik, mint az – irodalmiként és szintén „világszerűként” értett – történetiség formális megjelölése.” (Hutcheon, 124) A *Harmonia caelestis* intertextualitásának az elemzésére itt nem tér ki (l. pl. Kulcsár–Szabó). Renate Lachman koncepciója nyomán csupán azt jegyzem meg, hogy az intertextualitás a szövegek emlékezetével való munkaként is felfogható, amely a kulturális (szöveg)örökséggel való bánásmódot is kifejezi: átírja, szétírja vagy kitörlő. Esterházy szövegének az esetében az átírás vagy szétírás egy következő stratégiájáról van szó, egyfajta kérdésfelvetésről, amely a textuálisan illetve tapasztalati úton elsajátított múlt határvonalát firtatja.

A történelmi anyag narrativizálásával kapcsolatban meg kell még említenünk a regény sajátos időiségét: az *Első könyvben*, amely a kulturális emlékezetbe eső anyagot dolgozza fel, nem telik az idő. Annak ellenére, hogy a narráció gyakran ad (máskor jelez) konkrét időpontra vonatkozó adatokat, továbbá hogy a szöveg hasonló időstruktúrákat mutat ki, mint amilyenekkel a történet(író) diskurzus dolgozik (a narráció idejének és az elbeszélő történések idejének konfrontációja különféle módon), az idő nem halad, valamiféle kronológiai ív utólagosan sem rekonstruálható. Roland Barthes az eljárást *dekonologizálásnak* nevezi, szerepét a komplex, parametrikus, nem lineáris idő helyreállításában látja, „melynek mélysége felidéz az ősi kozmogóniák mitikus idejét” (Barthes, 90). Ebben az értelemben

a „dekonologizált idő” a történelmi narratívát strukturálisan a mítoszokhoz közelelti, amelyek – mint Assmann kimutatta – a kulturális emlékezet alapvető, a közönség világképét tartalmazó narratíváit képviselik, és kifejezik történelmének illetve létének konstitutív, identitás vonatkozású és normatív kereteit. (Assmann, 76–78) Esterházy Péter műve nem utolsósorban e mítoszi vonatkozásra is rájátszik. Ebben a tekintetben a regény megállapítását is parafrázálhatjuk: Az *idő benne megáll. Múlt, jelen és jövő egybefolyik* (25), amivel a szövegben ironikusan felel az az utalás, amely az európai kultúra egyik alapmítoszáét idézi fel: „Csak úgy röpkölt a szárnyas idő.” (115)

(Ön)életrajzi modalitás

A *Harmonia caelestis* Második könyve a családnak a 20. század második feléhez kötődő történetét tematizálja, amelynek a szerző is részese/tanúja volt. Tehát közvetlenül megtapasztalt történelmi anyagból, a közelmúltat felőlel emlékekről van szó, az assmanni kategorizáció *kommunikatív emlékezet* típusának tartalmáról, amely „az idők során keletkezik, és idővel – pontosabban hordozóival – elenyészik.” (Assmann, 51) Körülbelül három generációnyi időszakra terjed ki, s ezen belül Jan Assmann a tapasztalatok emlékekbe fordulásának kritikus küszöbét a féldőre, azaz negyven évre helyezi. Az emlékezet ezen típusa egyébként a hétköznapi történelmére illetve a mikrotörténelmi szempontokra irányuló történettudományi kutatásnak (*oral history*) is tárgya. (Assmann, 52)

A Második könyv narrátora egy viszonylag koherens történetet beszél el az Esterházyak „rangtól és módtól” való megfosztásáról a kommunista totalitarizmus idején a tönkretett arisztokrácia, tehát azon

társadalmi réteg szemszögéből, amelyet a hatalom marginalizált és a korszak hivatalos történelmi narratívájának a konstruálása során ignorált. A szöveg a mimetikus ábrázolásmód eszközeivel él, áttetsző nyelvet, az időbeliség és okozatiság szabályait figyelembe vevő történelvű, valahonnan valahová tartó narrációt alkalmaz. Az *Egy Esterházy család vallomásai* című műfaji hivatkozása csakúgy mint az autobiográfiai és családi utalások a családi történet személyes szemszögű elbeszélését hangsúlyozza (az Esterházy-poétikához híven a szerző személyét megidézve, azonban az elbeszélő viszonylatában érte)⁸. A formai keretet a *valóság-hatással* (Barthes kifejezése) bíró (ön)életrajzi narratíva biztosítja. A szöveg tehát hasonló emlékezőmódusszal él, a „saját tapasztalatok szolgáltatta keretfeltételekhez kötődő” (Assmann, 52) ún. *biografikus emlékezzel*, mint ami a kommunikatív emlékezet sajátja. „A biografikus emlékezés mindig, még írásos társadalmakban is társas interakcióra épül.” (Uo.) Az olvasó, aki a korszak történetét önnön saját (vagy családi) tapasztalata alapján ismeri, a szöveg referenciális utalásait ellenőrizheti/igazolhatja/kijavíthatja. Az olvasás aktusában ily módon konfrontálódhatnak, kiegészülhetnek az ugyanarról szóló történetek. A korszakkal foglalkozó különböző narratívák konfrontálásának lehetőségét, illetve a regény mikrotörténelmi jellegű, a hivataloson kívül eső nézőpontjának az összehasonlítását a „hivatalos történelem” narratívájával Szegedy-Maszák Mihály is felveti: „valaki akár úgy is olvashatja a *Harmonia caelestis*t, mint valamely történetírói munkának [...] a kiegészítését, ellenpárját.” (Szegedy-Maszák 2003, 107) Az *Egy Esterházy család vallomásai* azonban mindenekelőtt fikciós mű, amely „társas interakcióba” az (ön)életrajzi modalitás

révén lép, hogy a kommunikatív emlékezet számára a közelmúlt történelméből másfajta tapasztalatokat közvetítsen. Amíg tehát a regény *Első könyve* a „nagy” történelem állandósult narratíváját a személyes szempontrendszeren/hozzáféréseken keresztül bontotta meg (destruálta, ill. dekonstruálta), a *Második könyv* szerepe – szintén a személyes nézőpont hozzáadása által – inkább a közösségre formálódó, tehát szimbolikus alakzatokká még nem alvadt történelemnarratíva rekonstruálásában érezhető.

Esterházy Péter történelmi regényének megoldásai, amelyek a közösségi emlékezetben őrzött múlt formai meghatározottságait hangsúlyozzák metatörténeti, ideológiai vagy identitás vonatkozású összefüggésekben, strukturális javaslatokat jelentenek a történelmi anyag megmunkálására. Másfajta narratív konstrukciót a múlt elsajátítására, amely tudatában van (és valamelyest ellene tart) a történetalkotó és -elbeszélő műveletek jelentésképző automatizmusának.

„... hisz az nem úgy megy, hogy nyugodtan felidézünk a múltat, sétálgatunk benne, tárgyilagosan mérlegeljük. Nem, a jelen mindig agresszív... és csak azért merül alá az ősidők zavarosába, hogy csak azt halássza elő, amire szüksége van ahhoz, hogy még jobba egészítse ki mostani formáját. [...] Létezni annyi, mint múltat fabrikálni magunknak. (Nagyapapa mondása.)” (363–364)

(A szlovák akadémia világirodalmi intézetének a kortárs történelmi regényről rendezett konferenciáján 2014. február 6-án elhangzott előadás szerkesztett változatának részlete. Szlovákul a teljes szöveg megjelent a *World Literature Studies* 6(23), 2014, 2. számában.)

¹ Részletesebben: Görözdí Judit: Dejinost' v románóch Pétera Esterházyho. In *World Literature Studies*, 6(23), 2014, 2. 36–52.

² A kifejezés a regény szlovák változatában, amit Deák Renáta fordított, a szlovákra pontosan lefordíthatatlan *édesapám* szinonimájaként szerepel. A „panotec” kifejezés a fordításban homonimiként jön létre a szlovák archaikus, használatban a magyarság társadalmi köréhez kötődő „pán otec” (magyarul kb. atyám uralom) megszólításhoz. L. Esterházy, Péter: *Harmonia caelestis*. Ford. Renáta Deáková. Bratislava: Kalligram, 2005.

³ Noha Forgách csapatának győzelme kétséges, a történettudományban is van hagyománya ennek az értelmezésnek, ill. sejtetésnek. Részletesen: J. Újváry, 957.

⁴ Ilyés Zoltán: A vezekényi csata emlékműve. <<http://www.mtaki.hu/A-vezekenyi-csata-emlekmuve-16/305/1>> [2014.07.20.]

⁵ Megemlékezés a vezekényi csata 360. évfordulójára alkalmából. <<http://www.szentgyorgyovagrend.eu/index.php?page=341&lang=hu>> [2014.07.20.]

⁶ „Apám, »a szép groff, magányosan vágat Zöldfűkár lován az érzékeny, XVII. századi satóbbi.“ (24); „Gondolni gondolt rá, de csak úgy, annyira, ahogy egy gondolatra gondolt a legtöbb ember. Édesapám is azt hitte, hogy különbség van a kenyér és a gondolat közt, azt hitte, a kenyér valóságosabb. Hanem amikor, amikor a lóva fölégaskodott

a patakparton, már körbe volt véve, a csizmája kicsúszott a kengyelből, és akkor.” (79); „...az út két felén álltak a népek, mert látni akarták édesapámot, és a lovát is látni akarták, a Zöldfűkár.” (82); „Egy család életének folyása annyi véletlennek van kötéve, a történelemnek és a személyesnek a lüktetése, hol ez az ág, hol amaz erősödik, a legidősebb fiú várakol (?) hősi halált hal...” (98); „Van papám, ki leesik a lóról, bár a többségük nem...” (127).

⁷ Pontosabban az elárulásával kapcsolatban: „Apám pedig megegyezett a bécsi udvar megbízottjával, Pálffy Jánossal, elfogadta a békeponokat, és előkészítette a kuruc sereg fegyvereinek letételét.” (29) Az elbeszélő az apa figuráján keresztül az „áruló” Károlyi Sándorral azonosul, egy másik magyar történelmi dinasztia tagjával. (Bár a szöveg referenciális játékához hozzátartozik, hogy a Károlyiakkal a szerző Esterházy nagyanyja révén rokoni kapcsolatban áll.) Az áruló apa alakján keresztül a szöveg a 25., 26., 31., 33. és a 44. számozott mondatokban idézi fel a Rákóczi-felkelést. Az Esterházy család kuruc generálisairól ennél jóval ritkábban tesz említést: Dánielről a 173. számozott mondatban, Antalról a Második könyv 14. és 97. részében.

⁸ A *Harmonia caelestis* játékát a referencialitással és önéletrajzissággal egy szlovák nyelvű dolgozatban tárgyaltam. Görözdí Judit: Referenčnost' v dialoch Pétera Esterházyho. In Taranenkóvá, I. (ed.): *Možnosti autobiografickosti*. Bratislava, 2013.

Hivatkozott irodalom

- Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Budapest: Magvető, 2000.
 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz, 2004.
 Barthes, Roland: *A történelem diskurzusa*. Ford. SzabóPiroksa. In Kisantal, T. (ed.): *Tudomány és művészet között*. Budapest: L'Harmattan – Ate-lier, 200387-98.
 Bényei Tamás: *Történelem és emlékezés a kortárs történelmi regényekben*. In *Alföld*, 56, 2005, 3. 37–47.
 Berényi László: *A vezekényi csata*. In *Turul*, 74, 2001, 1–2, 21–31.
 Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. Összeállította, latinból ford. Iványi Emma. Budapest: Zrínyi, 1989.
 Hausner Gábor: *A nagyvezekényi csata*, 1652. augusztus 26. In *Rubicon*, 13, 2002, 2. 24–27.
 Hutcheon, Linda: *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York/London: Routledge, 1995.
 J. Újváry Zsuzsanna: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll”. A vezekényi csata és Esterházy László halála. In *Hadtudományi Közlemények*, 119, 2006, 4. 943–972.
 Kulcsár-Szabó Zoltán: *Idézet vége*. In *Alföld*, 62, 2011, 7. 69–83.

- Lachmann, Renate: *Intertextualita a dialogičnost. Ford. Ivana Vízalová*. In M. Sedmidubský – M. Červenka – I. Vízalová (eds.): *Čtenář jako výzva*. Brno: Host, 2001, 243–270.
 László János: *Történelemtörténetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest: Akadémiai, 2012.
 Marti Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori értekezés*. PPK, 2013.
 <<https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Mart%C3%AD%20Tibor%20PhD%20Disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf>> [2014.07.20].
 Szabó Péter: *A végtisztesség. A főúri végtisztesség mint látvány*. Budapest: Magvető, 1989.
 Szegedy-Maszák Mihály: *A történelem elképzelt hitele*. In Böhm G. (ed.): *Másodfokon*. Budapest: Kijarat, 2003, 103–115.
 Szegedy-Maszák Mihály: *Spósbob existencie historického románu*. In *World Literature Studies*, 6(23), 2014, 2. 3–16. magyarul: *A történelmi regény létezési módja*, Kalligram, 2014. november (megjelenés előtt)

NÉMETH ZOLTÁN

Mágikus realizmus a magyar irodalomban
(Tér, idő, név és posztmodernizmus)

NÉMETH Zoltán

A kapus öröme a tizenegyesnél
Kalligram, 1999

Olvasáserotika
Kalligram, 2000

Talamon Alfonz
Kalligram, 2001

A széttartás alakzatai
Bevezetés a fiatal irodalom olvasásába
Kalligram, 2004

A bevégezhetetlen feladat
Bevezetés a szlovákiai magyar irodalom olvasásába
Nap kiadó, 2005

Parti Nagy Lajos
Kalligram, 2006

Penge
Plectrum, 2009

A magyar irodalom története 1945–2009
(tankönyv, Bél Mátyás Egyetem, Besztercebánya, 2009)

Feszített nyelvűkőr
Nap kiadó, Dunaszerdahely, 2011

Az életmű mint irodalomtörténet: Tózsér Árpád
Kalligram, 2012

A posztmodern magyar irodalom hármasságának stratégiája
Kalligram, 2012

Posztmodern paradigmaváltás a társadalomtudományokban – az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg

A posztmodern történelemszemlélet egyik legfontosabb jelensége az a „retorikai fordulat”, amelynek során a történelemről való gondolkodás objektivitásigényének helyébe a szöveg nyelvi meghatározottsága, illetve a történész identitása lépett. A hegeli alapozottságú történetfilozófiai hagyomány az objektív és a szubjektív oldal szintézisében, a „megtörtént események” és a „történelem-elbeszélés” szintézisében látta a történelem valódi terepét. A Hayden White nevéhez köthető posztmodern fordulat azonban a történelmi szöveg narrativitására helyezi a hangsúlyt, s bizonyítja be, hogy a történelemről való gondolkodás azon szöveg műfaji szabályainak és retorikai fordulatának a jellegzetességeit viseli magán, amelyet felhasznál a történelemről való beszédhez, diskurzushoz. Az „önmagát mesélni képes és történetként feltáruló világ e fikciója” (White 1997: 141) szerint a történelemről való beszéd alapvetően narratív természetű, vagyis – hogy White egyik tanulmányának címét parafrazáljuk – a történelmi szöveg voltaképpen irodalmi alkotás. (White 1997: 68)

A történettudományéhoz hasonló posztmodern paradigmaváltás figyelhető meg a 70-es és 80-as években több tudományterületen, például a kulturális antropológiában is, amelynek során a kultúra és az idegenség problémájának helyébe az idegen kultúrák reprezentációinak és a kulturális leírásoknak a kérdésköre került. Jelesül annak tapasztalata, hogy az antropológus szerző leírása szöveg, amelyet egy konkrét identitással rendelkező személy alkot meg. (N. Kovács 1999: 488) Vagy ahogy James Clifford fogalmazza meg, a „diskurzus sajátosságaival” kapcsolatos kérdések értékelődnek fel: „Ki beszél? Ki ír? Mikor és hol? Kivel és kinek? Milyen intézményes és történelmi kényszerek alatt?” (Clifford 1999: 507)

A posztmodern történelemszemlélet tehát a szöveg, illetve a narrativitás primátusa mellett érvel, ahogyan Lubomír Doležel frappáns képletéből kitűnik: „a zűszűs struktúrájának kialakítása = irodalmi művelet = a fikció kialakítása”. (Doležel 2008: 30) Ha posztmodern történelemszemléleten belül tárgyalni történelmi alkotásra érvényes az a felismerés, hogy a múlt „csupán az elme konstrukciója” (Simon 2012:127), illetve nyelvi konst-

ruktó, akkor az állítás elemeinek megfordításával kézenfekvőnek tűnik az irodalmi fikció felől is megvizsgálni az előállt posztmodern helyzetet, amelynek nyomán „az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg” (Kisantal 2004: 75) jelenik meg.

A múlt elbeszélhetőségének kérdése a posztmodern magyar irodalom egyik legfontosabb problémája

A múlt elbeszélhetőségének kérdése a posztmodern magyar irodalom egyik legfontosabb problémájává vált: kis túlzással azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy a posztmodern magyar irodalom a múlt elbeszélhetőségének kérdéséből „bújt elő”. Az első posztmodern magyar regényben, Ottlik Géza *Iskola a határon* (1959) című művében párhuzamosan két kézirat jelenik meg. Mindkét kézirat ugyanazon múltbeli események menetét értelmezi, az egyik naplóként, a másik a naplóhoz fűzött kommentárok formájában. A probléma akkor jelenik meg, amikor a két kézirat állításai gyökeresen ellentmondanak egymásnak, hiteltelentve egymást, elbizonytalanítva az olvasót, és radikális formában felvetve a múlt elbeszélhetőségének kérdését. (Németh 2012: 45-56) Esterházy Péter *Termelési-regény* (1979) című műve egy múltbeli, elhasználdott, hiteltelenné vált műfaj, a szocialista realizmus egyik jellegzetes műfajának, a „termelési regény”-nek a nyelviségén, pontosabban annak nyelvi paródiáján keresztül kérdez rá a múlt elbeszélhetőségére. Nadas Péter *Emlékiratok könyve* (1986) című regénye a múlt elbeszélhetőségének kérdésessége mentén artikulálódik.

A történelemmel való posztmodern szembenézés és múltelbeszélés egyik legfontosabb terepe a historiográfiai metafikció és a mágikus realista regény. Mindkét fogalom értelmezése összetett kérdéseket vet fel mind az irodalomtudomány, mind az irodalomtörténet területén. A historiográfiai metafikció, amelyben nem a problémátlan történelem, hanem a történelemről szóló diskurzus feltételeessége jelenik meg, vagyis az a folyamat, ahogyan a múlt a jelenbe íródik és reprezentálódik, természetes módon vált a posztmodern diskurzus részévé Linda Hutcheon munkássága által. (Hites 2002: 93) A metafikció mint közbeiktatott önreflexió elem a történelem szövegszerűségére, az elbeszélő nézőpontjának alapvető fontosságára, illetve a történelemről való beszéd kontradiktórus, ellentmondásos termé-

zetére utal. Linda Hutcheon (Augusto Roa Bastos *Én, a diktátor* című 1974-ben megjelent regénye nyomán) a historiográfiai metafikció jellegzetességeként sorolja fel az elbizonytalanítás effektusait (ki beszél?, írott, lejegyzett vagy ártírt szövegről van-e szó?, hol vannak a szöveg határai?), s kapcsolatba hozza a parodikus megszólalásformákkal éppúgy, mint az igazság – hazugság ellenőrizhetetlenségének kérdéseivel. (Hutcheon 2002: 45)

A mágikus realizmus esetében némi képp bonyolultabb a kérdés, hiszen a fogalom olyan kiterjedt használati körrel rendelkezik, amely már-már a használhatóságát veszélyezteti. (Bényei 1997: 19) Azonban Brian McHale már 1987-ben Gabriel García Márquez regényeinek metaforikus jellegét az ontológiai poétikával hozza kapcsolatba, amelyet a posztmodern alapvető jellegzetességének tart. Véleménye szerint minden metafora jelentésébe beleírja magát a szó szerinti és a metaforikus funkció is, a jelenlét és a távollét kettőssége, s a posztmodern mágikus realista regény szerkezete ennek a kettőségnek, hezitálásnak az ontológiai kiterjesztését valósítja meg (McHale 1987: 134), amely ontológiai státusz, szemben a modernizmus episztemológiai érdekelttségével, a posztmodern szövegalkotás sajátossága. (McHale 1987: 9-10) Ennek nyomán Bényei Tamás a mágikus realista regények önreflexív, metafikciós szövegalkotására hívja fel a figyelmet, amelyben a nyelv „elsősorban nem a valóságról való beszéd, hanem a valóságot befolyásolni kívánó, azt »mágikusan« átalakítani vágyó cselekvés: vagyis pragmatikai tekintetben a nyelv kilép a referencialitás kényszeréből.” (Bényei 1997: 102)

A nyelv kilép a referencialitás kényszeréből – Mészöly Közép-Európája, Márton László Testvériség-trilógiája

A magyar irodalomban a mágikus realista próza és a historiográfiai metafikció az 1980-as évektől kezdődően rendkívül fontos szerepet tölt be. Mészöly Miklós *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989) című kötetének egyes elbeszélései, amelyek közül néhány még a hetvenes évek elején született, egy mitikus közép-európai térséget mutatnak fel a töredékesen, mozaikszerűen. Ezekben a történetekben „a térélmény történetisége” (Thomka 1995: 83) egy sajátos „pannon mítosz”-ra rétegeződve jelenik meg, s a közép-európai térség originális, multikulturális világának történelmi kereteivel szembesít. Mészöly Közép-Európája a latin-amerikai mágikus realizmus tereit, Gabriel García Márquez Macondóját is felidézti, s egyúttal felveti a közép-európai mágikus realista regény topográfiájának kérdését. Arról van szó ebben az esetben, hogy ahogyan a latin-amerikai mágikus realista regények

sajátos világának helyszíne az irracionális latin-amerikai térség, úgy a magyar mágikus realista regények többsége is sajátos topográfiát hozott létre: egy múltbeli, multikulturális, illetve kevert kultúrájú, hibrid, irracionális teret. Papp Ágnes Klára szerint a magyar mágikus realista regény¹ ennek a „valóságos vagy virtuális – helyre zsúfolt sokféleségnek, sokidejűségnek, sokféle jelentésnek a kronotoposza, térbe sűrített idő.” Majd hozzátesszi: „Éppen ez az irracionális benne: annak a tapasztalata, hogy bizonyos – mágikus – térben egymást racionálisan kizáró kódok egyszerre érvényesek.” (Papp 2008: 131)

A magyar irodalomban megjelenő mágikus realista regények korpusza meglehetősen kiterjedtnek mondható. Bényei Tamás szerint főként Gion Nándor, Lázár Ervin és Fehér Béla művei, illetve Háy János *Dzsigerdilen* (1996) című regénye rokonítható az általa mágikus realistának nevezett írásmóddal. (Bényei 1997: 17) Rácz I. Péter a történelmi narratíva poétikai szerepét vizsgálva Márton László *Jacob Wunschwitz igaz története* (1997), Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* (1997), Háy János *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége* (1996) és Darvasi László *A könnyemutatónyosok legendája* (1999) című regényét elemzi bővebben. E négy műhöz kapcsolja Gion Nándor *Latroknak is játszott* (2007) című tetralógiáját (*Virágos katona, Rózsaméz, Ez a nap a miénk, Aranyat talált*), valamint Spiró György *A jövevény* (1990), Závada Pál *Jadviga párnája* (1997), Talamon Alfonz *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából* (1998), illetve Lázár Ervin és Fehér Béla (*Zöldvendéglő, Törökmező, Romfürdő*) regényeit. Tanulmánya végén „a mágikus realista írásmóddhoz közeli poétika” (Rácz I. 2000: 156) jelenlétét érzékeli a felsorolt korpuszban.

Balázs Eszter Anna Márton László *Testvériség-trilógiáját* – (*Kényszerű szabadulás* (2001), *A mennycsászár három csepp vére* (2002), *A követjárás nehézségei* (2003) – a mágikus realizmus kontextusában értelmezi, rámutatva, hogy e regények „egyik meghatározó élménye a világ ártetorizáltsága: a felismerés, hogy minden a nyelven keresztül értelmeződik s a valószerűség kizárólag a szöveg hatásosságától függ. Ebből következően épp úgy működtethető retorikai produktum a természetfölötti magyarázat, mint a racionális. A mágikus realista szövegekben tehát gyakran érvényesül egyfajta inverziós logika, melyben a transzcendentális és a racionális, vagy más, különböző nemű dolgok egymás mellett, egymás felé közelítve jelennek meg. A *Testvériségben* például így keveredik a történelmi tény (napló, levelezés, illetve történetírás) és a fikció vagy a kozmikus és a magán-történelem (Magyarország újjászervező-

dése és a testvérpár hatalmi viszállya). Az oppozíciók között leginkább komplexen, egymást kiegészítő viszony áll fenn, tehát a szövegben sok helyütt »kettős kauzalitás« érvényesül. A Testvériség például egy olyan korban játszódik, amikor még a hiedelmek és a kuruzslók nagy hatalmat gyakoroltak a közgondolkodás fölött. Ha ismeretlen eredetű jelenséggel (...) találkozunk, akkor az átviteli mágiához, az analogikus magyarázathoz fordulunk, és a probléma megoldására a szakemberen kívül egy »halottlátó« asszonyt is felkérnek.” (Balázs 2003: 43)

Benedek Szabolcs Darvasi László regényeit, illetve Péterfy Gergely, Ficsku Pál, György Attila, Haklik Norbert műveit említi a magyar mágikus realizmus kapcsán (Benedek 2000: 89-91), Malek Ízisz összefoglaló tanulmányában Bánki Éva *Esőváros* (2004) és Grecsó Krisztián *Isten hozott* (2005) című regényét értelmezi részletesen. Véleménye szerint a mágikus realista és posztmodern regényeknek „az emlékezés és a visszaemlékezés jellegzetes tematikus eleme”, pontosabban „Az emlékezés témája egyrészt lehet a társadalmi, ideológiai konfliktusok újraélése, mely egyfajta traumafeldolgozásként értelmezhető, másrészt lehet egy cél nélkülülnekin tűnő folyamat, ami az egyes személyes történetekben bontakozik ki, és bennük csupán az emlékeztetlyam végére világlik ki az a lehetséges cél, mely magának az emlékezés struktúrájának is meghatározó részét alkotta.” (Malek 2013)

A magyar nyelvű mágikus realizmuson belül sajátos helyet képvisel a határon túli magyar mágikus realista próza, amelynek sajátos térképzetei – mint például az erdélyi transzilvanizmus (Antal 2008) –, illetve a mágikus realizmusra jellemző kevert kultúrájú közeg jellegzetességei sajátos tér- és időképzetekkel gazdagodnak. Különösen Szilágyi István és Bodor Ádám regényei emelhetők ki ebből a szempontból. A Bodor Ádámot követő fiatal erdélyi, poszt-bodorinanus (Bányai 2011; Balázs 2012: 38) prózaírók, Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond és Vida Gábor művei a posztmodern historiográfiai metafikció, vagyis egy másfajta történeteszerűség lehetőségeivel (Toldi 2010: 12) tűnnek ki, »töb-
bek közt az idő- és a térbeli viszonyok elbizonytalanításával, a nézőpont- és szólalmváltogatással, az öntüköröző mozzanatok gyakoriságával, az allegorikus jelentéslehetőségek megsokszorozódásával.” (Millán 2010) A szlovákiai magyar irodalomból Bárcki Zsófia *A keselyű hava* (2004) című elbeszéléskötete és N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* (2005) című regénye mellett leginkább Hunčík Péter *Határeset* (2009) című regényét emelhetjük ki, amely egy határ menti szlová-

kiai kisváros, a kevert, magyar-szlovák kultúrájú Ipolyság 20. századi történelmének gyakran irracionális, mozaikszerű képét jeleníti meg, a latin-amerikai és a magyar mágikus realista prózahagyomány mellett a szlovák irodalmi hagyomány, főként Ladislav Ballek Ipolyság-regényeinek felhasználásával.

Darvasi prózája mint a világszerűség és a történetelvűség újralfelfedezése

A mágikus realizmus már a kilencvenes évek elejétől kezdődően, főként Darvasi László recepcióját követően ambivalens, ellentmondásos helyzetbe került a posztmodern magyar irodalom kontextusában, illetve a mágikus realizmus irodalomtörténeti helyét illetően. A magyar irodalomtörténet-írás a posztmodern fordulatot a hetvenes évektől kezdődően az ún. szövegirodalom alkotásaihoz, Esterházy Péter, Nadas Péter, Mészöly Miklós, Garaczi László prózájához, illetve Tandori Dezső, Parti Nagy Lajos, Kovács András Ferenc, Kukorelly Endre lírájához köti. A mágikus realista és áltörténelmi regények ebben a kontextusban „a történet rehabilitása”-ként (Mikola 1994: 209) jelentek meg a 90-es évek elején, mintegy a posztmodern szövegcentrikus, fragmentált formai eljárásaival szemben, a világszerűség és a történetelvűség újralfelfedezéseként – miközben az irodalomelméleti és irodalomtörténeti gondolkodás más szereplői (például Bényei Tamás) a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva éppen a mágikus realizmus posztmodernisége mellett érveltek.

Darvasi László regényei olyan értelmezői szótártart mozgósítottak, amely nem tér el jelentősen a posztmodern terminológiától. Darvasi *A veinhageni rózsabokrok* (1993) című elbeszéléskötetét abból a szempontból emeli ki a recepció, mint amely az intertextuális-textológiai posztmodern játékok ellenében az anekdotizálást, a történetmondást, a verbó cselekményszerűséget, a gazdag jellemépítést, a történelmi távlatosságot valósítja meg, s így a 90-es évek magyar prózairódmánának egyik legfőbb inspirálójává válik. (Márton 1993) A „mesélőkedv, világszerűség, nyelvi reflexió, töredezettség, enigmatikusság” kulcsszavai mellett azonban Bombitz Attila arra is figyelmeztet, hogy Darvasi-írásmód annak köszönhetne rendkívüli sikerét már ebben a kötetben is, hogy „a dekonstrukció olvasásnak épp úgy mintául szolgál, mint a hagyományos, »egészként« való olvashatóságnak”. (Bombitz 2005) A Darvasi-féle elbeszélőmód legfontosabb jellegzeteségeiként a mindent átható irracionáltságot, a metaforikus-lírai elbeszélőmódot, a fragmentumszerű, anekdotizáló történetmesélést, a történelmi tematikát és

a multikulturális környezet kelet-európai, balkáni színességét tarthatjuk.

Az 1541 utáni török hódoltság idején játszódó *A könnymutatványosok legendája* (1999) című regény egy fontos rétege nevekől épít magának irracionális, multikulturális poétikát. Az egzotikus nevű szereplők közül elég csak néhány jellegzetes névre utalni: a „magyar” regényben ilyen David Mendelson zsidó posztkereskedő, Ibrahim Galaburdi rettegett janicsár kapitány, ilyen a „valószínűtlenül szép férfi”-ként megjelenő Jozef Bezdán, a román mutatványos leány, azaz Spargator de Nuci – Diótörő Irina, ilyen a „nyomorult törpe”, a velencei Luigi Escapolo Fira-bolla – vagy egy másik törpe, Pep Velemir. A nevek olyan archaikus, mágikus analógián alapuló világot jelenítenek meg hálózatszerűen, amelyet a nevek jelentése irányít irracionálisan. Kamilla például „fözlaklató és megbolondító kamillailatolt áraszt”, amely elbódítja a férfiakat, „Diótörő” Irina pedig a vaginájával képes bármit összeroppantani. Jozef Bezdán neve minden bizonnyal a szláv bezdan (bezo dna = aljanincs, feneketlen mélység) főnévből is értelmezhető – a regény fikciója szerint olyan „világkém”-ről van szó, aki „tudja meséltetni a mézet”, vagyis a méz mélyére nézve látja az elmúlt és eljövendő eseményeket, illetve képes mások fejébe álmokat csempészni, gondolataikat ellopni.

Darvasi *Virágzabálók* (2009) című regénye úgy folytatja ezt a mágikus világépítkezést, hogy a 19. századba helyezi fragmentált történeteit, amelyekben legendák, mesék, mítoszok keverednek szétszálazhatatlanul, a realitás és az irreális határain ki-be mozogva. A történet helyszínéül választott dél-alföldi város nyomán nevezhetnénk akár Szeged-regénynek is ezt a művet, azonban a szöveg rhizomatikus burjánzása térben és időben túlmutat minden efféle meghatározási kísérleten, vagy ahogyan Deczki Sarolta írja, ennek „a regénynek egyszerűen nincs centruma.” (Deczki 2013: 48) A mű kronotopozsának misztikus-mágikus kavardása ebben az esetben is elmosza a reális és irreális határát, „a csodást valósá teszi és a valóst csodássá.” Éppen ezért – másokkal egyetértésben – Kolozsi Orsolya is a mágikus realizmussal rokonítja a regényt, amelynek lényege a tanulmány írója szerint „ugyanis éppen abban áll, hogy nem pusztán egy természetfeletti, vagy mágikus világot tár olvasója elé, hanem úgy tesz, mintha ez a valóság része lenne, nem kezeli kitüntettként, a realitástól való eltérésként. A természetfölötti elem a valóság szerves része, a mágia nem furcsaság, hanem a világ értelmezésének, a világról való beszédnek egy módja.” (Kolozsi 2009: 71)

A nevek megteremtik

a multikulturális interakciók világát

Turi Tímea Darvasi prózájáról írva tesz egy nagyon fontos állítást. Eszerint bár a „rejtély, a titok, a hiány valójában elbeszélhetetlen – ettől titok –, azonban sejtésem szerint van egy olyan jel, amely a Darvasi-prózában a titok helyett áll, a titkot mintegy észlelhetően – a legrövidebb formájában – helyettesíti. Ez pedig a név.” (Turi 2011) A nevek misztifikációja, a névbe kódolt sorsképletek, a nevek mágikus jelentései azonban nemcsak Darvasi László már említett regényeiben kapnak rendkívül jelentős szerepet, hanem általában a magyar mágikus realista regények nagy részében. A nevek egyrészt megteremtik a történelmi távlatot, másrészt a multikulturális interakciók világát, a jellegzetes közép-európai tér heterotópiáját, harmadrészt pedig összekötik a fragmentumszerű történetmesélésből, anekdotákból felépülő cselekmény részeit. Sőt: sok esetben misztifikálják a szerzői nevet is, mint például Bodor Ádám nevének Andrej Bodor névváltozata a *Sinistra körzet* című regényben, amelyben „mindenki álnevet kap a hatalomtól, amely álnév a körzetbe való beavatás rendjét biztosítja” (Bányai 2012: 62) vagy Talamon Alfonz *Barátainknak, egy Trianon előtti kocsmából* (1998) című regénye, amelyet a szerző eredetileg Samuel Borkopf álnéven írt. Ez utóbbi regény nyelvek interakciójából épül fel, egymásra rakódó rétegekből, amelyek palimpszesztszerűen rétegeződnek egymásra, s így rakják ki – nyelvből – egy száz évvel ezelőtti világ kulturálisan sokszínű mozaikját. Többnyire valóban létező személyek átirít vagy gúnyneveivel találkozhatunk, valódi poétikus-eklektikus, multikulturális hibridnevekkel, amelyekben a vezeték- és keresztnév sorrendje éppúgy nem követ semmilyen eltervezhető szabályt, mint ahogy maguk a nevek sem.² Ráadásul nemcsak az izolált nevek mutatnak fel önmagukban multikulturális teret – gondoljunk csak egyes magyar-német, magyar-szlovák, cseh-német, latin-magyar, német-olasz, jiddis-magyar stb. kevert tulajdonnevekre, hanem e felsorolt nevek összessége alakít ki egy multikulturális világot pusztán a nevek sűrűsége, hálójá által.

A mágikus realizmus irodalom-

történeti helyének meghatározása –

a posztmodern három stratégiája

Ha irodalomtörténeti távlatból nézzük, a mágikus realizmus kapcsán mozgósított terminológia – fragmentált történetmondás, metafikció, a reális és az irreális határainak feloldódása, a történetiség szövegszervező ereje, a multikulturális tér, a nyelvi és kulturális heterogenitás – nem mond ellent a posztmodern definiálási kísérleteinek, viszont felveti annak

kérdését, hogy – történetiségében értelmezve a fogalmat – vajon egyetlen posztmodernről beszélhetünk-e. Véleményem szerint a mágikus realizmus irodalomtörténeti helyének meghatározása radikális formában kényszeríti ki azt, hogy a posztmodern irodalomról ne valamiféle egységes, homogén minőségről beszéljünk. Hal Foster már a 80-as években egy, az elbeszéléshez, a narrációhoz, a díszítéshez, a szóképekhez, a történelemhez, a humanista tradícióhoz és a szubjektumhoz visszatérő „neokonzervatív posztmodern”-t és egy másik, „posztstrukturalista” posztmodernről különít el. (Foster, 1984, 67) Hans Bertens pedig néhány évvel később szintén kétféle, referenciális és nem-referenciális posztmodernizmust különböztet meg. (Bertens, 1993, 65-66)

Ha történeti és világirodalmi távlatból nézzük a posztmodern irodalmat, akkor a következő nyelvhasználati-szemléleti stratégiákat különíthetjük el, javaslatot téve egy hármas³ posztmodernfelfogásra:

1. A korai posztmodern szövegek kapcsán olyan értelmezési kiszögelléspontok jelölhetők ki, mint az írás folyamataira tett önreflexió, a metafikció, az ironia többértelműsítő használata, az egzisztenciális kérdések felvetése, a szerzőség elrejtése, a maszkokkal és az identitással folytatott játék/küzdelem, a „nagy elbe-

szélések vége”-konceptió, valamint az ún. valóságnak, a realista írásmódnak és a szubjektivitásnak a krízise, illetve újraírása egy megváltozott feltételrendszer keretei között. A korai posztmodern olyan beszédmódot működtet, amelyben bizonyos mértékig megőrződtek a kései modern megszólalásmódok is. Egyik oldalon a szépirodalmi diskurzus emelkedett hangvétele, dignitása, a metafizikai problémák iránti érzékenység, a műalkotás klasszikus szépségének és megformáltságának az igénye, a másik oldalon az ironikus, esetleg parodisztikus hang, az intertextuális utalásokkal, stílusimitációkkal és szerzői hangokkal folytatott játék és maszkosítás jelenik meg. A korai posztmodernbe tartozó alkotások számára éppen ezért rendkívül fontos a múlt, illetve a történelem tapasztalata, amellyel tudatosan lépnek párbeszédbe, akár úgy is, hogy a múltra jellemző megszólalásformákat beépítik saját szövegeikbe.

2. A második vagy areferenciális posztmodernben válik hangsúlyossá, sőt gyakran radikálissá az önmagát író, öntükröző szöveg poétikája, amely kizárja a valóság és a realizmus kategóriáit érdeklődési köréből. A költészetre a deretorizálás, depoetizálás, töredékesség, versszerűtlenség, az antimimetizmus és a rontott nyelv poétikája jellemző. Mind a lírában,

mind a prózában rendkívül fontos jelentőségre tesz szert a tudatos intertextualitás, a palimpszeszterűség, az önreflexivitás és a metafikció, illetve az újraírás mint szimuláció. A második posztmodern érdeklődésének középpontjában a nyelv és a szöveg áll, jellegzetes vonása a pastiche, a parodisztikus szövegformálás, a nyelvi poéno és a legtagabb értelembe vett, radikális stíluszeklekta.

3. A harmadik vagy antropológiai posztmodern az irodalomelmélet „kulturális fordulatához” köthető egyrészt, másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a „másik”, illetve a máság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésvetések, a mainstream-ellenes attitűd. A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, gyakran nyíltan politikai-ként viselkedik, patriarchális, totalizáló, asszimilációs, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából. Az alárendeltnek adott hang leginkább a traumatikus élmények megjelenítésében válik fontossá.

Ennek nyomán talán megkockáztatható, hogy a mágikus realizmus történeteszerűsége, tér- és időviszonyai egy korai, referenciális karakterű, humanista

posztmodern-felfogásban gyökereznek, s egészen más stratégiát követnek, mint az areferenciális, intertextuális, posztstrukturalista, szövegcentrikus posztmodern szövegek. Sőt, e két posztmodern stratégia mellett megkülönböztethetünk egy harmadikat is, az autobiografikus (Viart–Vercier 2008: 31) jellegű, traumatikus élményeket tematizáló, az alárendelt, marginalizált beszélőnek hangot, nyelvet adó posztmodern szövegek szövegalkotási eljárásait.⁴

E három posztmodern stratégiában tárgyalva nyeri el a mágikus realizmus a történetalkítás és múltkezelés karakteres vonásait, s válik a posztmodern szövegalkítás egyik korai, originális lehetőségévé. Az, hogy a mágikus realizmus még mindig jelentős hatást gyakorol a kortárs magyar irodalomra, arról tanúskodik, hogy ebben a szövegtérben szerző és olvasó olyan kreatív eljárások birtokában van, amelyek továbbra is életképek az identitás lehetőségeinek feltérképezésében.

(A szlovák akadémia világirodalmi intézetének a kortárs történelmi regényről rendezett konferenciáján 2014. február 5-én elhangzott előadás írott változata. Szlovákul megjelent a *World Literature Studies* 6(23), 2014, 2. számában.)

¹ Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a szerző a mágikus realizmus tárgyalása kapcsán újra feléleszti a magyar irodalomban mára többszörösen meghaladottnak tűnő népies irodalom – urbánus irodalom ellentétét, hiszen a mágikus realizmus kategóriáján belül megkülönböztet egy urbánus és egy népi mágikus realizmust. Az urbánus mágikus realizmust az „áltörténelmi regény” műfajával rokonítja, és Márton László *Árnyas fűtoca*, Jakob Wünschwitz *igaz története* című regényét, illetve Testvérség-trilógiáját, valamint Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae*, Darvasi László *Könnymutatványosok legendája*, illetve Háy János *Dzsigiden és Xanadu* című regényeit sorolja ide. A népi mágikus realizmust az anekdota „kettős természet”-vel hozza összefüggésbe, és a magyar irodalom belső „fejlődésének” eredményeként értelmezi, amely többek között Mikszáth Kálmán és Krúdy Gyula írásmódjára vezethető vissza. Ebben a kontextusban Fehér Béla *Zöldvendéglő*, *Triptichon és Romfűrdő* című regényét, Lázár Evin *Fehér tigris és Csillagmajor*, illetve Gion Nándor tetralógiáját tárgyalja, továbbá Osztoján Béla novelláit, Kolozsvári Papp László *Holló úr és Kleotéra története* című keretes elbeszélésfűzérének egyes darabjait, valamint Grendel Lajos korai regényeit, főként a *Galerit* sorolja ide. (Papp 2008: 115-118) Hogy mennyire szívszónos továbbélő bipoláris kategorizációról van szó, arra jó példa Tim Beasley-Murray tanulmánya az 1989 utáni szlovák irodalomról, amelyben az irodalomelméleti felismeréseket szövegeikbe építő szlovák posztstrukturalista írókat, az ún. genialistákat a kozmopolita urbánus irodalom felől is értelmezi a magyar (politikai és irodalmi) hagyományra visszatekintő „urbánusok” és „ruralisták” szembeállítás hangoztatásával. (Beasley-Murray 2000: 11)

² Schön Attila, Herr Vincenzó, Stofek Tamás, Pepik Zefstein, Béla von Goffa, reb Wolf Tanenbaum, Sztrázsovec Csongor, reb Rabbinnowitz, Mrkvicka Arzen, Titusz Livia, Ibrahim, Láncoz Zoltán, reb Wimmer Metuselá, Karl von Kuffner, Crestencia von Kuffner, Tejbele Berlinger, Csöcsös Kató, Kóvér Fáni, Aarmin Müller-Rosenlöwen, Jung Salamon, Röck Marika, Székessváry Emericus, Hirsch Oszkár...

³ Erről bővebben, lásd (Németh 2012).

⁴ Ez utóbbi stratégia újfajta, a Hayden White-i retorikai fordulatot meghaladó történelemfelfogására Frank R. Ankersmitnek a történelmi tapasztalatról (Ankersmit 2004: 107) és a „nyelven kívül, a világban található” reprezentációs igazságról (Simon 2012) szóló eszmefuttatásai szolgálnak, amellyel a harmadik posztmodern stratégia történelemfelfogása jellemezhető.

Felhasznált szakirodalom

- ANKERSMIT, Frank R. 2003. A történelmi tapasztalat. Budapest: Typotex.
- ANTAL, Balázs. 2008. A toposz trónfosztása. Transzszilvanista szövegnyelvre épülő disztópikus regények. [online] *Helikon*. 19(513) [cit. 25. 1. 2014] Downloaded: http://www.helikon.ro/index.php?m_r=1416
- BALÁZS, Eszter Anna. 2003. Mágikuság és/vagy posztmodern? *Café Babel*. 13(43-44), pp. 39-45.
- BALÁZS, Imre József. 2012. Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban. Szeged: Universitas Szeged Kiadó.
- BÁNYAI, Éva. 2011. *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*. Kolozsvár: KOMP-PRESS.
- BÁNYAI, Éva. 2012. *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában*. Kolozsvár: Casa Cărtii de Știință – RHT Kiadó.
- BEASLEY-MURRAY, Tim. 2000. Súčasná slovenská literatúra, diabolská zmluva s teóriou a genialisti. *Rok*. 5(3), pp. 10-18.
- BENEDEK, Szabolcs. 2000. A történetmondás határai feszegetve vannak. *Ésö*. 3(4), pp. 89-91.
- BÉNYEI, Tamás. 1997. *Apokrifirakok*. Mágikus realista regényekről. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- BERTENS, Hans. 1993. *The Postmodern Weltanschauung and its relation and its Relation to Modernism: An Introductory Survey*. In NATOLI, Joseph, HUTCHEON, Linda, ed. *A Postmodern Reader*. New York, pp. 25-70.
- BOMBITZ, Attila. 2005. Történet, pontosan. [online] *Forrás*. [cit. 30. 4. 2014] Downloaded: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0502/bombitz.html>
- CLIFFORD, James. 1999. Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon*. 65(4), pp. 494-513.

- DECZKI, Sarolta. 2013. *Az érzékenység dicsérete*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- DOLEŽEL, Lubomír. 2008. *Ficke a historie v období postmoderny*. Praha: Academia.
- FOSTER, Hal. 1984. "(Post)Modern Polemics." *New German Critique*. (33), pp. 67-79.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. 1966. *Előadások a világtörténelem filozófiájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HITES, Sándor. 2002. A történelem és a metafikció az angolzás regényirodalom közelmúltjában. *Forrás* 34(6), pp. 93–101.
- HÖVE, Thomas B. 2002. Toni Morrison. In BERTENS, Hans, NATOLI, Joseph, ed. *Postmodernism: The Key Figures*. Malden – Oxford: Blackwell Publishers Ltd. pp. 254-260.
- HUTCHEON, Linda. 2002. *The Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- KISANTAL, Tamás. 2004. Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg. *Tiszatáj*. 58(11), pp. 75-101.
- KOLOZSI, Orsolya. 2009. A képzetel végtelen kertjének virágai. Darvasi László: Virágzabálók. *Bárka*. 17(6), pp. 69-72.
- N. KOVÁCS, Tímea. 1999. Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*. 65(4), pp. 479-493.
- KULCSÁR SZABÓ, Ernő. 1994. *A magyar irodalom története 1945-1991*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- MALEK, Ízsis. 2013. *Mágikus realizmus a magyar irodalomban II*. [online] Újnautilus. [cit. 25. 1. 2014] Downloaded: <http://ujnautilus.info/magikus-realizmus-a-magyar-irodalomban-ii>
- MÁRTON, László. 1993. *A rózsák és a róka*. [online] *Beszélő*. 5(4) [cit. 30. 4. 2014] Downloaded: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-rozsak-es-a-roka>
- McHALE, Brian. 1987. *Postmodernist Fiction*. London and New York: Routledge.
- MIKOLA, Gyöngyi. 1994. A történet rehabilitálása (Darvasi Lászlóról). In: KÁROLYI, Csaba, ed. *Csípesszel a lángot*. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Budapest: Nappali ház, pp. 209-217.

- MILIÁN, Orsolya. 2010. *Lecke-könyv*. [online] *Revizor*. [cit. 25. 1. 2014] Downloaded: <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2521/toldi-eva-a-multreprezentacio-lehetosegei>
- NÉMETH, Zoltán. 2012. *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- PAPP, Ágnes Klára. 2008. *Átlátunk az üvegen? Gondolatok a kortárs irodalomról*. Budapest: Napkút Kiadó.
- RÁCZ, I. Péter. 2000. A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László regényei. *Prae*. (1-2), pp. 117-156.
- SIMON, Zoltán Boldizsár. 2012. Egy régi-új történetfilozófia: historizmus a nyelvben? [online] *Kommentár*. 6(6) [cit. 25. 1. 2014] Downloaded: http://kommentar.info.hu/iras/2012_6/egy_regi-uj_tortenetfilozofia_historigizmus_a_nyelvben
- THOMKA, Beáta. 1995. *Mészoly Miklós*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- TOLDI, Éva. 2010. *A multreprezentáció lehetőségei*. Újvidék: Forum Kiadó.
- TURI, Tímea. 2011. A név története. Darvasi László rövidtörténetei. [online] *Beszélő*. 16(4) [cit. 25. 4. 2014] Downloaded: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nev-tortenete>
- VIART, Dominique – VERCIER, Bruno. 2008. *Současná francouzská literatura*. Praha: Garmond.
- WHITE, Hayden. 1997. *A történelem terhe*. Budapest: Osiris Kiadó.

BOKA LÁSZLÓ

Erdély-regények (Történelmi alulnézetek)

Narratív struktúrák és biográfiai források a Dragomán- és a Papp-prózában

Az alábbiakban a kortárs magyar prózapoeitikák történelmi vonulatának ún. Erdély-regényeit, pontosabban e történelmi mozzanatok megidéző, netán eleve ezekre építő kereteket igyekszem vizsgálni, egy olyan író-generáció esetében, amelynek tagjai az utóbbi évek során mintegy többes alulnézetből mutatták be az 1989 előtti erdélyi/romániai diktatórikus viszonyokat. E szerzők – pl. Dragomán György vagy Papp Sándor Zsigmond – saját tapasztalattal rendelkeznek műveik történelmi idejét és teritit illetően, fiktív elemeik megélt történelmi hátterekre építenek, másfelől egy tágabb prózairói vonulatnak is a tagjai. E képletes vonulatot (melybe forrásként, origóként Bodor Ádám életműve éppúgy beletartozik, mint Szilágyi Istváné) nem csupán, vagy nem elsődlegesen származásuk kohéziója (erdélyi vagy onnan Magyarországra települt szerzőkről van szó), mintsem műveik választott kerete, történelmi tematikája, szcénája, s nem utolsósorban kompozíciós analógiák és bizonyos fokig hasonló narratív technikák is összefűzik. E tágabb csoporthoz sorolom az említettek mellett Demény Péter *Visszaforogás* és Józsa Márta *Amíg a nagymami megkerül* című kisregényeit, Tompa Andrea *A hóhér háza* című debütregényét, s hangsúlyosan Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae* főcímű regényeit, illetve két tavaly megjelent, véleményem szerint markáns „Erdély-regényt” is: Vida Gábor és Tompa Andrea legújabb könyveit.¹ Ez utóbbiakban a 'történelmi keret' nyilvánvalóan már korábbi korokat, régmúlt időket – vagy legalábbis a 20. század első harmadát –, tehát nem a közvetlen közelmúltat idézi. Hely hiányában² most mégis elsődlegesen arra keresem a választ, miért érett történeté egy egész generációban mindaz, amit gyerekként vagy kamaszként, fiatalként a közelmúltban élt meg, mennyire biográfiai ihletésűek, van-e ezen konkrét élettapasztalatoknak jelentősége, illetve azt is, hogy a motívumok, illetve az úgynevezett téridő alakzatainak problematikája mennyiben hangsúlyos és analóg a Dragomán és a Papp-próza narratív eljárásaiban.

Előjáróban a történelmi regény alakulásainak és kortárs recepciójának azon vetületeit is érdemesnek gondolom röviden számba venni, amelyek befolyásolhatták generációs szinten is a 90-es években induló említett magyar szerzőket és prózájuk alakulását.

Ábrázolt történelem versus história

Az irodalmi köztudat többnyire akkor fogad el egy kanonizált epikus művet intézményesítetten történelmiként, ha az kvázi biztosnak mondott történelmi tények mentén keletkezik, ezt használja alapvető háttérként, s egyúttal mintegy utánképzési a megidézett történelmi korszakot. A történelmi regénnyel szembeni elvárásokról határozta meg a 19. század klasszikus magyar történelmi regényeinek sikerén túl, sajátos történelmi helyzete okán pl. az 1920-as években reneszánszát élő ún. erdélyi magyar történelmi regény hangsúlyos olvasatait is – Kuncz Aladár, Kós Károly, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Markovits Rodion, Berde Mária vagy P. Gulácsy Irén műveiben. A történetírói szövegekkel (és elvárásokkal) szemben a történelmi események értelmező közvetítésének gyakorlata itt és ekkor sokkal élesebben és nyíltabban jelent meg.³ A regényíróval szemben persze nem elvárás „a referencialitás- és igazságigény, nem a tények visszaadása, hanem azoknak az esztétikai funkciójába helyezése a fő célja”.⁴ S még ennél is több, tehetnénk hozzá, hiszen a szövegszervező eljárások és epikus tényezők eleve az írói világteremtés módozataiként értelmezendők, melynek elsődleges követelménye, hogy koherens egészet alkosson, működő világot hozzon létre, melynek „hű korabelisége” meglehet nem mellékes, de semmiképp sem elsődleges kritérium. A történelmi regény – ahogyan korábban Bényei Péter utalt rá –, „zárt, teljes világot épít fel a múlt eseményeiből (...) ami nem történelmi éppigylétének ábrázolására (...) hivatott”.⁵

Más kérdés, hogy a magyar közgondolkodás még ma sem mindig választja élesen ketté a hivatásos történetíró és a prózairó szerző anyagkezelését, múlt-hoz való viszonyát, – de annyi mára bizonyosan állítható, hogy a műfaj maga fokozatosan megszervezte szükségzerű funkció-eltolódásait, például hangsúlyosan az areferencialitás kérdéskörét tekintve.⁶ Mindeközben persze ugyanilyen hangsúlyos maradt, hogy a történelemszemlélet változásai természetesen kihatnak az irodalmi beszédmódokra is, elsődlegesen a közvetíthetőségre, a hitelesség-szkepszisre, ezt követően pedig egy adott történelmi szituáció eltérő interpretációs aktusaira. Végül soron a kulturális emlékezet megszabta tér-perceptív különbségeire is! (Itt rögtön hangsúlyozni szükséges azt is, hogy bár a narratíva létezésünk egyfajta alapstruktúrája – hiszen a történelem valamiféle meg-

szervezett formában él tovább bennünk – az a közhelyszerű elképzelés, miszerint minden múltbéli cselekvés csakis narratívaként hagyományozódna tovább, bizonyára nem állja meg a helyét, ha nem egészítjük ki azzal az alapvető kitétel, miszerint minden eseménybe számos nyelven kívüli tényező is képes beépülni. Köztük olyan tapasztalati rétegek, melyek eleve kivonják magukat a nyelvi megképzés vagy bizonyíthatóság alól. Nyelv és történelem „mindig egymásra vannak utalva, de sohasem kerülhetnek fedésbe” – írta Kosseleck.⁷) Ezt csak még tovább árnyalja az a nehezen cáfolható elgondolás, miszerint az időtapszlat és a helyi jelleg összefüggései nem különválasztható struktúrák, legkevésbé azok az ún. közösségi érvényű proto-narratívák esetén, amilyenek bizonyos fokig egyes kiemelt történelmi tárgyú regények is. A szépirod, ellentétben a történelemmel persze, – aki Kosseleck szerint is legalább két, egymást kizáró követelmény kereszttüzében áll, ti. hogy tegyen igaz kijelentéseket, ugyanakkor ismerje el saját állításai relativitását⁸ – látszólag egészen szabadon mozoghat és alkothat. Számolnia kell viszont azzal a fogas alapkérdéssel, hogy a múlt és a jelen egyáltalán szétválasztható-e.

E téren legalább Ricoeur óta tudjuk, hogy egy múltbéli esemény történéseinek időpontjában még nem rendelkezhetett a 'múltbeliség' később felismert attribútumaival, tudatosított vonásaival, amelyek nyilván később váltak, válhattak csak történelemmé.⁹ Az emlékezetben tartott és az emlékként elbeszélte múlt így végsősorban mindig a jelenben kiteljesedő alakzat, amelynek akár semmi köze sem lehet a tényleges történelmi szituációhoz, hiszen a múltban még nem volt tudható, hogy idővel emlékezetre méltó múlt lehet belőle. Magyar nyelvtudomány e tézist több irányból alaposan elemző Gyáni Gábor szerint a „mi és miért így történt, vagy mi és miért így értendő?” – kérdésekre leginkább ugyanaz lehet a válasz, fikció vagy történelmi diskurzusok formájától függetlenül.¹⁰ Gyáni példaként egy Martin Walser-regényt említ,¹¹ amely úgy ábrázolja egy kisfiú tudatán átszűrve a hitleri Németország mindennapjait, hogy nem a történelem szörnyűségeit, mintsem a fiúcska ártatlan tapasztalati valóságát tárja elénk. A példát nem véletlenül említem én sem, hiszen ugyanezt az alapállást alkalmazza Dragomán György sikerkönyve is. Időtapasztalat és a helyi jelleg, tehát lokális illetve temporális narratív összefüggésrendszereinek egyáltalán nem különválasztható struktúráin túl, Gyáni sikeresen érzékelteti azt a disszonanciát is, amit egy későbbi tragikus történelmi fejleménynek (jelesül itt Auschwitz borzalmanak) a visszavetülése okoz mindarra, ami a német kollektív

emlékezetet az egész 1933 utáni időszakban csak morális aggályok tömkelegével terhesen vélte felázolhatónak.

Ezek után, illetve ezek fényében a fő kérdés immáron bizonyára nem az, hogy a történelmiként olvasható regények valóban történelmi regények-e, ha tetszik kizárólagos olvasatukban, amint azt Szegedy-Maszák Mihálytól Kulcsár Szabó Ernőn át Hites Sándorig vagy Bokányi Péterig számos szakértő tematizálta magyar nyelvterületen is, hanem hogy utóbbi kategóriának, e „kétségtől nagyon kényes műfajváltozat”¹²-nak bő kétszáz éves hagyománya ellenére sincsenek, mert nem is lehetnek objektív és egzakt aspektusai. Nem is beszélve önreflexivitás és dokumentatív jelleg tudatos, ellentétező összekapcsolásáról, melyet leginkább a posztmodern regényelméletek sajátjaként említhetünk, s melyet többen meta-történelmi fikcióként, illetve történelmi metafikcióként írnak le, többnyire Linda Hutcheon vagy Robert Scholes korábbi munkái nyomán.¹³

A továbbiakban ennek értelmében történelmiként is olvasható regényekről, s ezen belül is Erdély-regényekről, illetve emlékezőmódookról ejtek tehát szót.

Helyszín és/vagy téma

Erdélyi történet – választotta könyve alcímül talán túlzott nyíltsággal, nyílt referencialitás-alappal Papp Sándor Zsigmond, pontosabban a szerző helyett könyvének kiadója.¹⁴ Hozzá hasonlóan, de ellentétes mozgással, Kis Erdély-regény munkacímével jelentette meg Vida Gábor említett regényének részleteit eredetileg még folyóirat-közlésekként, mely alcím viszont a kötet szerző kiadásából már elmaradt. Láng Zsolt eleve regényei főcímében (*Bestiárium Transylvaniae*) is jelezni kívánta, hogy a történet Erdélyben (vagy ott is) játszódik, oda kötődik, Tompa Andrea debütregényének alcíme¹⁵ sokatmondóan és összetéveszthetetlenül a román diktátor „Aranykor”-át idézi, s a sor szövegesen folytatható lenne. E kiragadt példák legalább két képletes prózairói vonulatot képviselnek: egyfelől a regények használta szcénák, másfelől a történelmi múlt események és ezek hangsúlyozása mentén. Közös bennük (s minden más általam említett kötetben, akár az önálló Erdélyi Fejedelemség korában, akár az I. világháborút, tehát a Monarchia utolsó évtizedét övező időkben, akár a közelmúltban, tehát romániai keretekben játszódik is a cselekményük), hogy impliciten felmutatnak egyfajta történelmi-lélektani másság-keretet. Egy olyan keretet, amelyben (a magyar nemzeteszmé történelmi alakulását tekintve, illetve a visszatekintő kulturális emlékezet olvasataiban is) valamiféle különállóság vagy tételes önállóság, illetve legalább egyfajta elvá-

BOKA László
Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák
Gondolat, 2012

A befogadás rétegei
Komp-Press, Kolozsvár, 2004

DRAGOMÁN György
A fehér király
Magvető, 2005

A tisztítás könyve
Balassi, 2002

PAPP Sándor Zsigmond
Semmi kis életem
Libri, 2011

Az éjfélete bozót
Alexandra, 2005

„Amikor a hiúzok szeme világítani kezd”
A Hét, 1999/30. 7.

TOMPA Andrea
Fejtől s lábtól
Kalligram, 2013

A hóhér háza. Történetek az Aranykorból
Kalligram, 2010

VIDA Gábor
Ahol az ő lelke
Magvető, 2013

BODOR Ádám
Sinistra körzet
Magvető, 2013

Az éresek látogatása
Magvető, 2014

Verhovina madarai
Magvető, 2011

SZILÁGYI István
Hollóidő
Magvető, 2001

DEMÉNY Péter
Visszaforogás
Koinónia, 2006

JÓZSA Márta
Amíg a nagymami megkerül
Noran, 2007

LÁNG Zsolt
Bestiárium Transylvaniae I-IV. Az ég madarai
Jelenkor, 1997

A tűz és a víz állatai
Jelenkor, 2003

A föld állatai
Kalligram, 2011

KUNCZ Aladár
A fekete kolostor
Új Palatinus, 2006

KÓS Károly
Az országépítő
Helikon, 1983, Lazi, 2013

2014 ősz

MAKKAI Sándor
Magyarok csillaga
Helikon, 2013

Tátoskirály
Helikon, 2013

Ördögszekér
Helikon, 2014

TABÉRY Géza
Két kor küszöbén
Kritérium, 1971

MARKOVITS Rodion
Szbériai garnizon
Kráter, 2009

Aranyvonal
Kráter, 2012

Reb Áncsi
Fapados, 2010

BERDE Mária
A hajnal emberei
Kolozsvár, 1995

P. GULÁCSY Irén
Fekete völgyek
Kentaur Könyvek,
1985

KRISTOF, Agota
A nagy füzet
Trilógia
Cartaphilus, 2011

BÁNYAI Éva
„Posztbodorianus
áramlatok”
In UO.,
Térképzetek,
névtérképek,
határidentifikációk
Komp-Press,
Kolozsvár, 2011

BALÁZS Imre József
Az új közép.
Tendenciák
a kortárs
irodalomban
Universitas Szeged
Kiadó, 2012

KOSSELECK, Reinhardt
Elmúlt jövő.
A történelmi idők
szemantikája
Atlantisz, 2003

RICOEUR, Paul
„A szöveg világa és
az olvasó világa”
In UO., Válogatott
irodalomelméleti
tanulmányok,
Osiris, 1999

GYÁNI Gábor
Emlékezés,
emlékezet és
a történelem
elbeszélése
Napvilág, 2000

Történelem-
diskurzusok
L'Harmattan, 2002

lasztottság hangsúlyozódik, ezáltal pedig egy hangsúlyos határszituáció is megjelenik magában az így képzett erdélyiségben, a nyílt historiografizáló kereteken túl. Ennek révén nőhet a geopoétikai szempont – mely például Bodor Ádám regényeiben még hangsúlyosan ahistorikus – e művekben a történelmi meghatározottságokkal együtt földrajzilag is hangsúlyos. A *Sinistra* körzet szerzőjét nem véletlenül említtem. A téridő történelmi definiálhatósága ugyan nála végképp másodlagos, origó ő mégis írói eljárásait tekintve, főként az ún. második prózaírói vonulat (a közelmúlt történelmi lenyomatát, az egyfajta kelet-közép-európai szenvedéstörténetet megidézők) esetében, például a köztes kulturális terek és e közeg által mozgatót, teremtett határidentifikációkat, vagy az elbeszélői pozíció és a narratív eljárások, az elhallgatott világok és idegenség-képek felől, tehát az epika konstruáltsága irányából.¹⁶ A rokon(ítható) írástechnikák és prózai eljárások – amelyre a közvetett Bodor-hatás kapcsán Bányai Éva felhívta már a figyelmet¹⁷ – rendre jelenvalók maradtak az erdélyi 'utóhad' írásművészetében.

Az első említett regény-vonulatról, tér hiányában, most csak utalásszerűen szólnék, bár a történelmi narratíva napjainkban tapasztalható reneszánszban hangsúlyos helyet előlegeznék meg Tompa Andrea második regényének (a máris két kiadást megért *Fejtől s lábtól* különös szerelmi történetének), illetve Vida Gábor tavaly év végén megjelent, tehát egészen friss, *Ahol az ő lelke* című művének, melyekhez hangsúlyos kulissza a 20. század első világgé. Az előbbiben két, a Trianont megelőző, illetve azt követő években Kolozsváron tanuló orvosjelölt – egy székely református fiú s egy emancipálódott zsidó lány – talál egymásra. A regény sajátos remekelés, egyfelől regénynyelve, érdekes naplónyelve miatt,¹⁸ másfelől megképződő világa, mikrotörténetei, dúsán részletező elbeszélései miatt. Ezek révén a tízes évek világának olyan szeletei is megmutatkoznak, melyek a boldog békeidők ismerni vélt végnapjaiban is ismeretlennek, sőt idegennek tűnnek, hatásukat és hitelüket viszont a vaskos könyv óriási gonddal és komoly kutatómunkával megkomponált szerkezete adja. Történelmi regényként való olvasata már pusztán ezért is hangsúlyos: miközben követjük hőseinket, olyan, mintha ott lennénk velük az ismerni vélt történelmi eseményekben és helyszíneken. Az egészen friss Vida-regény más okokból, de hasonlóan figyelemre méltó Erdély-regény, melyhez szintén az első világháború nyújt hangsúlyos háttérrel. Egy egykori honvédtiszt az Újvilágba indul a meggzadogás reményében, míg a világháború kitörése előtt.

Fiát is magával vinné, de a kivándorló hajóra végül csak az apa száll fel, Lukácsot a fiút a kalandvágy inkább Afrikába viszi. 1919-ben találkoznak újra, kifosztva és csalódottan, a román hadsereg által akkorra megszállt Kolozsváron. Az apa részben azért bujkál, mert katona volt, a legendás Székely Hadosztály kiválótisztje, a fiú azért, mert ellőgtá a háborút. E regények akaratlanul is történelmi evidenciákat vetnek elénk, történelminek mondott kérdésekre irányítják a figyelmünket. Vida több ízben korábban is történelminek tekinthető műveket tett le az asztalra, Tompa első kötete csak megszorításokkal emelhető e kategóriába.¹⁹

Felidézés-módok: megélt történelem, átélt múlt?

Az eddig említetteknel hangsúlyosabb vonulatot képeznek azok a narratívák, melyek a közelmúlt történelmének közös, kelet-európainak mondható nyomorúságát és az ebből fakadó identitásokat, vagy a diktatúrák természetrajzából adódóan a félelem és kiszolgáltatottság által generált túlélés-történeteket konkretizálható tér-időben jelenítenek meg. Dragomán György 2005-ben megjelent nagyszerű könyve, illetőleg Papp Sándor Zsigmond 2012-es első nagyregénye (illetve részben már ezt megelőző elbeszéléskötetei is) e reprezentatív vonulat közé tartoznak. E két regény – *A fehér király* és a *Semmi kis életek* – alkalmazott emlékezőmódzatait nem csupán az 1989-et megelőző diktatúrának vagy az azt közvetlenül követő romániai történelmi időszaknak mint fajsúlyos kulisszának a jelentősége miatt igyekszem megvilágítani, hanem legalább ennyire a perspektívák hasonlósága, valamint a narratív eljárások és technikák hatásfoka, illetve forrásvidékei kapcsán. E két, általam is reprezentatívnak mondott szövegben a regénystruktúra, a cselekménybonyolítás és az elbeszélői hangváltások is bizonyos mértékben Szilágyi, illetve Bodor írásművészetét építik tovább konstruktívan, amiért Bányai Éva „posztbodorianus áramlatok” címkével tárgyalta a két szerző korábbi kötetit,²⁰ pedig Papp említett nagyregénye akkor még meg sem jelent. Már e ponton is érdemes persze hangsúlyozni, hogy míg Bodor viszonylagosító prózapoétikája eleve nem engedi, vagy egyszerűen nem tartja fontosnak a topográfiai lokalizálhatóságot és a historizáló történetiséget mint valóságos téridő-szerkezetet, addig mind Dragomán mind Papp említett műveinek jól felismerhető kulisszája a '80-as évek Erdélye, Romániája – akkor is, ha történetek színtere fiktív, jószerevel egy magyarok és románok lakta ismeretlen kisváros.

A számos nagydíjat begyűjtő, huszonegy nyelvre, köztük szlovákra is lefor-

dított *A fehér király* Dragomán második regénye. A regény nem annyira kordokumentum, mintsem valamiféle értelmezéskísérlete magának a '80-as évek abszurdításának, a nagypolitikától a jól megválasztott mikrotörténetekig: „olyan ez a könyv, mint elsőre nyomasztó, nagy távolságúra tördelt sorközei: mutatójával követhetőek a szavak, nem takar el sem rejtett jelentést, sem következő sort. Olyan, hogy félsz közben, de azért tisztán átlátod, mi történik körülötted.” – írta az egyik legelső kritikusa Erdélyben.²¹ *A fehér király* hőse és narrátora Dzsátá, a tizenéves kisfiú, aki egy nap arra ér haza az iskolából, hogy édesapját egy furgon elviszi. A kegyes hazugsággal kezdődő prózafolyam (a kisfiú nem sejt, hogy a „kutatóintézet” a hová apját mint „fontos embert” viszik, valójában kegyetlen munkatábor a Duna-csatornánál) fokozatos brutalitásokba fordul. Az első hazugságot egyre több követi, mellettük titkok, rejtélyek bukkannak elő, melyek minduntalan átszövik a romániai kisváros lakóinak életét, s melyek beépülnek a gyermekek mindennapjaiba is. A hatalom megfertőzte emberek legbensőségesebb percei is úgy elevenednek meg, hogyan azt egy, a világra és annak hamisságaira fokozatosan rácsodálkozó kisfiú látja.

Mit lát, mit érzel egy gyermek az őt körülvevő világból – kérdezhetjük –, észreveszi-e a kényszerű hallgatásokat, a sorozatos hazugságokat és a megalkuvásokat, felfogja-e mindazt, ami körülötte történik, s ami egy elnyomó rendszernek köszönhetően belengi a vele együtt élők mindennapjait. A kérdés nem csupán Dragomán gyermekhőseire, de hangsúlyosan arra az írónemzedékre is vonatkozhat, amely az 1970-es, 80-as évtizedekben gyerekként élte meg a kelet-európai diktatórikus rendszerek hétköznapiit.

A viszonylagosító prózapoétikai technikák látszólag a regény szituatív elemeinek elvonatkoztathatóságát, általánosíthatóságát emelik ki, de ahogyan a felidéző narratíva az általánosabb felől a konkrétabb irányba halad (*A fehér király*ban mondhatni a gyermeki tudat fejlődésrajzával szinkronban!), úgy kezd egyre erőteljesebben működésbe lépni egy általános síkról a konkrét tere és időre vonatkozó tragikus utalásrendszer. A hetvenes-nyolcvanas évek Romániája s egyre torzabb diktatórikus rendszere, mely egy sakkgépre hasonlít, amit csak akkor lehet megverni, ha megszegjük az általa alkotott torz szabályokat: „tudtam, hogy nem fogom hagyni, hogy megmattoljon, azért sem, és akkor kinyúltam, és lekaptam a tábláról a fehér királyt, az automata meg a kezem után nyúlt, csak úgy lasscskán, nyikordulva, én sokkal gyorsabb voltam, és az automata akkor hangosan felmordult...”²²

A regények toponimái nem mindig, időszerkezeti koordinátái annál inkább egyértelmű beazonosítást tesznek lehetővé.²³ Talán emiatt is – mint azt több kritika is kiemelte –, a sorok mögött önéletrajzi elemek sejenek fel, a főhősök és a szerzők életkorának és élettörténetének ismeretében, a regények főtörténeteinek mögött azonban mégsem a biográfiai regény közelítése a hangsúlyos. Tény persze, hogy az én képletes színrevitele, a másik kerülőúttal önmagához eljutó önéletrajzi toposza – ahogyan számos magyar előzményregényből – itt is kimutatható lenne.²⁴ Legtöbb esetben emlékezet és képzelet kettősében, teremtő erejében, sőt az ezek megképezte térben az identitás hangsúlyos elemeivel, s azzal a „hátra lépő és határátlépő” elemmel is számolva, melynek célja, hogy az ember távolságba kerüljön önmagával²⁵ s mintegy kívülről szemlélve tekintsen egykori önmagára, ami „csakis önmagunk eljátszásával lehetséges”,²⁶ ahogyan azt már Iser is állította. Dragomán tizenöt évesen hagyta ott szülővárosát, Marosvásárhelyt, s települt át 1988-ban Magyarországra. Hasonlóan Budapesten él Papp Sándor Zsigmond (vagy a már megidézett Tompa Andrea is), aki jóval később, már felnőttfejjel került Erdélyből Magyarországra az új évezred nyitányán. Ezek következtében a kritikáknak is meg lehetőséget nehéz volt túllépni a dekódolható, lefordítható, referencializálható elemeken, az „akár a szerző is lehetett volna” szövegeken.²⁷ Az elbeszélőmódok, felidézésmódok e regényekben mindazonáltal mindenekelőtt a szereplői reakciókra építenek, ezekben érik el narratív hatásfokuk kiteljesedését: Dragomán és Papp narrátora hol előre-, hol visszautrik az időben, mintha az emlékezet néhol kihagyna, néhol szándékosan erősebben működne. A töredékeségben sokszor a tér elemei is hiányosak, a rideg környezet leírása mindkét műben mesterien mérsékelt. Míg Dragomán előző kötetére, *A pusztítás könyvére* ráadásul erőteljesen rányomta bélyegét a táj, a konkrét város és a helyiségek részletező leírása, ez itt inkább csak élő háttérként szolgál, a hangsúly sokkal inkább a szereplők tettein, cselekedetein, reakcióin van.

Analóg struktúrák: regényszerkezetek, perspektívák, eljárások

Dragomán gyermek-narrátorának keserű élménye, apja letartóztatásának momentuma határozza meg regénye egész későbbi cselekményét és idejét, minden ehhez van viszonyítva, még az elbeszélő történet ideje (mintegy másfél év) is ehhez mért.²⁸ Az elbeszélő technikák azonosságai – a regényszerkezetekre is érvényesek. *A fehér király* nyitófejezete tartalmaz, a regény folyamán később

kibontott minden motívumot: a mindent meghatározó apa-hiányt, ennek okát, az apa helyettesítésére determinált szerepeket, a családi, szűkebb közösségi, illetve kollektív rendszerhazugságokat, merő brutalitást, fizikai agressziót, kiszolgáltatottságot, ebből adódó félelmet és ugyanakkor egymásra utaltságot, vagy éppen rezignáltságot.

Papp Sándor Zsigmond említett nagyregényére ugyanez érvényes, ám annak nyitófejezetében egy apa-fiú kapcsolatból az utóbbi, tehát a fiú tűnik el tragikusán-talányosan (a hivatalos verzió szerint egy határátészaki kísérletben lelövik, ez azonban kétséges marad a regény utolsó oldalaiig) – s ez a szál fonja maga köré az összes többi, majdnem 400 oldalt kitevő történetegészt, mely három vaskos fejezetével trilógiának is minősíthető.

Ahogy Bodornál, úgy Dragománnál is viszonylag kronologikus rendbe szerkesztett önálló novellák sorozata bontja ki a cselekményt, s bár Papp (korábbi elbeszéléseiben, novelláiban ugyan nem, de regényében hangsúlyosan) nagyobb egységeket mozgat, az epikus egységek nála is *in medias res* indítanak: kész helyzet elé kerül az olvasó, mely helyzet a fejezetek végén sem oldódik meg, következetesen nyitva hagyva, lebegtetve az értelmezés tereit. Dragomán narrátorának egy szuszra előadott, többszörösen összetett mondatai eleve vég nélküli történeteket sorjáznak, miközben a gyermekperspektíva alulról fölfelé irányuló kameramozgásai a nagyobb, társadalmi háttérre is élesen világítanak rá.

A hatalomnak való kiszolgáltatottság, a túlélésre berendezkedett, rezignált állapotok Papp regényében talán még erősebben megfestettek. E könyv szerzője nyíltan a romániai történelmi viszonyokra (köztük az 1989-es forradalommal) épít, a három vaskos résztörténetből építkező regény fókuszpontjába is egy illegális határátlépési történet (s annak tragédiája) kerül. A tragikus közelmúlt történelmi lenyomatán túl a regény mindazonáltal deklarálta egy hely történetét akarja megírni, megidézni, egy bérházi lakás ugyanazon pontjából írva le az idő múlásával onnan ki és oda beköltözőket, akik mind a történelem kiszolgáltatottjai. Dragomán gyermekperspektívája után az alulnézet itt a kisemberek sanyarú sorsaiból, semmi kis életdarabkáiból kerül hangsúlyos pozícióba: Papp a valóságábrázolás ősforrásaiból merít, onnan, ahol a pletykák, a helyi legendák s főként az ezeket övező félelmek erednek.

Az első oldalakon egy fiú, Balázs meghal (hogy a határon lövik-e le, vagy a hírhedt szekuritáté Kriptának keresztelt verőpincéjében hal bele a kínzásokba, lényegében mindegy), az apát azonban a tragédia csúcspan, legalább a családi

temetési ceremónia kikönyörgése fejében szervezük. Ekkortól jár fel hozzá ördögi tartóztatja, Nicu Zmeura. Mind ezen látogatások kénytelen szemtanúja az apa idős barátja és szomszédja, a házfelügyelő Kalcsek, aki párkapcsolati tragédiájának majd később öngyilkosságának is első szemtanúja lesz. A második rész néhány évvel később, de ugyanabban a lakásban (a Zmeura által, egy a Balázs halálánál is jelen lévő vezető román hivatalnoknak kiutalt lakásban) folytatódik. A Gondru család mindennapjai mellett a fő hangsúly itt egy apa-fiú konfliktusra, illetve a fennálló hatalmat kiszolgáló Mihai Gondru útkereséseire, megfelelni vágyására, hatványozott dilemmáira esik. A kulturális tradíciók kettőségei, a korszak nyílt sovíniszta retorikája, illetve a lázadó nagyfiú és a pártfunkcionárius apa sokszoros konfliktusa is a kényszeredett támadó-védekező attitűdöket erősíti, melyek a harmadik részben is tovább élnek: ekkorra ugyanabba a lakásba Novák Eszter, a nagyobbik Gondru fiú egykori szerelme költözik a rejtélyes, ugyanakkor a kilencvenes évek ügyeskedő, gátlástalan üzletemberét megtestesítő élettársával, Rot Janival. Eszter nem tudja, ahogyan sokáig az olvasó sem, hogy élete párja a diktatúra egykori szekusa, Zmeura, aki álnéven folytatja új, skrupulusoktól mentes életét, s feltehetőleg nem is sejtí, hogy Balázs, akivel – mint kiderül – a lány egykor együtt akart a határon átszökni, e lakásból indult.

A párhuzamos történetek az idősíkok eltolása, mozaikszerűsége és átfedései révén izgalmas cselekményszálakat sorjáznak, akár mikro-szinten, már-már egy krimibe illően, akár történelmi háttérként egy politikai rendszer és egy egész korszak tragikus megrajzolásához.

Komplex korkép vs. funkcionális kulissza?

Mindkét regény esetében hangsúlyos egy visszatekintő perspektíva, a felnőtt bölcsességé vagy az utólagosan szemlélt történelmi események és mikro-történetek hálóját koherensen felvázoló, rekonstruálóé, s ebből az irányból fontos, hogy mindkét szerző végső soron megélt diákveit, saját kor-tapasztalatát is felhasználja. Papp megfigyelőpontja, választott lóállása, az emeletes bérház igazi védvonal: beszívárog ide is a külvilág rettenete, de mégiscsak bensőséges a maga akol-melegével, kisszerű életeivel, főként, ha ennek térbeli ellenpólusaként a „Kriptát”, a titkosszolgálat éjfekete pincéjét tekintjük. Helyek föld felett és föld alatt. Mindeközben az események központi helyszínének tágasabb határait egy névtelen, csupán a fikcióban létező, leginkább talán a Partiumban lokalizálható kisváros adja, melynek legfontosabb

vonása a „nyugati” határmentiség, ahol az illegális határátkelések köré fonódó történetek teljes skálájukban jelenhetnek meg.

A kisváros – szürke árnyalatai ellenére – csapzódik a történetekben, fiktív elemei ellenére a legmesszebbmenőkig korhű, már-már dokumentarista igényű, főként a hangulatait illetően. Peremlete, kettős identitása, egykori történelmi múltja és aktuális lepusztultsága, vegyes lakossága és történelmi szerepe eleve inspiráló. A diktatúra sötét évei, a román forradalom s a hirtelen jött szabadság kusza évei időben egymást követően játszódnak le előttünk, de az emlékezés idősíkjai több esetben e régióknak a teljes 20. században lezajló fontosabb, tragikusabb történéseit, történelmi tótágasait hozzák játékba. Az elbeszélés egyik fő erejét az adja, hogy minden úgynevezett történelmi esemény civil optikából szemlélve tárul az olvasó elé, mintegy mellékkörülmenyként, elhanyagolható epizódként, szubjektív szereplői véleményként; nem az idő hőmpölygése vagy a nagyvilág krónikája az elbeszélés tárgya, hanem a mellékszereplőkben zajló benső folyamatok, tragikus-ironikus reflexiók. A rendszer ellen igazából már senki sem lázad, jobbára mindenki beletörődött, elfogadta a játékszabályokat, és saját, atomizált életterére figyel. (Ironikusan csak a diktatúra hivatalos pibékei gondolkodnak, beszélnek a társadalmi változás elvi lehetőségéről.) A hatalom kegyetlenkedései, a szekuritáté ujjakat (és lelkeket) törő brutalitása eleve-nedik meg, hatol be életünkbe. A korrajz, ha kell zsigeri félelemmel telített, máskor a rendszer gépezetének bomló, fülledt levegője eleveníti meg az örökös sötétséget, a kuncsorgást az élelmiszerekért, az elemi kiszolgáltatottságot; egy világot a maga világvégi sötétjével.

Papp remek távolságot képes tartani narratívájától. Sem megszüpített emlékek, sem patetikus elemek vagy általános közhelyek nem kerülhetnek nála szóba. Hat éven át küzdött regényével, s a legapróbb részletekig lebontva akart helyet találni minden mondatának a félig fiktív, félig történelmi korrajzban. A szürkeség letargikus állapotában az italozás, a pletyka, a foci vagy akár a borotvált női szeméremtest az elemi túlélés segédeszközei. A szövegekben megjelenített világot ugyanis – mindkét regényben – megérteni nem, csak valamiképpen túlélni lehet. Dragománnál *A fehér király* zárójelenete (a kisgyermek fut az apát elhurcoló rabkocsi után) az egész mű képletes világát is mintegy értelmezi egyben: mindez csak vég nélküli rohanás a túlélés reményében...

Prózaopéitkai források, konstruktív továbbírások

A szerkezeti eljárások és narratív struktúrák elődszövegeire, epikus forrásaira

visszatérve a korábbi prózaopéitkák közül Bodor vagy Szilágyi István 'novellisztikus', önálló alfejezeteket, önálló rövidpróza részeket éltető, fenntartó eljárásai hangsúlyozandók. Míg Dragománnál ennek szerkezetileg is komoly jelentősége van, annak ellenére, hogy szerzőnk nyitva hagyja az értelmezés tereit, Pappnál azt is fontos hangsúlyozni, hogy a megidézett perem-terek, a földrajzi határlétek (akárcsak Bodornál) mindig erőteljes szerepet kapnak, még egy kisebb mellékszál elmesélésében is. Hangulatilag ugyanakkor mindkét próza esetében a kitöltetlenül hagyott részek sejtlemességükben érvényesülnek, minden az utalásokban létezik csupán, folyamatos a szándékolt homályosság, amit a szöveg cselekményszálai és az olvasói értelemképződés szerkezeti instabilitásaként lehetne megjelölni e regényekben.

Az 1994/1995 után induló fiatal erdélyi írógeneráció sorában Papp (és ugyanígy Vida, de akár Demény is) bőséggel él Bodor és Szilágyi próza eljárási közül többel. Persze Papp (vagy Vida) szűkszavúsága eleve más, mint Bodoré, akit leginkább eleve rövid mondatok jellemznek, ezáltal is a dolgok felszínét mutató, gondolatokat elrejtő technikát juttatva érvényre; s Dragomán mondatfolyama is más, mint a Szilágyié, akinek nyelvezete hangsúlyosan eltér, elemelkedik a hétköznapiságtól. Dragomán prózájában nem is az utóidejűség, a múlt kutatása az elsődleges.²⁹ Mégis a bodor-i eljárások áttételesen jelen vannak és erővel hatnak az egész generáció alakuló prózanyelvében, főként azokban, akik pályájuk indulásakor még leginkább a rövidprózával próbálkoztak. A novellákból, történetekből építkező narratíva szötte a két említett regényben kellő 'hangulati' erővel bír, ezen túl is sok az összekötő kapocs a „bodoriánus” prózavilággal. (Még akkor is, ha a történelmi idő behatárolhatatlansága itt nem elsődleges cél.) Ilyen kapocs például a csodás elem, a mágikus realista beütés fel-feltűnése a regényekben, illetve maga a kisemberek sorsa, mely nem csupán jellemzésekben, de a centrálperspektívában is elsődleges, s mindig valamilyen fokon determinált egy fölöttes világ, egy hatalmi rendszer által.

Az analógiákon túl külön érdekeséggé említhető, hogy Papp korábbi elbeszéléskötetéhez³⁰ maga Bodor írt fűszöveget, Bodor második nagyregényének, *Az érsék látogatásának* pedig Papp szentelt egy külön kisesszét.³¹ Előbbiben Bodor nem véletlenül azt hangsúlyozta, hogy a táj varázslatos identitása, ahogyan a fiatal Papp megálmodta „Erdély mélységesen költői látomása”, ugyanakkor e táj még véletlenül sem, „még madártávlatból sem idillikus (...) Az elbeszélések otthona a sejtelmes ködöktől látogatott sorsszerű

FISCHER-LICHTE, Erika
A dráma története
Jelenkor, 2001

ISER, Wolfgang
A fiktív és az imaginárius.
Az irodalmi antropológia ösvényein
Osiris, 2001

ASSMANN, Jan
A kulturális emlékezet
Atlantisz, 1999

peremvidék”, ahol közös fedél alatt lakozik „az archaikus rend, a rezignáció és a kortárs bizonytalanság.” Erdélyt, ha kell mitikusán, ha kell pátoszmentesen, kortárs rezignációiban is sikeresen felvillantó elemzés valóban Papp sajátja, s mindez a sok kis rész-ido, rész-fejezet kuszaságában megragadható *terra incognita* vonásait is magán viseli. Könyvének alcíme ebben az összetett értelemben nem véletlenül kaphatta az *Erdélyi történet* alcímet – bár túlságosan nyílt konnotációi miatt később, már az újabb kiadásban a szerző kérésére törölték.

Emlékezés- és/vagy felejtésmódok?

A nagybetűs Rendszer alulnézetből történő ábrázolása Dragománál és Pappnál is emlékezetes, utóbbi prózájában ugyanakkor kegyetlenül realista is: Bodor szikár hősei, Dragomán tragikus, ám kissé fénymentes gyermekperspektívája után itt vérző alakokat találunk, akik persze mind kishalak, életeik kiszolgáltatott életek, de a történelmi alulnézetet remekül, fanyarul és megdöbbentően biztosítják. Miközben az olvasó a kínzó feledésvágy, a szellemi menekülés bejártott, többnyire prózai, alkoholizmusra, túlzó szexualitásra vagy öngyilkosságokra redukált módozatain lamentálhat egy még nagyon is közeli emlékek szabta térben és időben, ahol valójában csak látszatéletek vegetál-

nak, ahol az emberek „halottak, de még lejárnak kenyérért”³²

Ennél is fontosabb, önreflexív kérdésekkel szembesít mindkét említett mű elbeszélője, narrátora: egyáltalán leírható-e, megidézhető-e, hűséggel visszaadható-e bármi egy korról, ami „narratíván túli”, ami szavakba aligha önthető, amit az ember idegeiben, sejtjeiben, zsigereiben élt át, tapasztalt? Az emlékezni nem akarás és a felejtési nem tudás kettőssége talán a legsúlyosabb tapasztalata e generáció közelmúlttal és annak történelmi kereteivel foglalkozni kívánó írásműveinek. A Papp-regényben is ez lesz talán a helyi identitását a regény mottójához mérten³³ a szerzővel együtt megragadni kívánók számára örökös dilemma, mintegy levetetlennül sajátja az abban részeseeknek. Sajátja, mint amolyan bolyongó szelleme a regényben végül eladott, központi s képletes bérházi lakásnak, ahol a lakásban történt tragikus előzményekre, szörnyűségekre emlékezni egyszerűen nem akarunk, de a falakba ivódott dohosság meg tapad az ember tenyerén akaratlanul is.

E kettősségből adódik a *Semmi kis* életek alapkérdése is: el lehet-e mondani, s ha igen, hogyan a szenzációra éhes kívülállóknak (konkrétan egy németországi forgatócsoportnak) mindazt a rettenetet, ami '89 előtt itt történt. Utóregzéseit a falakba és csontokba ivódott félelem-

nek, hiszen a megváltozott történelmi helyzetben, elviekben már nem kellene félni. Csakhogy konkrét „félelem nélkül is lehet félni”, mert a félelem olyan, mondja (a kisemberek közül talán önkényesen főszereplőnek választható) házfelügyelő „mint egy ágas-bogas növény, ami odabent nő. Selymes szirmokkal és szívós gyökerekkel. (...) minden apróság táplálja, őt neveli a legkisebb félreértés is. Elég, ha hosszan ránk néz egy idegen a gangon, már meg is termettek aznapra a satnya gyümölcsök. És ez nem múlik el. Nem szárad ki és nem lehet gyökerestül kitépni. Persze most nem félni, ha ezt kérdezik. De tud a növényről.”³⁴

Ha a bevezetőben a történelminek nevezhető regények elvárás-szintjeiről és változó formáiról, hiteléről vagy egyszerűen olvasati módozatokról beszélünk, hangsúlyoznunk kell immáron azt is, hogy az említett két regény mindegyike hangsúlyosan kerül a pátoszt, s még utalásokban sem dolgozik valamiféle romantikusan felnagyított, anakronisztikus nemzeti képpel. Fiktív, mégis szomorúan hiteles világukat szerzőik dokumentatív történelmi folyamatok révén keretezik, mikrostrukturáik és a narratív technikákat ötvöző, motivikus utalásokban brillírozó erőteljes nyelvezetük egy korszak

szép-szomorú rögyalóságának utóregzése közepette emlékezetes ecsetvonásokkal idéznek meg hangulatokat, erősítenek meg új és újabb kollektív emlékezet-kontúrokat.

A topográfiai lokalizálhatóságokon/ lokalizálhatatlanságon és általános elvonatkoztatási lehetőségeken túl e próza-poétikák végső soron egy olyan generáció szellemi termékei, amely generáció a kollektív emlékezetformákban – az assmann-i ismert felosztás értelmében – a kommunikatív emlékezet formáit fokozatosan a kulturálisba játssza, fordítja át, mielőtt az végképp kikerülne az aktív kommunikáció hiteles színtereiről, s átadná magát a múlt szimbolikus alakzatainak. Ne feledjük, az Assmann által megelőlegezett negyven év esetükben is lassan-lassan leperog...

(A szlovák akadémia világirodalmi intézetének a kortárs történelmi regényről rendezett konferenciáján 2014. február 5-én elhangzott előadás írott változata. Szlovákul megjelent a *World Literature Studies* 6(23), 2014, 2. számában.)

¹ Vö. TOMPA Andrea: *Fejtől s lábtól*, Kalligram, Pozsony, 2013; illetve VIDA Gábor: *Ahol az ő lelke*, Magvető, Bp., 2013.

² Az írás eredetileg előadás formában hangzott el Pozsonyban, 2014 februárjában.

³ Akkor is, ha tudjuk, hogy objektíve a történelmi teljesítményben sem lehetséges a múlt biztos rekonstrukciója, tehát afféle kvázi-indexikus viszony.

⁴ Ahogyan Bokányi Péter fogalmazott. Lásd BOKÁNYI Péter: *Ahogy sem volt. A történelmi regény változásai az ezredforduló magyar irodalmában*. Savaria University Press, Szombathely, 2007. eredetileg: Bölcsészdoktori értekezés, ELTE, Bp., 2005. 215.

⁵ Vö. BÉNYEI Péter: *A történelmi regény műfaj-konstitutáló tényezőinek meghatározási kísérlete*. In BITSKÉY István - IMRE László (szerk.) *Studia Litteraria*, Tom XXXVII. Debrecen, 1999. 67. <http://dea.lib.unideb.hu/dea/html/2437/99500/studia037.pdf>

⁶ A '90-es évek magyar irodalmának fejleményeivel szinkronban élestedett ugyanis az a törekvés, mely „csak” irodalomra, esztétikumra, narratív értékekre kívánt figyelni, s lehetőség szerint a fiatal irodalmi törekvésekben is mentesíteni kívánta az újonnan születő műveket a társadalomról/társadalomhoz szólás korábbi követelményei alól. Az új irónemzedékek történelmiként olvasható epikus művei is e „szabadulás”-gesztusban voltak elsődlegesen tetten érhetők, amint a hiteles történet megtartása elmozdult a narratív töredezettség felé, másfelől a 19. századi történelmi regényhagyományt mintegy zárójelre, azt átlépve többben a 16.-17. századi napló és emlékirat-irodalmi hagyományhoz fordultak. – Így például Láng Zsolt is, mágius-realista elemekkel átszőtt regényeiben.

⁷ Vö. KOSSELECK, Reinhardt: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, Atlantisz, Bp., 2003. 345.

⁸ Uo. 201.

⁹ RICOEUR, Paul: *A szöveg világa és az olvasó világa*, In UŐ. *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris, Bp., 1999. 310.

¹⁰ Vö. GYÁNI Gábor: *Esemény és narratíva: a múlt és a jelen mint nézőpont*. In RAINER M. János –

KÖTÉL Emőke (szerk.), *Esemény és narratíva*. Bibliotheca Scientiae et Artis IV. OSZK – Gondolat, Bp., 2013.

¹¹ Lásd WALSER, Martin: *Szökőkút*. Európa, Bp., 2004.

¹² Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Az újraolvasás kényszere*. Irodalomtörténet, 1996/1-2. 31.

¹³ Vö. Linda Hutcheon: *The Politics of Postmodernism*. Routledge, London and New York, 1989. (2nd ed., 2002.)

¹⁴ Ismeretes, hogy elsődlegesen a jobb piaci eladhatóság érdekében került a *Semmi kis* életek mellé a kiadó kérésére az *Erdélyi történet* alcím.

¹⁵ Vö. TOMPA Andrea: *A hóhér háza. Történetek az Aranykorból*. Kalligram, Pozsony, 2010.

¹⁶ Bodor regényei előszeretettel építenek ki valamiféle titokzatos teret, amely a maga hangsúlyos, dinamikus határlátásban is különbözik a helyeknek a konkrét történelmi lokalizálhatóságától. A tér szituatív megtapasztalása Bodornál is helyeket eredményez persze, amelyek azonban a történelmi időn kívül helyezkednek el, s világlátás és szemantikai szerkezet együttes térképzeteként definiálhatók. Érdekeséggé válik jegyzem csak meg, hogy akárcsak Bodor, regényeiben a nemrég elhunyt Agota Kristóf helyszínei és történelmi ideje (azok jóval könnyebb lokalizálhatósága ellenére) szintúgy viszonylagosíthatók. Az eredetileg franciaül író magyar szerzőnő, akinek *Trilógia*ja, pontosabban első könyvének, *A nagy fűzetnek* mostani adaptációja akár hollywoodi sikereket is ígér, nem véletlenül tudhatott könyvének első magyarországi megjelenésekor két rangos ajánlót – Esterházy Péter és Bodor Ádám személyében.

¹⁷ Vö. BÁNYAI Éva: *Posztbodorianus áramlatok*. In UŐ., *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*. Komp-Press, Kolozsvár, 2011. 135-203. Bányai Vida Gábor prózáját is annak erős jegyei, pl. lokalizálhatatlansága, tágassága, használt határ-toponímái, vagy éppen idegenségekpei és demitologizáló narratívája kapcsán állítja a Bodor-közpönny alól kibújni látszó, az utóhad soraiba.

¹⁸ Mely a korabeli, de hangsúlyosan nem szépirodalmi diskurzusokra játszik rá, ilyeneket idéz meg, miközben különböző rétegyelveket, régies és tájnyelvi a szakszargonnal is kever.

¹⁹ A könyv szerkezete eleve töredékes, egy-egy kisebb témát, jelenséget, figurát jár körül, mindegyik fejezete minuciózusan erre közelít rá, s bár a 20. század évtizedei konkrét kulisszaként működnek, leginkább család- vagy éppen Kolozsvár-regényként s nem Erdély-regényként értelmezhető. Mindkét prózapoétika előszeretettel használ ugyanakkor sajátos, valamiképpen megkülönböztethető nyelvezetet. Tompa új könyvének (*Fejtől s lábtól*) sajátos nyelvezete naplótakar, s e napló-szerűségéből adódó töredezettség és titokzatosság is korábbi forrásokat juttathat eszünkbe, akár a már említett Agota Kristóf regényét s annak naplószzerű fűzetét, akár Bodor legutóbbi művét idézzük fel, akkor is, ha a *Verhovina madariban* a titkokat őrző (kvázi világmegváltó) bejegyzések nem egy naplóban, hanem Eronim Mox szakácskönyvében kapnak helyet...

²⁰ Vö. BÁNYAI Éva, i.m., 138.

²¹ Vö. SZABÓ Róbert Csaba: *Figyeld az elbeszélő arcát*. A Hét - új folyam 3/29, 2005. július 19.

²² Vö. A fehér király. i.m., 172.

²³ A hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában járunk, ami ugyan kezdetben csak a nevek (majd szavak, fogalmak, idiómák) tömegéből derül ki. A regénynek „már az első mondata elárulja, hogy nyelvünk alapja nem a magyarországi, hanem a romániai magyar köznyelv” – írta róla Károlyi Csaba. „Legkedvesebb példám – így pedig Csuha István – a mozi című fejezet többször ismétlődő »velszik/ visszaadják a villanyt« fordulata, mely érzékletesen keveri a nyelvhasználat és a hétköznapi nyelv jellegzetes szemléletének síkjait”, s összegzi a „15 wattos izzókhöz szokatott országnyi ember húsbavárogó tapasztalatát.” – Vö. KÁROLYI Csaba: *A nevelődés titkai – Grecsó Krisztián Isten hozott és Dragomán György A fehér király című könyveiről*. Látó, 2006/7; illetve CSUHAI István: *Kamaszkorom legszebb sakkfigurája*. Élet és Irodalom, 2005/38.

²⁴ Az önéletrész kérdéskörének tárgyalását és 20. századi magyar regény példát lásd többek közt: DOBOS István: *Az én színretele*. Balassi, Bp., 2005.

²⁵ Vö. FISCHER-LICHTE, Erika: *A dráma története*. Jelenkor, Pécs, 2001, 15.

²⁶ Vö. ISER, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ősvényei*. Osiris, Bp., 2001, 366

²⁷ Ahogyan e sorok írójának is, aki szintén a '80-as évek Romániájában élte, szemléte gyermekként majd kamaszként a diktatúrát.

²⁸ A regény gyermek-perspektívájának retrospektív képkockái a szülők házassági évfordulójának napjától indulnak, pörögnek, amikor körülbelül fél éve már az apa nincs jelen, s a narrátor nagyapjának temetésével zárulnak, amikor az édesapa „majdnem két éve” már a Duna-csatornában raboszkodik.

²⁹ Vö. BALÁZS Imre József: *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2012. 36.

³⁰ Vö. PAPP Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót*. Alexandra, Bp., 2005.

³¹ Vö. PAPP Sándor Zsigmond: *Amikor a hiúzok szeme világitani kezd*. A Hét, 1999/30. 7.

³² Vö. *Semmi kis* életek. 301.

³³ Vö. a regény mottója: „Nem egy ember, hanem egy hely történetét szeretném elmondani – szóló Lucien –; nézd, például elbeszéltem, hogy mi történik egy ilyen kerti sétány reggeltől estig” (André Gide, *A pénzhamisító*)

³⁴ Vö. *Semmi kis* életek. 266

HÉCTOR ABAD

Az írás lelke – Gabriel García Márquez halálára

(MEDELLÍN, KOLUMBIA) – Ha egy ember akkor hal meg, amikor megszűnik dobogni a szíve, Gabriel García Márquez most halt meg, egy nagycsütörtökön, mint Ursula Iguarán a *Száz év magány*ban. Ha egy író akkor hal meg, amikor megszűnik írni, García Márquez 2006 végén halt meg, amikor meghívta ebédre legközelebbi barátait, hogy elmondja nekik, többé egy sort sem fog írni. Ha egy ember akkor szűnik meg létezni, amikor az esze és a tudata elhagyják őt, azt mondhatjuk, hogy García Márquez lelke néhány év óta lassan-lassan, fokozatosan hagyta el a testét, mintha titokban akarna búcsút venni az élettől, úgy, hogy ne vegyük észre, hogy eltávozik. De ha egy író akkor hal meg, amikor már nem olvassák, azt mondhatjuk, hogy Gabriel García Márquez sokáig fog élni, és csak akkor fog meghalni, amikor már senki nem lesz ezen a világon, aki regényeket olvas. És ez egészen addig nem következik be, amíg lesznek emberek, akik hisznek az irodalomban, akik tudásra és boldogságra lelnek a jól elmesélt történetekben, az írott szó csodájában. Vannak géniusok, akikre illenek a nagy szavak (bármilyen túlzónak tűnjenek is), mert esetükben azok nem üres frázisok, hanem maga az igazság: Gabriel García Márquez és művei élni fognak, míg csak lesznek olvasók, míg lesz, aki értékelni tudja prózája igéző gördülékenységét. Mágiáját és zsenialitását, amely senkiéhez sem fogható Kolumbiában, és amely kevés írónak adatott meg a 20. században.

Amikor utoljára találkoztam vele, 2010 januárjában, García Márquez már az emlékeztetés sivatagos kertjeiben élt, de még őrizte költői lelke fénylő felvilágosításait, intelligenciájának ezt a csodálatos anomáliáját, ami rávitte, hogy olyan szokatlan dolgokat mondjon és írjon, amik csak az ő csodálatos agyában foganhattak meg. Cartagenai otthonában voltunk, egy modern házban, amelyet a tekintélyes építész, Rogelio Salmons tervezett, élveztük a délutáni hűvös levegőt a passzát-szelek felé nyitott teraszon. Mercedes, a nyolcvanéves pátriárka hitvese arról mesélt nekünk, hogy eredetileg – húsz évvel azelőtt – az óváros történelmi részében akartak megvenni egy régi házat, hogy felújítsák, de aztán végül mégsem tették, „mert Gabo fél a kísértetektől”. A „kísértetek” szó, úgy tűnt, felbresztette a belső világába merült García Márquezt, távolba révedő tekintetbe visszatért az elevenség, és megszólalt. Amit mondott, újfent a szavak szépségének ritka örömeiben részesített minket: „Amikor idejöttünk, nem emlékeztem rá, hogy ez a ház az enyém, de akkor fákat ültettünk, és itt maradtunk.” Egymásra néztünk, és mosolyogtunk, de a mosolyunkban nem értetlenség vagy szánakozás, hanem döbbenet volt: a nagy író szóközben lévő lelke még mindig gyönyörű és költői mondatokat mondott vele, még ha azok a hétköznapi gondolkodás logikái rendjének nem is feleltek meg.

Két tulajdonsága az, ami agyával és művével rendkívül tett (melyekről Mercedes meséje és Gabo megjegyzése tanuskodik): hiszékenysége, romlatlan gyermeklelke, amely kételkedés nélkül elfogadja azokat a fantasztikus történeteket, amiket kitalálnak a felnőttek (jelenésekről, kísértetekről, beszélő halottakról, csontokról, amelyek

megmozdulnak, láthatatlan lényekről, akik kalappal a fejükön letelepsznek egy székre, és „a kialudt tűz hamvaira merednek”), valamint az az adottsága, amivel képes a hétköznapi tapasztalatát fantasztikussá változtatni, mert olyan szófordulatokkal meséli el, amelyek valószerű és szinte természetessé teszik a hihetlent és a mágiást. Tökéletesen kimunkált költői képekkel, nagyon személyes módon mesél a világról, és ez teszi, hogy a mondatai – ahogyan ő maga kifejezte – „megfeneklenek az olvasók szívében”. Jösthetségének köszönhetően García Márquez több regényében lehetünk tanúi pátriárkák megöregedésének, akik megnémulnak, elsorvadnak, mindent elfelejtnek egy valóságos vagy elképzelt belső kert fainak árnyékában. Olyanok, mint a kísértetek, hiszen testük már nincs ott a kalapjuk alatt a ruhájukban. A test lélek nélkül – kalitka, madár nélkül.

Az első és az utolsó regénye

Ha egy író irodalmi élete a megjelent könyvei között eltelt időívről méretet kap, García Márquez fél évszázadon át velünk volt. Kevés gazdagabb, csodálatosabb és termékenyebb írói pályafutás van, mint ez az ötven, velünk töltött év, amely az 1955-ben megjelent *Söpředékkel* indul, és az utolsó kisregényével, a *Bánatos kurváim emlékeztetével* ér véget, 2004-ben. Épp ez a két könyv – írói életének legelső és legutolsó kötete – kapta a legvitriolosabb és legkíméletlenebb kritikákat. Kiforrotlan és elhibázott, mondták az elsőről; szenilis és mellőzhető, mondták az utolsóról.

Tudjuk, hogy García Márquez majdnem elhagyta az írói pályát, amikor a Buenos Aires-i Losada kiadó levelet küldött neki, melyet Guillermo de Torre írt alá, és amelyben a tekintélyes kiadó nemcsak azt közölte vele, hogy nem adják ki ezt az állítólagosan elrontott regényt, a *Söpředéket*, hanem azt is tanácsolta az ifjú írónak, hogy keressen más foglalkozást. Borges sokszor emlegette sógora rettenetes irodalmi ízlését, de García Márquezt akkor ez nem vigasztalhatta, ugyanis csak később értesült róla.

A *Bánatos kurváim emlékeztetével* kapcsolatban, egyetlen józan és dicsérő kritikát leszámítva, melyet J.M. Coetzee írt a *New York Review of Books* számára (aki a bölcs vallomását egyfajta vallásos megtérésként olvassa, és az ifjú szűzben, Delgadínában egy új Dulcinea del Tobosót lát), a többség azzal vádolta García Márquezt, hogy pedofil, kurvázós, irodalmi strici, és más, hasonló kaliberű sértésekkel (és nem kritikákkal) illették. A restaurált moralizmusnak és szexuális neopuritanizmusnak eme légkörében az ember felteszi a kérdést, hogy a 21. század elején vajon akadna-e valaki, aki felemeli a szavát, ha egy bíró cenzúra alá vonja a *Lolitát*. Iránban tényleg betiltották García Márquez könyvét, és senki nem szólt egy kukkot sem.

Nem sokkal ezelőtt egy esszé megírásához újra elolvastam ezt a két regényt, az elsőt és az utolsót. Van egy elméletem a nagy alkotók első műveiről: amikor még nem tudják, milyen nagyok lesznek, bizonyos értelemben szabadabban és roppant óvatlanul írnak, valami olyan ártatlan hévvel, amely akaratlanul is felfedi lényük

legrejtettebb titkait. Úgy vélem, sok író nem azért tagadja meg első műveit (esztétikai okokból, mondják ők), és tiltja meg újradíadásukat, mert nem vállalják stílusbeli és egyéb irodalmi bakjait, hanem mert nem akarják leleplezni későbbi műveik rejtett kulcselemeit.

Bár a *Söpředékben* felfedezhető egy technikai hiba, a három monológ ugyanis nem indokolt, és nincsenek olyan jól összefonva sem, mint García Márquez más könyveiben, a kötetben mégis sok helyütt tűnnek fel el-elzórva azok a költői lelemények, amelyek később aztán elárasztják Gabo legjobb írásait. Találó megjegyzések ezek, hasonlatok, melyek képszerűvé teszik a történeteket, és olyan erővel jelenítik meg őket, mintha festményt látnánk. Például egy „fiú, füttyörészve ballag, de megváltozott, ismeretlen, mintha az imént vágta volna le a haját”. Vagy egy asszony „egy csepp nyállal a szája szélén, felül az ágyban, az arcára virágot hímzett a párna”. Vagy ez a belső küzdelem: „mintha minden éjszaka egy kísértet várna rá a szobájában, az előző éjnek a kísértete, és akkor a múlt embere meg a jelen embere néma párviadalba fog, amelyben a múlt a dühödt magányt, a sebezhetetlen magabiztosságot és a hajthatatlan önzést védelmezi; a jelen pedig azt az iszonyú, tompíthatatlan vágyat, hogy meg akar szabadulni korábbi énjétől”.

Ami a későbbi művek kulcsmotívumait illeti, elég, ha annyit mondom, hogy ebben az első regényben García Márquez egy olyan Macondót mutat be nekünk, amely még nem szakad el előképétől, Aracatacától, a szülőfalujától. Valószínűbb a banántársaság ábrázolása is, amely behozza a faluba a söpředéket (az idegen napszamosok csöcselékét, akik csak az azonnali nyereségre gondolnak, és nem illeszkednek be a falu szociális szövetébe), és letarolja a települést, nyomában úr marad, ahol csak a vigasztalanság szele súvít. Érdekes lenne megvizsgálni a kisleány homoerotikus beavatását mint a szerző érett műveiben fellelhető, későbbi mániáinak és vezekléseinek megfajtását.

A *Bánatos kurváim emlékeztete* esetében a műben valóban fellelhető apróbb gondatlanságok és elbeszélői következtetések, melyeket a szerkesztőnek ki kellett volna küszöbölnie. Nem tudom, hogy ez már a korral járó figyelmetlenség-e, mindenesetre egy kilencvenedik életévét betöltő elbeszélőnek semmiképpen nem áll rosszul. A kisebb hibák mellett ugyanakkor minden oldalon ott vannak a nagy író leleményei és szócsodái. Mondok néhány példát, kezdem azzal az eleganciával, amellyel leír egy primér fiziológiai reakciót: „Ereimen meleg áramlás futott át, és nyugalomba vonult, lomha jószágom felébredt hosszú álmából”. Egyik magyarázat prózájának elbűvölő pajkosságára: „úgy használtam az olasz szavakat, amikor a spanyol szavaknál kifejezőbbnek tartottam őket, hogy nem tettem időzőjelbe és nem is kurziváltam őket, ahogy számi iknyelvek közt teljes joggal meg lehetne tenni”. Alkalmazza is az egész könyvben, tökéletesen adagolva, ilyen szavakat használ például: a *tintero* helyett *calamaio* (tintatartó, a ford.), a *bragas* helyett *mutandas* (bugyi), az *hinchada* helyett *gonfia* (duszadt). Ha a *Söpředékben* volt is némi tétovázás (például beszúrja, hogy „azt hiszem”, amikor túlzással él, és ezzel elvesz abból a hamisjátékos pimaszságból, amellyel García Márquez megtanulta elmesélni a legképtelenebb dolgokat), a *Bánatos kurváimban* már az egész műben egyértelmű a magabiztos nagy elbeszélő jelenléte.

GARCÍA MÁRQUEZ, Gabriel
Száz év magány
Magvető, 2012

Söpředék
Magvető, 2004

Az ezredes úrnak nincs aki írjon
Magvető, 2004

Baljós óra
Magvető, 2008

A pátriárka alkonya
Magvető, 2003, 2005

Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája
Magvető, 2010

Szerelmem a kolera idején
Magvető, 2011

A tábornok útvesztője
Magvető, 2005

Tizenkét vándornovella
Magvető, 2005

A szerelemről és más démonokról
Magvető, 2011

Egy emberrablás története
Magvető, 2008

Egy hajótörött története
Magvető, 2005

Bánatos kurváim emlékeztete
Magvető, 2005

Azért élek, hogy elmeséljem az életemet
Magvető, 2006

Nem azért jöttem, hogy beszédet mondjak
Magvető, 2011

Macondóban hull az eső
Európa, 1992

BONNED, Piedad
A világ, ahogy Gabriel García Márquez látja
Magvető, 2006

MARTIN, Gerald
Gabriel García Márquez
Egy Élet
Magvető, 2009

* Scholz László ford.
** Székács Vera ford.

PATERNOSTRO,
Silvana
„Gabriel García
Márquez három
napja”
Magyar Lettre
Internationale, 29

E között a két rövid – az életművet megnyitó és lezáró – regény között ott van García Márquez könyveinek java, melyeket a világ méltán ünnepelt. A Nobel-díj előtt a regény műfajában legalább három remekmű van: Az ezredes úrnak nincs, aki írjon, a Száz év magány és A pátriárka alkonya. Egy hibátlan kisregény, az Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája, és két lenyűgöző novelláskötet: A Mamá Grande temetése, és a Hihetetlen és szomorú történet az ártatlan Eréndiráról és lelketlen nagyanyjáról. A Nobel-díjat követően szerintem egyetlen mű ér fel az előzőekkel: a Szerellem a kolera idején. De elbeszélő műveinek ez a kemény magja (és most nem szólok hatalmas újságírói munkásságáról, amely külön tanulmányt érdemel gazdagsága, frissessége és összetett volta miatt) olyan kikezdzhetetlen, hogy úgy vélem, csak a gabofókok és a rosszindulatúak vonhatják kétségbe, hogy García Márqueznek központi jelentősége van a 20. század második felének prózairodalmában.

Száz év magány

Már önmagában a Száz év magány esete, a kortárs regény eme ósrobbanása, amely Buenos Airesben történt 1967-ben, elegendő lenne ahhoz, hogy García Márquez a 20. század klasszikusává váljék. Bármilyen döreség is jóslásokba bocsátkozni, valószínűleg nem tévedünk nagyot, amikor kimondjuk, hogy ha mást nem is, ezt az egyetlen könyvet élvezettel és szenvedéllyel fogják olvasni az eljövendő évszázadokban, mert ez az az eposz, amelyre minden civilizációnak szüksége van, és amelyre egész Latin-Amerikának szüksége volt. Képzőerő és erőszak, családi élet és háborús hőstettek, már-már misztikába hajló mágia és költői varázs – minden együtt van ezen a 350 lenyűgöző oldalon, melyeken még a hibák is csak amolyan meg-megcsillanó szeplők, olyan apró szépséghibák, amilyenek Cervantes figyelmetlenségei vagy Homérosz botlásai.

Abban a szerencsében volt részem, hogy részt vehettem a 2003-as guadalajarai könyvfesztivál alkalmával egy vacsorán, amelyen García Márquez és Paco Porrúa (ő az a szerkesztő, aki szerződést kötött a nagy regényre, a Száz év magányra, a Sudamericana kiadónál, Bradbury fordítója és Cortázar „felfedezője”) felidéztek azokat a frenetikus hónapokat, amikor végre egy dél-amerikai könyv a világ ügyévé vált. De nem említették azt a kedves anekdotát, amelyet Bioy Casares pletykál el Borges-naplójában: „Azokban az időkben, amikor García Márquez nagyon szegény volt, azzal vigasztalta a gyerekeit, hogy egy napon érkezik majd egy ember, és lesz majd nála egy táská, telis-teli pénzzel. Amikor aztán a Száz év magányból eladták azt a rengeteg példányt, a Sudamericana értesítette, hogy egy tekintélyes sumrát fognak fizetni neki. García Márquez azt kérte, hogy ne csekket küldjenek, hanem a honoráriumot vigye el hozzá egy ember, készpénzben, egy táskában. Az ember megérkezett, és García Márquez a gyerekei előtt nyitotta ki a táskát.” Az, ami a nyilvánosság számára próza, a magánéletben Aladdin-mesévé lesz.

Lehetséges, hogy a mai ízlés rosszul tűri a mágikus realizmus bizonyos túlzásait és féktelenségét, ahogy giccsesnek találjuk a romantikus regények bizonyos mondatait, örök elcséplenek a realista családregényeket, aránytalannak a lovagregények hőstetteit. Divatok jönnek-mennek, az ízlés változik. Ugyanakkor tudni kell, hogy az irányzat túlzásai nem annyira García Márqueztől származnak, hanem utánzóitól, akik hemzsegnek a spanyol és más nyelvű irodalmakban. Ahogy Lichtenberg mondotta volt, az igazán jó könyvekkel az a baj, hogy

rengeteg rossz és középserű könyv születik a nyomukban. Akik megcsömöröltek a mágikus realizmustól – sokan voltunk így ezzel –, sokszor igazságtalanul bántak ennek az irodalmi irányzatnak a legfőbb képviselőjével. Nem úgy és az után ítélték meg García Márquezt, hogy újraolvasták volna nagyszabású és önmagukban is meggyőző műveit, hanem az újramegírt leveles, az epigonok könyvei alapján ítélték meg. Az, hogy utánzóik elköptattak bizonyos stiliztikai eszközöket, az émelegység eltúlozva őket, nem jelenti azt, hogy azok eredeti alkotójuk keze alatt ne lettek volna nagyszerűek. A csoda és a felfedezés tönkrement a silány plagizálók keze között, ám ennek a ma oly sokak által hamisított pénznek a maga idejében hivatalos árfolyama volt, és szintiszta aranyból volt verve.

Alfonso Reyes így írt arról, hogy a generációváltásokkal és a fiatalok ízlésszesélyei miatt miként szorulnak háttérbe írók és stílusok: „Amikor egy kifejezésrendszer pusztán az idő múlása miatt kopik el, nem pedig azért, mert önmagában ne volna értékes, legfeljebb ennyit mondhatunk: »Az, amiért a tegnap emberei lelkesedtek, mert számukra felfedezés volt és újdonság, nekem már nem mond semmit. Olyannyira átitatódtam ezzel a táplálékkal, hogy már olyan magától értetődő, mint a levegő. Köszönetet mondok azoknak, akik tápláltak, és folytatom utamat új hódítások felé«. Valamiféleképpen mégis kell hogy legyen jogunk ahhoz, hogy megtagadjuk az időben és a költői igazságban immár mozdulatlan valódi értéket, melyet ezek a művek vagy kifejezés módok képviseltek és képviselnek, ugyanis a szellem értékrendjében mindig is az marad, ami volt”.

A hatalom bűvölete

Nem tudok nem szólni a legundokabb és legkínosabb témáról, amin sokan szívesen élvezkednek, amikor kirohannak García Márquez ellen: a politikáról és az író szomorúan közeli kapcsolatáról elnökökkel és más hatalmasságokkal. Ahogy Borgesnek sem fogják soha megbocsátani, hogy kitüntetéset vett át a diktátor Pinochettől, García Márqueznek sem fogják megbocsátani, hogy a diktátor Fidel Castrótól házat kapott ajándékba, és ami még ennél is rosszabb, az évek során a barátja lett. Mese nincs, a hatalom bűvölete volt García Márquez jellemének gyöngye pontja. Ugyanakkor ennek a rajongásnak és a diktátorokkal való személyes ismeretségének köszönhető egy olyan grandiózus regény, mint A pátriárka alkonya. De ugyanez a rajongás vitte rá, hogy behódolón szemet hunyjon olyan barbár tettek fölött, melyeket nem lehetett tagadni. A nagy írók nem mindig tökéletesek, és hogy ne kegyetlenkedjünk vele e miatt a jellemvonása miatt, csak annyit mondunk, hogy olyanok lovagolnak rajta, mint Fernando Vallejo, aki nem átalotta, rezzenéstelenül, a nyilvánosság előtt magasztalni a kolumbiai – sorozatgyilkos – paramilitáris erőket. Vagy mint az USA külpolitikáját feltétel nélkül támogató értelmiségiek. A Közel-Keleten népiártást rendező Bush híve sem süllyedt kevésbé mélyre, mint Castróé. Ami persze egyiküket sem menti fel.

De van még valami, és talán ezen a talajon állnak a gabofókok, amikor García Márquezt immár nem politikailag, hanem irodalmilag támadják: előnyére vagy hátrányára, de szubkontinensünk megváltozott. Azok a nosztalgiaik, melyek ezt a grandiózus és utolérhetetlen művet vezérelték, az új generációkban már nem ugyanazt a mítikus visszhangot keltik. Ez már nem ugyanaz a világ, a mi gyerekkorunk más volt, és a mágikus realizmus néhány receptje, ahogy arról fentebb is szó volt,

elcséplelt lett. Akárcsak Borgesnek, aki olykor mintha saját magát utánozta volna, García Márqueznek is vannak olyan sorai (főként az Egy emberrablás történetében és A szerelemről és más démonokról lapjain), melyek ugyanazzal a hibátlan technikával íródtak, de hiányzik belőlük az a tűz és életerő, mely eleinte áthatotta őket. Ő maga is észrevette ezt, és úgy vélem, az utolsó évek hallgatása, a korral járó fáradtság mellett annak is tulajdonítható, hogy már csak a mesterségbeli tudás tehetetlenségi erejével és nem belső tűzzel írt.

García Márquez abban a kétes szerencsében részesült, hogy még életében klasszikussá vált, és hogy a könyveit immár nem tiltották (ahogy az negyven évvel ezelőtt néhány kolumbiai iskolában történt), hanem előírták, ugyanannyi kanállal adagolva a diákoknak, ahogy Shakespeare vígjátékait vagy Dante énekeit. Így aztán nem csoda, hogy többet bálványozták, mint olvasták, ahogy tapsot is könnyebben kap, amikor a gabofókok támadásba lendülnek, és rázendítenek dörgedelmeikre. Ám ha valaki csak úgy találomra, élvezetből és nem muszájból, felüti a Száz év magányt, Az ezredes úrnak nincs aki írjon vagy A pátriárka alkonyát, felfedezheti, hogy költői mágija valóságos, és hogy ezek a csodálatos történetek – érzékiségről, háborúról, érzelmekről és erőszakról – sértetlenül őrzik nem szűnő varázsukat. Akárcsak legiobb elbeszélései, az Egy emberrablás története, vagy a gyönyörű történet az agkori szerelemről, a Szerellem a kolera idején.

Ha valakinek van egy olyan ösztöne, mely sokkal kifinomultabb, mint az öt érzék együttvéve, és ha ehhez az ösztönhöz döbbenetes költői intuíció és az emberi szív mélységes ismerete is társul, akkor bizony nem csoda, ha mindezen tulajdonságok birtokosának még a jövőbelátás és a profécia képességét is odaadományozzák. García Márquez nagymamája azt mondogatta, hogy az unokája, Gabo, jóstehetséggel bír. A jós (adivino) és az isteni (divino) szó csak egyetlen magánhangzó távolságra van. Nem muszáj megtenni ezt a lépést: García Márquez evilági nagy író volt. Oriási író, a legnagyobb, aki valaha létezett Kolumbia történetében. Grandiózus regényeket írt, melyeket, ha a spanyol nyelv fennmarad, évszázadokon át fognak olvasni. Ennél többet kérni lehetetlenség, ennél többet mondani bálványimádás.

Mint az elhivatottság és a fegyelem, a mesterség szeretetének mintaképe, ugyanakkor az értelmes és teljes élet példája, számunkra, latin-amerikai írók számára nem lehet nála jobb. Mesemondóként képes volt „a valóságot szórakoztatóbbá és érthetőbbé tenni”, ami nekünk, olvasóink, ajándék, íróársainak pedig hatalmas kihívás. Ő nemcsak egy nagy kolumbiai író, hanem minden idők egyik legnagyobb óriása, aki bezonyította a világnak, hogy ezen a mi virágos ugarunkon is teremhetnek nagy irodalmi alkotások. Bárcsak mi, földjei képesek lennénk rá, hogy ne szidalmazzuk, de ne is istenítsük, ne akarjunk a vállára állni, hogy megpróbáljunk messzebbre látni (az irodalomban ugyanis nincs haladás), ne majmoljuk, leleményeit mankókként használva, hanem járjuk a saját utunkat, és ne a stílusát tegyük magunkévá, hanem az életerejét, a művészszeretetét, és a hitét, hogy az irodalom továbbra is egy olyan csodás eszköz marad, mely „leveszi a rontást a világ titkairól”.

GAJDOS ZSUZSANNA FORDÍTÁSA

JOANNA BATORRAL IRIS RADISCH BESZÉLGETETT

Zümmögés a méhkasban

(VARSÓ) – Először az elegáns Krakowskie Przedmieście-n kell végigmenni, a régi Hotel Bristol és az időközben bezárt Hotel Europejski mellett elhaladva. Az utca végén ott áll megható kertészeti kísérletként egy magányos pálma. Ott kell felszállni a buszra és utazni egy félóra hosszat egyenesen tovább. Hideg van Varsóban november végén. Szürkék a napok, alighogy feldereng valami kis fény, koradélután már megint besötétedik. A busz ablakaiból jobbra-balra panelházakat látni. Wilanównál kell leszállni, egy hatsávós autótútnál, amelynek mentén a háború utáni években úgy szórták szét a magasházakat, mint a morzsát a konyhában.

Joanna Bator az egyik ilyen toronyházban lakik, a tízedik emeleten. Kinyitja az ajtót: nagyon vékony, nagyon kimerült, nagyon sápadt. A dolgozószobájában ülünk le, ő a nagy fekete íróasztaláé telepszik, amelybe bele is süpped egy kicsit, mint egy kismadár egy túldimenzionált fészekbe. Amikor ír, mondja, mindig ezen az ablakon néz ki, amelyből most éppen a kigyúló fényű ablakok tengerét látni és a szürke eget Varsó felett. Ahogy ott ül az íróasztalánál a varsói fénytenger fölött, olyan, mintha Krzysztof Kieślowski lengyel filmrendező ültette volna oda évekkkel ezelőtt, és aztán ott felejtette volna.

A lakás aszkétikusan van berendezve, kicsit japánosan, itt-ott maszkok, ikebanák. Egy falban ott van Haruki Murakami japán kultuszregénye, mint egy egzotikus gyümölcs. Igen, mondja Joanna Bator, Haruki Murakami az ő nagy szerelme. Mindent olvasott tőle. Azt is csodálja, ahogyan interjúkat ad. Egyik interjú során azt kérdezték például tőle, hogy mit jelent a birka a regényeiben. Amire azt felelte, hogy nem tudja ő sem. A látogatót erre egy kis felesleges pánik fogja el. Vajon nem fog-e a lengyel író végül a nagy japán író iránti csodálattól vezérelve az irodalmi nagyüzem legnagyobb sztárjai által oly ügyesen üzött interjúmegtagadási technikához folyamodni? Nem, ez a gyanú szerencsére teljesen alaptalannak bizonyul. Joanna Bator ott ül felhúzott térdekkel a fekete dolgozótrónusán és egyszerűen csak nagyon-nagyon fáradt. Álmatlanságban szenved, felébred három órakor az éjszaka közepén, fél-al járka a lakásban, kibámul az ablakon, és teljesen képtelen kikapcsolni.

Nemrégiben elnyerte a legjelentősebb lengyel irodalmi díjat, a Nike-díjat *Ciemno, prawie noc* (Sötét, majdnem éjszaka) c. új könyvéért. Pár nap múlva felolvasókönyvtárra indul Németországba, a németre most lefordított *Homokfelhő* c. regényéből fog felolvasni Göttingen, Berlin, Essen, Köln és Hannover városában. Nehezebb esik megjegyezni ezeket a német városneveket, mondja, mindig összeceréli Hamburgot és Hannovert.

45 éves és évtizedek óta vándorol a világban, Amerikában töltötte élete „legürebb éveit”, Japánban a „legjobb napjait”. Vándorévei alatt a regényeiben mindig visszatért szülővárosába, a sziléziai Wałbrzychba, ahonnan 18 évesen felkerekedett, mint egy elszánt nő vándormunkás, saját magától és gyerekkora sziléziai szelmeitől üzve.

Fiatal korában Wałbrzychban, és aztán később a wrocławai egyetemi évei alatt, ahol filozófiát és kultúrlogiát tanult, mint mondja, megszállott olvasó volt, narokként falta a betűket, mindegy, hogy egy hajsamponos flakonra vagy egy Márquez-regénybe voltak írva. Akkoriban még arra is képes volt, hogy ránézésre, egyetlen

pillantással felfogjon egy egész könyvoldalt, nem kellett sorról sorra végigolvasnia. Csak Japánban sikerült leállnia életében először. Onnantól nincs már baja saját magával, sikerült enyhítenie magában „a jótanuló szindrómát”. Napról napra érezte, ahogy enyhül a nyomás, és újraindul az élet áramlása.

Négy évig élt Japánban. Először kutatói ösztöndíjas-ként. Ezt aztán hamar figyelmen kívül hagyta. A Fudzsi-jama volt a szeme előtt, miközben első regényét, a *Homokhegyet* írta, ami mérföldkő lett a kortárs európai irodalomban. Csak Japánban tudta megírni ezt a regényt, mint mondja, a wałbrzychi Homokhegy-lakótelep lakójáról. Ha nem távolodik ilyen messzire Lengyelországtól, sose lett volna képes írni arról a lengyel vidékről, ahonnan származik. Most szeretne megtelepedni. Amint visszatér a német körútjáról, szeretne ez a nomád nő végre életében először a saját házába költözni. De nem Tokióban vagy Berlinben, hanem egy Sulejówek nevű kisvárosban, 20 km-re Varsótól keletre. Úgy is lehet szemlélni a dolgot, hogy Joanna Bator nagyot kerülve bejárta a világot, hogy láthassa, be lehet-e jutni újra, a hátsó kapun át a lengyel paradicsomba. És a hátsó kapu nyitva állt.

Nicole Krauss író egy íróasztalt helyezett egyik regénye középpontjába, Edmund De Waal zsidó író japán figurákat, mint a borostyánszemű nyúl. Elég sokat elárul Joanna Bator *Homokfelhő* c. regényéről, ha tudjuk, miféle tárgy az, amit itt az évszázadok folyamán felbukkanni, eltűnni enged, amivel embereket kapcsol egymással össze: ez egy éjjeli edény. Tegyük hozzá, hogy Napóleon éjjelije. De attól még egy éjjeli csak éjjeli.

Ennek az éjjelinek a története azzal kezdődik, hogy a nagy Napóleon Bonaparte személyesen pihen meg átutazóban egy Kamiensk nevezetű kis lengyel faluban. Eredetileg egy udvarházban akarták vendégül látni, de a történet szerint szívesebben volt a katonái közelében, és ezért egy kis parasztházban szállt meg kint a mezőn, amit attól a naptól már csak Napóleon-kunyhónak neveznek. Szőnyegeteket, falikárpitokat, egy ágyat és szolgaszemélyzetet visznek oda Napóleonnak a kunyhóba – és azt a bizonyos éjjeli edényt.

Napóleonnak a kunyhóban töltött éjszakája után azt az éjjelit egy vitrinben őrizték, a háború alatt egy uborkás hordóba rejtették. És mindenekelőtt minden leszármazott továbbadta ezt a történetet, még a New York-i nagynénik, Lily Rose és Violet Rose is, akik gyerekként még úgy gondolták „ha legalább egy nyakék volna, egy díszdoboz vagy gyűrű – de egy éjjeli edény, mit kezdjen az ember New Yorkban egy éjjelivel, ami ráadásul jó régi, és valami Napóleon meg már használta is?” Így aztán a Napóleon éjjelije a története egyelőre úgy ér véget, hogy Andrew nevű unokaöccsük megjelentet egy tanulmányt egy tekintélyes tudományos folyóiratban „Napóleon éjjelije” címen, és személyesen elutazik Lengyelországba, a lengyel vidék kellős közepébe, amelynek ábrázolása tette Joanna Bator a legjelentősebb és leghíresebb kortárs lengyel íróknak egyikévé.

Erős nők és gyenge férfiak

Két és fél éve jelent meg németül is a *Homokhegy* c. regénye, amely annak a bányászvároskának egy szakadt lakónegyedéről kapta a címét, ahol az író maga is fel-

nőtt. A könyvet megjelenésekor minden lehetséges irodalmi díjra jelölték, és a német kritika szuperlatívuszokban méltatta: az egyik legfontosabb lengyelből fordított regénynek tartották, olyan pályatársnőikhez hasonlították Joanna Bator, mint a finn író, Sofi Oksanen vagy a szintén lengyel Olga Tokarczuk, akikkel az érzelmentes elbeszélés mód rokonítja, és az, ahogy előszeretettel ábrázol erős nőalakokat és gyenge

férfiakat, akkoriban beemelték az irodalmi kánonba. És jött persze a szokásos kritikus fordulat: „Joanna Batorról még sokat fogunk hallani”.

És valóban, most megint lehet róla hallani. A *Homokfelhő* folytatása a *Homokhegynek*, de annak ismerete nélkül is olvasható. Bár sok szereplővel találkozhatunk újra. A sok dichimnusz a lengyel vidék regényét ünnepelte a *Homokhegyben*, továbbra is ez a szűk provincia áll az elbeszélés ívének centrumában, de nagy köröket tesz körülötte, átfogva múltat, jövőt és több világrészt. Kiterjed Németországra, amit Joanna Bator regényének szereplői enesként emlegetnek, kiterjed New Yorkra is. Aki a feszes történeteket kedveli tetőponttal és megoldással, annak nem lesz ínyére ez a könyv. A regény cselekménye olyan finoman szerteágazó, mint egy folyó deltája. Kell, hogy az ember szívesen kóboroljon, hogy hagyja magát sodortatni az árral ahhoz, hogy kedvét lelje Joanna Bator könyvében. De akkor nagyon fogja élvezni. A regény a nyomába ered az éjjeli edénynek, aztán az egyik szereplőnek, majd egy másiknak.

Valószerű mégis különös

Milyen csodálatos figurák ezek, akikről Joanna Bator mesél, a maga módján mindegyikük valószerű, ugyanakkor mégis különös: mint a teás nénikék, akik férfiak nélkül, de egy talált gyerekkel élnek a Napóleon-kunyhóban, és vendégül látják a falu lakóit süteményre és teára. A fotográfus, aki a saját fotóin látja közeledni a halált, mert az úgy lepi be azt, amit fényképezett, mint a zúzmar. A szadista fodrász, aki női hajjal tömött ki párnát és paplant, és a lágerben érzi jól magát, ahol a halálra rémült nőknek leborotválhatja a haját. Még a legjelentelenebb mellékszereplő is szívesebb Joanna Bator könyvében sok más regény főhőseinél.

A figurák eredetisége mellett van még egy másik dolog, ami jellemzi ezt a regényt: a súlyos, magával ragadó nyelv. Az ember néha azt hiszi, hogy az író valami másból merít, nem a hétköznapi nyelvből, mert olyan mesterien erőteljes mondatokat rak össze belőle. A nyelv kapcsolja össze az összes helyet és szereplőt, és vezeti vissza őket újra a titkos centrumukhoz: arra a lengyel vidékre, ahol Napóleon egyszer megszállt egy éjszakára, és használta azt a bizonyos éjjeli edényt. És ezzel úgy jár a történet egésze, mint az az iparos, akinek ez a relikvia volt minden büszkesége: Antoni Mopsinski számára, akit a háború előtt Kamienskből a Gyárosként emlegettek, itt felpezseg a történet, habzik, mint a szilveszteri pezsgő a Fehér Sas Klubban a Greenpointnál. Pezseg, pezseg változatlan erővel...

Az elűzöttek és a helyükbe költözők traumái

De mi olyan figyelemreméltó ebben a Wałbrzychban, hogy Joanna Bator szakadatlanul olyan regényeket ír, amelyekben mindenki innen jön? A legújabb, negyedik regény is, amely a bekapcsolva hagyott laptopról egész idő alatt néma tanúként világít ide az üres íróasztalról, megint Wałbrzychban játszódik majd.

Nem ő választotta ezt a helyet, mondja Joanna Bator. Az választotta őt. Wałbrzych, 120.000 lakos, Wrocław-

BATOR, Joanna
Homokhegy
(Hermann Péter ford.)
Magvető, 2011

Homokfelhő
(Hermann Péter ford.)
Magvető, 2014

tól, Breslaútól, az egykori bányászvárostól 65 km-nyire délnyugatra. A második világháború végéig Waldenburgnak hívták és Németországhoz tartozott. Aztán elmentek a németek, és hátrahagyták a javaikat, a házakat, ágyaikat, kabátjaikat és könyveiket. A lengyelek, akik ebbe a kísértetvárosba betelepültek, úgy éltek itt, mint egy neutronbomba robbanása után. Minden itt volt még, de mindenki elment. Kísérteties hely, mondja Joanna Bator. Olyan hely, ahol idegen ágyakban kellett aludni, és idegen tányérokban enni. Az ő fiatalkorában a dolgok felét Walbrzychban még a németektől maradtak hívták – ez a „németektől maradt szekrény”, ez a „németektől maradt ágy”. Fantomokkal teli élet volt ez, távollevőkkel, akik a hátrahagyott tárgyaikban éltek tovább.

Joanna Bator akkoriban kitalált magának egy képzelte személyt, akit az ő „német Helgájának” hívott, és aki vel őráig tartó beszélgetésekre vonult vissza a szülei „németekről maradt szekrényébe”. Mindmáig vele van egy üres „németekről maradt fotóalbum”, amit talált valahol, és amit most megmutat a vendégének. Elkerülhetetlenül alakult ki ebben a környezetben, mondja, „az olyan emberek irigylése, akiknek megvan a saját helyük, megvannak a saját gyökereik”. És egészen nyilvánvaló volt, hogy nemcsak az elűzöttek voltak traumatizálva, hanem a helyükbe kötözők is. Emberek, akik idegen helyre tévedtek. Emberek, akik elkeseredetten kapaszkodtak a jövőbe, mert nem volt saját múltjuk, egy idegen múltba sodródtak bele, valamiféle hordalékként.

Talán a tökéletlenség-érzéssel függ össze, hogy Joanna Bator regényein tárgyak és áruk feltartóztathatatlan áradata söpör végig, a nők gyűjtögetnek, felhalmoznak tárgyakat, áhítanak rájuk, mintha karácsony volna mindennap, és mintha a fogyasztási javaknak ezen a hullámán egy jobb, valamiképpen teljesértékűbb életbe lehetne sodródni.

És egyáltalán, a nők. A két regény, a *Homokhegy* és a *Homokfelhő* walbrzychi nők három nemzedékéről mesél, a két nagymamáról, Halináról és Zofiaról, Jadzáról az anyáról, és a lányáról, Dominikáról, akik mind a lengyel matriarchátus hihetetlenül hatékony képviselői. A férfiak nappal eltűnnek a város alatti bányák gödreiben, este pedig a foteljaik gödrében a tévé előtt. Nem jók semmire, sokszor nem is a vér szerinti apjuk a lányainak, korán meghalnak vagy lelépnek egy másik életbe úgy, hogy ezt az itthagyták nők jóformán észre sem veszik.

A nők itt maradnak magukra, veszekednek, panaszkodnak különböző regiszterekben a sorsukat, és végül mindig összetartanak.

A Homokvár lakótelepen, emlékszik vissza Joanna Bator, olyan volt, mint egy méhkasban. Volt emeletenként tizenöt pici lakás, a legnagyobb ötven négyzetméteres ha volt. Ebben a méhkasban zsongtak a nők a kötényükben vagy kötényszerű ruháikban, hajcsavarókkal a fejükön, amit sörrel öblítettek le, egész nap fel a lépcsőn, le a lépcsőn. Süteményt hoztak meg fél disznót, óráig álltak az ajtóban és ide-oda himbálózta beszélgetés közben, mintha még otthon állnának a faluban a kerítésnél. Egy rég eltűnt asszonyvilág szüntelen zsi-bongása és beszéd-folyama volt ott Joanna Bator fülében, amikor regényhősnői vizesesszerű litániáit jegyezte fel japán száműzetésének csendjében. Ami az írónót ebben érdekelte, az a „her-story” az élet még mindig jócskán ismeretlen női története. Ahelyett, hogy százezredeszer próbálná a „history”-t megírni, a világ messzemenően kibeszélt férfi történelmét vég nélkül tovább szaporítani.

Joanna Bator maga is egy női univerzumban nőtt fel, két nagymamával, egy dédmamával, az anyjával

és a nővérével. A lány, Dominika alakjában a két Walbrzych-regényben, a vékony, tehetséges, kivülről és világszerte lány alakjában, aki elmenekül Walbrzych-ből, aki nem akar gyűjtögetni és felhalmozni semmit, egy kicsit ő maga is benne van. És ez az alak, mondja Joanna Bator „nyitott a többiek történeteire”. Országról országra költözik, és mindenütt barátokra talál, egy fekete ápolónőre Németországban, egy görög szobalasszonyra Londonban, egy lengyel emigráns asszonyra New Yorkban – mintha az egész világ egy zümmögő méhkas volna, ahol minden ajtó mögött egy szövetséges lakik. „Dominika felhasználja mindezeket a figurákat, akikkel találkozik”, mondja az író, „a saját történetének a felépítéséhez, hogy közben ő maga is egyre erősebbé és erősebbé válik, hogy a végén a saját történetével tudjon visszatérni a Homokvárba”.

Hogy ezt megértsük, nem árt, ha elolvassuk a *Homokvár* c. regényt, mielőtt belekezdünk a *Homokfelhő*-be. Akkor már megismerjük egy kicsit Jadziát és a láncdohányos Halina nagymamát, és belátjuk, miért alkotnak Joanna Batornál az anyák és a lányaik egy életre szóló

boldog-boldogtalan szövetséget, ami az irodalomban egészen egyedülálló. A minden anyáknál anyább Jadzia – gyengéd iróniával ábrázolt – mítikus nőalak, a lengyel anya, *matka polka*, aki Joanna Bator elmondása szerint megint felbukkan a populista diskurzusban. A *Homokfelhő*-ben az anya okozza a traumát a lányának, előle menekül, és mindig hozzá tér vissza, mert egy olyan „zsinór fűzi őket össze, amelynek végei beleröttek mindkettjükbe, erősebben, mint a köldökzsinór”. Az anya és a lány közötti kapcsolat, mondja Joanna Bator, végső soron „a legerősebb kapcsolat” egy nő életében. Nincs mit tenni.

A boldogság és boldogtalanság másképp számít az irodalom mérlegén. Minden regényszereplőjében van valami boldog-boldogtalan. Ő maga is, teszi hozzá, szívesen él egy fekete nap árnyékában, és azért ír, hogy megossza a melankóliáját.

Búcsúzóul egy követ ajándékoz a vendégének. Nincs kizárva, hogy egyszer összefut Haruki Murakamival. Hiszen olyan kicsi a világ. És akkor továbbadhatja neki ezt a követ.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

AGNIESZKA HOLLAND

A lengyel gender-vitáról (Lukasz Pawlowski interjúja)

LUKASZ PALOWSKI ■ *Hogyan értelmezi a lengyel gender-vitát? Néhány hónapja a gender-kifejezés még nem nagyon foglalkoztatta a nagyközönséget. Hirtelen nagy erővel robbant ki egy vita ennek a jelentőségéről.*

AGNIESZKA HOLLAND ■ Ennek a robbanásnak politikai okai vannak. A katolikus egyház nagy erőket fektetett bele ennek az „anti-gender” politikájának a meghirdetésébe, mint egy ideológiai kampányba, ami bizonyos témák elfedésére szolgál. Az egyház állította ezt a vitát az érdeklődés középpontjába és tette hihetetlenül hevesé, agresszívvá és veszélyessé.

■ *Mesterségesen kreálnak tartja ezt a problémát?*

■ Jelenlegi formájában mindenképpen. Bár az aggodalmak és félelmek a morál gyors változásából fakadónak, és azzal kapcsolatban, hogy hogyan is működnek a nemi szerepek a nyugati társadalmakban, tökéletesen reálisak, semmiképpen nem kreáltak. A nehézség abból adódik, ha ezek a problémák egy agresszív bosszorkányüldözésben csapódnak le bizonyos csoportokkal (melegekkel, balliberálisokkal vagy feministákkal) szemben, ilyenkor lehetetlen tényszerű elemzésbe és vitába bocsátkozni. A nyelv radikalizálódása egy abszurd ideológiai hadviselésbe torkollik, ami szerintem most elkerülhetetlen. Helyette inkább ezeknek a problémáknak a tisztességes vizsgálatára volna szükség, meg kéne magyarázni, meg kéne vitatni ezeket a dolgokat.

■ *Mélyül a megosztottság a „különböző Lengyelországok” irányába?*

■ Úgy tűnik. Nagyra értékelem Agnieszka Kozłowska-Rajewicz egyenlőségügyi miniszter nyugodt bátorságát és intellektuális becsületességét, csodálom, mennyire tiszteltben tartja minden fél álláspontját ebben a vitában. Nehezebbek a kormányra, a véleményformáló körökre, azokra, akiknek az oktatásban és a közszolgálati médiában van szerepük, mert nem hajlandók egy közös platform kialakítására, ami alapul szolgálhatna ahhoz, hogy megmagyarázzák, elemezzék, összekapcsolják és megbarátkoztassák az embereket azzal a ténnyel, hogy a mai világ nem homogén, hogy ha valaki fehér, heteró, konzervatív katolikus lengyel, az nem az egyedüli respekálható életvitel.

Évszázadokon át csak egyféle családmodell létezett

■ *Tegyük fel, mi lett volna, ha nem tör ki ez a vita ilyen erővel, és nem vált ki ilyen érzelmi viharokat. Hogyan kellene akkor lefolytatni ezt a vitát? Mit mondana egy konzervatív vagy nagyon hívő katolikus személynek, hogy miről kellene szólnia a gender-vitának?*

■ Olyan témákról beszélnek velük, ahol én is veszélyeket látok a nemi szerepek elmosódásában, a forradalmi változásokról, amelyeken ezek a szerepek mostanában átmennek: milyen a férfiak helyzete, és mi a nők helyzete ezeknek a problémáknak a szempontjából? Mit jelent mindez a családokra és az utódnemzésre nézve? Milyen következményekkel jár az emberek identitására és a megfelelő kapcsolatok kialakításának lehetőségére? Hogyan képesek az így-úgy összeálló vagy nem-heteró családok működni a hagyományos családok mellett? Ez hihetetlenül bonyolult és rendkívül izgalmas problémakör, amelyet szociológusoknak, filozófusoknak, pszichológusoknak, antropológusoknak és pedagógusoknak kellene vizsgálniuk. Ha képesek leszünk megérteni, ami körülöttünk történik, kezelni is jobban tudjuk majd.

■ *Milyen veszélyeket lát a nemi szerepek közti határok elmosódásában?*

■ Évszázadokon át egy fajta családmodell létezett a mi kultúránkban. A női és a férfi szerepek szigorúan meg voltak határozva. Hirtelen elkezdett mindez megváltozni, ami minden bizonnyal megzavarta a dolgok rendjére vonatkozó elképzeléseket, az emberek biztonságérzetét. Én nem vagyok marxista, és nem hiszek abban, hogy minden társadalmi jelenséget meg lehetne magyarázni pusztán a gazdasági változásokkal. Mégis úgy gondolom, hogy a munkanélküliség fenyegetése a férfiakra nézve, aminek az egyik oka, hogy női versenytársak is vannak a munkaerőpiacon, aláássa a férfiak önbizalmát. Egyszerre úgy látszik, hogy a férfiak nem tudják már betölteni a „vadász” hagyományos szerepét, aki megszerzi a betevő falatot a családnak.

A nyugati társadalmak évtizedek alatt fokozatosan hozzászoktak ehhez a változáshoz. A posztkommunista társadalmakban ezek a változások úgyszólván egyik napról a másikra következtek be. Persze a nők dolgoz-

tak a kommunista Lengyelországban is, de ugyanakkor ellátták mellette hagyományos feladataikat is – takarítottak, főztek, gondozták a gyerekeket és az idős szülőket. Következésképpen a férfiak játszhatták a vadász-szerepüket. És a Lengyel Népköztársaságban jóval kevésbé fenyegette a férfiakat a munkanélküliség, mint a kapitalista gazdaságban. Amint a munkanélküliség terjedni kezd, és eléri a 10%-os határt, a szorongás szintje azonnal emelkedni kezd, és eltűnik az önbecsülés érzése.

Azokban az országokban, ahol a macsó modell nagyon eleven volt – a Balkánon és a Kaukázusban –, a politikai rendszerváltás háborúk kitöréséhez vezetett. A férfiak, akik már nem lehettek biztosak a vadász-szerepükben, szélesebben magukra öltötték a harcos szerepét. Hasonlóképpen veszélyesek bizonyos mértékig a hirtelen változások a lengyel moralitás terén is.

■ *Mire gondol?*

■ Bizonyos változások a gyors globalizáció folytán érnek el minket, és ezek váltanak ki változásokat a mentalitásunkban, gondolkodásunkban ill. a gazdaságunk struktúrájában. Látjuk, mi megy végbe más országokban, amelyek nincsenek felkészítve egy széleskörű és mélyreható társadalmi nevelődési folyamattal mindarra, ami velünk mostanában történik. Következésképpen ezeknek a változásoknak a karikatúrája az, amit észlelünk, ami szörnyű aggodalmakat vált ki, olyan félelmeket, amelyek aztán agresszióba fordulnak.

Morális sokkterápia

■ *Lengyelország afféle morális „sokkterápián” megy át?*

■ Igen, és erre konzervatív, retrográd módon reagál. A változásoktól való félelem hatalmas társadalmi merevséget vált ki és alternatív közösségek és világképek kialakítását.

■ *Őn felváltva él Lengyelországban, Franciaországban és az Egyesült Államokban. Hogyan látja a mi gender-vitánkat a francia és az amerikai tapasztalatok fényében?*

■ Az amerikaiak a lehető legjobban birkóznak meg mindezzel. Egyfelől az egy elég tradicionális társadalom (ez kiderül abból is, hogyan mutatják be a szexualitást a filmjeikben). Másfelől a szabadság és az egyenlőség értékei alapvető élettető elemei az ő nemzeti identitásuknak. Évszázadok óta dolgoznak a sokféleségükön és nagyon különböző csoportok együttélésén egyetlen közösségen belül. A vallások, fajok, származási országok mind nagyon különbözőek. Természetesen az Egyesült Államokban is vannak rendkívül szélsőséges közösségek, és a rasszizmus, antiszemitizmus sem tűnt el teljesen. Mindent egybevetve azonban Amerikában a morális változások tudatosabban mennek végbe, és a másság tolerálása sokkal szélesebb körű jelenség. Vannak bizonyos főbb értékek, amelyek a legtöbb amerikaiak fontosak, és ez teszi lehetővé a különböző csoportok és életmódok együttélését.

Amerikában senkinek nem jutna eszébe, hogy megváltoztassa és fehér-pirosra fesse a szivárvány színeit. Nekem ez a szivárvány jelképezi a lengyel félelmeket, nemcsak az erkölcsökkel, hanem a világban fellelhető másság és sokféleség minden formájával kapcsolatban. A lengyelek mélyen gyökerező komplexusai nem engedik, hogy szembenézzenek bármilyen komoly problémával. Ez nyilvánvaló. Én csak bizonyos trendekről beszélek, nem minden lengyelről.

Lengyelek a nagyvilágban

■ *Másrészt viszont a lengyelek egyre többet utaznak külföldre, sokan dolgoznak külföldön, és a nyugati média és a nyugati eszmék egyre inkább észrevehetőek Lengyelor-*

szágban. Azt mondják, hogy nyitottabbá váltunk, de ugyanakkor a konzervatív reakciók is nagyon erősek. Ez valamiféle paradoxonról tanúskodik, vagy ezek a jelenségek egyszerűen a társadalmunk különböző szegmenseire vonatkoznak?

■ Nem becsülném túl a külföldi utazások jelentőségét. Az Angliában munkát vállaló lengyel bevándorlóknak csak igen kis része integrálódik a brit társadalomba és kezdi azt megérteni. Nincsenek olyan kapcsolataik, amelyek segítenék őket abban, hogy túljussanak azon, hogy idegennek érezzék magukat, és ez az érzés különböző komplexusokat vált ki bennünk, és arra késztet, hogy hangsúlyosabbá váljunk külföldön. A lengyel közösség olyan, hogy nem érzi jól magát külföldön, és hajlamos arra, hogy elvonuljon védelmet nyújtó zárványokba. A leginkább nacionalista és rasszista megnyilvánulásokkal lengyelek részéről Amerikában, Kanadában és Németországban találkoztam az ottani lengyel emigránsok körében. Az az elképzelés, hogy a lengyelek utazgatnak a világban, és úgy beleolvadnak, mint egy kockacukor egy csésze forró teába, hogy ismeretekre tesznek szert, toleranciát tanulnak ezekből a tapasztalatokból és a másság tisztetletét, egyszerűen nem felel meg a valóságnak. Sajnos ennek sokszor éppen az ellenkezője történik. Elmennek és magukkal viszik a primitívességüket. És ha ettől megszabadulnak, mert a katolicizmusuk és a patriotizmusuk valójában nem nagyon mély, akkor az üresség érzése fogja el őket. Ennek az lesz az eredménye, hogy a legprimitívebb gyökerekbe kapaszkodnak, aminek semmiképpen nem része a nyitottság.

■ *De a konzervativizmus nem kizárólag lengyel probléma. Franciaországban is széleskörű tiltakozásokat váltott ki az egyneműek közötti házasság és örökbefogadási jog legalizálása.*

■ Sok nyugati társadalom elég megosztott pillanatnyilag. Az amerikaiaknál ott a Tee Party meg a republikánusok, akik kezdenek egyre szélsőségesebbé válni a maguk konzervativizmusában. Ez a gyors társadalmi változásokkal függ össze, amit a különböző társadalmak többsége úgy fog fel, mint az ő értékrendszerük elleni támadást. Elég furcsa volna, ha nem volna semmi tiltakozás.

Másfelől mintegy 7000 meleg és leszbikus pár kötött házasságot az elmúlt évben Franciaországban, és mindez hihetetlenül békésen zajlott. Úgy értem, nem voltak tiltakozások, fegyveres csoportok vagy ilyesmi. A homoszexuális párokat teljesen elfogadja a környezetük. Az

derül ki, hogy ha valamilyen formális vagy jogi változás áll be a meleg és leszbikusok vagy bármilyen más kisebbségi csoport helyzetében, az emberek egy idő múlva hozzászoknak és el is fogadják, mert látják, hogy ez semmi veszélyt nem jelent rájuk nézve. Egy speciális csoportot övező hazugságok és félelmek fokozatosan veszítenek az erejükből.

Ha szemügyre vesszük a történelmünk utolsó párszáz évét, azt látjuk, hogy a társadalom kivetettjeinek, páriáinak egymást követő csoportjai hogyan váltak a demokratikus *mainstream* részévé. A jobbágyokkal kezdődött, aztán jött a rabszolgafelszabadítás Amerikában és végül a nők emancipációja. A nőemancipáció volt tulajdonképpen a legnagyobb probléma, mert nemcsak a társadalmi viszonyokat érintette mélyen, de a családon belüli viszonyokat is. A változásoktól való félelem a társadalmi ill. a családi életben, amit a nők által betöltött megváltozott szerepek váltanak ki, és az agresszió amivel jár, sokkal nehezebben leküzdhető. A következő csoport a melegké, az ő emancipációjuk is erős ellenállásba ütközik, mivel a tabu és a szexuális félelmek igen intim szféráit érinti.

■ *Az egyik érve azoknak, akik elleneznek minden vitát a társadalmi és kulturális nemi szerepekről, lényegét tekintve nagyon liberális: azt mondják, hogy ez a vita az állam megengedhetetlen beavatkozása privát ügyekbe – a gyerekek nevelés és a partnerek közti megegyezés kérdéseibe egy kapcsolaton belül. Azt mondják: „hogy hogyan nevelm a gyereket, azt én, a szülő döntöm el”.*

■ Ez hamis érvelés, félreértésen alapul vagy nem igaz. Az egyenlő nevelés nem arról szól, hogy a nemi szerepük megváltoztatására beszéljünk rá a gyerekeket. Az a célja, hogy a meglévő sokféleséget mutassa meg. Hasonló érvet hozhatnának fel a kreacionisták is, azt hangoztatva, hogy nem akarják, hogy a gyerekeik biológiát és antropológiát tanuljanak az iskolában. Ez abszurd helyzethez vezethet. Az iskola szerepe nem az tanok sulykolása, hanem a modern világ komplexitásának megmutatása, hogy a gyerekek, akik beleszületnek ebbe a világba, képesek legyenek ezt megérteni. Ha változnak az erkölcsök körülöttünk, akkor nem bölcs dolog behunyni a szemünket.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

© *Kultura Liberalna* 263, 4/2014

© *Eurozine* 2014-03-2

MIHAIL RIKLIN

A Krím „visszatér”?

(MOSZKVA/BERLIN) – Én ilyen ünneplő Moszkvát még életemben nem láttam. Miért örülnek az emberek annyira egy olyan félsziget visszafoglalásának, amibe számolatlanul kell majd belefektetniük az adórubeleik milliárdjait, és ami miatt Oroszországot minden jel szerint a jobb országok társaságából való kiközösítés fenyegeti, miközben lehetetlennek látszik ezt józan ésszel beláttatni azokkal, akik most „A Krím a miénk!” feliratú zászlókkal szaladgálnak, és ezt hamarosan a saját bőrükön is érezni fogják? A dolgozó néptömegek mégis odavannak a lelkesedéstől. A moszkvaiak feje fölött megjelent „birodalmi áldás” láthatólag elfedi a közelgő földi kellemetlenségeket.

Családok százazeiben söprik félre az arra irányuló bátortalan próbálkozásokat, hogy a Krím-elfoglalás árát szóba hozzák (és ennek az áldásosságát megkérdőjelezzék) azzal a szimpla, de csontig hatoló érveléssel, hogy: „Te

(anya, apa, asszony, férjem, fiam, lányom, nagymama, nagypapa, barátom, ismerősöm, akárci vagy is) nem szereted Oroszországot?”

Éppen ez az érv az, amit a putyini propagandagépezet, aminek semmi köze nincs a semleges tájékoztatáshoz, éjjel-nappal mantraként sulykol az embereknek, Isten ments hogy a tévét fő műsoridőben bekapcsoljuk, különösen vasárnaponként zúdul a nézőre a dezinformálás egész lavinája. Sok értelmiségi úgy fél a tévékészüléktől, mint a leprástól, ami könnyen érthető. Nem mindenki képes ezt ép ésszel kibírni.

Meg maga Putyin is öntötte az olajat a tűzre azzal, hogy a propagandistákat díjakkal és kitüntetésekkel jutalmazta „a krími helyzet objektív megvilágításért”, a legvérszomjasabbak kapták közülük persze a legmagasabb kitüntetések.

RIKLIN, Mihail

„A kaukázusi bumeráng. A moszkvai túsdrámáról” *Magyar Lettre Internationale*, 56

„Esőcsinálók” *Magyar Lettre Internationale*, 73

De kikapcsolni a „zombi kasztnit” (ahogy a népryelv a televíziót emlegeti), az sem menekvés. Emberek, akik évek óta ahhoz voltak szokva, hogy „azok”-ként hivatkozzanak a hatalom birtokosaira, kerüljék a velük való érintkezést, és igyekezzenek a saját külön párhuzamos világaikban élni, a Krím elfoglalása után arra a kínos felismerésre kellett hogy jussanak, hogy mostantól kezdve a kormányzat húzásai (függetlenül attól, hogyan viszonyulnak hozzá) nolens volens, tetszik-nem tetszik, az ő életüket is befolyásolni fogják. Ez a mindeddig szokatlan és nem kívánatos teherterhelésüket a „zombi kasztni” nélkül is a kétségbeesésbe.

Búcsú a Krímtől

Paradoxan hangozhat, de éppen az elfoglalásával fosztott meg engem a szülőhazám a Krímtől. Most minden odautazás egy jog szerint ukrán terület elcsatolásának elismerését jelentené, ami ellen tiltakozik az erkölcsi érzékem. Ha fiatalabb volnék, még megérhetném, hogy újra felszabaduljon valamikor, de attól tartok, hogy nekem már csak az emlékeim maradnak.

Kilenc éves koromban a Krímben láttam először a tengert, amikor a szüleimmel ellátogattunk a Jalta közelében lévő Nyikitszkij botanikus kertbe. Elbűvölten bóklásztam a csodás növények között, magamba szívtam a fenyőillattal és napsütéssel áthatott levegőt.

Tizenhárom évesen rokonokhoz utaztam Fedosszijába. Anyian voltak ott az üdülni vágyók, hogy jó korán fel kellett kelni, hogy időben kiérjünk a strandra az unokatestvéreimmel és tudjunk magunknak napozóágyakat foglalni, különben hoppon maradtunk. A parton lehetett meggyet, görögdinnyét venni és Nyikita Hruscsov véget nem érő beszédeit hallgatni a hangszóróból. Visszafelé jövet – mintha a tenger eredetiben nem lett volna elég – még sok-sok tengert lehetett látni Avazovszkij képein, az ő múzeumában.

A következő évben, 1962-ben Harszufban jártam anyámmal a Honvédelmi Minisztérium üdülőjében, ennek a területe elfoglalta ennek a kis tatár városkának majdnem a felét. Egy ismerős kislánnyal megnyertük a tisztek ellen a pingpong-bajnokságot és a moziban láttuk a *Van, aki forrón szereti*.

És amit sose fogok elfelejteni:

Egy kisebb téren állt a Sztálin-szobor, mindenfelől jól látható módon. Egyik reggel odajöttek egy traktorral, rádobták egy hurkot a szoborra, ledöntötték a talapatáról és elvonszolták onnan. Mindenki szeme láttára. Az üdülő magasrangú tisztnek volt fenntartva ezredestől fölfelé. Az üdülővendégek természetesen mind résztvevői voltak a csak 17 évvel azelőtt véget ért háborúnak. Annak idején biztosan lelkes hívei voltak a generalissimusznak.

Nem tudom, mit érezhettek, mit mondhattak egymásnak ebben a pillanatban, de egyikük se kelt ki magából a „szentségyalázás” miatt, egyikük se lépett közbe. Nem sokkal azelőtt zajlott az SZKP XXII. kongresszusa, Hruscsov egy újabb beszéde a desztalinizálás egy újabb hullámát indította el, és a tisztek és tábornokok persze mindenekelőtt párttagok voltak...

A posztsovjét ukrán Krímről is vannak emlékeim.

2002 szeptemberében Alusztá és Masszandra között egy kis helyen éltem meg első megtérésemet, az első találkozásomat a buddhizmus tanításával, ami döntő hatással volt a további életemre.

Volt még ezen kívül Koktebel, Szudák, Bahcsiszera és Balaklava. Különböző cserepek a Léthe vízében alámerült civilizációkból, amelyek évszázadokon át próbáltak sikertelenül gyökeret verni ezen a kívánatos tájon.

Nem nehéz megérteni a Krími félsziget lakóinak nosztalgiját a sovjét idők iránt. Annak idején az „össz-sovjét üdülésügy” keretében jobb dolguk volt, mint a független Ukrajnában, amely nem árasztotta el éppen aranyesővel a Krímet. Amikor annak idején szezon volt, kiadták a legkisebb sufnit is, minden autó taxiként működött, lázasan igyekeztek az emberek pénzt keresni, hogy aztán a következő májusig megint a téli álmukat alhassák.

Az ellátás terén bármely másik régió felülmúlta volna a Krímet, de ez a félsziget olyan páratlanul gyönyörű, hogy ettől az ember minden másra túleszi magát, például még a mellékhelyiségek hiányán is. Emlékszem egy étteremre Szevasztopol kapujában, amelynek kiváló volt a konyhája, de kiderült, hogy a legközelebbi privát toalett, amelyért külön fizetni kellett, csak 50 méterrel arrébb volt fellelhető. Saját ilyen rendeltetésű helyiséggel az étterem nem rendelkezett. Ugyanez a probléma a Csehov által is leírt híres jaltai sétánnyal.

A putyini rendszer első előjeleit is a Krími félszigeten éltem meg.

1999. szeptember 14. Forosz, nyári egyetem a gender-kutatásról az SZKP KB volt üdülőjében Anna Alcsukkal, a feleségemmel az előcsarnokban, nagy tumultus van a tévékészülék előtt – Moszkvából valami fontosról tudósítanak: a Gurjanov utcában felrobbantottak egy újabb tömbházat, ez már a második egy héten belül, még füstölő romokat mutatnak, embereket a katasztrófavédelem minisztériumából sisakban, hordágyakat, a járókelők zavart arcát.

Akkor vált világossá számomra, hogy Jelcin korszakának vége. És egy félre rá csakugyan megjelent egy új elnök: Vlagyimir Putyin.

Az új hatalom első „örömei”

Egy Szevasztopolban lakó, neve elhallgatását kérő nő levelének naivitását megdöbbentőnek találtam: „Szertve tisztelt Oroszország! Ön félreértett minket. Szevasztopol lakói nyugdíjmelést akartak. Elsősorban. És

Oroszországhoz tartozni. Másodsorban. Ennél többet nem akartak. Órákig tartó sorbanállást sem kértek a bankok előtt. És már megbocsásson, senki sem hívta a rendőrséget. Főleg nem a moszkvai körzetből, hogy betiltsa a tüntetéseinket! Senki sem követelt semmiféle rendőrséget.”

„Az egyes tévécsatornán a csodaszép Krímet mutatják, sehol egy ember... Legalább a sorállásokat is megmutathatták volna. A bankautomaták nem működnek, még a telefonszámlát se lehet kiegyenlíteni. És Ukrajnában sem engedik a krímieknek, hogy kivegyék a bankból a betett pénzüket.”

Na igen, a Krím lakossága még sokszor fog jó szóval emlékezni a szegény, de sokkal szabadabb Ukrajnáról.

Hiszen ők végül is csak magasabb nyugdíjakat akartak és egy kicsit az orosz zászlóval felvonulgatni, nem igaz? Meg még az orosz útlevelet is hozzá.

Most megkapták mindezt együtt, egy csomagban, a rendőrséget, amely betiltja a tüntetéseiket (Oroszországban ehhez már hozzászórtak), a sorállást a bankok előtt, és az élelmiszer- meg a gyógyszerárak emelését.

És a nyaralási szezon még csak most kezdődik – miféle meglepetésekkel jár még? Vajon az ukránok akarják-e a nyári szabadságukat egy „ideiglenesen megszállt területen” tölteni (ahogy a legfelső tanácsuk erről kiadott törvényében nevezik)?

Nehéz lesz visszaszerezni, ami elveszett. Dél-urali kézművesek már öntöttek egy kilót nyomó ezüst emlékermet a Krím visszaszerzése alkalmából. Az elülső oldalán Putyin elnököt ábrázolja, a hátoldalán a félsziget térképét.

Lehet sajnálni a Krím félsziget lakóit (akiknek a fele nem szavazott a csatlakozás mellett), mégis egy orosz közmondást juttatnak az eszembe: „Nincs ingyen sajt, csak az egérfogóban”.

(2014. május 4-7.)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

REVUE SVETOVEJ
3 • 2014
LITERATÚRY

LILIANA BOLEMANT • MARGIT KAFFKA • MINKA CZÓBEL
• ANNA LESZNAI • RENÉE ERDŐS • SOPHIE TÖRÖK
• ÁGNES NEMES NAGY • PIROSKA SZENES
• LOLA RÉZ KOSÁRYNÉ • ANNA HAJNAL • ERZSI ÚJVÁRI
• ANNA GÁCS • VIRÁG ERDŐS
• ANNA T. SZABÓ
• VIKTOR HORVÁTH
• KRISZTA BÓDIS
• KRISZTINA TÓTH
• JUDIT ÁGNES KISS
• EDINA SZVOREN • NOÉMI KISS
• SZILÁRD BORBÉLY • JÁNOS HÁY
• ISTVÁN KERÉKGYÁRTÓ
• JUDIT HIDAS • TAMÁS JÓNÁS

SZERZŐK, FORRÁSOK

ABAD, HÉCTOR = (1958, Medellín) kolumbiai író, esszéista, publicista, szerkesztő. Gabriel García Márquezzel írt megemlékezését a német *Lettre* nyomán közöljük

BALOGH MAGDOLNA = (1959) irodalomtörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet munkatársa, pozsonyi előadásának írott változatát rövidítve közöljük

BALLA, (VLADIMIR) = (1967, Érsekújvár) szlovák író, 2012-ben Anasoft Litera díjat nyert regényéből közlünk részletet

BATOR, JOANNA = (1968, Walbrych) lengyel író, a *die Zeitben* vele megjelent interjút közöljük

BEŇOVÁ, JANA = (1974, Pozsony) Európai irodalmi díjas szlovák költő, dramaturg, prózáíró, publicista, tavaly visegrádi irodalmi ösztöndíjas volt Budapesten

BOKA LÁSZLÓ = (1974, Nagyvárad) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi oktató, az OSZK tudományos igazgatója, pozsonyi előadásának írott változatát közöljük

BUDDEUS, ONDŘEJ = (1984, Prága) cseh költő, műfordító, publicista, visegrádi irodalmi ösztöndíjas volt tavaly Prágában

CVIKOVÁ, JANA = (1963, Pozsony) szlovák irodalmár, szerkesztő, műfordító, az *Aspekt* c. feminista folyóirat és könyvkiadó egyik alapító szerkesztője, a Szlovák Akadémia Világirodalmi Intézetének munkatársa, pozsonyi előadásának írott változatát közöljük

DEÁK RENÁTA = (1968, Somorja) műfordító, a kortárs magyar irodalom szlovák fordítója, számunk szlovák összeállításának vendégszerkesztője, a budapesti Szlovák Intézet munkatársa

DEGZKI SAROLTA = (1977, Debrecen) irodalomtörténész, az MTA-BTK Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, pozsonyi előadásának írott változatát közöljük

DOBRAKOVÁ, IVANA = (1982, Pozsony) Olaszországban élő szlovák író, Anasoft Litera díjra jelölt novelláskötetének egyik darabját közöljük

DŽADOŇ, TOMÁŠ = (1981, Poprad) szlovák képzőművész, Prágában és Pozsonyban él, a szlovák Kortárs Művészeti Alapítvány vezetője

GILK, ERIK = (1973, Boškovice) cseh irodalomtörténész, bohemisztikát tanít az olomouci egyetemen, pozsonyi előadásának írott változatát közöljük

GÖRÖZDI JUDIT = (1968, Pozsony) irodalomtörténész, a Szlovák Akadémia Világirodalmi Intézetének munkatársa, pozsonyi előadása írott változatából közlünk egy részletet

HABAJ, MICHAL = (1974, Pozsony) szlovák költő, irodalomtudós, a szlovák irodalomtudományi intézet munkatársa, visegrádi ösztöndíjas volt tavaly Krakkóban

HAUGOVÁ, MILA = (1942, Budapest) szlovák költő, műfordító, visegrádi irodalmi ösztöndíjas idén ősszel Budapesten

HÁY JÁNOS = (1960, Vámosmikola) író, költő, drámaíró, képzőművész, szerkesztő, esszéista

HOLLAND, AGNIESZKA = (1948, Varsó) lengyel filmrendező, az Európai Filmakadémia vezetője, a *Kultura Liberalna* c. lengyel online folyóiratban vele készült interjút a *eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

HUČKOVÁ, DANA = (1965) szlovák irodalomtörténész, a Szlovák Irodalomtudományi Intézet vezetője

HUSHEGYI GÁBOR = (1959, Pozsony) szlovákiai magyar művészettörténész, művészeti író, esztéta, kurátor, egyetemi tanár, a budapesti Szlovák Intézet igazgatója

JURÁŇOVÁ, JANA = (1957, Szenice) szlovák író, az *Aspekt* c. szlovák feminista portál és könyvkiadó alapító szerkesztője, Anasoft Litera díjra jelölt legújabb könyvéből közlünk részletet

KEPPOVÁ, ZUSKA = (1982, Pozsony) Anasoft Litera-díjra jelölt szlovák író és társadalomkutató, dramaturgiát és forgatókönyvírást tanult Pozsonyban, gender-kutatást a CEU-n, Budapesten. Elsőkönyvesként vett részt a 2012-es könyvfesztiválon. Legutolsó könyvéből közlünk egy újabb részletet

KOMPANIKOVÁ, MONIKA = (1979, Vágbeszterce) szlovák író, művészeti iskolát végzett, részt vett az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválján, az ARTFORUM munkatársa, 2011-ben Anasoft Litera-díjat nyert regényéből közlünk részletet

KRAJŇAK, MAROŠ = (1972, Svidník) szlovák író és társadalomkutató, a Kárpátaljával foglalkozó, Anasoft Litera díjra jelölt első könyvéből közlünk részletet

KRIŠTÚFEK, PETER = (1973, Pozsony) szlovák író, forgatókönyvíró, filmrendező, legutóbbi Anasoft Litera díjra jelölt regényéből közlünk részletet

KUCBELOVÁ, KATARÍNA = (1979, Besztercebánya) szlovák költő, irodalmár, irodalomszervező, az Anasoft Litera irodalmi díj programvezetője volt évekig, a Visegrad Poetesse projekt egyik résztvevője

NÉMETH ZOLTÁN = (1970, Érsekújvár) irodalomtörténész, kritikus, költő, a nyitrai egyetem tanára, pozsonyi előadásának írott változatát közöljük

PASSIA, RADOŠLAV = (1977, Bártfa) szlovák irodalmár, a Szlovák Irodalomtudományi Intézet munkatársa, a *Romboid* c. irodalmi folyóirat főszerkesztője

PUCHEROVÁ, DOBROTA = (1977, Pozsony) szlovák irodalomtörténész, afrikánista, a Szlovák Akadémia Világirodalmi Intézetének munkatársa

RIKLIN, MIHAIL = (1948, Leningrád) orosz filozófus, esszéista, írását a német *Lettre* nyomán közöljük

RUDČENKOVÁ, KATEŘINA = (1976, Prága) Magnesia Litera-díjas cseh költő, próza- és drámaíró, a Visegrad Poetesse projekt egyik résztvevője

RUŽIČKOVÁ, NÓRA = (1977, Pozsony) szlovák költő és képzőművész

ŠIKULOVÁ, VERONIKA = (1967, Modrá) szlovák író, publicista, a L'Harmattan kiadó „Valahol Európában” sorozatában hamarosan megjelenő regényéből közlünk újabb részletet

STAVIARSKY, VÍTO = (1970, Eperjes) szlovák író, az Anasoft Litera díját 2013-ban elnyert könyvéből közlünk részletet

SZCZEREK, ZIEMOWIT = (1978, Radom) lengyel író, újságíró, műfordító, Krakkóban él, a Typotex kiadónál megjelenő könyvéből közlünk egy részletet

TUČKOVÁ, KATEŘINA = (1980, Brno) cseh író, kurátor, legújabb regényéből közlünk egy részletet

VARGA, KRZYSZTOF = (1968, Varsó) félig magyar származású lengyel író, publicista, eddig 13 könyve jelent meg, a *Gazeta Wyborcza* munkatársa, az Európa Kiadónál hamarosan megjelenő legújabb, magyar tárgyú könyvéből közlünk egy részletet

VESELKOVÁ, MARCELA = (1981, Kassa) szlovák költő, közgazdaságtant tanult Pozsonyban és a CEU-n, a pozsonyi egyetemen tanít, eddig két verseskötete jelent meg

VILIKOVSKÝ, PAVEL = (1941, Palúdzka) szlovák író, eddig 16 könyve jelent meg, Anasoft Litera-díjas legújabb regényéből közlünk részletet

ZÁBRANSKÝ, DAVID = (1977, Prága) Magnesia Litera-díjas cseh író, eddig négy könyve jelent meg, tavaly visegrádi ösztöndíjas volt Budapesten, készülő új regényéből közlünk részletet

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY ALAPÍTÓI ÉS KURATÓRIUMÁNAK TAGJAI:

Bacsó Béla, Esterházy Péter, Fehér Márta, Heller Ágnes, Kertész Imre, Konrád György, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Lengyel Péter, Parti Nagy Lajos, Surányi György

MEGRENDELŐLAP – Megrendelem a Magyar Lettre Internationale című negyedévi folyóiratot példányban

A megrendelő neve: címe:.....

Az előfizetés díja egy évre Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD.

A megrendelést a következő címre kérjük küldeni: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a,

Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, Web: www.jelenkor.com, E-mail: office@jelenkor.com, lettre@c3.hu

TARTALOM

GRENDDEL

Deák Renáta: Grendel Lajos Pozsony felett a Kalligram-toronyban (Görözdi Judit ford.) 1

LOKÁLPÁTRIA

Balogh Magdolna: Nosztalegia és emlékezés a kortárs lengyel regényekben 4
 Ziemowit Szczerek: Schulz miatt utaztunk Drahobicsba (Körner Gábor ford.) 7
 Krzysztof Varga: Mangalicacsárdás (részlet) (Pálfalvi Lajos ford.) 10
 Erik Gilk: Mi lett volna, ha? Kontrafaktuális cseh történelmi regények (J. Hahn Zsuzsa ford.) 11
 David Zábranský: Csehek és szlovákok (Martin Juhás. .) (Koleszár Péter ford.) 14
 Kateřina Tučková: Surmena – a žitkovai bűbájosok (Csoma Borbála ford.) 18
 Háy János: Orosz tél, magyar nyár, prágai tavasz 20
 Jana Cviková: Tyúkszárnyakon – Kontextusok és szubtextusok Irena Brežná regényében (Garajszki Margit ford.) 22
 Jana Beňová: Pozsonyban merre? (György Norbert ford.) 25
 Radoslav Passia: Márai Kassája (Garajszki Margit ford.) 28
 Katarína Kucbelovával Deák Renáta beszélget: Az Anasoft Litera szlovák irodalmi díjról (Tóth Annamária ford.) 30

BEST OF ANASOFT LITERA

Dana Hučková: A kortárs szlovák próza tematikus pillérei (Dósa Annamária ford.) 34
 Pavel Vilikovsky: Első és utolsó szerelem (regényrészlet) (Garajszki Margit ford.) 36
 Jana Juránová: Rendetlen ügy (regényrészlet) (Mészáros Tünde ford.) 38
 Dobrota Pucherová: 1968 augusztusának traumája és emlékezete (nemcsak szlovák regényekben) (Garajszki Margit ford.) 40
 Peter Krištúfek: A süket ember háza (regényrészlet) (Dósa Annamária ford.) 44
 Balla: Az apa nevében (regényrészlet) (György Norbert ford.) 47
 Monika Kompaniková: Az ötödik hajó (regényrészlet) (Pénzes Tímea ford.) 49
 Vito Staviarsky: Fekete csukák – Kale topánky (regényrészlet) (György Norbert ford.) 51
 Maroš Krajňák: Kárpátalja – Carpathia (részlet) (Mészáros Tünde ford.) 54
 Zuska Kepplová: 57 km-re Taskentől (részlet) (Dósa Annamária ford.) 56
 Ivana Dobráková: Visszatérni Genovából (György Norbert ford.) 58
 Veronika Šikulová: Menettértilt (regényrészlet) (Mészáros Tünde ford.) 61

KOMMENTÁROK, VITÁK

Pozsonyi konferencia kortárs közép-európai történelmiregény-változatokról
 Deczki Sarolta: A testbe írt történelem (Nádas Péter *Párbuzamos történeteiről*) 64
 Görözdi Judit: Történetiség és emlékezet Esterházy *Harmoniájában* 67
 Németh Zoltán: Mágikus realizmus a magyar irodalomban 70
 Boka László: Erdély-regények, történelmi alulnézetek 73

TUDÓSÍTÁSOK

Héctor Abad: Garcia Márquezzel (Gajdos Zsuzsa ford.) 77
 Joanna Batorral Iris Radisch beszélgetett: Zümmögő méhkas (Karádi Éva ford.) 79
 Agnieszka Holland interjú a lengyel gender-vitáról (Karádi Éva ford.) 80
 Mihail Riklin: A Krím „visszatért”? (Karádi Éva ford.) 81

VERSEK

Mihal Habaj (3), Mila Haugová (29), Katarína Kucbelová (59), Nóra Ružičková (27), Marcela Veselková (43, 57) (György Norbert ford.), Ondřej Buddeus (21), Kateřina Rudčenková (21) (Mesterházi Mónika ford.) versei

KÉPEK

Lettre arc-kép: Tomáš Džadoň munkáit (33, 35, 37, 39, 43, 44, 45, 52, 53, 59, 63) bemutatja Hushegyi Gábor (33)

A Platán Galéria ÉRZÉKENYSÉG című kiállításáról:

Pawel Eibel(15), Weronika Ławniczak (10, 15, 19), Stanislaw Legus (15), Janek Zamoyski (16), a varsói Czulośc Galéria fotóművészeinek munkáiból

a borítón Tomáš Džadoň a *Népi Építészeti Emlékmuve* c. munkája

ŐSZI LETTRE-NAPOK

Találkozások a Lettre szerzőivel

2014. szeptember 24-én, szerdán 18 órakor
 a Szlovák Intézetben

Mila Haugová és Jana Beňová
 felolvasóestje

2014. október 19-én vasárnap 19 órakor

Joanna Bator, Dragomán György, Tóth Krisztina
 a Budapest Transzfer keretében a Petőfi Irodalmi Múzeumban

2014. november 27-én, csütörtökön 18 órakor

szlovák-magyar folyóiratbemutató a Szlovák Intézetben
 Erdős Virág, Gács Anna, Hidas Judit, Horváth Viktor, Zuska Kepplová,
 Katarína Kucbelová, Veronika Šikulová

2014. november 28-án, pénteken 18 órakor

szlovák est a Kossuth Klubban
 Veronika Šikulová könyvbemutatója
 Veronika Šikulová, Mészáros Tünde, Závada Pál

IMPRESSZUM

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE Negyedéves európai kulturális folyóirat. A Magyar Lettre Internationale Alapítvány lapja. Kiadja a pécsi Jelenkor Kiadó. Alapította: Antonin J. Liehm és Mihályi Gábor 1991-ben. Szerkeszti: Karádi Éva (felelős szerkesztő). Munkatársak: Csizmadia Katalin, Koronczai Endre, Nemes Krisztián, Szabó Attila. A szerkesztőség postacíme: c/o Európai Kulturális Alapítvány, 1053 Budapest, Egyetem tér 1. Telefon: 212-6748, E-mail: lettre@c3.hu A kiadó postacíme: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a, Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, E-mail: office@jelenkor.com. ISSN: 0866-692X. Lapengedély száma: B/KUL/321/90. Nyomdai előkészítés: Katart-Tipografika Bt. Nyomta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft. Pécsett. Egy szám ára 900 Ft. Éves előfizetési díja Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD. Megrendelhető a kiadó címén és honlapján: www.jelenkor.com A Lettre a neten: www.c3.hu/scripta/lettre, a eurozine netmagazin részeként: www.eurozine.com. E-mail: lettre@c3.hu. Bankszámlaszám alapítványi támogatáshoz: IBAN HU55 1020 0823 2221 9237. Adószám az 1%-os támogatáshoz: 19636168-2-41. Kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.

PARTNERLAPJAINK

PÁRIZSBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: A.J. Liehm. Címe: 41, rue Babilot, 75013 Párizs. Telefon: (33.1) 45.65.26.29. Fax: (33.1) 45.65.90.01

RÓMÁBAN a LETTERA Internazionale. Szerkeszti: Federico Coen, A.J. Liehm. Kiadja: Via Trebbia 3, I-00198 Roma. Telefon: +39 0685350230. Fax: 85832702. E-mail: lettera.int@tiscalinet.it. Web: www.letterainternationale.it

MADRIDBAN a LETTRA Internacional. Szerkeszti: A.J. Liehm, Manuel Ortuno Armas. Címe: c/o Editorial Pablo Iglesias. Monte Esquinza 30.E28010 Madrid. Telefon: (34.91) 310.4696, Fax: 319.4585. E-mail: redaccion@fpabloiglesias.es. Web: www.fpabloiglesias.es

BERLINBEN a LETTRE International. Szerkeszti Frank Berberich, A.J. Liehm. Címe: Elisabethhof Portal 3b Erkelenzdammm 59/61 D-10999 Berlin. Telefon: (49.30) 30.87.04.62, Fax: (49.30) 283.3128. E-mail: lettre@lettre.de. Web: www.lettre.de

BUKARESTBEN a Lettre Internationale. Szerkeszti: B. Elvin, A.J. Liehm. Címe: Aleea Alexandru 38. s. 1. R-71273 Bukarest. Telefon: +40 1 230 1403. Fax: +40 1 230 7559. E-mail: lettre_internationale@yahoo.com. Web: www.ceool.com/periodicals

SKOPJÉBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Nikolas Kostascki, A.J. Liehm. Címe: ul. 11. Oktomvri 2/6-2. 91000 Skopje. Telefon: (389-91) 364 070. Fax: 361 401. E-mail: JVladova@soros.org.mk

KOPPENHÁGÁBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Peter Nielsen. Címe: c/o Mediafabriken, Store Kongensgade 40 E, 3. DK-1264 Kopenhagen. Telefon: +45 33 69 61 28. E-mail: lettre@lettre.dk

Számunk megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap és
 a Szlovák Irodalmi Információs Központ (LIC) SLOLIA (Slovak Literature Abroad) programja

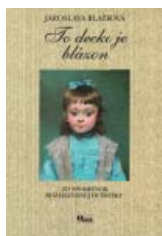
Nemzeti
Kulturális
Alap

LITERÁRNE
INFORMAČNÉ
CENTRUM

finalisti

www.
anasoft
litera
.com

Jaroslava
Blažková
To decko je
blázon

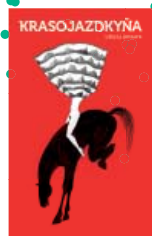
Ivana
Dobráková
Toxo

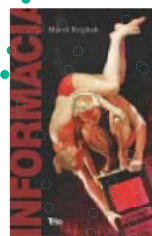
Dušan
Dušek
Melón sa
vždy smeje

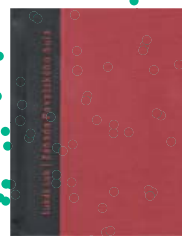
Jana Juráňová
Nevybavená
záležitosť

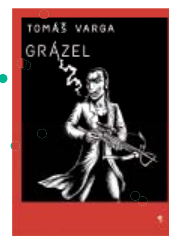
Uršula
Kovalyk
Krasojazdkyňa

Maroš
Kajňak
Informácia

Lukáš Luk
Záhada
Považského
bula

Tomáš Varga
Grázel

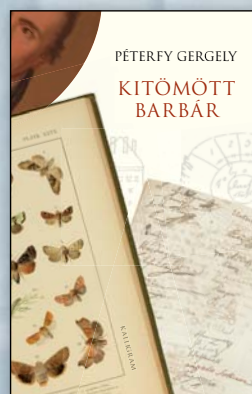
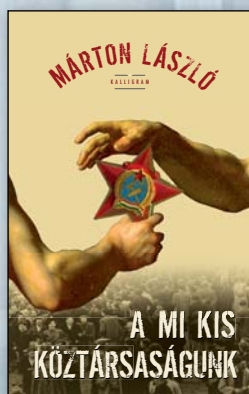
Pavel
Vilikovský
Prvá
a posledná
láska

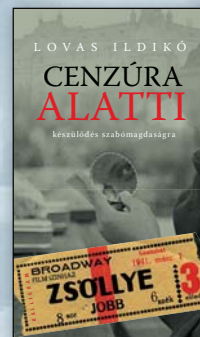
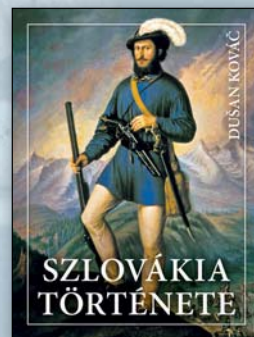
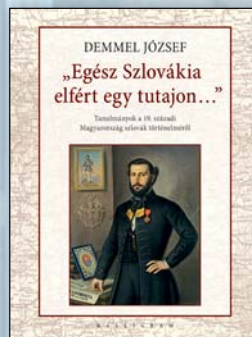
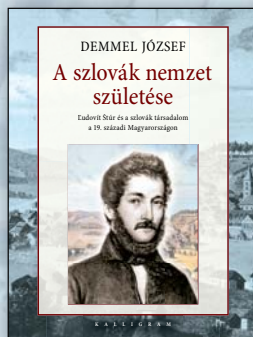
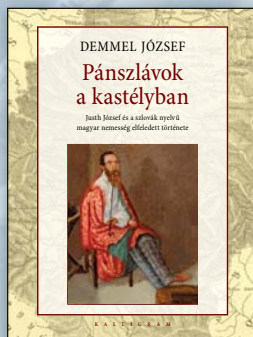
Svetlana
Žuchová
Obrazy zo
života M.

anasoft
litera

anasoft litera 2014

WWW.KALLIGRAM.COM

PESTI
KALLIGRAM
TŰZOLTÓ UTCA 8.
FÉL EM. 2
1094 BUDAPEST
KALLIGRAM@
INTERWARE.HU
0036-1-216 68 75

A KALLIGRAM KIADÓ KÖNYVAJÁNLATA

VALAHOL EURÓPÁBAN

A L'Harmattan Könyvkiadó világirodalmi sorozata
a Szépírók Társasága és a Magyar Műfordítók Egyesülete ajánlásával

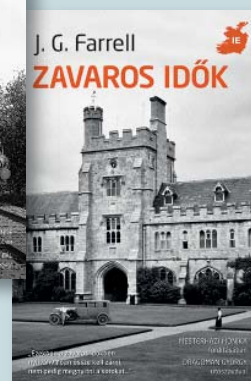
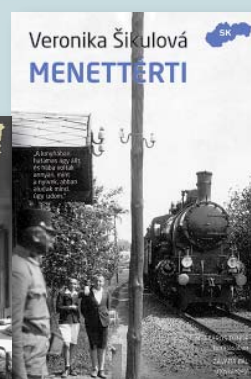
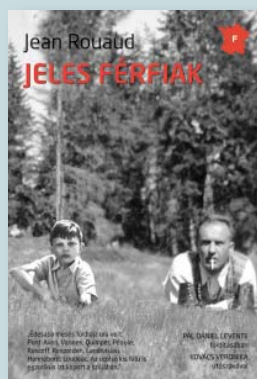
Valahol Európában-estek a Kossuth Klubban minden hónap utolsó péntekjén 18 órától szerzők, fordítók és utószóírók közreműködésével

Jean Rouaud: Jeles férfiak
2014. szeptember 26-án francia est

Gonçalo M. Tavares: Tanuljunk meg imádkozni a technika korában
2014. október 31-én portugál est

Veronika Šikulová: Menettér
2014. november 28-án szlovák est

J. G. Farrell: Zavaros idők
2014. december 12-én ír est

Kövessse könyveink sorsát a facebookon:
<https://www.facebook.com/harmattankiado>

A sorozat kötetei utánvétellel is, kedvezményes áron kaphatók a kiadó üzleteiben.
L'Harmattan Könyvesbolt: 1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 14–16.
Párbeszéd Könyvesbolt: 1088 Budapest, Horánszky utca 20.

szepirodalom.harmattan.hu

L'Harmattan

eurozine

900Ft